

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการ เสวนาแลกเปลี่ยนความรู้ “วิถีเกษตรอีสาน: ภาวะเศรษฐกิจ
ที่เผชิญกับความท้าทายจากภายในและภายนอกประเทศ”

คณะทำงาน

นางปรียานุช	ป้องกัน
นายสุเมธ	ปานจำลอง
นายอุบล	อยู่หัว
นายเดชา	เปรมฤดีเลิศ
นายสุวิทย์	กุหลาบวงษ์
นายศิริศักดิ์	สะดวก

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

คำนำ

รายงานฉบับนี้ เป็นผลผลิตที่เกิดจากระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิชาการ นักวิจัย นักพัฒนา และตัวเกษตรกรชาวนาที่เป็นเจ้าทุกข์และเจ้าของความรู้ เพื่อนำไปสู่การสร้างความร่วมมือในการทำงานร่วมกัน การใช้ความรู้ เครื่องมือวิจัยมารับใช้งานเคลื่อนไหวเพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาและการผลักดันนโยบายต่อไป

ด้วยการวิเคราะห์สถานการณ์และแลกเปลี่ยน เห็นถึงข้อเท็จจริง ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนภาคอีสานที่กำลังเผชิญอยู่ โดยเฉพาะชาวนา กลุ่มเกษตรกรรายย่อยที่เป็นอาชีพ ที่มีความเสี่ยงสูง ภายใต้เงื่อนไขปัจจัยภายนอกและภายใน เศรษฐกิจซบเซาทั่วโลกส่งผลต่อเศรษฐกิจตกต่ำในบ้านเรา เพราะเราพึ่งพิงการส่งออก ภาวะการเมืองที่ไม่ปกติ ราคาพืชผลการเกษตรตกต่ำ ค่าครองชีพสูง ฯลฯ ความเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศภายใต้วิกฤติรอบนี้เกษตรกรปรับตัวได้หรือไม่อย่างไร

การทบทวนถึงต้นทุนความรู้ จากฐานงานพัฒนาการปฏิบัติการชุมชนสู่ความรู้ รูปธรรมเศรษฐกิจชุมชน บนฐานเกษตรทรัพยากร พัฒนาการของงานพัฒนา แนวคิดการพึ่งตนเอง การพัฒนาที่ยั่งยืน เกิดบทเรียนสำคัญ คือ กระบวนการทำงานพัฒนาการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน และกระบวนการขับเคลื่อนเชิงนโยบาย และเศรษฐกิจชุมชน มีความหลากหลายนิเวศ ชาติพันธุ์ วัฒนธรรม ทำให้เห็นระบบเศรษฐกิจที่หลากหลาย ที่ปฏิสัมพันธ์กับทรัพยากร

และที่สำคัญคือ ต้นทุนความรู้จากงานวิจัย ถูกตั้งคำถามว่ามีงานวิจัยมากมายแต่หากอยู่บนหิ้งก็คงไม่มีประโยชน์ การแลกเปลี่ยนความรู้ที่มีอยู่มีพลังพอไหม ข้อจำกัด การนำความรู้ไปใช้ในการขับเคลื่อนแก้ไขปัญหาบนฐานเกษตรทรัพยากร ความรู้เป็นอำนาจที่จะนำไปเจรจาต่อรองในการเคลื่อนไหว สร้างการเปลี่ยนแปลง หากแต่จะอย่างไรจะให้ชาวนาเกษตรกรเข้าถึงได้ง่าย และที่สำคัญการดำเนินการนโยบายโครงการของรัฐที่ไม่ยอมรับความรู้จากพวกเรานักเคลื่อนไหว ยังเป็นโจทย์ที่ท้าทาย

ขอขอบคุณทุกท่าน ทุกองค์กร ที่เข้ามามีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ข้อมูล ความรู้ประสบการณ์ จนทำให้การประมวลความรู้ ข้อค้นพบในเบื้องต้นสำเร็จได้ด้วยดี นับเป็นฐานข้อมูลสำคัญเบื้องต้นที่จะนำไปสู่การศึกษาค้นคว้าเพื่อสนับสนุนการแก้ไขปัญหาของชาวนาเกษตรกร ชุมชนและการขับเคลื่อนทางนโยบายต่อไป

สารบัญ

เรื่อง

คำนำ

สารบัญ

บทที่ 1 บทนำ

1

- หลักการและเหตุผล
- วัตถุประสงค์
- องค์การรับผิดชอบ
- เนื้อหาการดำเนินงาน
- กลุ่มเป้าหมาย
- ผลที่คาดว่าจะได้รับ

ฯลฯ

บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรม/งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

- แนวโน้มใหญ่ของการเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจสังคมไทย (ฉบับปรับปรุง)
โดย รศ.ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ 5
- บทสังเคราะห์ ความไม่เป็นธรรมในโครงสร้างฐานทรัพยากรและการเกษตร
โดย กฤษฎา บุญชัย 39
- “การจัดการน้ำ การจัดการฐานทรัพยากรธรรมชาติ”
ความรู้จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดอุบลราชธานี มัสยา คำแหง และคณะ 68
- การวิจัยเพื่อแก้ปัญหาชุมชน: บนฐานการผลิต ฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอีสาน
โดย นายสันติภาพ ศิริวัฒน์ไพบูลย์ 74

บทที่ 3 ผลการดำเนินงาน

- เวทีเสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ “ วิถีเกษตรอีสาน : ภาวะเศรษฐกิจที่เผชิญกับความท้าทายจาก
ภายนอกและภายในประเทศ” วันที่ 14 – 15 มีนาคม 2559 ณ โรงแรมพิมานการ์เด็น
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น 80
- เวทีประชุมแลกเปลี่ยนแนวทาง และประเด็นโจทย์วิจัยเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ
ฐานรากและพัฒนาเป็นข้อเสนอโครงการวิจัย วันที่ 24 มิถุนายน 2559
ณ ห้องประชุม กป.อพช.ภาคอีสาน 158

บทที่ 4 สรุปและอภิปรายผล 176

ภาคผนวก 183

บทที่ 1 บทนำ

เกษตรกร ชาวนาเป็นอาชีพที่มีความเสี่ยงสูง ทั้งจากสภาวะความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ โครงสร้างบิดเบี้ยวของระบบการผลิต เทคโนโลยี กลไกราคา และระบบตลาด ฯลฯ ซึ่งถูกควบคุมและครอบงำโดยทุนขนาดใหญ่ เกษตรกรรายย่อย มีอำนาจต่อรองน้อย อีกทั้งปัญหาเก่าเดิมยังคงอยู่ เช่น หนี้สิน ราคาผลผลิตตกต่ำ ปัจจัยการผลิตสูง ตลอดจนการสืบทอดอาชีพชาวนา ลูกหลานทิ้งไปแสวงหาอาชีพอื่นที่มีรายได้ดีกว่า ไม่ต้องเสี่ยงมาก ไม่ต้องลงทุนมาก ไปเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม ภาคบริการและรับจ้าง ส่งผลขาดแคลนแรงงานในชุมชนภาคเกษตร อีกด้านหนึ่งที่สำคัญชุมชนอีสานเปลี่ยนแปลงไปสู่การบริโภคนิยม ที่ทำลายการพึ่งตนเองของชุมชนไปเกือบสิ้นเชิง

การดำรงชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรรายย่อย ชาวนา คนจน คนด้อยโอกาส คนชายขอบ มีความยากลำบากมากขึ้นในภาวะเศรษฐกิจตกต่ำราคาสินค้าเกษตรตกต่ำ ในขณะที่ค่าครองชีพที่สูง ราคาอาหาร สินค้ามีราคาแพง แม้ว่าปัจจุบันราคาน้ำมัน ซึ่งเป็นต้นทุนของสินค้าทุกอย่าง จะราคาลดลงแล้วก็ตาม ปัญหารายรับไม่พอกับรายจ่าย ค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันสูงขึ้น เช่น ด้านการศึกษา อาหารการกินในครอบครัว เครื่องมือการเกษตร รถยนต์ ค่ารักษาพยาบาล เป็นต้น และที่สุดที่ดินหลุดมือ เปลี่ยนถ่ายไปสู่กลุ่มทุน และทุนอุตสาหกรรมเกษตรมากขึ้น

อีกทั้งภายใต้แผนพัฒนาฯ พื้นที่เกษตรกรรมของชุมชน ถูกแย่งชิงไปทำกิจกรรมอื่น เช่น รองรับการขยายตัวของเมือง เพื่อการประกอบเขตอุตสาหกรรม นิคมอุตสาหกรรม คลังสินค้า รวมถึงเหมืองแร่ได้ดิน และการขุดเจาะผลิตปิโตรเลียม โดยเฉพาะแร่โปแตชในภาคอีสาน จะมีเหมืองได้ดินเกิดขึ้นประมาณ 1 ล้านไร่ ใน 10 จังหวัด ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ใต้ที่นาชาวบ้าน และมีแนวโน้มสูงที่จะเกิดการแพร่กระจายของดินเค็ม น้ำเค็ม และดินทรุด ส่งผลกระทบต่อพื้นที่เกษตรกรรมทั้งในบริเวณเหมืองและพื้นที่ใกล้เคียง รวมถึงแหล่งน้ำต่างๆ อีกด้วย นั่นย่อมจะส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารในที่สุด

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย ระบบนิเวศ ทรัพยากรที่สัมพันธ์กับระบบการผลิต เพราะนอกจากเกษตรกรชาวนาทำการผลิตในที่ดินแล้ว ฐานสำคัญอีกหนึ่ง คือ ฐานทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของชุมชน อันได้แก่ ที่ดิน ป่าสาธารณะ แหล่งน้ำ เป็นแหล่งผลิตอาหาร และรายได้สำคัญของชุมชน การสูญเสียทรัพยากรภูเขา ป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ถูกแปลงสภาพปลูกพืชเชิงเดี่ยว ที่ปัจจุบันกำลังเป็นปัญหาใหญ่ เมื่อรัฐบาลมีนโยบายทวงคืนผืนป่า ที่อ้างว่าจะดำเนินการกับนายทุนที่บุกรุกป่า แต่กลับรุกเข้าไปทำลาย ไร่เลื่อนในที่ดินของพี่น้องเกษตรกรรายย่อย และในพื้นที่ชุมชนดั้งเดิมที่ประกอบอาชีพเพื่อ

รายได้ในครัวเรือน ทรัพยากรแหล่งน้ำธรรมชาติป่าบุงป่าทามถูกทำลายจากโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของรัฐ ที่คนลุ่มน้ำมูลกำลังเผชิญอยู่ การสร้างเขื่อนในแม่น้ำสายหลัก รวมทั้งแม่น้ำโขง ซึ่งจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบธรรมชาติของกลุ่มน้ำ ส่งผลต่อการปรับตัวของสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ

จากประสบการณ์ของแม่น้ำมูนยืนยันชัดเจนว่าปลาธรรมชาติหายไปมาจากการสร้างเขื่อน ผู้คนที่เคยพึ่งพาอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำ จะเผชิญกับความยากลำบากในชีวิตมากขึ้น โดยเฉพาะในพื้นที่เป้าหมายโครงการ โขง เลย ชี มูล รวมถึงลุ่มน้ำสงคราม ปลาธรรมชาติจะหายากมากขึ้น และมีราคาสูง คนจนไม่สามารถซื้อหาได้ การเก็บเกี่ยวผลผลิตจากการบริการของระบบนิเวศจะลดลง นำไปสู่การผลิตสัตว์น้ำเชิงเดี่ยวขึ้นมาทดแทน ต้นทุนการผลิตอาหารจะสูงขึ้น เกษตรกรเข้าสู่วงจรเกษตรพันธะสัญญาของเกษตรกรที่เลี้ยงปลาที่ต้องแบกรับภาระความเสี่ยง

ปัญหาดังกล่าวยังดำรงอยู่ และยิ่งทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น ประชาชนที่อยู่ในเศรษฐกิจข้างล่างซึ่งส่วนใหญ่คือ เกษตรกรชาวนา คนยากคนจน นับวันยังมีความยากลำบากมากขึ้นในการดำเนินชีวิต วิถีเกษตรกรรายย่อย ชาวนาจะดำรงชีวิตอยู่อย่างไร ในท่ามกลางสถานการณ์การเมืองที่ไม่มั่นคงมานาน ภาวะเศรษฐกิจที่เผชิญกับความท้าทายจากทั้งภายนอก และภายในประเทศ

ในขณะที่รัฐบาลปัจจุบันเองเร่งผลักดันโครงการขนาดใหญ่ต่างๆ เพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจ ถ้าสุดท้ายใช้นโยบายประชานิยม การดำเนินโครงการประชารัฐ ที่เน้นการขับเคลื่อน “เศรษฐกิจฐานราก” ใช้คำสวยหรูว่าต้องการพัฒนาแบบการเติบโตจากภายใน เพราะประชาชนส่วนใหญ่เป็นคนในประเทศ โดยเฉพาะด้านการเกษตร ควบคู่กับศักยภาพการเติบโตด้านการส่งออกและการลงทุน การพัฒนาเศรษฐกิจให้เติบโตอย่างยั่งยืน แต่ก็ยังมีบทเรียนจากนโยบายประชานิยมที่ผ่านมา ที่ไม่ได้ให้ประโยชน์แก่ประชาชนคนข้างล่าง หรือเกษตรกรชาวนา อย่างแท้จริง แต่กลับไปกระจุกอยู่ในคนที่มีฐานะอยู่แล้ว

อย่างไรก็ตาม วงจรปัญหาดังกล่าวยังคงดำเนินต่อไป ควบคู่ไปกับ ขบวนการแก้ไขปัญหา แสวงหาทางออกทางรอดของเกษตรกร ชาวนาอีสานมีความต่อเนื่อง มายาวนาน แนวคิดการพึ่งตนเอง บนฐานความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ผนวกกับองค์ความรู้สมัยใหม่ งานวิจัยงานศึกษา การวิเคราะห์ การสรุปบทเรียน โดยมีกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างชาวบ้านเกษตรกรรายย่อย ชาวนาในชุมชน นักพัฒนาองค์กรเอกชน และนักวิชาการ จนกระทั่งเกิดความรู้ รูปแบบด้านการสร้างเศรษฐกิจชุมชน อาทิ เช่น เศรษฐกิจชุมชนบนฐานทรัพยากร ฐานเกษตรการปรับเปลี่ยนความคิดระบบการผลิตของเกษตรกรรายย่อยไปสู่เกษตรกรรมทางเลือกหรือเกษตรยั่งยืน ที่มีพัฒนาการมาตั้งแต่ การค้นพบรูปแบบเกษตรผสมผสาน รูปแบบวนเกษตรที่เหมาะสมใน

เขตพื้นที่ป่าเกษตรธรรมชาติ เกษตรอินทรีย์ เป็นต้น การพัฒนากลุ่มองค์กรผู้ผลิต จัดตั้งรูปแบบสหกรณ์เพื่อจัดการผลผลิตและตลาด การพัฒนาเมล็ดพันธุ์ การขยายไปทำงานเชื่อมโยงกับผู้บริโภค คนชั้นกลางในเมือง การทำตลาดท้องถิ่นรูปแบบตลาดเขียว ฯลฯ และเศรษฐกิจชุมชนบนฐานหัตถกรรมที่ส่วนใหญ่อยู่ในมือของผู้หญิง เช่น ผ้าทอย้อมสีธรรมชาติ ผ้ามัดย้อม เป็นต้น

หากแต่ภายใต้วิกฤติในหลายๆ ด้าน โดยเฉพาะปัญหาเศรษฐกิจในรอบนี้ ลักษณะของปัญหาในประเทศในบริบทโลกาภิวัตน์ที่ซับซ้อนนั้น ต้องการวิธีรับมือแบบใหม่ จำเป็นต้องมีการทบทวนกระบวนการทำงาน ต้นทุนการทำงานที่ผ่านมา องค์ความรู้ บทเรียนชุดประสบการณ์จากการปฏิบัติการ สร้างกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง เราไม่อาจดำเนินการได้โดยลำพัง ต้องอาศัยยุทธศาสตร์เชิงภาคี สร้างกระบวนการทำงานเชิงระบบในภาพรวมในทุกระดับ อย่างจริงจังต่อเนื่อง ระยะยาว และต้องการองค์ความรู้ที่มีพลังเพื่อผลิตการปฏิบัติในการแก้ไขปัญหาาร่วมกันอย่างจริงจัง และยั่งยืน

วัตถุประสงค์ในการจัดเวทีเสวนาขึ้นในครั้งนี้

- เพื่อวิเคราะห์ แลกเปลี่ยนสถานการณ์ ข้อเท็จจริง ปัญหาชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนภาคอีสาน
- การสำรวจต้นทุนความรู้ บทเรียนประสบการณ์ ในการทำงานเศรษฐกิจชุมชน จากฐานการทำงานกับชุมชนฐานราก เช่น ฐานเกษตร ฐานทรัพยากร และเปิดพื้นที่ระดมความคิด และแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ที่มีส่วนร่วมจากเจ้าทุกข์จากชุมชน

เนื้อหาหลักการวิเคราะห์ แลกเปลี่ยนสถานการณ์ ข้อเท็จจริง ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนภาคอีสาน ในสถานการณ์การเมืองไม่มั่นคง ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ราคาพืชผลการเกษตรตกต่ำ ค่าครองชีพสูง ฯลฯ การประเมินต้นทุนด้านองค์ความรู้ บทเรียนประสบการณ์ในการทำงานกับคนข้างล่าง โดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อย แนวคิดการพึ่งตนเอง บนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น กระบวนการมีส่วนร่วม และความรู้จากการศึกษาวิจัยร่วมกับเจ้าทุกข์จากชุมชน และข้อเสนอในการทำงานต่อ เพื่อการแก้ไขปัญหา หรือนำไปสู่การพัฒนาต่อในระดับพื้นที่ และการขับเคลื่อนทางนโยบาย

กระบวนการที่มีส่วนร่วม จากสามภาคส่วนสำคัญ คือ องค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) นักวิชาการที่ทำงานควบคู่กับชุมชน ผู้นำองค์กรภาคประชาชน โดยมีองค์กรร่วมกันดำเนินการในครั้งนี้ได้แก่ คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.) ภาคอีสาน เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน และเครือข่ายทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมภาคอีสาน

เราคาดหวังว่า ผลผลิตที่ได้คือ ชุดความรู้สถานการณ์ความเป็นอยู่ชาวนาอีสาน สถานะความรู้ต้นทุนที่มีอยู่ และการวิเคราะห์จากการระดมความคิดเห็น ส่วนนี้น่าจะได้จากการสรุปจากเวที ได้แนวทางการกระตุ้นเตือนสังคมเกี่ยวกับประเด็นวิถีเกษตรอีสาน และสถานการณ์ที่เกิดขึ้น รวมถึงทางรอด ทางเลือก และแนวทางการดำเนินงานเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากทั้งในเชิงงานวิจัยและการขับเคลื่อนทางยุทธศาสตร์ต่อไป และงานครั้งนี้จะสำเร็จไม่ได้ถ้าขาดซึ่งทีมงานเหล่านี้

- นายสุเมธ ปานจำลอง เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน
- นายอุบล อยู่หว่า เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน
- นายเดชา เปรมฤดีเลิศ ที่ปรึกษา กป.อพช.ภาคอีสาน
- นายสุวิทย์ กุหลาบวงษ์ เลขธิการ กป.อพช.ภาคอีสาน
- นายศิริศักดิ์ สะดวก เครือข่ายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภาคอีสาน
- นางปริญญช ป้องภัย ผู้ประสานงาน กป.อพช.ภาคอีสาน

บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรม/งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวโน้มใหญ่ของการเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจสังคมไทย (ฉบับปรับปรุง)

รศ.ดร.ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ

บทความนี้ต้องการ นำเสนอให้เห็นว่า แนวโน้มใหญ่ของโลก(World Mega-Trend) มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในประเทศไทยอย่างไร และรัฐไทยควรจะปรับบทบาทให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงอย่างไร

1. การเปลี่ยนแปลงของโลก : แนวโน้มใหญ่(mega-trend)

แนวโน้มใหญ่ 3 ประการ ที่จะต้องเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของระบบทุนนิยมโลก การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศโลก การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของประชากร

1.1 การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทุนนิยมโลกและผลที่ตามมา

1.1.1. ประเทศต่างๆในโลกกำลังเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรมมากขึ้นตามลำดับ ในแถบเอเชีย เกาหลี(ใต้) ไต้หวัน สิงคโปร์ ตามด้วยมาเลเซีย ไทย ฟิลิปปินส์ และอินโดนีเซีย ที่มาทีหลังแต่เร่งความเร็วของการพัฒนาอุตสาหกรรมจนล้ำหน้าประเทศต่างๆ ไปแล้วคือ จีน ส่วนเวียดนามกำลังไล่กวัดไทยและมาเลเซีย ใกล้เข้ามาทุกขณะ

ในกลุ่มลาตินอเมริกัน บราซิล อาร์เจนตินา ชิลี เม็กซิโก กลายเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ตามมาด้วย เวเนซุเอล่า เอกวาดอร์ คิวบาและเปรู

ในยุโรปตะวันออก เมื่อระบบค่ายโซเวียตล่มสลาย ประเทศต่างๆเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจตลาด และเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็ว เพราะพื้นฐานทางอุตสาหกรรมของประเทศเหล่านี้มีมาก่อนหน้าแล้ว

ในแถบอาหรับ ประเทศต่างๆที่ร่ำรวยจากการค้าน้ำมัน ก็ได้พยายามที่จะใช้รายได้จากน้ำมัน ไปพัฒนาการผลิตภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการกันทั่วหน้า ที่โดดเด่น ก็ได้แก่ สหรัฐอาหรับเอมิเรตส์ และซาอุดีอาระเบีย ทางฟากแอฟริกา ประเทศแอฟริกาใต้ อียิปต์และอัลจีเรีย ก็มีการพัฒนาทางการค้าและอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็วในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ภาษาเศรษฐศาสตร์การเมืองเรียกว่าการเปลี่ยนแปลงของวิถีการผลิต(mode of production) ที่บ่งชี้ให้เห็นแนวโน้มใหญ่ว่า โลกทั้งโลกกำลังเปลี่ยนวิถีการผลิตไปสู่วิถีการผลิตทุนนิยม

การเปลี่ยนแปลงของวิถีการผลิต ที่ครอบงำด้วยระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมและทุนนิยมบริการ มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจโดยรากฐาน เกิดชนชั้นใหม่ๆ(นายทุน-กรรมกร) และชนชั้นย่อยต่างๆ ในแต่ละชนชั้นใหญ่เกิดกลุ่มคนที่ดำรงตนและเติบโตด้วยวิถีอาชีพต่างๆ ชับซ้อนและหลากหลาย โดยเฉพาะความซับซ้อนและความหลากหลายของวิถีการสะสมทุน(mode of capital

accumulation) ของชนชั้นนายทุนต่างๆ เห็นได้จากความซับซ้อน และหลากหลายของสถานประกอบการ ประเภทต่างๆทั้งในภาคการผลิต ภาคบริการและภาคการเงิน โดยเฉพาะภาคการเงินมีความซับซ้อนมากที่สุด เพราะมีทั้งสินค้านั่งตราและตราสารการเงิน มันแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงกับสังคมเกษตรกรรม ที่มีการผลิตและการค้าอย่างเรียบง่ายไม่ซับซ้อน

ภายใต้ความซับซ้อนของกระบวนการผลิตและการค้าดังกล่าว จึงจำเป็นต้องมีเครื่องมือ กลไก ระเบียบ และกฎเกณฑ์ ที่สอดคล้องและมีประสิทธิภาพที่จะควบคุมจัดการให้กระบวนการผลิตและการค่านั้นดำเนินไปสู่เป้าหมายอย่างราบรื่น หากระเบียบ กฎเกณฑ์ กลไก และสถาบัน ที่มีอยู่ไม่มีประสิทธิภาพ ไม่ทันต่อการพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างดังกล่าว ก็ย่อมก่อให้เกิดอุปสรรคและวิกฤติขึ้นมาในระบบดังกล่าวได้ เปรียบเหมือนการที่โรงงานเปลี่ยนเครื่องจักรใหม่ เทคโนโลยีใหม่ แต่คนงานปรับทักษะฝีมือไม่ทัน ไม่สามารถทำงานกับเครื่องจักรใหม่ได้ ก็ต้องเกิดปัญหาขึ้นมาในโรงงานนั้น และผู้ผลิตที่ไม่สามารถปรับเทคโนโลยีของตนให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีของสังคม ก็ย่อมประสบภาวะวิกฤติในการผลิตเช่นเดียวกัน นี่คือสภาพของวิกฤติเชิงโครงสร้างที่กำลังเกิดขึ้นทั่วโลก อันเกิดจากผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี การบริหารจัดการ และการเปลี่ยนแปลงของรากฐานการผลิต เรื่องนี้ผู้เขียนได้กล่าวไว้ตั้งแต่ปี 2541 แล้ว (ดู เศรษฐศาสตร์การเมือง ฉบับที่ 7, 2541 : 15)

1.1.2 การเปลี่ยนแปลงจากระบบเศรษฐกิจวางแผนจากส่วนกลางมาสู่ระบบเศรษฐกิจตลาดเสรี

การสลายตัวของกลุ่มสังคมนิยมยุโรปตะวันออก ทำให้ระบบเศรษฐกิจที่ใช้ระบบวางแผนจากส่วนกลางโดยรัฐบาลยุติลง และหันมาใช้ระบบเศรษฐกิจตลาด โดยให้เอกชนทำการผลิตและทำการค้าตามความต้องการของตนเอง โดยมีกำไรและกลไกราคาเป็นพลังขับเคลื่อนในการตัดสินใจว่าจะทำอะไร อย่างไรและขายให้ใคร ประเทศจีนและเวียดนาม แม้จะยังคงเรียกตนเองว่าเป็นประเทศสังคมนิยม แต่ระบบเศรษฐกิจตลาดก็ได้แผ่ขยายเข้าไปเป็นส่วนใหญ่แล้ว การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นการเปลี่ยนแปลงระดับรากฐานของวิธีการผลิต นั่นคือ เปลี่ยนจากวิธีการผลิตสังคมนิยม(ที่ปัจจัยการผลิตเป็นของส่วนรวม) มาสู่วิธีการผลิตทุนนิยม(ที่ปัจจัยการผลิตเป็นของปัจเจกบุคคล โดยเฉพาะนายทุน) ในระดับทฤษฎี นี่คือการเปลี่ยนโครงสร้างขนาดใหญ่ของโลก

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก่อให้เกิดผลตามมา 4 ประการ คือ

1) ขนาดและปริมาณของอาณาจักรทุนนิยมขยายตัวเติบโตขึ้นมาทันที ในประเทศที่เคยใช้ระบบสังคมนิยม โดยเฉพาะจีนและโซเวียต ทั้งสองประเทศนี้ได้กลายเป็นตลาดสินค้าขนาดใหญ่ของโลกที่สหรัฐอเมริกาและยุโรปส่งสินค้าไปขาย หนังสือพิมพ์อินเตอร์เนชั่นแนล เฮราลด์ ตรีบูน วันที่ 3 ตุลาคม 1998 (หน้า 15) รายงานว่า “โซเวียตต้องส่งเข้าสินค้าอาหารจากสหรัฐอเมริกาปีละมากๆ เช่น เนื้อไก่ น้ำตาล เป็นต้น จีนก็เป็นตลาดใหญ่ของเป๊ปซี่ โคล่า โคคาโคล่า และแมคโดนัลด์ จากสหรัฐอเมริกา เช่นเดียวกัน ปริมาณของตลาดทุนนิยมที่ขยายออกไปจึงหมายถึงผลประโยชน์อันมหาศาลของทุนนิยมตะวันตก” 15 ปีต่อมาความเข้มข้นของเศรษฐกิจตลาด ทำให้จีนมีขนาดเศรษฐกิจเป็นอันดับ 2 ของโลก จีน

โซเวียต บราซิล และอินเดีย อาฟริกาใต้ ยกกระต๊บนเองขึ้นมาใหญ่กว่ากลุ่มอเมริกาเหนือและยุโรปเรียกว่า กลุ่ม BRICS

2) เกิดการเคลื่อนย้ายทุนขนาดมหึมาเข้าสู่ตลาดเกิดใหม่อย่างรวดเร็ว ตลาดเกิดใหม่ (emerging market) ในอดีตประเทศสังคมนิยม เปรียบเสมือนผืนป่าที่เพิ่งถูกบุกเบิก จึงอุดมไปด้วยปฏิ ธรรมชาติที่เหมาะสมแก่พืชพันธุ์ทุนนิยม นั่นคือแรงงานราคาถูก สินค้าและตลาดที่ยังไม่ถูกบุกเบิก ประเภท ของสินค้าต่างๆยังมีน้อย ในทฤษฎีมูลค่าแรงงานและการสะสมทุน ที่ไหนมีแรงงานเหลือเฟือ ที่นั่นแรงงาน ราคาถูก ที่ไหนแรงงานราคาถูก มูลค่าส่วนเกินของแรงงาน(ส่วนที่เกินจากค่าจ้างที่จ่ายให้แรงงาน) ก็จะมี มาก ที่ไหนมีมูลค่าส่วนเกินของแรงงานมาก ที่นั่นก็ได้กำไรดี สะสมทุนได้เร็ว ตลาดเกิดใหม่ในอดีต ประเทศสังคมนิยมจึงกลายเป็น เหมือนกำไร ของนักลงทุนจากทั่วโลก และนี่คือสิ่งที่ทำให้จีนและอินเดีย เติบโตอย่างก้าวกระโดด ขณะที่เวียดนามไล่กวัดไไทยมาติดๆ

3) ปริมาณพลของระบบทุนนิยมที่ครอบคลุมในขอบเขตทั่วโลก พื้นที่ของตลาดเกิดใหม่ กลายเป็นที่ช่วงชิงจับจองของนักการค้าและนักลงทุน สภาพการณ์เช่นนี้ทำให้การต่อสู้ช่วงชิงการนำทาง การเมืองและช่วงชิงอุดมการณ์ทางการเมืองยุติลง สิ่งที่เกิดขึ้นใหม่คือ การแข่งขันกันเพื่อแสวงหากำไรของ กลุ่มทุนต่างๆ จากประเทศทุนนิยมต่างๆ สงครามเย็นเพื่อเป็นเจ้าทางอุดมการณ์จึงแปรเปลี่ยนมาเป็น สงครามเศรษฐกิจและธุรกิจ เพื่อครอบครองตลาดและเพิ่มกำไรให้แก่การลงทุนของแต่ละกลุ่ม

4) การต่อสู้และช่วงชิงความได้เปรียบทางการค้าของกลุ่มประเทศต่างๆ ใช้อาวุธ กลไก และเครื่องมือทุกชนิด เพื่อให้บรรลุชัยชนะ นำไปสู่การสร้างกลุ่มรวมพวกเป็นเขตการค้าเช่น นาฟต้า(North America Free Trade Area = NAFTA) ของกลุ่มอเมริกาเหนือ(สหรัฐอเมริกา แคนาดา และเม็กซิโก) และ กลุ่มอียู หรือกลุ่มสหภาพยุโรป(Europian Union = EU) และกระเซ็นกระสายให้เกิดการรวมตัวทางการค้า ของกลุ่มประเทศอาเซียนที่เรียกว่า อาฟต้า(Asian Free Trade Area = AFTA), ASEAN Economic Co-operation = AEC)

เครื่องมืออื่นๆก็ถูกนำมาใช้ภายใต้เงื่อนไขต่างๆ ที่แต่ละฝ่ายเห็นว่าจะทำให้ตน ได้เปรียบ เช่น การใช้ IMF กดดันให้หลายๆประเทศเปิดการเงินเสรี ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการค้าเงินของกลุ่ม ประเทศตะวันตก ใช้องค์การค้าโลก(World Trade Organization = WTO) กดดันให้เปิดการค้าเสรี ซึ่ง ประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าได้ประโยชน์มากกว่าเพราะศักยภาพในการแข่งขันสูงกว่าและมีอิทธิพลที่จะ กำหนดเงื่อนไขต่างๆให้ฝ่ายตะวันตกได้ประโยชน์มากกว่า เป็นต้น ในบรรดาสถาบันและกลไกระดับโลกนี้ นับได้ว่า องค์การค้าโลกคือองค์กรที่ได้มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างมาจาก GATT (General Agreement on Tariff and Trade) หรือภาคีความตกลงทั่วไปว่าด้วยภาษีและการค้า คือ เปลี่ยนจาก “ที่ประชุม” มาเป็น องค์กรที่ทำหน้าที่คุมกฎระเบียบทางการค้าของโลก และสุดท้ายใช้ฉันทามติวอชิงตัน(Washington Consensus) กดดันให้ทั่วโลกเปิดเสรี(liberalization)

1.1.3. เกิดการปฏิวัติเทคโนโลยีคอมพิวเตอร์

ยุคอุตสาหกรรมได้เติบโตขึ้นมาจากเทคโนโลยีต่างๆที่อาศัยพลังงานไอน้ำ ต่อมาอาศัยพลังงานน้ำมันและไฟฟ้า เครื่องยนต์กลไกที่ใช้น้ำมัน ใช้ไฟฟ้า และล่าสุดคือ การใช้พลังงานจาก”ชิพ”(chip) วัตถุขนาดเล็กที่มีพลังงานในการเก็บและผลิตข้อมูลต่างๆได้อย่างมหาศาล “ชิพ” ก่อให้เกิดอุตสาหกรรมคอมพิวเตอร์ คอมพิวเตอร์เข้ามาแทนที่เครื่องจักรเครื่องมือต่างๆมากมาย นำไปสู่เทคโนโลยีการผลิตใหม่ๆที่ทำงานด้วยการใช้คอมพิวเตอร์

คอมพิวเตอร์คือเครื่องมือสำคัญยิ่งของอุตสาหกรรมข่าวสารข้อมูล อุตสาหกรรมข้อมูลนำไปสู่การปฏิวัติการค้าเงินและการแลกเปลี่ยนเงินตรา ทำให้การเคลื่อนย้ายและแลกเปลี่ยนเงินตราในขอบเขตทั่วโลกเป็นไปโดยสะดวกรวดเร็ว ภายในเวลาเป็น “นาทิจึงวินาที” มิใช่เป็นชั่วโมงหรือเป็นวันเหมือนสมัยก่อน ความรวดเร็วเช่นนี้ได้กระตุ้นให้เกิดการขยายตัวของธุรกิจการค้าและการแลกเปลี่ยนเงินตราในมิติใหม่ นั่นคือ การขยายตัวของการแสวงหากำไรจากการแลกเปลี่ยนเงินตรา

1.1.4. การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของการค้าเงินตรา

แต่เดิมเงินตราถูกสร้างขึ้นมาให้เป็นสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน(medium of exchange) นั้นหมายความว่า จำเป็นต้องมีการแลกเปลี่ยนเงินตรา เนื่องจากต้องมีการซื้อขายและแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างประเทศ แต่ต่อมาการแลกเปลี่ยนเงินตราค่อยๆ วัฒนาการมาสู่การแลกเปลี่ยนเงินตราเพื่อหากำไรจากอัตราแลกเปลี่ยน การหากำไรจากอัตราแลกเปลี่ยนนี้ได้ขยายตัวเติบโตอย่างรวดเร็วในยุคที่เกิดการปฏิวัติเทคโนโลยีข่าวสารข้อมูล ในปัจจุบันนี้ ปริมาณเงินที่แลกเปลี่ยนระหว่างกันประมาณว่าสูงถึงปีละ 3 ล้านล้านดอลลาร์สหรัฐฯ ในจำนวนนี้ ประมาณร้อยละ 95 เป็นการแลกเปลี่ยนเพื่อแสวงหากำไร นั่นคือเงินได้กลายเป็นสินค้าในตัวเอง ไม่ใช่เป็นเพียงตัวกลางของการแลกเปลี่ยนสินค้าอีกต่อไป

สถานการณ์พิสูจน์ให้เห็นว่า กลุ่มคนที่มีความสามารถในการ “ค้าเงิน” สามารถที่จะสร้างกำไรรวดเร็วกว่ากลุ่มคนที่ลงทุนทำการผลิตและทำการค้าสินค้าต่างๆ ดังนั้นจึงเกิดมีการลงทุนในการค้าเงินมากขึ้นเรื่อยๆ แรกเริ่มธนาคารพาณิชย์และบริษัทการเงินที่ทำหน้าที่รับฝากเงินและให้สินเชื่อเป็นสถาบันหลักของการค้าเงิน โดยขยายธุรกิจของตนไปสู่ธุรกิจค้าเงินตรา แต่ปัจจุบันกลุ่มทุนที่ทำการค้าเงินขนาดใหญ่และมีปริมาณการค้ามากกว่าธนาคารและบริษัทการเงินคือ กลุ่มกองทุนทางการเงิน ที่เรียกว่า “กองทุนบริหารความเสี่ยง” (hedge funds) เริ่มต้นโดยการระดมทุนจากผู้มีเงิน แล้วนำเงินเหล่านี้มาลงทุนให้เกิดดอกออกผล แบ่งกำไรให้แก่ผู้ร่วมลงทุน แต่ต่อมา กองทุนเหล่านี้เน้นการลงทุนด้านการค้าหุ้น ค่าเงินตราและตราสารการเงิน เป็นหลัก ทำให้กลุ่มกองทุนเหล่านี้กลายเป็นผู้มีบทบาทและอิทธิพลต่อตลาดการค้าเงินของโลกยุคปัจจุบัน เพราะกองทุนบางแห่งมีเงินลงทุนมากกว่างบประมาณของประเทศยากจนหลายๆประเทศรวมกัน

ธุรกิจการค้าเงิน มีห่วงโซ่ของมูลค่าที่สั้น เพราะเงินต่างจากสินค้าทั่วไป ที่มีกระบวนการเพิ่มมูลค่าของแต่ละขั้นตอนของการผลิต เช่น ข้าวเปลือก เมื่อแปรเป็นข้าวสารมูลค่าก็เพิ่มขึ้น เมื่อข้าวสารถูกแปรเป็นแป้งมูลค่าก็เพิ่มขึ้น เมื่อแป้งถูกแปรเป็นขนมจีนมูลค่าก็เพิ่มขึ้นอีก สินค้าหลายๆชนิดมีกระบวนการแปรรูปหลายๆขั้นตอน หรือต้องอาศัยผลผลิต อุปกรณ์ต่างๆมากมายมาประกอบกันเป็นสินค้า

เช่น อุตสาหกรรมรถยนต์ ต้องเกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมต่างๆ นับเป็นสิบๆ อุตสาหกรรม แต่ละอุตสาหกรรมมีผลผลิต มีห่วงโซ่ของมูลค่า แต่ละขั้นตอนแต่ละอุตสาหกรรมมีการจ้างงาน มีการใช้วัตถุดิบ ก่อให้เกิดการกระจายรายได้ในแต่ละขั้นตอนของอุตสาหกรรมต่างๆ นอกจากนี้สินค้าแท้จริงย่อมมีมูลค่า 2 อย่างเสมอคือ มูลค่าใช้สอยและมูลค่าแลกเปลี่ยน แต่ธุรกิจการค้าและผลิตเงินไม่ได้มีขั้นตอนและห่วงโซ่มูลค่าหลากหลายเหมือนอุตสาหกรรมผลิตสินค้า ดังนั้น โลกของธุรกิจเงินตรา จึงไม่ใช่โลกของการสร้างมูลค่าและการจ้างงานได้เท่ากับภาคการผลิตที่แท้จริง(real sector) การค้าเงินและตราสารการเงินที่เสรีเกินไป ไร้กฎเกณฑ์กติกาที่เหมาะสม จึงนำไปสู่วิกฤติการเงินและเศรษฐกิจในสหรัฐอเมริกาและยุโรปตั้งแต่ปี 2551 เป็นต้น

การค้าเงินเป็นการโยกย้ายจำนวนเงินจากคนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่ง ขั้นตอนกระบวนการเคลื่อนย้ายมีผลต่อการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจน้อยมาก ต่างกับตัวผลผลิตและสินค้าแท้จริง ที่กระบวนการเคลื่อนย้ายก่อให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ เช่น เกิดอุตสาหกรรมขนส่งใหญ่โตกว้างขวาง จ้างงานมาก เป็นต้น

1.1.5: สหรัฐอเมริกาหวัชบวนของเศรษฐกิจทุนนิยม ประสบปัญหาภาวะขาดดุลการค้าปีละนับล้านล้านดอลลาร์มายาวนาน

เพราะสังคมอเมริกันเป็นสังคมบริโภคนิยมขนาดใหญ่ที่สุดของโลก นำเข้าสินค้าจากทั่วโลก รัฐบาลสหรัฐอเมริกาก็ต้องหารายได้ชดเชยการขาดดุลด้วยการค้าเงิน เพราะธุรกิจการค้าเงินเป็นธุรกิจที่สหรัฐอเมริกามีความได้เปรียบประเทศอื่นๆ เงินดอลลาร์เป็นสกุลเงินกลางของโลก จึงเป็นที่ต้องการของทั่วโลก ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาค่าเงินดอลลาร์มั่นคงแข็งแรง สามารถซื้อขายแลกเปลี่ยนกับเงินสกุลต่างๆ ได้ง่าย เหมาะที่จะเป็นสินค้าเงินตราในตลาดสินค้าเงินทั่วโลก ดังนั้นสหรัฐอเมริกาก็พยายามทุกวิถีทางที่จะทำให้เกิดการค้าเงินเสรีทั่วโลก เพื่อเปิดโอกาสให้ธุรกิจค้าเงินของสหรัฐอเมริกา สามารถค้าเงินและนำเงินเข้า-ออกได้เสรี(free flow) ประเทศไทยก็ได้รับกระแสนี้ โดยไม่มีมาตรการป้องกันตนเอง จนนำไปสู่ภาวะวิกฤติทางการเงินในที่สุด วิกฤติต้มยำกุ้ง 2540 ได้บอกเหตุให้เห็นถึง ความผิดปกติของระบบทุนนิยมที่ถูกครอบงำด้วยทุนการเงินและการค้าเงินตราของเอกชน แต่ส่งผลปั่นป่วนไปทั่วโลก โดยที่ประเทศยุโรปและอเมริกาไม่สนใจจะปรับปรุงแก้ไขกลไกการค้าเงิน ปล่อยให้พวกกองทุนการเงิน hedge funds และพวกวาณิชธนกิจ ธนาคารเพื่อการลงทุน(investment bank) ค้าเงินตรา ตราสารการเงิน เก็งราคา ค้ากำไรกันอย่างเสรีสุดๆ ขณะเดียวกัน กองทุนการเงินระหว่างประเทศหรือ IMF ก็เพิกเฉยนิ่งดูดาบ โดยให้เหตุผลว่ามันเป็นเรื่องของเอกชน เป็นเรื่องของกลไกตลาดเสรี แต่คำประกาศแห่งยุคสมัยของหนังสือเศรษฐศาสตร์การเมืองฉบับที่ 7 ได้มองเห็นลางร้ายของทุนนิยมการเงินและได้เสนอไว้ว่า

“ถึงเวลาที่สังคมโลกจะต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสถาบันกลไกและเครื่องมือต่างๆ เพื่อให้ทำงานที่สอดคล้องกับ โครงสร้างของระบบทุนนิยมที่เปลี่ยนแปลงไป ให้เกิดความยุติธรรมต่อทุกประเทศ ไม่ใช่ปล่อยให้สถาบันใดสถาบันหนึ่งของประเทศใดประเทศหนึ่ง ดำเนินงานเชิงทำลายอีกประเทศหนึ่งแต่ยังประโยชน์ให้เกิดแก่อีกประเทศหนึ่ง เช่น hedge funds ต่างๆ IMF และ IBRD(ธนาคารโลก) จะต้องถูกปรับปรุงเปลี่ยนแปลง จะต้องมี

กลไกและกระบวนการที่สามารถควบคุมกองทุนการเงินที่ดำเนินกิจกรรมป่วนโลก จะต้อง
มีกลไกดูแลหนี้สินระยะสั้นของภาคเอกชน IMF และ IBRD เองก็จะต้องถูกตรวจสอบ
ควบคุมให้มีความโปร่งใสมากขึ้น ให้ประเทศสมาชิกมีสิทธิ์มีส่วนในการสร้างกฎเกณฑ์
กติการมากกว่านี้ ไม่ใช่ปล่อยให้มันเป็นองค์กรและกลไกของประเทศมหาอำนาจแต่เพียงฝ่าย
เดียว”

(คู เศรษฐศาสตร์การเมือง ฉบับที่ 7,2541 : 23)

แต่ข้อท้วงติงและข้อเสนอแนะของเศรษฐศาสตร์การเมือง ไม่ได้ได้รับความสนใจใดๆ ทั้ง
จากรัฐบาลและนักวิชาการเศรษฐศาสตร์ไทย แต่ในการประชุมเศรษฐกิจโลกที่ดาวอส(Davos) ประเทศ
สวิตเซอร์แลนด์ เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๕๒ นายเหวิน เจีย เปา นายกรัฐมนตรีของจีนได้เรียกร้องให้มีการ
ปฏิรูปแก้ไขสถาบันการเงินระหว่างประเทศ โดยเฉพาะ IMF และสถาบันการเงินในประเทศต่างๆ เพื่อสร้าง
กฎระเบียบใหม่ทางเศรษฐกิจของโลก และโจมตีสถาบันการเงินต่างๆ ในสหรัฐฯว่า ละโมบโลภมาก
แสวงหากำไรจนหน้ามืดตามัว จนนำไปสู่การตกต่ำทางเศรษฐกิจ เป็นภัยรุนแรงต่อจีน ผู้นำของโซเวียต
เยอรมัน ฝรั่งเศส และบราซิล ก็วิพากษ์วิจารณ์สถาบันการเงินระหว่างประเทศและสถาบันการเงินสหรัฐฯ
ในทำนองคล้ายๆกัน ไม่ต่างจากที่เศรษฐศาสตร์การเมืองท้วงติงและวิจารณ์ไว้ตั้งแต่ปี ๒๕๔๑ และเป็นที่น่า
ประหลาดใจมาก ที่นักเศรษฐศาสตร์คนสำคัญของไทย แทบจะไม่ปริปากถึงความละโมบโลภมากของ
สถาบันการเงินสหรัฐฯ และไม่ปริปากที่จะให้มีการสร้างกฎเกณฑ์กติกา เพื่อปฏิรูปสถาบันการเงินพวกนี้
ขณะที่นักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบลไพรซ์ โจเซฟ อี สติกลิตซ์(Joseph E. Stiglitz) ยอมรับว่ามันเป็นความ
ผิดพลาดที่ไปยกเลิกกฎเกณฑ์กติกาควบคุม (deregulation) จนทำให้เกิดความล้มเหลวครั้งใหญ่
(Bloomberg.com/apps/news?pid)

การค้าเงินเพียงอย่างเดียว ไม่เพียงพอกับความโลภและความต้องการกำไรของพวกค้า
เงิน และรายได้ก็ยังไม่พอต่อความต้องการใช้ของรัฐบาลอเมริกัน ตราสารหนี้ประเภทต่างๆ จึงถูกผลิต
ออกมามากเพื่อหารายได้ ได้แก่ พันธบัตรของรัฐบาล และตราสารการเงินของสถาบันการเงินเอกชน

สหรัฐอเมริกาเป็นประเทศที่ผลิตพันธบัตรออกมามากที่สุด การขายพันธบัตรก็ คือ การ
กู้เงินนั่นเอง ดังนั้นสหรัฐอเมริกาจึงกลายเป็นประเทศลูกหนี้ที่ใหญ่ที่สุดในโลก มีหนี้มากที่สุดในโลก ผู้ซื้อ
พันธบัตรอเมริกันหรือเจ้าหนี้รายใหญ่ คือ จีน ญี่ปุ่น และกลุ่มประเทศโอเปค ตราสารหนี้หรือตราสาร
การเงินของภาคเอกชนที่ขายดีมาก คือ ตราสารหนี้ที่มีหลักทรัพย์ค้ำประกัน ได้แก่ สัญญากู้เงินที่มีบ้านหรือ
โครงการอสังหาริมทรัพย์ค้ำประกันเงินกู้ ธนาคารผู้ปล่อยกู้จะนำเอาสัญญาประเภทนี้ ไปแปลงเป็นตราสาร
การเงินที่สามารถนำไปซื้อขายกันได้(securitization) ปรากฏว่าขายดิบขายดี ธนาคารต่างๆ จึงทำการตลาด
ชักชวนให้มีการกู้เงิน ไปสร้างบ้านหรือซื้อบ้านกันมากๆ โดยการให้กู้ในอัตราดอกเบี้ยต่ำๆ จูงใจให้ลูกค้า
จำนวนหนึ่งที่ไม่มีศักยภาพในการชำระหนี้ แต่ไปกู้เงินสร้างหนี้ด้วย เมื่อเวลาผ่านไประยะหนึ่ง ลูกหนี้
ประเภทนี้ผ่อนหนี้คืนไม่ได้กลายเป็นหนี้เสีย เงินกู้ที่ปล่อยออกไป ก็กลายเป็นการให้กู้ที่ขาดทุน(เรียกว่า
subprime loan) ธนาคารที่ให้กู้เรียกเก็บหนี้ไม่ได้ ก็ขาดสภาพคล่อง ผู้ที่ถือสัญญาประเภทนี้หรือตราสารเงิน

ประเภทนี้จะขาดทุน เพราะเรียกเงินคืนตามสัญญาไม่ได้ ดังนั้นทั้งธนาคารผู้ปล่อยกู้ และสถาบันการเงินผู้ถือสัญญา จึงพากันล้มระเนระนาด บริษัท เลห์แมน บราเธอร์ ที่มีอายุ 100 ปี และที่เคยมายิ่งใหญ่ในประเทศไทยยุคปี 2540 ล้มละลายลงก็เพราะเหตุนี้

สัญญาเช่าหรือตราสารหนี้เน่าแพร่ระบาดไปทั่วโลก เพราะมีนักลงทุนทางการเงินไปซื้อมาถือไว้ หวังจะได้กำไรแต่กลับขาดทุน การขาดสภาพคล่องของธนาคารและสถาบันการเงินเหล่านี้ส่งผลกระทบไปยังภาคการผลิตแท้จริง(real sector) เพราะด้านหนึ่งการล้มละลายของสถาบันการเงินมีการปลดลูกจ้าง คนว่างงาน กำลังซื้อลด ยอดขายสินค้าตกต่ำลง อีกด้านหนึ่งไม่สามารถไปกู้เงินจากธนาคารมาชดเชยสภาพคล่องที่ขาดหายไปอันเนื่องจากยอดขายตกต่ำ ปัญหาเหล่านี้ของธุรกิจเมื่อเกิดขึ้นมาเรื่อยๆก็กลายเป็นวิกฤติเศรษฐกิจ ซึ่งเริ่มจากสหรัฐอเมริกาแล้วลุกลามไปทั่วโลก

ประเทศต่างๆ ที่เคยส่งสินค้าไปยังยุโรป อเมริกา เมื่อกำลังซื้อของประเทศเหล่านี้ตกต่ำ การส่งออกไปยังประเทศเหล่านี้ก็ลดลง ส่งผลกระทบไปยังเศรษฐกิจของประเทศส่งออกต่างๆ ด้วยประเทศไทยจึงต้องประสบภาวะวิกฤติ เพราะต้องพึ่งการส่งออกไปยังตลาดสหรัฐฯและยุโรปมากถึงประมาณ 30 – 35%

จากสาเหตุที่กล่าวมา สรุปได้ว่าการขับเคลื่อนของกลไกทุนนิยมศูนย์กลาง หรือจากกลุ่มประเทศยุโรปและอเมริกา โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นหัวขบวนทุนนิยม ก่อให้เกิดวิกฤติทั่วโลก จึงกล่าวได้ว่าวิกฤติที่เกิดขึ้นเป็นวิกฤติทุนนิยม หรือวิกฤติเชิงโครงสร้างของระบบทุนนิยม

ในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา เมื่อเกิดวิกฤติในระบบทุนนิยม ถ้าเกิดมีนวัตกรรมใหม่แก้ไขวิกฤติ ระบบทุนนิยมก็จะอยู่รอดและพัฒนาต่อไป เช่น กรณีการเกิดวิกฤติเศรษฐกิจรุนแรง(the great depression) ในปี 1929-1935 ความคิดของเคนส์(John Maynard Keynes) ที่ใช้การลงทุนภาครัฐกระตุ้นการบริโภคและการจ้างงาน และโครงการ New Deals ของประธานาธิบดีรูสเวลต์(D. Roosevelt) เป็นนวัตกรรมที่สามารถบรรเทาวิกฤติได้

ขณะเดียวกัน การเกิดสงครามโลกครั้งที่สอง ทำให้สหรัฐอเมริกาผลิตอาวุธขายให้คู่สงคราม อุตสาหกรรมอาวุธช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง จึงเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกาเจริญเฟื่องฟูอย่างรวดเร็ว จนกลายเป็นประเทศทุนนิยมขนาดใหญ่ที่สุดของโลกแทนอังกฤษและฝรั่งเศส

จึงชวนให้วิเคราะห์ได้ว่า ถ้าโลกทุนนิยมไม่สามารถที่จะคิดค้นนวัตกรรมใหม่ๆมาแก้ไขวิกฤติ มันก็เสี่ยงที่จะทำให้ประเทศมหาอำนาจหันไปใช้สงครามเป็นทางออก โดยทำให้เกิดสงครามในบางส่วนของโลก แล้วผลิตอาวุธขายให้แก่คู่สงคราม นี่อาจจะเป็นการมองโลกในแง่ร้ายเกินไป แต่ประวัติศาสตร์ก็เตือนใจเราให้คิดไปได้เช่นนั้น การทำสงครามกับอิรัก กับอัฟกานิสถาน และลิเบีย มีระเบียบวาระซ่อนเร้นประการหนึ่งของสหรัฐอเมริกา คือความปรารถนา ที่จะได้ครอบครองแหล่งน้ำมัน และเส้นทางขนส่งน้ำมัน น้ำมันซึ่งเป็นพลังงานหลักของโลกทุนนิยมปัจจุบัน

วิกฤตินิคมครั้งนี้ ทำให้ประเทศเศรษฐกิจขนาดใหญ่อย่างจีน รัสเซีย และบราซิล ต้องการเปลี่ยนแปลงระบบทุนนิยมที่นำโดยสหรัฐอเมริกา รัสเซียหันไปสะสมทองคำเป็นทุนสำรองเงินตรา และสะสมโภคภัณฑ์ที่มีค่าไว้เป็นฐานการผลิต ขณะเดียวกันการสะสมน้ำมันสำรองของจีน เป็นแรงผลักดันที่สำคัญที่ทำให้น้ำมันราคาแพง ขณะนี้จีนเร่งรัดพัฒนาให้เงินหยวนเป็นเงินตราค้าขายระหว่างประเทศ และได้ลงมือทำไปแล้วกับเกาหลี อาร์เจนตินา มาเลเซีย อินโดนีเซีย สหองกงและเบลารุส ในวงเงินประมาณ 650,000 ล้านหยวน(95,600 ล้านดอลลาร์) และให้มณฑลจินตงได้ใช้หยวนค้าขายกับประเทศอาเซียน จีนพยายามยกระดับเงินหยวน เพื่อทดแทนการใช้ดอลลาร์

บางทีการทำให้เงินหยวนเป็นเงินตราระหว่างประเทศ อาจจะเป็นนวัตกรรมโดยจีนที่สามารถลดภาวะวิกฤติและกอบกู้เศรษฐกิจโลกได้ และเป็นไปได้ว่า อีกไม่นานในอนาคตศูนย์กลางการเงินของโลกจะย้ายมาอยู่ที่ฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้ เจฟฟรีย์ การ์เทน(Jeffrey Garten) ศาสตราจารย์สายบริหารธุรกิจของมหาวิทยาลัยเยล(Yale School of Management) กำลังประกาศให้โลกเชื่อเช่นนั้น

1.2 การเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศโลกกับวิกฤติด้านอาหารและพลังงาน

1.2.1 ภาวะโลกร้อนกับวิกฤติการเกษตร

ภาวะโลกร้อน เป็นสิ่งที่ประชากรทั่วโลกกำลังประสบและก่อให้เกิดความปริวิตก ต่อผลกระทบที่จะตามมา ทั้งในปัจจุบันและอนาคต คณะกรรมการศึกษาการเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศโลกระหว่างประเทศ(Intergovernmental Panel on Climate Change = IPCC) และคณะกรรมการ ประเมินผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพอากาศ(A Consortium for the Application of Climate Impact Assessment = ACASIA) คาดการณ์ว่าในปี ค.ศ. 2100 อุณหภูมิโลกจะสูงขึ้น 1.4-5.8 องศาเซลเซียส ระดับน้ำทะเลจะสูงขึ้น 0.09-0.90 เมตร และคาดการณ์ว่า

1) ประมาณปี ค.ศ.2025 หรืออีกประมาณ 13 ปีข้างหน้า พื้นที่เกษตรกรรมประมาณร้อยละ 70 ในจีน อินเดีย ตะวันออกกลาง แอฟริกา จะกลายเป็นพื้นที่แห้งแล้ง พืชผลการเกษตรจะเสียหายรุนแรง สัตว์บางชนิดจะสูญพันธุ์ สัตว์พวกจำศีล เช่น กบ เขียด จะอยู่ไม่ได้ เพราะวัฏจักรของน้ำแล้ง-น้ำฝนเปลี่ยนแปลงไป

2) กลุ่มโรคระบาดบางประเภท เช่น ไข้เลือดออก มาลาเรีย สมออักเสบ เหาช้าง จะระบาดรุนแรง เพราะอุณหภูมิที่ร้อนสูง ทำให้ยุงขยายพันธุ์ได้เร็ว และเป็นพาหะของโรคเหล่านี้

ความวิตกต่อภาวะโลกร้อนและผลกระทบที่จะตามมา ทำให้ประเทศต่างๆ พยายามหาแนวทางลดภาวะโลกร้อน เป็นที่มาของการตกลงร่วมกันผ่านพิธีสารเกียวโต(Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change)

เมื่อเดือนธันวาคม 1997 โดยเรียกร้องให้ประเทศที่พัฒนาแล้วลดปริมาณการปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ให้ได้ร้อยละ 5.2 ของปริมาณที่เคยปล่อยเมื่อปี 1990 ข้อตกลงนี้มีผลบังคับเมื่อ 18 พฤศจิกายน 2004 มีประเทศร่วมลงนามในข้อตกลงแล้ว 142 ประเทศ แต่สหรัฐอเมริกา ในขณะนั้นไม่ยอมลงนาม ทั้งๆ ที่เป็นประเทศที่ปล่อยคาร์บอนไดออกไซด์มากที่สุดในโลก คือประมาณร้อยละ 23 ของ

คาร์บอนไดออกไซด์ที่ถูกปล่อยออกมาทั้งหมดทั่วโลก โดยอ้างว่า การควบคุมคาร์บอนไดออกไซด์ จะมีผลกระทบต่อความเติบโตทางเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกา

การที่ประเทศต่างๆทั่วโลก เคลื่อนตัวเข้าสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรม นั้น เป็นสาเหตุหลักของการทำให้เกิดภาวะโลกร้อน เพราะการขยายโรงงาน การใช้ระบบขนส่งทางรถยนต์ การกระตุ้นการบริโภค จนนำไปสู่การบริโภคนิยมใช้พลังงานอย่างสิ้นเปลืองเหล่านี้ คือ ปัจจัยที่นำไปสู่การผลิตคาร์บอนไดออกไซด์ออกสู่บรรยากาศโลก ซึ่งทำให้สรุปได้ว่า ยิ่งประเทศใดมีอุตสาหกรรมหนาแน่น มีความเป็นทุนนิยมมากคือ ผลิตมาก ต้องการกำไรมาก บริโภคฟุ่มเฟือยมาก ใช้พลังงานมาก ประเทศนั้นก็จะมีผลผลิตคาร์บอนไดออกไซด์สู่บรรยากาศโลกมาก ดังตัวเลขของปี 2005 ข้างล่างนี้

ประเทศ	ปริมาณการปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ (Gigagrams)
ออสเตรเลีย	381,161
เยอรมัน	872,943
รัสเซีย	1,744,084
ประเทศยุโรปอื่นๆ	3,482,238
ญี่ปุ่น	1,293,469
สหรัฐอเมริกา	6,089,490

ที่มา : United Nations Framework on Climate Change 2007

ภาวะโลกร้อนจะทำให้เกิดภาวะขาดแคลนน้ำจืด เพราะแหล่งน้ำจืดที่สำคัญที่สุด มาจากภูเขาน้ำแข็ง เช่น จากเทือกเขาหิมาลัย แอนดีส คีรีมันจาโร แต่ภูเขาน้ำแข็งจากแหล่งเหล่านี้รวมทั้งที่ขั้วโลกเหนือและใต้ กำลังมีปริมาณลดลงอย่างชัดเจน จึงมีการคาดการณ์กันว่า ในอาฟริกาปริมาณน้ำจืด จะลดลงประมาณร้อยละ 25 ภายในศตวรรษนี้ ผลที่ตามมาคือ คนอาฟริกันประมาณ 20 ล้านคน จะมีอาหารไม่พอเลี้ยงชีพ(National Geographic,2008)

1.2.2 วิฤติ อาหารและวิฤติพลังงาน

จากข้อมูลเหล่านี้ สรุปได้ว่า ในอนาคตอันใกล้ โลกจะประสบภาวะวิฤติด้านเกษตร คือ ขาดน้ำ หลายๆประเทศจะผลิตอาหารได้น้อยลง นำไปสู่ภาวะวิฤติอาหารในที่สุด

อีกด้านหนึ่ง การที่ทั่วโลก มุ่งหน้าไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม(Industrialization) จะมีการใช้น้ำมันเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว กล่าวคือ จากความต้องการใช้น้ำมันเชื้อเพลิงวันละ 1 ล้านบาร์เรล เมื่อต้นศตวรรษที่ 20 มาเป็นความต้องการวันละประมาณ 85 ล้านบาร์เรลในปัจจุบัน จากราคาน้ำมันดิบบาร์เรลละ 50 เซ็นต์ เมื่อก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 มาเป็นบาร์เรลละ 100-120 เหรียญสหรัฐ เมื่อปี 2008 และแหล่งขุดเจาะน้ำมันบางแห่งน้ำมันจะหมดภายใน 40-50 ปีนี้

จึงเป็นแรงกดดันให้มีการพัฒนาพลังงานทดแทนน้ำมัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความพยายามที่จะใช้น้ำมันจาก ‘พืชพลังงาน’ เช่น จากมันสำปะหลัง อ้อย สบู่ดำ และปาล์ม เป็นต้น นำไปสู่การแย่งพื้นที่เพาะปลูกระหว่างพืชที่เป็นอาหารคนและสัตว์ กับพืชเพื่อใช้เป็นพลังงาน ยิ่งโลกพัฒนาอุตสาหกรรม พื้นที่เพาะปลูกจะถูกเปลี่ยนเป็นโรงงานมากขึ้น และถูกแย่งเป็นพื้นที่ปลูกพืชพลังงานมากขึ้น พื้นที่ปลูกพืชอาหารก็จะลดลง ปรากฏการณ์นี้ ทำให้ประเทศที่กำลังเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรม รวมทั้งประเทศที่ร่ำรวยแต่มีพื้นที่เพาะปลูกน้อย มองหาช่องทางที่จะสร้างหลักประกันหรือความมั่นคงทางอาหาร (food security) ให้แก่พลเมืองของตนเอง เช่น จีนขยายพื้นที่เพาะปลูกเข้าสู่ลาวภาคเหนือด้วยการเช่าระยะยาว เกาหลีใต้ซื้อที่ดินขนาดใหญ่หลายล้านล้านเอเคอร์ในเกาะมาดากัสการ์

บริษัทยุโรป (Waterland) เข้าที่ระยะยาว 3 ล้านไร่ ในอินโดนีเซีย รวมทั้งมีบางบริษัทของยุโรป ที่ขอเช่าที่ระยะยาวจากไทยเพื่อปลูกพืชพลังงาน ชาวดิอาระเบียลงทุนจำนวนมาก เพื่อพัฒนาแผ่นดินอาฟกานิสถานให้เป็นแหล่งปลูกอาหารเพื่อป้อนตลาดชาวดิอาระเบีย จีนกำลังรุกสร้างความสัมพันธ์กับประเทศแอฟริกา และต้องการพื้นที่เพาะปลูกในประเทศเหล่านั้น จีนมีข้อตกลงกับรัฐบาลไทยผ่านโครงการเงินกู้จากจีน เพื่อพัฒนาพื้นที่ในเขตทุ่งกุลาร้องไห้ ปลูกข้าวหอมมะลิส่งให้จีน ส่วนลาวทางภาคเหนือ จีนได้ครอบครองพื้นที่เพาะปลูกหมดแล้ว ขณะที่ชาวดิอาระเบียและอาหรับเอมิเรตส์สนใจจะเช่าพื้นที่ในประเทศไทยทำการผลิตข้าวป้อนตลาดของตนเอง

1.2.3 ข้อสรุปของ IPCC

กล่าวโดยสรุป แนวโน้มของภาวะโลกร้อนจะนำไปสู่ภาวะวิกฤติ 2 ประการ ประการแรก คือ ความขาดแคลนน้ำและอาหาร นำไปสู่การแก่งแย่งแข่งขันเพื่อครอบครองแหล่งน้ำ และแหล่งเกษตรกรรมที่สมบูรณ์ ประเทศร่ำรวยจะกลายเป็นผู้ครอบครอง ประเทศยากจนจะสูญเสียและประชาชนจะอดอยาก

ประการที่สองภาวะโลกร้อน จะก่อให้เกิดโรคระบาดรุนแรง ทั้งโรคระบาดยุคเก่าและโรคระบาดรุ่นใหม่ ๆ ที่มีแหล่งจากภาวะโลกร้อนเป็นตัวพาหะ และประการสุดท้ายจะเกิดอุบัติเหตุต่างๆจากภาวะโลกร้อน

IPCC ได้สรุปผลกระทบที่จะเกิดจากภาวะโลกร้อน ดังต่อไปนี้ :

ความเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศ ของศตวรรษที่ 21	ตัวอย่างผลกระทบที่จะเกิดขึ้น
อากาศร้อนยาวนานขึ้น คลื่นความร้อนรุนแรงขึ้น	- โรคระบาดมากขึ้น ประชากรสุขภาพเลวร้ายลง - สัตว์ป่า สัตว์เลี้ยงล้มตาย - พืชผลเกษตรเสียหาย
เกิดความแปรปรวนทางภูมิ อากาศบ่อยครั้งและรุนแรง	- น้ำท่วม ดินถล่ม - การกัดเซาะหน้าดิน

	- พืชผลป่าไม้เสียหาย - เกิดภัยแล้ง พืชผลเสียหาย สัตว์ล้มตาย
เขตรมรสุมมีความแปรปรวนรุนแรง	- เกิดอุทกภัยรุนแรง(สึนามิ) - เกิดภัยแล้งรุนแรง

ที่มา : IPCC 2008

จากข้อสรุปของ IPCC ภาวะโลกร้อนจะมีผลกระทบต่อภาคเกษตรอย่างรุนแรง ขณะเดียวกันธนาคารโลกเห็นว่า สำหรับประเทศที่กำลังพัฒนา การเกษตร คือหัวใจของความเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นจักรกลสำคัญในอันที่จะลดความยากจนของประชากร ภาคเกษตรมีบทบาทหลายประการ กล่าวคือ (world bank, 2008 : 3-7)

- เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจของประเทศ
- เป็นจักรกลรักษาสภาพแวดล้อมที่ดีของโลก
- เป็นปัจจัยของความเติบโตทางเศรษฐกิจ และลดความยากจน
- เป็นแหล่งอาหารของประชากร

ฯลฯ

ตั้งแต่ยุคโบราณมาถึงปัจจุบัน ‘เกษตรกรรม’ มีความสำคัญต่อชีวิตของมนุษย์ เพราะเป็นแหล่งอาหาร เป็นแหล่งผลิตปัจจัยยังชีพของมนุษย์ แต่ภาวะโลกร้อน จะสร้างผลกระทบรุนแรงต่อภาวะเกษตรกรรมธรรมชาติ การรักษาระดับการผลิต และเพิ่มผลผลิตภาคเกษตรกรรมในอนาคต คงจะต้องใช้เทคโนโลยีใหม่ โดยเฉพาะเทคโนโลยีชีวภาพจะเป็นผู้ได้เปรียบ เป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตของประชากรโลก ถ้าความเป็นทุนนิยมรุนแรง แก่งแย่งแข่งขัน ไม่คิดแบ่งปัน จัดสรรเพื่อมนุษยชาติ อาจจะนำไปสู่ความขัดแย้งรุนแรงของมวลมนุษยชาติได้

1.3 การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของประชากร

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรของโลกยุคอุตสาหกรรมก้าวหน้าและ โลกาภิวัตน์ มีลักษณะของแนวโน้มใหญ่ 2 ประการคือ การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากรสูงอายุ (ageing people) และการเคลื่อนย้ายประชากรจากประเทศหนึ่งไปสู่อีกประเทศหนึ่งในรูปแบบต่างๆ เช่น การท่องเที่ยว การย้ายถิ่นฐาน และการเคลื่อนย้ายกำลังแรงงานเพื่อการประกอบอาชีพ

1.3.1 ประชากรอาวุโส (ageing people)

ในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้า ไม่ว่าจะเป็นพวกยุโรปหรืออเมริกา โครงสร้างของประชากรเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว คือจำนวนประชากรกับเด็กเพิ่มช้า แต่ประชากรวัยชราเพิ่มเร็ว ในปัจจุบันประชากรวัยชรา (อายุตั้งแต่ 65 ปีขึ้นไป) คิดเป็นประมาณร้อยละ 20-25 ของประชากรทั้งหมด ในประเทศเอเชีย ประเทศญี่ปุ่นก็กำลังมีภาวะเช่นนี้เหมือนกัน

ในขอบเขตทั้งโลก เมื่อปี 2005 ประชากรโลกวัยตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป คิดเป็นประมาณร้อยละ 10 และจะเป็นร้อยละ 21 ในปี ค.ศ. 2050 (The World Bank, 2005 : 153) และจากรายงานล่าสุดของ BBC

พบว่าประชากรวัยชราในประเทศด้อยพัฒนา ในหลายๆประเทศได้เพิ่มขึ้นเป็น 14 % ของประชากรแล้ว ซึ่งถือว่าก้าวล้ำเข้าสู่สังคมวัยชรา โดยที่จีนจะใช้เวลาอีก 25 ปี ถึงจะเข้าสู่ภาวะนี้ ส่วนเวียดนามและซีเรีย จะใช้เวลาเพียง 17 ปี ก็เข้าสู่สังคมชราแล้ว(คูมติชน เสาร์ 4 ก.ค. 52 หน้า 36) นั้นหมายความว่า โลกนี้กำลังย่างเข้าสู่โลกของคนชราเพิ่มขึ้นตามลำดับ

กลุ่มประเทศพัฒนาในองค์กรความร่วมมือเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจ(Organization of Economic Corporation for Development = OECD) เรียกกลุ่มตนเองว่า สังคมคนชราภาพ (Ageing Society) ได้แสดงความวิตกกังวลต่อสถานการณ์ว่า เมื่อปี 1950 ประเทศเหล่านี้มีคนวัยทำงาน 7 คนต่อคนปลดเกษียณเพียง 1 คน ดังนั้นในทศวรรษที่ 1950s ประเทศเหล่านี้ ซึ่งยังคงมีความเจริญเติบโตได้อย่างมั่นคง แต่ในปัจจุบัน ประเทศเหล่านี้มีประชากรวัยทำงานเพียง 4 คนต่อคนปลดเกษียณหรือคนกินบำนาญ 1 คน หรือประชากรวัยเกษียณคิดเป็นปริมาณร้อยละ 20 ของประเทศทั้งหมด และในปี 2050 จะเหลือประชากรวัยทำงานไม่ถึง 2 คนต่อคนปลดเกษียณ 1 คน แปลว่าในประชากรทุกๆ 3 คน จะมีคนปลดเกษียณ 1 คน (OECD, 2009) นี่หมายความว่า ประสิทธิภาพการผลิตของคน 2 คนจะต้องสูงมาก เพื่อชดเชยกับผู้ปลดเกษียณที่ไม่ได้ทำการผลิตแล้ว และย่อมพิจารณาได้ต่อไปว่า ภาวะการคลังของรัฐบาล จะต้องหนักหน่วงขึ้นไปอีก นอกจากนั้นระบบสุขอนามัยของประเทศก็จะต้องเปลี่ยนแปลงไป เน้นเรื่องสุขภาวะของคนชราเป็นด้านหลัก

ในวงการนักการเงินทราบกันดีว่า กองทุนบำนาญต่างๆของประชากรวัยชราในประเทศ OECD มีบทบาทมากในตลาดทุนและตลาดเงิน กองทุนบำนาญต้องการความยั่งยืนและการเพิ่มพูนของกองทุน ดังนั้นจึงมีการนำเงินจากกองทุนบำนาญไปลงทุนเพื่อให้เกิดความงอกเงย และเป็นที่รู้ว่าการลงทุนในกิจการผลิตแท้จริง(real sector) ต้องการช่วงเวลาพอสมควร จึงจะเห็นผลตอบแทนหรือกำไร แต่การลงทุนในตลาดทุนตลาดเงิน ตลาดหุ้น จะได้ผลตอบแทนเร็วกว่า ดังนั้นกองทุนบำนาญจึงมักจะถูกนำไปให้พวกเฮดจ์ฟันด์(hedge funds) ที่ถนัดในเรื่อง เก็งราคา คำกำไร ในตลาดเงิน ตลาดหุ้น ลงทุนทำกำไร

ปรากฏการณ์จึงเกิดขึ้นว่า ยังมีคนชรามาก กองทุนบำนาญก็มีมาก มีการนำไปให้พวกเฮดจ์ฟันด์ลงทุนมาก คำเงินคำหุ้นมาก มีความเสี่ยงต่อการเกิดวิกฤติมาก ดังที่เราประสบอยู่ทุกวันนี้ กลายเป็นว่าวิกฤติเศรษฐกิจโลก สาเหตุส่วนหนึ่งเกิดจากสังคมชราภาพด้วย

สังคมชราภาพนอกจากจะไปส่งเสริม การเก็งราคาคำกำไรในตลาดทุน ตลาดเงินแล้ว ยังเป็นสังคมที่กำลังประสบปัญหา วิกฤติกองทุนบำนาญอีกครั้ง กล่าวคือ

ประการแรก การนำเอากองทุนบำนาญไปลงทุนกับพวกกองทุนเฮดจ์ฟันด์ และการคำกำไร ในลักษณะสุมเสี่ยงเกินตัว เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งของการล่มสลายทางการเงินในสหรัฐอเมริกา และทำให้กองทุนบำนาญประสบปัญหาขาดทุน รายได้ลดลง กระทบต่อรายได้ของผู้ชราภาพ

ประการที่สอง ในสังคมชราภาพ กำลังแรงงาน(labour force) หรือผู้ที่สามารถทำงานได้ มีรายได้เลี้ยงตนเองและครอบครัวมีจำนวนถดถอยลงตามลำดับ เพราะฉะนั้นการสมทบเงินในกองทุน

บ้านหนึ่งบ้านอาจก็ลดลงไปด้วย เพราะผู้ที่ทำให้เงินกองทุนเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ ก็คือ ผู้ที่ทำงานได้ และมีรายได้สมทบกองทุน ขณะที่คนชรา มีแต่เบิกเงินจากกองทุนไปใช้ โดยไม่ได้สมทบเพิ่มแต่อย่างใด

ประการที่สาม วิกฤตเศรษฐกิจและการเงิน มีผลให้รัฐบาลสหรัฐอเมริกาและยุโรปเป็นหนี้มาก เพราะต้องกู้เงินมากระตุ้นเศรษฐกิจ จากการรายงานของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ(IMF) ระบุว่า ในปี 2552 ซึ่งเป็นปีที่วิกฤติรุนแรง สหรัฐอเมริกา อังกฤษและญี่ปุ่น มีหนี้รวมกันประมาณ 17.4 ล้านล้านดอลลาร์(ประมาณ 578 ล้านล้านบาท) เฉพาะสหรัฐอเมริกาก็เป็นหนี้ 11.4 ล้านล้านดอลลาร์ และภายในปี 2566 หนี้ของสหรัฐอเมริกาก็จะสูงกว่าผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ(GDP) และถึงวันนั้นสิ่งที่สหรัฐอเมริกา อังกฤษและยุโรป จำเป็นต้องทำคือ การประหยัด ลดเงินสวัสดิการของประชากร รวมถึงคนชราด้วย (ดูโพสต์ทูเดย์ 7 ก.ค. 2552 , วิเคราะห์หน้า 4)

การลดลงของประชากรวัยทำงานในประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก ทำให้เกิดภาวะขาดแคลนแรงงาน ผลก็คือ ทำให้ค่าจ้างสูงขึ้นตลอดเวลา ในสหรัฐอเมริการะหว่างไอร์แลนด์ ปรากฏใช้แรงงานแต่เพียงอย่างเดียว ค่าจ้างประมาณชั่วโมงละ 12 เหรียญ ถ้าเป็นแรงงานที่มีฝีมือ เช่น แรงงานในอุตสาหกรรมรถยนต์ ค่าจ้างประมาณชั่วโมงละ 25-30 เหรียญ ทางออกของอุตสาหกรรมในประเทศเหล่านี้ คือ ด้านหนึ่งเคลื่อนย้ายการผลิตไปสู่ประเทศที่ค่าจ้างต่ำ อีกด้านหนึ่งใช้แรงงานอพยพจากต่างประเทศ โดยเฉพาะจากเม็กซิโก ลาตินอเมริกาและเอเชีย ส่วนในยุโรปก็มักจะใช้แรงงานจาก อินเดีย ปากีสถานและแอฟริกาเป็นต้น

แรงงานไร้ฝีมือ(unskill labour) และกึ่งฝีมือ(semiskill labour) ที่ไปทำงานในประเทศเหล่านี้ ด้านหนึ่งช่วยเติมเต็มภาวะขาดแคลนแรงงานให้ประเทศเจ้าของบ้าน อีกด้านหนึ่งช่วยเพิ่มรายได้ให้แก่ประเทศของแรงงานเอง เพราะมีรายได้ส่งกลับประเทศเลี้ยงดูครอบครัว ตัวอย่างประเทศฟิลิปปินส์ ที่มีรายได้จากแรงงานไปทำงานต่างประเทศ เป็นอันดับ 1 ของรายได้จากต่างประเทศทั้งหมด และประเทศที่คนฟิลิปปินส์ไปทำงานมากที่สุดคือ สหรัฐอเมริกา

ในด้านที่น่ากังวลสำหรับประเทศด้อยพัฒนาก็คือ การขาดแคลนแรงงานของประเทศ อุตสาหกรรม มีการดูดดึงแรงงานมันสมอง จากประเทศด้อยพัฒนา เกิดภาวะ ‘สมองไหล’ ประเทศด้อยพัฒนาเป็นฝ่ายลงทุนด้วยต้นทุนที่สูง แต่แรงงานสมองบางส่วนไหลไปอยู่ในประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น แพทย์ พยาบาล ฯลฯ เป็นต้น สร้างปัญหาภาวะขาดแคลนแรงงานสมองและแรงงานทักษะสูงในประเทศด้อยพัฒนา

1.3.2 การเคลื่อนย้ายประชากร

การเคลื่อนย้ายประชากรที่มีผลต่อการเพิ่มและลดจำนวนประชากรของสังคมหนึ่งๆ คือ การเคลื่อนย้ายแรงงาน ซึ่งมีลักษณะการเคลื่อนย้ายจากสังคมค่าจ้างต่ำหรือรายได้ต่ำไปสู่สังคมค่าจ้างสูง ซึ่งมีลักษณะการเคลื่อนย้าย 3 ระดับ ระดับแรก เคลื่อนย้ายภายในประเทศ จากเมืองหนึ่งไปอีกเมืองหนึ่ง หรือโดยทั่วไปจากภาคชนบทสู่ภาคเมือง ระดับที่สองจากประเทศหนึ่งสู่อีกประเทศหนึ่ง ในภูมิภาคเดียวกัน เช่น

จาก พม่า ลาว เขมร สู่อินโดจีน จากไทยไป มาเลเซีย ฮองกง ไต้หวัน เป็นต้น ระดับที่สามจากประเทศหนึ่งของภูมิภาคหนึ่งไปสู่อีกภูมิภาคหนึ่ง เช่น จาก เอเชียไปยุโรป-อเมริกา เป็นต้น

1.3.2.1. การเคลื่อนย้ายภายในประเทศของแต่ละประเทศ โดยทั่วไปเป็นการเคลื่อนจากชนบทสู่เมือง เคลื่อนจากภาคเกษตรกรรมสู่ภาคการค้าและอุตสาหกรรม แม้ประเทศที่ใช้ระบบสังคมนิยม การเคลื่อนย้ายประชากรจากชนบทสู่เมืองก็หนาแน่น เช่นเดียวกัน จากรายงานของธนาคารโลกพบว่า ในช่วงที่ประเทศจีนพัฒนาอุตสาหกรรมสังคมนิยมปลายปี 1960 หรือ พ.ศ. 2503 ประชากรในเมืองเพิ่มขึ้นเป็น 2 เท่าเมื่อเทียบกับช่วงปี 1949(พ.ศ. 2492) ซึ่งเป็นช่วงที่กำลังเปลี่ยนผ่านเข้าสู่สังคมนิยม(ดู World Bank, 2009 : 154)

จากรายงานเล่มเดียวกันได้แสดงให้เห็นว่า ปัจจุบันเป็นยุคที่ทุกประเทศเร่งรัดทางด้านอุตสาหกรรมและการค้า มุ่งหน้าสู่ทุนนิยม การเคลื่อนย้ายประชากรจากแหล่งรายได้ต่ำไปสู่แหล่งรายได้สูง จากชนบทสู่เมืองเพิ่มขึ้นในขอบเขตทั่วโลก(ดูตารางหน้า 156 เล่มเดียวกัน)โดยเฉพาะประชากรวัยทำงานจะมีการเคลื่อนย้ายสูงมาก เช่น ใน Bosnia และ Herzegovina เมื่อปี 2001 ร้อยละ 52.5 ของประชากรวัยทำงานมีการเคลื่อนย้ายจากภูมิลำเนาเดิม ในเวเนซุเอลา ร้อยละ 28.3 ของกำลังแรงงานมีการเคลื่อนย้ายจากภูมิลำเนาเดิม ในเวียดนามปี 1992 ร้อยละ 21.9 ประชากรวัยกำลังแรงงานมีการเคลื่อนย้าย ในบราซิลเมื่อปี 2001 ร้อยละ 19.5 มีการเคลื่อนย้ายจากท้องถิ่นเดิมเป็นต้น แต่น่าเสียดาย ที่รายงานฉบับนี้ไม่มีตัวเลขการเคลื่อนย้ายแรงงานของไทย แต่ถ้าพิจารณาจากความเป็นจริงของไทย ก็จะพบว่า ในวันสงกรานต์ของทุกปี แรงงานในเขตกรุงเทพฯและปริมณฑล พวกกันกลับบ้านไปเยี่ยมบ้านเกิด จนเกิดความโกลาหลทางการจราจร ก็สรุปได้ว่าแรงงานในกรุงเทพฯและปริมณฑลส่วนใหญ่มาจากต่างจังหวัด

สถิติการย้ายถิ่นฐานของไทย หมายถึงการย้ายภูมิลำเนาตามกฎหมาย แต่การเคลื่อนย้ายแรงงานจากจังหวัดหนึ่งไปยังอีกจังหวัดหนึ่งโดยไม่ย้ายภูมิลำเนาไม่ถือว่ามี การย้ายถิ่นฐาน ดังนั้นคนงานที่ทำงานในกรุงเทพฯและปริมณฑล 20-30 ปี ก็ยังกลับไปเลือกตั้งที่บ้านเกิด เพราะกฎหมายถือว่ายังไม่ได้ย้ายภูมิลำเนาหรือย้ายถิ่นฐาน

สรุปได้ว่า ภาวะการเคลื่อนตัวเข้าสู่อุตสาหกรรมและการค้า(industrialization) จะดึงดูดให้แรงงาน เคลื่อนย้ายจากภาคชนบทเข้าสู่เมือง(ซึ่งหนาแน่นไปด้วยภาคอุตสาหกรรมและการค้า) จากภาคเกษตรสู่ภาคอุตสาหกรรม นี่เป็นแนวโน้มใหญ่(mega trend)ของทั่วโลก แนวโน้มเช่นนี้ สร้างผลกระทบต่อภาวะการเป็นชุมชนในชนบทและในภาคเกษตรกรรม และเกิดการขยายตัวของชุมชนใหม่ที่เรียกว่า ชุมชนโรงงาน(plant community) โดยเฉพาะในศตวรรษที่ 1970s การเคลื่อนย้ายจากชนบทสู่เมืองของภูมิภาคเอเชียใต้ เอเชียตะวันออก และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วตามการขยายตัวของภาคการค้าและอุตสาหกรรม(ดูเล่มเดียวกัน : 153)

1.3.2.2. การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างประเทศในภูมิภาคเดียวกัน

การเคลื่อนย้ายในภูมิภาคเดียวกัน เช่น ภูมิภาคอเมริกาเหนือ การเคลื่อนย้ายกำลังแรงงานจากเม็กซิโกเข้าสู่สหรัฐอเมริกา จากลาตินอเมริกาหรืออเมริกาใต้สู่อเมริกาเหนือในทวีปแอฟริกา

การเคลื่อนย้ายแรงงานในอาฟริกาใต้และอาฟริกาตะวันตกจะมีมาก โดยเฉพาะในอาฟริกาใต้ 9 ประเทศแถบนี้ ได้จัดตั้งองค์กรหลวมๆ เรียกว่า Southern African Development Community(SADC) จึงมีการเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างกัน จากประเทศหนึ่งไปอีกประเทศหนึ่งอย่างหนาแน่น(ดู เล่มเดียวกัน : 152)

การเคลื่อนย้ายในภูมิภาคที่น่าสนใจมากและธนาคารโลกได้รายงานไว้ในเล่มเดียวกัน คือ การเคลื่อนย้ายแรงงานในภูมิภาคลุ่มน้ำแม่โขง ซึ่งธนาคาร โลกระบุว่า ประเทศไทยเป็นประเทศก้าวหน้าทางด้านการค้าและอุตสาหกรรมมากที่สุดและค่าจ้างสูงที่สุด ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานจากแหล่งค่าจ้างต่ำกว่า คือจากลาว กัมพูชา จำนวนแรงงานอพยพตามการค้าการณ้ของธนาคารโลกมีประมาณ 2 ล้านคน ในจำนวนนี้ครึ่งหนึ่งเป็นแรงงานอพยพที่ผิดกฎหมาย ในทัศนะของธนาคารโลก แรงงานอพยพเหล่านี้เป็นแหล่งแรงงานราคาถูกเอื้อประโยชน์ให้ธุรกิจไทย อีกด้านหนึ่งแรงงานเหล่านี้เป็นแหล่งรายได้ของประเทศเจ้าของแรงงาน (ดู เล่มเดียวกัน : 153)

แรงงานเคลื่อนย้ายในภูมิภาค เป็นแนวโน้มใหญ่ของโลกยุคโลกาภิวัตน์ ก่อให้เกิดผลทั้งด้านบวกและด้านลบ ด้านบวกคือการก่อให้เกิดแรงงานราคาถูกแก่ประเทศผู้รับแรงงานและเกิดรายได้แก่ประเทศผู้เป็นแหล่งแรงงาน แต่ด้านลบเป็นด้านสังคมเช่น การแพร่ระบาดของโรคติดต่อ การกดขี่แรงงาน การละเมิดสิทธิมนุษยชน รวมถึงปัญหาความมั่นคงของประเทศผู้รับแรงงาน

1.3.2.3. การเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างภูมิภาค โดยทั่วไปคือ การเคลื่อนย้ายแรงงานจากภูมิภาคด้อยทางเศรษฐกิจสู่ภูมิภาคเจริญทางเศรษฐกิจ คือจากเอเชีย อาฟริกา ลาตินอเมริกา สู่ยุโรปและอเมริกาเหนือ ขณะเดียวกันก็มีการเคลื่อนย้ายแรงงานสมองจากเขตเจริญกว่าสู่เขตด้อยความเจริญ เช่น การเคลื่อนย้ายการลงทุนจากยุโรป อเมริกา สู่เอเชีย อาฟริกาและลาตินอเมริกา โดยมีแรงงานสมองประเภท นักบริหาร ผู้เชี่ยวชาญการผลิต ผู้เชี่ยวชาญด้านการตลาด เคลื่อนย้ายตามไปด้วย

กระบวนการเคลื่อนย้ายแรงงานไร้ฝีมือและกึ่งฝีมือ มีลักษณะเป็นส่วนบุคคล แต่กระบวนการเคลื่อนย้ายแรงงานระดับสูงจากประเทศเจริญสู่ประเทศด้อยพัฒนา เป็นกระบวนการของการลงทุนข้ามชาติของบริษัทข้ามชาติ (TransNational Corporation = TNCs)

การเคลื่อนย้ายในลักษณะทั้งสองด้านนี้ ก็เป็นแนวโน้มใหญ่ที่เกิดขึ้นทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเคลื่อนย้ายของ TNCs มีความรวดเร็วและกว้างขวางมากขึ้น ตามลักษณะของโลกาภิวัตน์และฉันทามติวอชิงตันที่กดดันให้ทุกประเทศทั่วโลก เปิดเสรีการค้าและการลงทุน(liberalization) แก่กฎหมายต่างๆที่ขัดขวางการค้าเสรี(deregulation) และให้แปรรูปรัฐวิสาหกิจเป็นของเอกชน(privatization) สถานการณ์เช่นนี้กดดันให้ประเทศต่างๆต้องตั้งรับต่อการเคลื่อนย้าย TNCs จากประเทศอุตสาหกรรม คือรับทั้งผลบวกและผลลบที่จะเกิดขึ้น นโยบายทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม ของประเทศผู้รับ TNCs จึงต้องมีลักษณะเฝ้าจับตามองการณ้และรักษาผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ได้ เพราะว่า การดำเนินงานงานของ TNCs บางประการก่อให้เกิดข้อถกเถียงมากมาย เช่น ค่าปลีขนาดใหญ่ ที่มีผลกระทบต่อร้านโชห่วยดั้งเดิม ธุรกิจเกษตรที่ต้องการขยายพื้นที่พืชตัดต่อยีนส์ (GMO) บริษัทค้ายาที่ขายยาแพง เหล่านี้เป็นต้น

1.3.2.4. การเคลื่อนย้ายประชากรระยะสั้นๆ ผ่านการท่องเที่ยว

ยุคโลกาภิวัตน์ การคมนาคมสะดวกรวดเร็ว ข่าวสารถึงกันได้ง่าย ผ่านโทรศัพท์ ดาวเทียมและinternet กระตุ้นให้คนทั่วโลกอยากรู้อยากเห็น อยากท่องเที่ยวไปให้ถึง ธุรกิจการท่องเที่ยวจึงเป็นธุรกิจที่ทำรายได้มหาศาลให้แก่ประเทศที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว รวมถึงประเทศไทย

แต่การท่องเที่ยวก็คือการเคลื่อนย้ายประชากรจากประเทศหนึ่งไปสู่ประเทศหนึ่ง สิ่งที่เกิดขึ้นกับนักท่องเที่ยวมีทั้งด้านบวกและด้านลบ ด้านบวกก็คือรายได้ของประเทศแหล่งท่องเที่ยว แต่ด้านลบก็คือโรคติดต่อ อาชญากรรม และการค้ามนุษย์ โรคไข้หวัดใหญ่ 2009 ที่กำลังระบาดทั่วโลกขณะนี้ พหุศาสตร์ก็คือประชากรของประเทศต่างๆ ที่เดินทางท่องเที่ยวติดต่อกันทุกวัน จึงทำให้ไข้หวัดใหญ่ 2009 ระบาดติดต่อกันได้รวดเร็วจากประเทศหนึ่งสู่อีกประเทศหนึ่ง เคียงคู่กับโรคระบาดก็คืออาชญากรรมข้ามชาติ ที่อาชญากรก่ออาชญากรรมในประเทศหนึ่งแล้วหลบไปซ่อนตัวในอีกประเทศหนึ่ง หรืออาชญากรจากประเทศหนึ่งเข้าไปก่ออาชญากรรมในอีกประเทศหนึ่ง ซึ่งประเทศไทยก็กำลังประสบปัญหาอาชญากรรมข้ามชาติ โดยเฉพาะอาชญากรรมประเภทค้าผู้หญิงข้ามชาติที่มีเครือข่ายกว้างขวางทั่วโลก

วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์การเมืองของคุณ ปวีณา หงสกุล เรื่อง “การค้ามนุษย์ในยุคทุนนิยม : กรณีศึกษากระบวนการบังคับค้าประเวณีในประเทศไทย จากประสบการณ์ของมูลนิธิ ปวีณา หงสกุล” ได้แสดงให้เห็นเครือข่ายอาชญากรรมค้าหญิงไทย ที่ส่งไปเป็นโสเภณีในมาเลเซีย สิงคโปร์ และบาห์เรน(ปวีณา, 2550)

งานของ พัทยา เรือนแก้ว เรื่อง “สิทธิหญิงไทยกรณีเคลื่อนย้ายแรงงานข้ามชาติ” สะท้อนให้เห็นถึงการที่หญิงไทยได้รับข่าวสารข้อมูลจากนักท่องเที่ยว เยอรมันและญี่ปุ่นที่มาเที่ยวพัตยา และชักชวนให้หญิงไทยไปเยอรมันหรือญี่ปุ่น ซึ่งบางส่วนของหญิงไทย ก็สมัครใจขายบริการ บางส่วนก็ถูกบังคับโดยแก๊งอาชญากรรมให้ขายบริการ(ดู พัตยา 2552 : 85 หรือดูตัวอย่างใน มติชนรายวัน 13 กรกฎาคม 2552 หน้า 32)

กล่าวโดยสรุป การเคลื่อนย้ายประชากรผ่านการท่องเที่ยวนับวันจะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ตามความสะดวกของการคมนาคม ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์โดยตรงระหว่างประชากรในสังคมหนึ่ง กับอีกสังคมหนึ่ง ผลที่ตามมาทั้งด้านบวกและลบต่อเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม

2. แนวโน้มใหญ่ของโลกกับผลกระทบต่อสังคมไทย

ประเทศไทยถูกจัดตั้งเข้าสู่กระแสโลกอย่างใกล้ชิด ตั้งแต่ยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง เมื่อปี พ.ศ.2398 ประเทศสยามถูกมหาอำนาจ ที่นำโดยอังกฤษบังคับให้เปิดประเทศ ลดอำนาจของพระคลังสินค้า เปิดการค้าและการลงทุนเสรี จากนั้น การค้า การลงทุนจากตะวันตกและกระแสวัฒนธรรมตะวันตกก็เริ่มไหลบ่าท่วมกรุงสยาม จนถึงยุคที่สองของกระแสโลกที่จัดตั้งให้ประเทศไทยเข้าไปอยู่ในกระแสโลกทุนนิยมอย่างดั่งลิก ก็คือ ยุคการเร่งรัดพัฒนาทุนนิยม ผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ที่ครอบงำด้วยแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยมจากสหรัฐอเมริกา ซึ่งข้อตกลงลับๆระหว่าง สฤษดิ์ ธีระราชต์ กับรัฐบาลสหรัฐอเมริกา(ยุคประธานาธิบดี ไอเซนฮาว์) อุกฤษณ์ ปัทมานนท์ ได้นำมาแสดงไว้ใน

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทของเขาในชื่อเรื่อง “สหรัฐอเมริกากับเศรษฐกิจไทย(1960-1970)” ข้อตกลงที่เกิดขึ้นภายใต้ยุทธศาสตร์การต่อต้านคอมมิวนิสต์ และเร่งรัดพัฒนาทุนนิยมของสหรัฐอเมริกา ปรากฏให้เห็นชัดเจนในประกาศการปฏิวัติฉบับที่ 4 ฉบับที่ 11 และคำประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแผนแรก (ราชกิจจานุเบกษา 1 ตุลาคม 2503 – 30 กันยายน 2509) (คูณรงค์ , 2550 : 7/1-7/5)

ครั้งสุดท้ายที่ประเทศไทยถูกระงับการเข้าถึง ให้ตั้งถอยลงไปในกระแสโลกาภิวัตน์อีกครั้งหนึ่ง ก็คือช่วงตั้งแต่ปี 2533 ที่ประเทศไทยตกลงยอมรับพันธะตามความตกลงข้อ 8 ของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ(IMF) ซึ่งนำไปสู่การดำเนินเสรี แลกเปลี่ยนเงินเสรีตามอัตราตลาด เคลื่อนย้ายเงินเข้า-ออกได้อย่างเสรี นำไปสู่การกู้เงินขนาดใหญ่จากต่างประเทศโดยภาครัฐกิจเอกชนที่เรียกกันว่า BIBF(Bangkok International Banking Facilities) หรือ วิเทศธนกิจ ทำให้ภาคเอกชนมีหนี้สินรวมกันถึง 75,000 ล้านดอลลาร์ เมื่อกลางปี 2540 และเป็นเหตุสำคัญที่นำไปสู่วิกฤติ เพราะหนี้เหล่านี้ไม่สามารถนำมาทำให้เกิดดอกออกผลเป็นเงินตราต่างประเทศเพื่อนำไปชำระหนี้ได้ตามกำหนด จนกระทั่งนำไปสู่ภาวะวิกฤติการเงินเกิดความตื่นตระหนก เงินตราต่างประเทศยิ่งไหลออก เพราะผู้มีเงินพากันเอาเงินบาทไปแลกเป็นดอลลาร์ แล้วก็เอาดอลลาร์ไปใช้หนี้ หรือไมก็้นำเอาดอลลาร์ไปฝากต่างประเทศเพราะค่าเงินบาทตกต่ำ ไม่มีใครอยากเก็บเงินบาทไว้ ในที่สุดเงินตราต่างประเทศของไทย ก็แทบไม่เหลือ จึงต้องไปกู้จาก IMF มาใช้เป็นเงินทุนสำรองเงินตราต่างประเทศ 17,000 ล้านดอลลาร์(คู ณรงค์ , 2550 : 4/41-4/50)

การเป็นหนี้ IMF จึงถูก IMF และประเทศมหาอำนาจที่มีอิทธิพลใน IMF กดดันให้ไทยต้องปรับนโยบายเศรษฐกิจให้สอดคล้องกับกระแสโลก หรือที่แท้สอดคล้องกับความต้องการของมหาอำนาจ นั่นคือให้ทำตามฉันทามติวอชิงตัน(Washington Consensus) นั่นคือ ต้องเปิดเสรีการค้าการลงทุน(liberalization) แก่และยกเลิกกฎหมายที่ขัดขวางการค้าเสรี(deregulation) และแปรรูปรัฐวิสาหกิจให้เป็นของเอกชน(privatization)

สถานการณ์ดังกล่าว ทำให้ระบบเศรษฐกิจไทย กลายเป็นหน่วยหนึ่งของเศรษฐกิจโลกอย่างเต็มตัวเกือบทุกภาคส่วนของเศรษฐกิจไทยปัจจุบันบริษัทข้ามชาติของมหาอำนาจเศรษฐกิจ เข้ามาทำการค้าทำการลงทุน และมีบทบาทสำคัญในสาขาเศรษฐกิจนั้นๆ ทั้งภาคการเงิน การผลิต การค้า(โดยเฉพาะค้าปลีก) ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงใดๆของระบบโลก โดยเฉพาะแนวโน้มใหญ่ของโลก จึงส่งผลกระทบโดยตรงมายังสังคมไทย ผ่านระบบเศรษฐกิจไทย ที่เป็นหน่วยหนึ่งของระบบเศรษฐกิจโลก ซึ่งวิเคราะห์ได้ดังนี้

2.1. การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของทุนนิยมโลก ที่มีผลกระทบต่อโครงสร้างและวิถีการผลิตในสังคมไทย

การที่ในขอบเขตทั่วโลก ถูกกระตุ้นให้พัฒนาทุนนิยม พัฒนาอุตสาหกรรมและการค้า มีผลให้ในทุกประเทศมีการเพิ่มเชิงปริมาณของภาคอุตสาหกรรมและการค้า และมีการลดลงในเชิงปริมาณของภาคเกษตร ประเทศที่เปลี่ยนแปลงจากเกษตรไปสู่อุตสาหกรรมอย่างรวดเร็ว ก็คือ จีน ที่ปัจจุบันกำลังกลายเป็นโรงงานของโลก

ขณะที่ประเทศไทย ก็มุ่งหน้าไปสู่ภาคอุตสาหกรรมและการค้าอย่างไม่ลดละ จนกระทั่งปัจจุบันนี้ ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ(GDP) ของภาคเกษตร(ไม่รวมเกษตรอุตสาหกรรม) มีค่าเพียงร้อยละ 10 เทียบกับ GDP นอกภาคเกษตร(การค้าและอุตสาหกรรม) ที่สูงถึงร้อยละ 90(NESDB , 2005-2007) ปี 2554 ตัวเลขเปลี่ยนแปลงเล็กน้อย คือ GDP ภาคเกษตรเป็นร้อยละ 13 นอกภาคเกษตรร้อยละ 87

พิจารณาจากผู้มีงานทำหรือมีผู้มีรายได้ พบว่า ผู้มีรายได้หรือมีงานทำนอกภาคเกษตรในปี 2554 23.14 ล้านคน(จากผู้มีงานทำทั้งหมด 38.87 ล้านคน) มีงานทำในภาคเกษตร 15.7 ล้านคน (รวมลูกจ้างเกษตรด้วย) (สนง. สถิติแห่งชาติ, 2554)

ตัวเลขนี้แสดงให้เห็นว่า วิธีการยังชีพของคนไทยปัจจุบันนี้ ส่วนใหญ่ไม่ได้อยู่ในภาคเกษตรอีกต่อไปแล้ว ผู้ยังชีพด้านการเกษตรเป็นคนส่วนน้อยไปแล้ว สังคมไทยส่วนใหญ่ไม่ใช่สังคมของเกษตรกรอีกแล้ว ยิ่งผู้ที่เป็เกษตรกรกรจำนวนมากก็พึ่งรายได้้นอกภาคเกษตร เช่น คราวเรือนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รายได้ของครัวเรือนมาจากนอกไร่จนถึงร้อยละ 76 มาจากไร่่นาเพียงร้อยละ 24 เท่านั้น

และถ้ามองให้ลึกลงไปอีกจะพบว่า ผู้มีงานทำในภาคเกษตร 15.7 ล้านคนนั้น มีถึงประมาณ 2.3 ล้านคนที่เป็นลูกจ้างคือ ไม่ได้เป็นเกษตรกรจริงๆ ดังนั้นเกษตรกรกรจริงๆจึงมีประมาณ 13.4 ล้านคน ประกอบด้วยเกษตรกรรแท้ๆ 6.93 ล้านคนและผู้ที่ทำงานให้ครอบครัว 6.46 ล้านคน

ขณะที่ตัวเลขของสำนักงานสถิติปี 2554 ระบุว่าลูกจ้างเอกชนทั้งนอกภาคเกษตรและในภาคเกษตรมีถึง 12.8 ล้านคน ลูกจ้างรัฐบาล(รวมราชการและพนักงานรัฐวิสาหกิจ) มี 3.7 ล้านคน เพราะฉะนั้นจำนวนลูกจ้างรวมกันแล้วสูงถึง 16.5 ล้านคน ขณะที่จำนวนนายจ้างมีทั้งหมด 987,900 คน

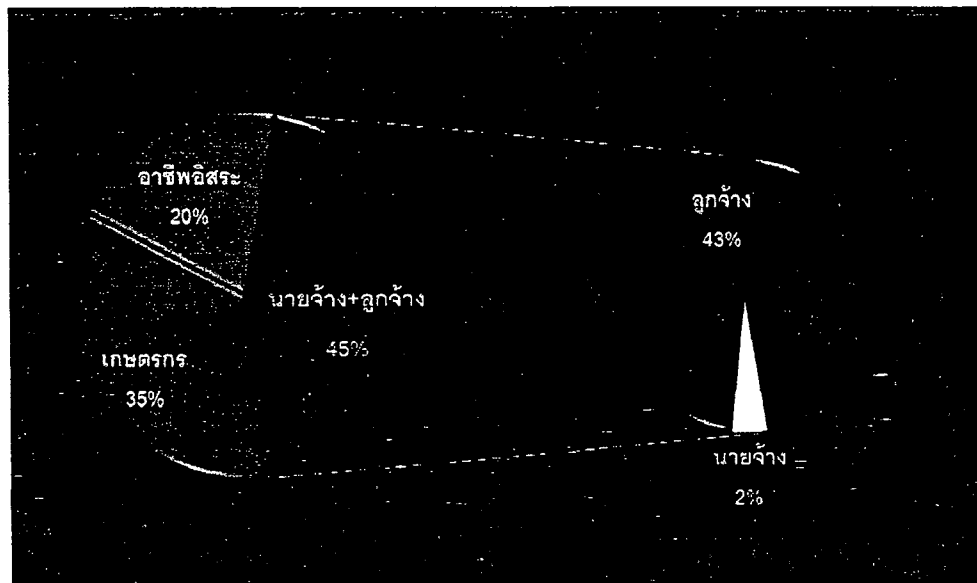
ส่วนผู้ทำงานอาชีพอิสระนอกภาคเกษตร เช่น หาบเร่แผงลอย ขับรถแท็กซี่ ขับมอเตอร์ไซด์ ขับตุ๊กๆ รวมไปถึงบรรดาช่างอิสระ นักร้อง นักแสดง ฯลฯ มีทั้งหมด 5.44 ล้านคน และมีผู้ช่วยงานครอบครัวอีก 2.44 ล้านคน รวมเป็น 7.88 ล้านคน กำลังแรงงานส่วนนี้เรียกว่า แรงงานนอกระบบนอกภาคเกษตร แต่ถ้ารวมแรงงานในภาคเกษตรซึ่งเป็นแรงงานนอกระบบเช่นกัน แรงงานนอกระบบจะมีทั้งหมดเท่ากับ 21.3 ล้านคน (7.88+13.4) ตัวเลขนี้ไม่รวมลูกจ้างภาคเกษตรและนายจ้าง แต่ถ้านับลูกจ้างภาคเกษตรเป็นแรงงานนอกระบบด้วยก็จะเป็น 23.58 ล้านคน ถ้ารวมนายจ้างเข้าไปด้วย แรงงานนอกระบบมี 24 กว่าล้านคน โดยไม่จำแนกว่า ตัวเลขนี้ส่วนใหญ่คือ เกษตรกร แถมพ่วงตัวเลขนายจ้างเข้าไปอีก จึงมักจะสร้างความสับสนมาก

ถ้าจะดูสัดส่วนกำลังแรงงาน (หรือผู้มีอายุตั้งแต่ 15 – 60) ตามสถานภาพของการทำงานในสังคม ก็จะปรากฏส่วนดังนี้

สถานภาพ	ร้อยละ
ลูกจ้าง	43
นายจ้าง	2
เกษตรกร	35
อาชีพอิสระอื่นๆ	20

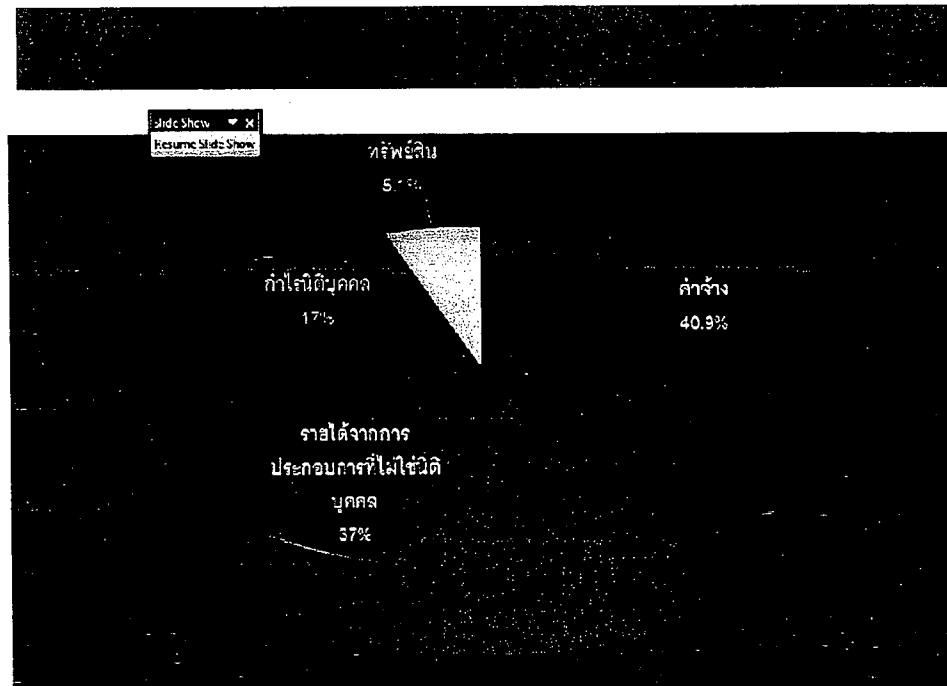
อาชีพนายจ้าง+ลูกจ้าง	45
อาชีพอิสระทุกประเภท(รวมเกษตรกร)	55

โครงสร้างเศรษฐกิจไทย : สัดส่วนกำลังแรงงานตามสภาพการทำงาน



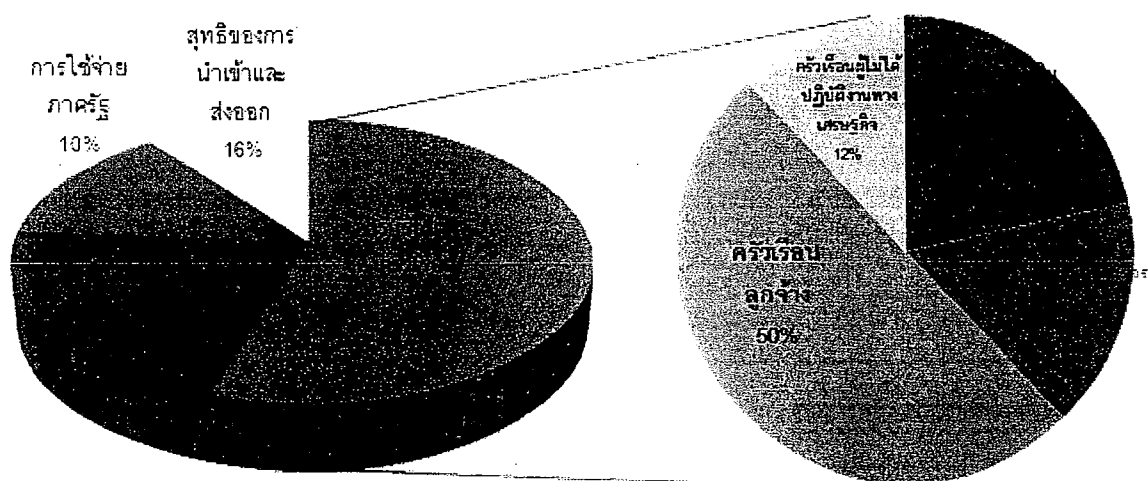
จากตัวเลขสถิติดังกล่าว หากพิจารณาในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองสรุปได้ทันทีว่า สังคมไทยไม่ได้ครอบงำโดยภาคเกษตร สังคมไทยก้าวผ่านสังคมเกษตรกรรมสู่สังคมอุตสาหกรรมไปแล้ว หรือก้าวสู่สังคมทุนนิยมเป็นอันดับหลักไปแล้ว สังคมไทยถูกครอบงำด้วยทุนนิยมไปแล้ว

ขณะที่สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้สำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนเมื่อปี 2554 พบว่า รายได้ประชาชาติในสังคมไทย ร้อยละ 40.9 มาจากค่าจ้างและเงินเดือน ร้อยละ 17 มาจากกำไรสุทธิของธุรกิจ ร้อยละ 37 มาจากกำไรสุทธิของการประกอบการที่ไม่ใช่นิติบุคคล และร้อยละ 5.1 เป็นรายได้จากทรัพย์สินและบำนาญบำนาญ



ถ้าพิจารณาจากมูลค่าของ GDP ก็พบว่าร้อยละ 52 มาจากการบริโภคของครัวเรือน ร้อยละ 22 จากการลงทุนภาคเอกชน ร้อยละ 10 จากการใช้จ่ายของภาครัฐ และร้อยละ 16 จากการค้าระหว่างประเทศ และถ้าดูเฉพาะการใช้จ่ายของครัวเรือนร้อยละ 50 มาจากครัวเรือนของมนุษย์ค่าจ้าง ดังภาพข้างล่างนี้

GDP แบ่งเป็นรายภาคเศรษฐกิจ และแบ่งการใช้จ่ายของครัวเรือน



ก็ยังแสดงให้เห็นได้ชัดว่า สังคมไทยเป็นสังคมของลูกจ้างหรือครอบงำด้วยสังคมของมนุษย์เงินเดือน มนุษย์ค่าจ้าง(wage earners) เพราะไม่ว่าจะพิจารณาจากจำนวนหรือจากรายได้ ลูกจ้างและค่าจ้างกลายเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุดไปแล้ว ดังนั้น ความเชื่อที่ว่า เมื่อเกิดวิกฤติคนตกงานจากภาคเมือง สามารถกลับ

ชนบทไปพึ่งภาคเกษตรได้เป็นความเชื่อที่ไม่ถูกต้องแล้ว อดีตนั้นใช้แต่ปัจจุบันไม่ใช่ เพราะกลายเป็นว่า พ่อ-แม่ ในภาคชนบท กลับต้องพึ่งค่าจ้างจากลูกๆ ที่ทำงานนอกภาคเกษตร พ่อ-แม่ ไม่มีปัจจัยพอจะเลี้ยงดู สมาชิกที่ทำงานจากภาคเมืองอีกแล้ว (ดู World Bank , 2008 : 11)

ภาวการณ์เคลื่อนตัวของสังคมไทยสู่สังคมอุตสาหกรรมหรือสังคมของนายจ้างลูกจ้าง อยู่ในกระแสของแนวโน้มใหญ่ของโลก ที่ทุกประเทศมุ่งหน้าไปสู่สังคมอุตสาหกรรม สังคมเศรษฐกิจตลาดหรือทุนนิยม แม้บางคนจะตั้งข้อกังขาว่า ข้าราชการประมาณ 3.7 ล้านคนไม่ใช่ลูกจ้าง แต่ว่ารัฐธรรมนูญไทยฉบับ พ.ศ. 2550 ยอมรับความเป็นลูกจ้างของข้าราชการ โดยให้มีสิทธิจัดตั้งสมาคมของลูกจ้าง คือ “สหภาพแรงงาน” ได้เหมือนลูกจ้างเอกชน

2.2 การปรับเปลี่ยนมโนทัศน์และกรอบความคิดในการพัฒนา

การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยดังกล่าว เรียกร้องให้ผู้ที่เกี่ยวข้องเชิงนโยบายต้องปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ เปลี่ยนกรอบความคิด(Paradigm) ในการมองปัญหาและแก้ปัญหาต่างๆทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม กล่าวคือ

ประการแรก ด้านเศรษฐกิจ เศรษฐกิจไทยเป็นเศรษฐกิจตลาดที่ครอบงำด้วยภาคการค้าและอุตสาหกรรมอย่างสมบูรณ์ ด้านกำลังแรงงานที่สร้างสรรค์การผลิต เป็นแรงงานนอกภาคเกษตร 60 % ในภาคเกษตร 40 %

ที่น่าสังเกตก็คือ กำลังแรงงานในภาคเกษตรเป็นแรงงานสูงวัย แรงงานหนุ่มสาวอายุประมาณ 15-30 แทบจะไม่มีแล้ว นั่นหมายความว่า กำลังแรงงานภาคเกษตรจะถดถอยลงเรื่อยๆ การเกษตรจะพึ่งพาเครื่องจักร เครื่องมือและจ้างแรงงานรับจ้างมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะแถบชายแดน ภาคเกษตรจะมีการจ้างแรงงานหนุ่มสาวจากประเทศเพื่อนบ้านคือ จากลาว เขมร และพม่า การจ้างแรงงานลูกจ้างแทนที่ใช้แรงงานตนเองและแรงงานในครัวเรือน จะทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น เมื่อผนวกกับการที่ต้นทุนปัจจัยการผลิตอื่นๆแพงขึ้น คือค่าปุ๋ย ค่ายา จะทำให้ต้นทุนสูง ไม่มีกำไร รายได้ของเกษตรกรจึงต่ำไม่คุ้มทุน การประกันราคาก็ไม่ได้ผล เพราะยังประกันราคาสูง ค่ายา ค่าปุ๋ย ค่าไถ ค่าเกี่ยวก็แพงตาม หรือเพิ่มขึ้นเร็วกว่า เพราะโครงสร้างการค้าของปัจจัยการผลิต มิได้เป็นโครงสร้างการแข่งขันสมบูรณ์ แต่เป็นโครงสร้างที่ผู้ค้ารายใหญ่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงราคา

ดังนั้นปัญหาเกษตร จึงเป็นปัญหาเชิงโครงสร้าง ทั้งในลักษณะ โครงสร้างตลาด ที่ผู้ผลิต ผู้ค้า ปัจจัยการผลิต และผู้ค้าข้าว มีอำนาจต่อรองในตลาดสูงกว่า ส่วนด้านโครงสร้างประชากร ก็เป็นโครงสร้างของกำลังแรงงานสูงวัย ขาดกำลังแรงงานในครัวเรือนที่เป็นหนุ่มสาว เพราะต่างก็เปลี่ยนสภาพไปเป็นแรงงานรับจ้าง หรือเป็นลูกจ้างในภาคการค้าและอุตสาหกรรม ดังนั้นการแก้ปัญหา ถ้าไม่พิจารณาเชิงโครงสร้าง มีแต่การประกันราคาและการจำนำคงแก้ไขไม่ได้

ในภาคเกษตร ยังมีแนวโน้มที่น่ากังวล ก็คือการที่ชานาปัจจุบันเป็นผู้สูงวัย และชานาหนุ่มสาวรุ่นใหม่ๆ แทบจะไม่เหลืออยู่ในไร่นาเลย คำถามจึงเกิดขึ้นว่า เมื่อชานาหรือเกษตรกรรายย่อยปัจจุบันหมดอายุขัยไปแล้ว ใครจะมาสืบสานการทำไร่ทำนาต่อไป ที่ดินแปลงน้อยของเกษตรกรรายย่อยจะไปอยู่

ในมือใคร มีความเป็นไปได้สูงว่า ที่ดินเหล่านี้จะตกไปอยู่ในมือของ ‘กลุ่มทุน’ หรือนายทุนการเงินท้องถิ่น หรือถ้าไปไกลกว่านั้น ตกไปอยู่ในมือของทุนข้ามชาติ ที่กำลังไล่ล่าที่ดินการเพาะปลูกทั่วโลก เพื่อรองรับ ภาวะวิกฤติอาหาร ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในประมาณปี 2566(หรือ ค.ศ. 2023)

ในที่ประชุมของ จี 8(G8) คือ สหรัฐอเมริกา แคนาดา อังกฤษ ฝรั่งเศส อิตาลี เยอรมัน ญี่ปุ่นและ รัสเซีย ได้มีมติส่งเสริมให้มีการลงทุนทำการผลิตพืชอาหาร เพื่อแก้ปัญหาวิกฤติอาหารในอนาคต(ดูตัวอย่าง Ft.com วันที่ 27-5-2009 และ 13-7-2009) กลุ่มประเทศที่มีความกระหายอยากได้ที่ดินมากๆ คือ ภูมิภาค ชาติอาระเบีย การ์ตา เกาหลีใต้ ญี่ปุ่นและจีน

ดังนั้น ประเด็นที่น่าวิตกของสังคมไทย ก็คือ ถ้าที่ดินสำหรับปลูกพืชอาหารตกอยู่ในมือของ กลุ่มทุน ไม่ว่าทุนภายในหรือทุนต่างชาติมากเกินไป ก็เสี่ยงที่จะทำให้เกิดการผูกขาด หรือการครอบครอง ตลาดอาหาร ราคาอาหารจะแพง คนยากคนจน คนมีรายได้น้อยในสังคมไทย จะประสบภาวะวิกฤติขาดแคลนอาหารได้

การครอบครองตลาดน้ำมัน โดยโอเปค และผู้ค้ายักษ์ใหญ่ของโลก(ของสหรัฐอเมริกา และ อังกฤษ) สามารถสร้างผลกระทบรุนแรงต่อเศรษฐกิจโลก แต่การครอบครองตลาดอาหาร จะส่งผลกระทบ โดยตรงต่อชีวิตของมนุษยชาติทั่วโลก จึงเป็นเรื่องที่ต้องช่วยกันคิดช่วยกันจับตามอง

ประการที่สอง หั้วรถจักรลากจูงเศรษฐกิจไทย นับจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจแผนที่สาม(2515-2519) ประเทศไทยก็ตั้งหน้าตั้งตาเน้นการส่งออกเป็นหั้วรถจักรลากจูงเศรษฐกิจ แต่ความพยายามที่จะ ส่งออกของไทยเน้นไปที่ การแข่งขันด้านราคาเป็นด้านหลัก โดยอาศัยการใช้ทรัพยากรธรรมชาติราคาถูก ใช้แรงงานราคาถูก ส่วนปัจจัยการผลิตอื่นๆ ล้วนแต่ราคาแพง เพราะต้องนำเข้าเป็นหลัก เช่น เครื่องจักร น้ำมัน วัตถุดิบและเทคโนโลยี หรือกล่าวโดยรวม ต้องนำเข้าสินค้าทุนราคาแพง

อุตสาหกรรมส่วนใหญ่ของไทย เป็นอุตสาหกรรมปลายน้ำขาดอุตสาหกรรมต้นน้ำ(ยกเว้น อุตสาหกรรมการเกษตร) จึงพึ่งพาการนำเข้า(import content) สูง ยิ่งกว่านั้นประมาณร้อยละ 30 ของ อุตสาหกรรมส่งออกเป็นอุตสาหกรรมรับจ้างผลิต คือผลิตตามคำสั่งของผู้นำเข้า ไม่มียี่ห้อของตนเอง ไม่มี ตลาดของตนเอง บางสินค้าต้องนำเข้าวัตถุดิบหรือส่วนประกอบสำเร็จรูปเข้ามาถึงร้อยละ 90 เช่น สินค้า ประเภทอิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ ทำให้รายได้ส่วนใหญ่อยู่ที่ต่างประเทศ ส่วนไทยได้แค่ค่าจ้างเท่านั้น ดังนั้น แม้ว่าตัวเลขมูลค่าส่งออกของสินค้าประเภทนี้จะสูงมาก แต่รายได้สุทธิกลับต่ำมาก โดยทั่วไปสินค้า ประเภทนี้ ถ้าส่งออก 100 บาท ส่วนที่เป็นรายได้ของไทยจะไม่เกิน 10 บาท เมื่อเทียบกับข้าวและยางพารา ถ้าส่งออก 100 บาท ก็จะเป็นรายได้ของไทยถึง 80-90 บาท

การเน้นการส่งออก เป็นหั้วรถจักรลากจูงเศรษฐกิจไทย ทำให้เศรษฐกิจไทยพึ่งพาการส่งออก มากเกินไป มูลค่าการส่งออกในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา คิดเป็นประมาณร้อยละ 70-75 ของมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ(GDP) ตลาดส่งออกใหญ่ๆของไทย คือสหรัฐอเมริกา ยุโรป จีน ญี่ปุ่นและกลุ่มประเทศ อาเซียน เฉพาะการส่งออกไปสหรัฐอเมริกาและยุโรปรวมกันคิดมูลค่าเป็นประมาณร้อยละ 30-35 ของมูลค่า การส่งออกรวมของไทย

เพราะฉะนั้น วิกฤติเศรษฐกิจและการเงินที่มีจุดศูนย์กลางอยู่ที่สหรัฐอเมริกาและยุโรป จึงมีผลกระทบต่อเศรษฐกิจไทยอย่างรุนแรง ผ่านยอดการส่งออกที่ลดลงตามลำดับ ตั้งแต่ปลายปี 2551 เป็นต้นมา จากตัวเลขของสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระบุว่าในไตรมาสสุดท้ายของปี 2551 (ต.ค.-ธ.ค. 51) ซึ่งเป็นช่วงวิกฤติ การส่งออกลดลงโดยเฉลี่ยร้อยละ 9.4(-9.4) ส่วนไตรมาสที่สองของปี 2552 (เมษายน-มิถุนายน 2552) เป็นช่วงวิกฤติรุนแรง การส่งออกลดลงโดยเฉลี่ยร้อยละ 19.9(-19.9) และผลของวิกฤติยังส่งผลกระทบต่อการส่งออกของไทยมาจนถึงปี 2556

การลดลงของการส่งออก มีผลกระทบไปยังอุตสาหกรรมหรือสาขาทางเศรษฐกิจอื่นๆ และมีผลโดยตรงต่อการจ้างงานและการว่างงาน จึงทำให้รัฐบาลไทยต้องหันมาใช้นโยบายกระตุ้นเศรษฐกิจภายใน และพึ่งตลาดภายในและตลาดในภูมิภาคมากขึ้น

วิกฤติการณ์ครั้งนี้ ได้ย้าเตือนให้ทุกประเทศ ได้ตระหนักว่าการพึ่งพาการส่งออกมากเกินไป จะทำให้เศรษฐกิจอ่อนไหว และมีความไม่แน่นอนสูง เพราะว่าภาวะของโลกเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ยากที่ประเทศใดประเทศหนึ่งจะเข้าไปแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้ง่ายๆ ดังนั้นการมีตลาดภายในเป็นหลังอิงที่ไว้ใจได้ จึงเป็นโครงข่ายความปลอดภัย(safety net) ของระบบเศรษฐกิจยุคโลกาภิวัตน์ การสร้างกำลังซื้อภายในประเทศ และตลาดภายในที่มั่นคง จึงเป็นสิ่งที่จำเป็น อนาคตของเศรษฐกิจไทย จึงต้องพึ่งตลาดภายในมากขึ้น และการที่จะทำให้ตลาดภายในเข้มแข็งมากขึ้น ต้องอาศัยยุทธศาสตร์ 3 เพิ่ม คือ

1) ยุทธศาสตร์การเพิ่มรายได้เกษตรกร เกษตรกรคือผู้บริโภคสินค้าอุตสาหกรรมและเป็นคนกลุ่มใหญ่รองจากลูกจ้าง รายได้ของเกษตรกรจึงเป็นกำลังซื้อสำคัญของตลาดภายใน แต่การเพิ่มรายได้เกษตรกร โดยการประกันราคาพืชผล หรือโครงการจำนำข้าว ปัจจุบันนี้ได้ผลน้อย เพราะราคาปัจจัยการผลิตเพิ่มเร็วกว่า ต้นทุนจึงเพิ่มเร็ว ดังนั้น การเพิ่มรายได้เกษตรกรที่ดีกว่า คือการลดต้นทุน โดยทำให้ผลผลิตต่อไร่สูงขึ้นขณะที่ต้นทุนต่อไร่เท่าเดิมหรือลดลง ซึ่งสามารถทำได้โดยการใช้ปัจจัยการผลิตที่ถูกกว่า ลดการใช้ยาและปุ๋ยเคมี และมีแหล่งน้ำพอเพียง ใช้เมล็ดพันธุ์ที่ให้ผลผลิตสูง ลดปริมาณเมล็ดพันธุ์ลง ถ้าวลดต้นทุนได้ แม้ราคาในตลาดจะไม่เพิ่ม กำไรของเกษตรกรก็จะสูงขึ้น กำลังซื้อของเกษตรกรก็จะสูงขึ้น แนวทางลดต้นทุน เพิ่มผลผลิตและคุณภาพ เวียดนามทำได้สำเร็จแล้ว ไทยควรศึกษาจากกรณีเวียดนาม

2) ยุทธศาสตร์การเพิ่มค่าตอบแทนแรงงาน ลูกจ้างเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่สุดในปัจจุบัน การเพิ่มค่าจ้าง หมายถึงการเพิ่มกำลังซื้อ เพิ่มศักยภาพของตลาดภายใน การเพิ่มค่าจ้างจึงไม่ใช่เป็นเพียงการช่วยเหลือลูกจ้าง ไม่ใช่เป็นเพียงต้นทุนของนายจ้าง แต่เป็นการลงทุนร่วมกันของระบบเศรษฐกิจ เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ตลาดภายใน เพื่อเป็นหลังอิงที่มั่นคงของระบบเศรษฐกิจยุคโลกาภิวัตน์ อย่างไรก็ตามการเพิ่มค่าจ้างต้องป้องกันผลกระทบ เช่น ราคาสินค้า และต้นทุนของผู้ประกอบการรายเล็กรายย่อย

3) ยุทธศาสตร์การเพิ่มผลิตภาพแรงงาน(labour productivity) หรือเพิ่มศักยภาพการผลิตของแรงงาน ซึ่งต้องอาศัยการสร้างและพัฒนาความรู้ของกำลังแรงงาน เสริมสร้างและพัฒนาทักษะของกำลังแรงงาน ทั้งแรงงานในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร เพราะถ้าค่าจ้างจำเป็นต้องสูงขึ้น ต้นทุนของนายจ้างก็สูงขึ้น หากศักยภาพทางการผลิตของลูกจ้างไม่เพิ่มขึ้นนายจ้างก็คงอยู่ไม่ได้ หรือถ้าศักยภาพหรือผลิตภาพ

ของกำลังแรงงานภาคเกษตรไม่เพิ่มขึ้น ผลผลิตก็จะไม่เพิ่มขึ้น ต้นทุนก็จะไม่ลดลง รายได้ของเกษตรกรก็จะไม่เพิ่ม เพราะฉะนั้นการเพิ่มผลิตภาพหรือศักยภาพของกำลังแรงงาน จึงเป็นเรื่องจำเป็น เป็นวาระแห่งชาติที่จะทำให้เศรษฐกิจไทยอยู่รอดปลอดภัยอย่างยั่งยืน อย่างไรก็ตามการเพิ่มผลิตภาพของแรงงาน จะเป็นจริงได้ ต้องมีการพัฒนาเทคโนโลยีและการจัดการของฝ่ายธุรกิจด้วย

ยุทธศาสตร์ 3 เพิ่ม เป็นความจำเป็นเร่งด่วนเพื่อกอบกู้เศรษฐกิจและสร้างหลักประกันให้แก่ความเติบโตทางเศรษฐกิจไทย

อย่างไรก็ตาม การเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยไม่คำนึงถึงการกระจายรายได้ หรือไม่คำนึงถึงการกระจายจ่ายปันที่เป็นธรรมและเพียงพอ ก็ไม่สามารถทำให้คนส่วนใหญ่ มีกิน มีใช้ อย่างพอเพียงได้ เพราะในปัจจุบันนี้ความแตกต่างทางรายได้ในสังคมไทยสูงมาก กล่าวคือถ้าเราแบ่งประชากรไทยออกเป็น 5 กลุ่มๆละ 20 % ก็พบว่า กลุ่ม 20 % แรกที่มีฐานะดี ครอบครองรายได้ในชาติ(หรือของ GDP) 56% ขณะที่คนกลุ่มล่างสุด 20 % ล่างสุด ได้ไปเพียง 4 % ของรายได้ทั้งหมด

สรุปว่า กลุ่มคน 20% บนสุด กับกลุ่มคน 20 % ล่างสุด มีรายได้ต่างกันประมาณ 14 เท่า เป็นความแตกต่างทางรายได้ที่ติดอันดับต้นๆ ของกลุ่มประเทศที่มีความแตกต่างทางรายได้สูงมาก(เช่น บราซิล 22 เท่า อาร์เจนตินา 18 เท่า เวเนซุเอลา 16 เท่า ไทย 14 เท่า จีน 12 เท่า)

ขณะที่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 ได้กำหนดเป้าหมายการกระจายรายได้ไว้อย่างชัดเจนว่า เมื่อสิ้นแผนฯ 10(2550-2554) ความแตกต่างทางรายได้ระหว่างกลุ่ม20%บนสุด กับกลุ่ม20%ล่างสุด จะต้องต่างกัน ไม่เกิน 10 เท่า จึงดูเหมือนว่าการจะให้บรรลุตามตัวเลขเป้าหมายคงจะเป็นไปได้ยาก จะทำให้ตัวเลขต่างกันเพียง 12 เท่าเหมือนจีน ก็ยังคงเป็นไปได้ยาก เพราะรายได้คนจนเพิ่มช้ากว่าแต่รายได้คนรวยกลับเพิ่มเร็วกว่ากันมาก ดังนั้นการเพิ่มรายได้คนจน แต่ไม่เก็บภาษีอัตราก้าวหน้าคนรวยไม่สามารถลดความเหลื่อมล้ำของรายได้

ประการที่สาม เศรษฐกิจโลกจะไม่เหมือนเดิม

สังคมไทย พึ่งพาเศรษฐกิจโลกมากเกินไป จนล้มการพัฒนาศักยภาพแหล่งพึ่งพิงภายใน แต่นับจากนี้ไปเศรษฐกิจโลกจะไม่เหมือนเดิม การคลัง ‘เสรี’อย่างไม่มีขอบเขต จะถูกจำกัดลง ประเทศใหญ่ๆ เช่น จีน รัสเซีย เยอรมัน ฝรั่งเศส บราซิลและกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาต่างๆ กำลังเรียกร้องให้มีการปรับปรุงระเบียบกติกาการค้าเงิน เรียกร้องให้มีกฎเกณฑ์กติกาที่เข้มแข็ง เรียกร้องให้ภาครัฐเข้ามามีบทบาทถ่วงดุลการเก็งราคาค้ากำไรเกินขอบเขตของภาคเอกชน

ขณะเดียวกัน ประเทศใหญ่ๆที่เป็นหัวขบวนของเศรษฐกิจทุนนิยมก็กำลังมีปัญหอย่างหนัก โดยเฉพาะปัญหาการล้มละลายของธุรกิจการเงินและปัญหาการหนี้สิน ที่รัฐบาลต้องเข้ามาเพื่อดึงเงินไปใช้กระตุ้นเศรษฐกิจ จากรายงานของ IMF ตามที่ได้กล่าวแล้วในหัวข้อ 1.3.1

โดยเฉพาะสภาพการณ์ของสังคมอเมริกันกำลังเลวลงอย่างหนัก อัตราการว่างงานโดยรวมเมื่อมิถุนายน 2009 สูงถึง 9.5% จำนวนคนว่างงาน14.7 ล้านคน ปี 2555 – 2556 อัตราการว่างงานก็ยังสูงในระดับ 8% กว่าๆ

คนสมัครงานในสหรัฐอเมริกาบางคนส่งใบสมัครงานไปในที่ต่างๆถึง 500 ครั้งยังสมัครงานไม่ได้ บางคนจบมหาวิทยาลัยยอมไปทำงานในร้านอาหารที่มีค่าจ้างเพียงชั่วโมงละ 2 ดอลลาร์ จากค่าจ้างที่เคยให้กันชั่วโมงละ 12-15 ดอลลาร์ ที่น่าตกใจสำหรับคนหนุ่มสาวก็คือคนวัยต่ำกว่า 25 ปี มีการว่างงานถึง 15% (FT.com, 17 Jul 2009) จากสถานการณ์ดังกล่าวนี้ นักเศรษฐศาสตร์หลายคนของสหรัฐอเมริกาเชื่อว่าการถดถอยของเศรษฐกิจอเมริกันจะยังคงยืดเยื้อต่อไปถึงปี 2010 รวมถึง Robert Reich รัฐมนตรีกระทรวงแรงงานสมัยประธานาธิบดี คลินตัน ก็เชื่อเช่นนั้น แต่ความจริงขณะนั้นคือ ปี 2013 แล้ว เศรษฐกิจของอเมริกาก็ยังคงทรงๆ ทรุดๆ

ภาวะการณ์เลวร้ายของเศรษฐกิจอเมริกันทำให้ประเทศจีนซึ่งเป็นประเทศที่มีเงินสำรองระหว่างประเทศเป็นสกุลดอลลาร์มากที่สุด จึงพยายามลดการพึ่งพาดอลลาร์ ผลักดันให้เงินหยวนเป็นเงินสกุลใหม่ของโลก ใช้ซื้อขายในตลาดโลก โดยได้รับการสนับสนุนจากรัสเซีย อินเดีย บราซิล เกาหลีใต้ อินโดนีเซีย และมาเลเซีย ฯลฯ ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ ที่บทบาทของดอลลาร์จะลดลง ระบบการแลกเปลี่ยนเงินตราระหว่างประเทศ เงินตราสำรองระหว่างประเทศ ของประเทศต่างๆ จะเปลี่ยนแปลงไป กฎเกณฑ์กติกาใหม่ๆจะเกิดขึ้น และที่สำคัญ แต่ละประเทศจะหันมาพัฒนาตลาดภายใน และพึ่งพาดตลาดภายในมากขึ้น ประเทศไทยจะต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงนี้

ข้อที่ควรห่วงกังวลก็คือ IMF คาดการณ์ว่าภาระหนี้สินล้นเกินของประเทศทุนนิยมยักษ์ใหญ่ในทศวรรษ 2020 ข้างหน้าจะกลายเป็นวิกฤติหนี้สิน และนำไปสู่วิกฤติเศรษฐกิจทั่วโลกได้อีก ภาระหนี้สินของรัฐบาลไทยขณะนี้ ถ้าจัดการไม่ดีหนี้สินจะทับถม และจะกลายเป็นวิกฤติหนี้ได้เช่นกัน เพราะการใช้นโยบายประชานิยม ใช้จ่ายเกินตัวพึ่งพาเงินกู้ โดยไม่พิจารณาดูที่มาของรายได้ให้เหมาะสมเสี่ยงต่อการเกิดวิกฤติหนี้ ข้อเตือนใจก็คือ อย่าก่อหนี้ภายนอกมากเกินไป เพราะหนี้ภายนอกต้องชำระด้วยเงินตราต่างประเทศ ต้องได้มาด้วยการส่งออก ด้วยการท่องเที่ยว ฯลฯ ต้องพึ่งตลาดโลกที่มีความไม่แน่นอน ส่วนหนี้ภายในจัดการได้ง่ายกว่า เพราะชำระด้วยเงินบาท การเพิ่มศักยภาพของเศรษฐกิจภายใน ทำให้มีรายได้เป็นเงินบาทได้ง่ายกว่า กระนั้นก็ตาม การควบคุมการรั่วไหลไม่ได้ จะทำให้ผลตอบแทนคืนต่ำ ชำระหนี้ไม่ได้ตามเป้าหมาย

ประการที่สาม สังคมคนชราและเกษียณอายุ

พิจารณาสถานการณ์ของคนงานซึ่งเป็นคนจนยุคอุตสาหกรรมพบว่า ลูกจ้างแรงงาน ส่วนใหญ่มีรายได้ไม่พอรายจ่าย แม้ได้ค่าจ้างสูงขึ้น แต่เพิ่มไม่ทันราคาสินค้า จึงต้องคั้นร่นเอาตัวรอดด้วยการทำงานล่วงเวลา ดังนั้นคนงานคนหนึ่งๆ จึงต้องทำงานประมาณวันละ 12-14 ชั่วโมง ขณะที่ในมาตรฐานสากลกำหนดว่า คนงานคนหนึ่งควรทำงานเพียงวันละไม่เกิน 8 ชั่วโมง พักผ่อนนอนหลับวันละ 8 ชั่วโมง และศึกษาความรู้ติดตามดูข่าวสารข้อมูลวันละ 8 ชั่วโมง(เรียกว่าระบบ 3-8) นี่หมายความว่า แรงงานไทยยังมีสถานภาพต่ำกว่ามาตรฐานสากลมาก และใช้เวลาทำงานมากกว่าเกษตรกรในไร่นายุคปัจจุบัน

ยิ่งกว่านั้น ในกฎหมายแรงงานไทย อนุญาตให้นายจ้างปลดเกษียณแรงงานได้เมื่ออายุครบ 55 ปี ขณะที่อายุของกำลังแรงงานหรือกำลังแรงงานที่สามารถทำงานได้มีอายุระหว่าง 15-60 ปี แปลว่าการปลด

เกษียณเมื่ออายุ 55 ทำให้เกิดภาวะการว่างงานของกำลังแรงงานโดยไม่จำเป็นคนละ 5 ปี แต่ตามสถิติของประเทศไทยกลับไม่ได้นับคนถูกปลดเกษียณวัย 55 ว่าเป็นคนว่างงาน ทั้งๆที่แท้จริงเป็นคนถูกปลดจากงาน โดยยังไม่ถึงวัยเกษียณ

น่าห่วงกว่านั้น กำลังแรงงานในภาคการค้าและอุตสาหกรรมที่เป็นทางการ(formal sector) ประมาณร้อยละ 48 เป็นแรงงานหญิง ซึ่งส่วนใหญ่ถูกปลดเกษียณเมื่อวัย 55 กำลังแรงงานเหล่านี้ มีภาระต้องดูแลบุตร ส่งเงินช่วยเหลือพ่อแม่ที่แก่เฒ่า บางคนก็เป็นหญิงม่าย การถูกปลดเกษียณก่อนวัย 60 ยิ่งทำให้มีปัญหาต่อครอบครัวตนเองและต่อสังคม อีกประมาณ 5-10 ปีข้างหน้า คนวัย 55 ที่ถูกปลดเกษียณจะมีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่ในทางสถิติกำลังแรงงานคนเหล่านี้ยังไม่ถือว่าเป็นคนชราแต่เป็นคนเกษียณอายุ เพราะฉะนั้นสังคมไทย จึงมีจำนวนคนเกษียณอายุที่ยังไม่ถึงวัยชรา(อายุ 60 ปีขึ้นไป) จำนวนมาก สังคมไทยยังไม่มียุทธศาสตร์ใดๆเกี่ยวกับหญิงม่าย และผู้เกษียณอายุที่อายุยังไม่ครบ 60

อย่างไรก็ตาม ก็ยังนับว่าโชคดีที่ขณะนี้ทางรัฐบาลได้ริเริ่ม ที่จะจัดตั้งกองทุนบำนาญแห่งชาติ เพื่อเป็นหลักประกันทางรายได้ให้แก่ผู้เกษียณอายุ แต่ประเด็นอยู่ที่ว่า ภายใต้ความปรวนแปรไม่แน่นอนของภาวะเศรษฐกิจ รายจ่ายของรัฐสำหรับผู้เกษียณอายุและคนชราจะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ขณะที่ไม่มีหลักประกันใดๆว่า รายได้ของรัฐจะเพิ่มได้ทันรายจ่าย โดยเฉพาะรายจ่ายสำหรับการดูแลสุขภาพของคนปลดเกษียณและคนชรา

ตามการคาดการณ์ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ตั้งแต่ปี 2553-2568 ประชากรวัยชรา(60 ปีขึ้นไป) ของสังคมไทยจะมีตัวเลขดังนี้

ปี	จำนวนรวม ประชากร (พันคน)	60 ปีขึ้นไป (%)
2553	67,042	11.7
2558	69,056	13.8
2563	70,821	16.8
2568	72,288	20

จากตัวเลขดังกล่าว จะเห็นได้ว่าในปี พ.ศ. 2558 สังคมไทยเริ่มเข้าสู่สังคมชราตามมาตรฐานสากล(มีคนชรา 14% ของจำนวนประชากร) เทียบกับเวียดนามที่จะเข้าสู่สังคมชราในปี 2569 และจีนประมาณปี 2572

ในปี 2568 สังคมไทยจะมีคนชรา 20% ของประชากรเท่ากับสังคมยุโรปและสหรัฐอเมริกาในปัจจุบัน ทำให้น่าวิตกว่า อีกประมาณ 12-13 ปีข้างหน้า สังคมไทยจะสามารถจัดการรองรับสภาพสังคมคนชราได้เท่ากับยุโรป-อเมริกาหรือไม่ เพราะกว่าจะถึงวันนั้นวันที่ยุโรป-อเมริกามีประชากรสูงวัย 20% เขา

ได้เตรียมการรองรับสังคมชรามาแล้วตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง หรือได้เตรียมการมาแล้วประมาณ 50 ปี สังคมไทยมีเวลาเพียง 12-13 ปี จะเตรียมรองรับสถานการณ์ได้หรือไม่? นี่เฉพาะคนชราวัย 60 ปีขึ้นไป ยังไม่นับคนเกษียณอายุ 55 ที่สมทบเพิ่มขึ้นมาอย่างรวดเร็ว ดังนั้นการกำหนดเป้าหมายให้สังคมไทยเป็น สังคมสวัสดิการ(welfare society) และเร่งรัดพัฒนาไปสู่เป้าหมายให้ได้จึงเป็นสิ่งจำเป็น

3. บทบาทของรัฐไทยภายใต้การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจและสังคม

3.1 การปรับเปลี่ยนบทบาทที่สอดคล้องกับโครงสร้างของสังคมไทย

ดังที่ได้กล่าวแล้วในหัวข้อ 4.1 สังคมไทยกำลังพัฒนาเข้าสู่สังคมทุนนิยมอย่างเร่งรีบหรือ อาจจะเรียกว่าอย่างตะกละตะกลามก็ได้ เพราะทุกอย่างถูกวัดมูลค่าด้วยเงินหรือมูลค่าทางเศรษฐกิจ มูลค่าทางสังคม(social value) กำลังถดถอย วิถีชีวิตของคนถูกกำหนดชะตากรรมด้วยเงินหรือกำลังซื้อ(purchasing power) คนที่มีเงินน้อยหรือไม่มีเงินจึงกลายเป็นคนยากไร้และยากแค้น

แม้แต่วิถีชีวิตของเกษตรกรในสังคมชนบทปัจจุบันก็เปลี่ยนแปลงไปมากเมื่อเทียบกับอดีต ที่วิถียังชีพพึ่งพาผลผลิตของครัวเรือน พึ่งพาแรงงานในครอบครัว ทำการผลิตพอกินพอใช้ ผลิตเองกินเองใช้เอง กินใช้ในสิ่งที่ผลิต ผลิตในสิ่งที่ต้องกินต้องใช้ เรียกว่าเป็นการผลิตพอยังชีพ(subsistence production) พึ่งพาเงินตราและตลาดไม่มาก แต่ปัจจุบันชาวนาส่วนใหญ่ผลิตข้าวเปลือกขายโรงสี แล้วเอาเงินไปซื้อ ข้าวสารมาบริโภค ซื้อเสื้อผ้าและอาหารต่างๆ ในการผลิตก็ต้องจ้างรถไถ จ้างรถเกี่ยว ซื้อยา ซื้อปุ๋ย สรุปว่าชีวิตของชาวไร่ชาวนาปัจจุบันต้องพึ่งเงินตราและพึ่งตลาดเป็นด้านหลักแล้ว เป็นวิถีชีวิตที่ถูกครอบงำด้วยวิถีทุนนิยมหมดแล้ว

ในวิถีทุนนิยม คนกลุ่มใหญ่ที่สุดก็คือลูกจ้าง ก็ดังที่ได้แสดงให้เห็นแล้วในข้อ 4.1 ว่าปัจจุบันนี้ คนกลุ่มใหญ่ที่สุดในสังคมไทยคือลูกจ้าง(ลูกจ้างรัฐและเอกชน) ไม่ใช่เกษตรกรอิสระหรือเกษตรกรรายย่อยอีกต่อไป ดังนั้นชุมชนขนาดใหญ่มีประชากรหนาแน่นจึงอยู่ในภาคการค้าและอุตสาหกรรมไม่ใช่ภาคเกษตร ในชุมชนโรงงาน(Plant Communities)บางแห่ง ในหนึ่งโรงงานมีลูกจ้างถึง 20,000-30,000 คน มากกว่าประชากรในบางอำเภอของชุมชนชนบท แต่ในมโนทัศน์ของคนในสังคมไทยยังยึดติดอยู่กับภาพว่า ‘ชุมชน’ หมายถึงชุมชนชนบทหรือชุมชนแออัดในเมือง ทั้งๆที่ชุมชนโรงงานมีประชากรหนาแน่นทำงานร่วมกันวันละ 8-14 ชั่วโมง ภายใต้วัฒนธรรมองค์กรเดียวกันมีผลประโยชน์ร่วมกัน มีกฎเกณฑ์กติกาและวิถีชีวิตร่วมกัน ยิ่งกว่าชุมชนในชนบทด้วยซ้ำ แต่คนส่วนใหญ่ในสังคม ก็ไม่มีจินตภาพเกี่ยวกับชุมชนโรงงาน

ตัวอย่าง ‘จินตภาพ’ ที่เป็นรูปธรรมของกระทรวงสาธารณสุข เช่น กระทรวงมีการจัดตั้ง อาสาสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน(อสม.) ซึ่งโดยเฉลี่ยแล้วหนึ่งหมู่บ้านจะมีประชากรอาศัยอยู่จริงๆไม่เกิน 300 คน เพราะครึ่งหนึ่งของสมาชิกครอบครัวไปทำงานนอกภาคเกษตร ขณะที่ในโรงงานมีคน 500-1,000 คน ไม่มีอสม. เพราะมองไม่เห็นความเป็นชุมชนของโรงงาน

นโยบายป้องกันยาเสพติดของรัฐบาล ก็มีแนวคิดสร้างรั้ว(ยาเสพติด)ชายแดน รั้วหมู่บ้านชุมชน รั้วโรงเรียนแต่กลับไม่มีรั้วโรงงาน ทั้งๆที่มีการพบว่า ยาบ้าระบาดในโรงงาน บางทีนายจ้างใช้ “ยาม้า”ผสมน้ำให้คนงานทำงานกะดึกกิน เพราะจะได้ขยันทำงานไม่ง่วง เรียกว่า ‘ยาขยัน’ เป็นต้น

ดังนั้นในมโนทัศน์ของประเทศไทยจะต้องมีจินตภาพของชุมชนโรงงาน ชุมชนสถานประกอบการ สุขภาวะของลูกจ้างทั้งในมิติของคนและมิติทางสังคมเพิ่มมากขึ้น ในสังคมทุนนิยมลูกจ้างไม่ใช่กลุ่มเฉพาะ แต่คือกลุ่มชนส่วนใหญ่และกำลังเป็น “สภาวะคนทั่วไป” ของสังคมทุนนิยม ขณะที่ เด็ก คนชรา คนพิการ หญิงมีอาย ฯลฯ แต่ละกลุ่มเป็นกลุ่มคนส่วนน้อย จึงอาจเรียกเป็นกลุ่มเฉพาะได้

3.2 ภายใต้สังคมทุนนิยม ภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้น จะมีผลกระทบรุนแรงต่อภาคการค้าและอุตสาหกรรม

ส่วนกลุ่มคนที่เดือดร้อนก่อนใครและเดือดร้อนมากที่สุดคือลูกจ้าง เพราะลูกจ้างคือผู้ที่ปราศจากปัจจัยการผลิตอื่นๆเป็นของตนเอง มีเพียงกำลังแรงงานหรือพลังแรงงาน(labour power) เป็นปัจจัยการผลิตเพียงอย่างเดียวที่เป็นของตนเอง ลูกจ้างจึงมีชีวิตรอดอยู่ได้ด้วย ‘การขายแรงงาน’ เท่านั้น ในภาวะวิกฤติเศรษฐกิจลูกจ้างถูกปลดจากงาน แปลว่า ‘ขายแรงงานไม่ได้’ จึงไม่มีเงิน ไม่มีปัจจัยยังชีพ ไม่สามารถเกื้อกูลพ่อแม่ ไม่สามารถดูแลลูกๆ ในระบบทุนนิยมไทย ที่ลูกจ้างยังมีสายสัมพันธ์เชื่อมต่อกับภาคชนบทผ่าน พ่อ-แม่ ในชนบท ค่าจ้างของลูกจ้างคือห่วงโซ่ที่ต่อเชื่อมวิถียังชีพของชุมชนชนบทและชุมชนโรงงาน การที่ลูกจ้างไม่มีค่าจ้างก็เท่ากับว่าห่วงโซ่หลุดขาดไปคนละทิศทาง หมายถึงต่างฝ่ายต่างก็ทุกข์ยากลำบาก แร้นแค้นพร้อมๆกัน

จินตภาพเก่าๆ ที่เห็นว่า คนงานตกลูกกลับบ้านไปพึ่งพ่อแม่ทำไร่นานั่นไม่เป็นจริงแล้ว เพราะประการแรก พ่อ-แม่ส่วนใหญ่ก็ต้องพึ่งรายได้นอกไร่นา โดยเฉพาะครัวเรือนภาคตะวันออกเฉียงเหนือต้องพึ่งรายได้นอกไร่นาถึงร้อยละ 76 พึ่งรายได้จากไร่นาเพียงร้อยละ 24 หรือรายได้ 100 บาท มาจากไร่นาเพียง 24 บาทเท่านั้น ประการที่สอง ลูกจ้างยุคปัจจุบันส่วนใหญ่ห่างเหินชีวิตในไร่นา มาแต่เด็ก ทำไร่นาไม่เป็นแล้ว ดังนั้น ความเชื่อว่า “ตกลูกจากโรงงาน กลับบ้านทำไร่นา” จึงไม่เป็นจริง ในสภาพดังกล่าวนี้ การลดแรงกดดันภาวะวิกฤติ หรือการป้องกันมิให้เกิดผลกระทบรุนแรงต่อลูกจ้างในยามวิกฤติเศรษฐกิจ จึงต้องอาศัยนโยบายค่าจ้าง นโยบายคุ้มครองแรงงาน นโยบายประกันสังคม นโยบายสวัสดิการพื้นฐาน หรือโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคม(social safety net) กล่าวโดยรวมนโยบายเหล่านี้คือนโยบายของ ‘สังคมสวัสดิการ’ ซึ่งทุกภาคส่วนของสังคมจะต้องร่วมมือกันสร้างสรรค์ขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจและภาคชุมชน(ทั้งชุมชน โรงงานและชุมชนชนบท)

การสร้างสร้อยคล้องค้ำความรู้อ และการขับเคลื่อนสังคมไปสู่สังคมสวัสดิการ เป็นการเสริมสร้างสุขภาวะทั้งด้านของคนและด้านสังคม นี่ควรจะเป็นบทบาทหลักอย่างหนึ่งของรัฐไทย. ในทศวรรษที่ 2010

3.3 โลกจะเกิดภาวะวิกฤติอาหาร วิกฤติน้ำ และวิกฤติพลังงานอีก

แนวโน้มใหญ่ของโลกเรื่องนี้ ก็คือ การแสวงหาช่องทางสร้างหลักประกันและความมั่นคงทางอาหารให้แก่ประเทศและประชากรของตนเอง การคิดค้นกลยุทธ์ครอบครองแหล่งอาหารและแหล่งเพาะปลูกของกลุ่มประเทศร่ำรวย กำลังเป็น ไปอย่างเข้มข้น ขณะที่สังคมไทยตระหนักรู้ในเรื่องนี้น้อยไป ข้าราชการของครัวเรือนเกษตรกรก็พากันทิ้งไร่นาไปประกอบอาชีพอื่น พ่อ-แม่ก็แก่เฒ่า คิดจะขายที่ดิน ใช้เงินก่อนตาย ระบบการศึกษาของไทยก็ไม่ส่งเสริมให้เยาวชนรักอาชีพเกษตร รายได้จากการเกษตรเลี้ยง

ครอบครัวไม่พอ โครงสร้างตลาดไม่เกื้อกูลต่อการเพิ่มรายได้ของเกษตรกร ปัญหาเหล่านี้จะนำไปสู่แนวโน้มสองประการคือ ประการแรก ขวานรายย่อย จะมีจำนวนลดลงอย่างรวดเร็ว ประการที่สอง ที่ดินจะถูกรวบรวมและกระจุกตัวอยู่ในมือของกลุ่มทุนเกษตรทั้งในประเทศและนอกประเทศ ประการที่สาม อุปทานผลผลิตอาหารจะกระจุกตัวอยู่ในมือของกลุ่มทุน ที่เน้นการค้ากำไรจากอาหาร

สภาพเหล่านี้เสี่ยงต่อการเกิด ‘การกระจายอาหารที่ไม่เป็นธรรม’ คืออาหารจะถูกกระจายไปยังแหล่งที่ให้ราคาดีหรือในตลาดของประเทศร่ำรวย คนจนต้องบริโภคอาหารราคาแพงแต่รายได้ไม่พอ คนจนจะไม่มี ความมั่นคงทางอาหาร และได้อาหารที่ด้อยคุณภาพ

ดังนั้น การรักษาสมดุลทางอาหารระหว่างคนรวยกับคนจน การรักษาความมั่นคงทางอาหารให้แก่ประชากรทุกกลุ่มจึงเป็นสิ่งจำเป็น ความมั่นคงทางอาหาร ไม่เพียงแต่การมีอาหารให้กินอิ่มเท่านั้น แต่คุณภาพของอาหารก็ต้องเพียงพอต่อการสร้างสุขภาพของร่างกายและจิตใจของคนด้วย

สิ่งน่าวิตกกังวลอีกประการหนึ่งก็คือ ความขาดแคลนพลังงานจะทำให้มีการแย่งพื้นที่ปลูกพืชอาหารไปปลูกพืชพลังงานทดแทน ซึ่งดำเนินงานโดยกลุ่มทุนเกษตร ก็จะยิ่งทำให้พื้นที่ปลูกพืชอาหารลดลง

ดังกล่าวนี ความมั่นคงทางอาหารของกลุ่มคนด้อยโอกาสในสังคม ดูเหมือนจะมีปัญหามากขึ้น ในอนาคต บทบาทของรัฐไทยในเรื่องความมั่นคงทางอาหารจึงต้องมากขึ้น เพราะนี่คือ สุขภาวะของทั้งคนและสังคม

3.4 ประชากรกลุ่มชีวิตเปราะบาง(Vulnerable groups)

ประชากรกลุ่มชีวิตหวั่นไหว ได้แก่ คนชรา เด็ก คนพิการ หญิงม่ายและคนชายขอบ คนเหล่านี้ส่วนใหญ่มักจะขาดความมั่นคงในชีวิตพึ่งพาตนเองได้น้อยต้องอาศัยความช่วยเหลือจากผู้อื่น ถ้าปราศจากการช่วยเหลือ จากสังคม จากรัฐ จากผู้อื่น ชีวิตของคนกลุ่มนี้จะทุกข์ยากลำบากมาก

สำหรับคนชรา ดังได้กล่าวแล้วว่า สังคมไทยกำลังเข้าสู่สังคมชราภาพ คนชราผลิตภาพทางเศรษฐกิจจะลดต่ำลง แต่ค่าใช้จ่ายเพื่อสุขภาพกลับมากขึ้น จึงเป็นภาระแก่ส่วนอื่นๆ ในสังคม แต่สังคมจะต้องเกื้อกูลดูแลเพื่อทดแทนให้แก่คนชรา ที่ได้สร้างผลิตภาพให้แก่สังคมมายาวนาน ตลอดอายุตั้งแต่ 15-60 ปี

เด็ก... คือ อนาคตของชาติ คือกำลังแรงงานสร้างสรรค์เศรษฐกิจ ทดแทนกำลังแรงงานที่ปลดเกษียณไป เด็กรุ่นใหม่จะต้องมีผลิตภาพสูงกว่าเด็กรุ่นเก่าๆ เพราะด้านหนึ่งต้องทำการผลิตเลี้ยงตนเอง อีกด้านหนึ่งต้องผลิตชดเชยผลิตภาพของคนชราที่หยุดทำการผลิตแต่ยังคงบริโภคต่อไป ปัญหาของสังคมไทยขณะนี้คือ อัตราการเกิดลดลง เด็กที่จะเติบโตเป็นกำลังแรงงานมีจำนวนถดถอยลง ขณะที่จำนวนคนชราเพิ่มขึ้น เพราะฉะนั้นเด็กรุ่นใหม่จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อเศรษฐกิจและสังคม เด็กที่ถูกทอดทิ้งหรือไม่ได้รับการดูแลที่ดีพอ จะกลายเป็นเด็กที่ด้อยประสิทธิภาพ ไม่สอดคล้องกับความจำเป็นของระบบเศรษฐกิจและสังคมยุคทุนนิยม

ระบบทุนนิยม ได้สร้างภาวะแปลกแยก และแยกย้ายของสมาชิกครอบครัว เพราะต้องดิ้นรน แยกย้ายไปประกอบอาชีพที่พอจะเลี้ยงตนเองได้ ผลที่ตามมา ก็คือพ่อแม่แก่เฒ่าถูกทอดทิ้ง ลูกๆ ไม่มีคนดูแล ห่วงเหินพ่อแม่ ทั้งคนแก่และเด็กจึงเป็นปัญหามากของสังคมไทยยุคทุนนิยม

คู่เคียงกับปัญหาเด็กและคนชรา หญิงม่าย ก็เป็นคนอีกกลุ่มหนึ่ง ที่มีชีวิตเปราะบาง เพราะสามีจากบ้านไปทำงานแล้วก็ทอดทิ้งหย่าร้าง ต้องดูแลลูกๆ แถมต้องดูแลพ่อ-แม่อีก หญิงม่ายจึงมีภาระมาก ไม่สามารถเลี้ยงดูลูกๆ และพ่อ-แม่ ให้ปกติสุขได้ แต่ในสังคมไทยเกือบจะไม่มีหน่วยงานใดสนใจชีวิตหญิงม่ายทั้งที่ชีวิตหญิงม่าย มีผลกระทบต่อชีวิตของเด็กและคนชรา

คนพิการ ในสังคมอุตสาหกรรมเกิดคนพิการได้ง่ายกว่าสังคมเกษตร เพราะสังคมอุตสาหกรรม ลูกจ้างในโรงงานประสบอุบัติเหตุบ่อยๆ ทั้งถูกเครื่องจักรตัดนิ้ว ตัดแขน ตกจากที่สูง ของหนักหล่นทับ ที่ร้ายกว่านี้ สังคมทุนนิยมที่เต็มไปด้วยการค้าการติดต่อ การขนส่ง มีการใช้รถยนต์พาหนะบนท้องถนนมากมาย อุบัติเหตุเกิดขึ้นทุกวัน จึงเกิดคนพิการเพิ่มขึ้นทุกวัน คนพิการแม้จะยังคงมีศักยภาพ แต่ศักยภาพทางอินทรีย์วิสัยลดลง จำนวนมากพึ่งพาตนเองได้น้อยลงต้องอาศัยการเกื้อกูลจากสังคมจึงจะมีชีวิตรอดอย่างปกติได้

คนชายขอบมีหลากหลายอยู่ตามซอกตามหลืบ ตั้งแต่คนเกิดในแผ่นดินแต่ไร้สัญชาติ คนเร่ร่อนจรจัด หญิงบริการ คนขอทาน ฯลฯ ล้วนแต่เป็นคนด้อยโอกาส มีปัญหาสุขภาวะของชีวิตอย่างรุนแรง

การเสริมสร้างสุขภาวะของประชากรกลุ่มชีวิตเปราะบาง เป็นสิ่งจำเป็น ด้านหนึ่งเป็นเรื่องของมนุษยธรรม อีกด้านหนึ่งเป็นการเสริมสร้างกำลังการผลิตของชาติให้สามารถทำการผลิตเลี้ยงชีวิตตนเองได้ ไม่เป็นการแก่ผู้อื่นมากเกินไป

บทบาทของรัฐไทยในด้านนี้ ก็จำเป็นต้องเพิ่มมากขึ้น ตามลักษณะของระบบทุนนิยมและสังคมไทยที่เปลี่ยนแปลงไป และทำให้เกิดกลุ่มคนเหล่านี้มากขึ้น

3.5 โรคระบาดและโรคติดต่อใหม่

สังคมอุตสาหกรรมที่มีขยะอุตสาหกรรมและมลพิษหนาแน่น ประกอบกับภาวะโลกร้อน ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศ จะทำให้เกิดโรคระบาดและโรคติดต่อใหม่ โรคระบาดและโรคติดต่อเก่าๆ ก็สามารถระบาดและติดต่อได้ง่ายขึ้น เพราะมีประชากรอยู่รวมกันหนาแน่น และมีการเคลื่อนย้ายประชากรจากประเทศหนึ่งไปสู่อีกประเทศหนึ่งเพิ่มขึ้นทุกวัน ทั้งโดยการอพยพและโดยการท่องเที่ยว จึงทำให้โรคระบาดได้ง่าย ติดต่อกันได้ง่ายและรวดเร็ว เช่น ไข้หวัด 2009 เป็นต้น ดังนั้นบทบาทของ สสส. ในการรณรงค์ ป้องกัน แก้ไขภัยคุกคามสุขภาวะจากโรคติดต่อ จึงต้องหนักหน่วงยิ่งขึ้น และในอนาคตอันใกล้ก็ไม่สามารถคาดการณ์ได้ว่า จะมีโรคระบาดโรคติดต่อใหม่ๆ อะไรเกิดขึ้นอีก เพราะในช่วง 5-6 ปีที่ผ่านมา ก็เกิดโรคระบาดที่น่ากลัวขึ้นแล้วถึง 3 โรคคือ ชาร์ส หัดนก และหวัด 2009 ขณะที่โรคเอดส์ก็ยังเป็นภัยคุกคามที่ยังหวัดขึ้นป้องกันและยาที่แก้ไขให้หายขาดไม่ได้ โรคอาชีวอนามัยอันเกิดจากสภาพทำงานในโรงงาน ก็ยังขาดการดูแลที่เพียงพอ เหล่านี้สรุปว่า สสส. คงต้องเตรียมการ เตรียมแผนรองรับที่หนักหน่วงยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าปัญหาต่างๆ ภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะมีมากมายและหนักหน่วง แต่ถ้าพิจารณาจากโอกาสและจุดแข็งของสังคมไทย ด้านทรัพยากรทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมแล้ว เห็นว่า ไม่ยากเกินไปที่เราจะป้องกันแก้ไขและพัฒนา ให้ทุกอย่างคลี่คลายไปในทางที่ดีได้ ถ้าทุกฝ่ายมีมโนทัศน์ ร่วมกัน มองเห็นปัญหาร่วมกัน เข้าใจสาเหตุแห่งปัญหาตรงกัน และประสานร่วมมือกันแก้ไข ทั้งภาครัฐ ภาคธุรกิจและภาคประชาสังคม

หวังว่า สถานการณ์ไร้เอกภาพ แตกแยกขัดแย้งในสังคมเป็นเพียงช่วงผ่าน เป็นเพียง กระบวนการของการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีกว่า

“ความหวัง” คือพลังขับเคลื่อนของชีวิต ถ้าครึ่งหนึ่งของชีวิตมีแต่ความผิดหวัง อีกครึ่งหนึ่งของ ชีวิตก็มัวแต่เสียใจกับความผิดหวัง ตลอดชีวิตก็จะไม่มีโอกาสสมหวัง

สังคมนี้ยังมีความหวัง และสามารถขับเคลื่อนให้บรรลุความหวังนั้นได้

เอกสารอ้างอิง

- ชลวิทย์ สุขอุดม(2550). “ผลประโยชน์ของบรรษัทข้ามชาติ และมหาอำนาจทุนนิยมในภาวะโลกร้อน”
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ(2550). “ระบบเศรษฐกิจไทย” นนทบุรี, ทริปเปิลเอ ดิจิตอล พับลิชชิ่ง
- ปวีณา หงสกุล(2550). “การค้ามนุษย์ในยุคทุนนิยม : กรณีศึกษากระบวนการบังคับค้าประเวณีในประเทศไทย จากประสบการณ์ของมูลนิธิ ปวีณา หงสกุล” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- พัทธา เรือนแก้ว(2552). “สิทธิหญิงไทยกรณีเคลื่อนย้ายแรงงานข้ามชาติ” รายงานการวิจัย สำนักงาน
คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ
- เศรษฐศาสตร์การเมือง ฉบับที่ 7 (2541). “คนจนไทยในภาวะวิกฤติ” ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะ
เศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ(2547). “รายงานสำรวจภาวะเศรษฐกิจและ
สังคมของครัวเรือน ปี 2547”
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ(2547). “รายงานสำรวจสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนไทย”
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ(2551). “การสำรวจภาวะการทำงานของประชากร พฤศจิกายน 2550”
- อุกฤษฏ์ ปัทมานันท์(2526). “สหรัฐอเมริกากับนโยบายเศรษฐกิจไทย (1960 – 1970)” วิทยานิพนธ์รัฐศาสตร
มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- Bloomberg.com/apps/news?pid
- FT.com, 13-7-2009
- FT.com, 17-7-2009
- FT.com, 27-7-2009
- IPCC.(2008). Assessment of Observed Change and Responses in Natural and Managed System Working
Group Report, Impact, Adaptation and Vulnerability, IPPC Fourth Assessment Report.
- NESDB.(2005 - 2007). Gross National Products by Industry and National incomes”
- United Nations Frame Work on Climate Change UNFCC.(2007) National Inventory Submissions 2007.
- World Bank.(2007). Development and the Next Generation World Development Report 2007.
Washington DC.
- World Bank.(2008). Agriculture for Development World Development Report 2008, Washington DC.
- World Bank.(2008). Lessons From World Bank Research on Financial Crisis Policy Research Working
Paper, Development Research Group, November 2008, WPS4779.
- World Bank.(2009). Reshaping Economic Geography World Development Report 2009, Washington DC.

หนังสือพิมพ์

มติชน วันเสาร์ที่ 4 กรกฎาคม 2552

มติชนรายวัน วันที่ 13 กรกฎาคม 2552

โพสต์ทูเดย์ วันที่ 7 กรกฎาคม 2552

International Herald Tribune, October 1998.

National Geographic 2008.

บทสังเคราะห์ ความไม่เป็นธรรมในโครงสร้างฐานทรัพยากรและการเกษตร

กฤษฎา บุญชัย

ปัจจุบันความไม่เป็นธรรมปรากฏอยู่ในสังคมไทยหลายภาคส่วนทั้งแบบเปิดเผยและซ่อนเร้น บทความขึ้นนี้ต้องการสังเคราะห์ให้เห็นถึงความไม่เป็นธรรมในโครงสร้างฐานทรัพยากรธรรมชาติและ การเกษตรซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาความเป็นธรรมทางสังคมเพื่อสังคมสุขภาวะ โดยสังเคราะห์มา จากโครงการย่อยที่เกี่ยวข้องกับฐานทรัพยากรธรรมชาติและเกษตร 6 โครงการ¹

คำถามที่บทความขึ้นนี้ต้องการค้นหาคำตอบมีสามประเด็นด้วยกัน คือ ประเด็นแรก ปัญหาที่ เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นไม่ได้รับความเป็นธรรมในด้านการจัดการทรัพยากรและการเกษตร ดำรงอยู่ภายใต้ โครงสร้างความไม่เป็นธรรมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองอย่างไรประเด็นที่สอง เกษตรกรและชุมชน ท้องถิ่นได้วิเคราะห์ปัญหา และมีปฏิบัติการต่อสู้กับความไม่เป็นธรรมอย่างไร ในทางกลับกันพวกเขาได้ใช้ แนวคิด วาทกรรมความเป็นธรรมในแง่ใดเพื่อสร้างอำนาจต่อรองให้เกิดความเป็นธรรมในมุมมองของพวกเขา และประเด็นสุดท้าย คือ ข้อเสนอต่อการสร้างความเป็นธรรมในด้านฐานทรัพยากรและเกษตรเป็นอย่างไร

แนวคิดความเป็นธรรมทางสังคม²

แนวคิดความเป็นธรรมหรือความยุติธรรมในทางปรัชญาการเมืองตะวันตก หมายถึง ชุมชนการเมืองมี ความเชื่อว่าสังคมจะต้องมีสถาบันการเมืองอันประกอบด้วยหลักเกณฑ์พื้นฐาน และกลไกในการจัดสรรสิทธิ และผลประโยชน์ให้แก่สมาชิกในสังคมอย่างเท่าเทียมกัน ตลอดจนทำหน้าที่ถ่วงดุลคุณค่า ความต้องการ ผลประโยชน์ ข้อได้เปรียบต่างๆ ของสมาชิกให้เกิดความเหมาะสม โดยไม่มีการแยกแยะความแตกต่างของ

¹ประกอบด้วย 1.โครงการศึกษาการถือครองที่ดินและการจัดการที่ดินกับความเป็นธรรมทางสังคม

2.โครงการจัดกระบวนการเรียนรู้ชนเผ่าพื้นเมืองเพื่อสร้างความเป็นธรรมทางสังคม กรณีอำเภอภักดีชุมพล จังหวัดชัยภูมิ

3.โครงการวิจัยทางเลือกการตลาดของชาวนา: ผลกระทบเชิงโครงสร้างต่อความไม่เป็นธรรมและการกระจายผลประโยชน์

4.โครงการวิจัยความไม่เป็นธรรมทางสุขภาพกับการปฏิรูประบบทุนนิยม: กรณีศึกษาโครงการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมเหล็ก จังหวัดจันทบุรี

5.โครงการวิจัยและพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างสุขภาวะสังคมอีสานที่เป็นธรรม

6.โครงการวิจัยเรื่องความไม่เป็นธรรมทางสังคมใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้

เนื่องจากโครงการย่อยที่เกี่ยวข้องกับเกษตรมีเพียงหนึ่งโครงการ และเป็นโครงการที่มีขอบเขตเฉพาะการศึกษาเปรียบเทียบระบบตลาด ของเกษตรยั่งยืนกับเกษตรกระแสหลักเท่านั้น ไม่ได้ครอบคลุมปัญหาเชิงโครงสร้างความไม่เป็นธรรมของระบบเกษตรทั้งระบบ ด้วยเหตุนี้บท สังเคราะห์ขึ้นนี้จึงมีเนื้อหาส่วนใหญ่อยู่ที่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และกล่าวถึงความไม่เป็นธรรมของระบบเกษตรเพียง แง่มุมเปรียบเทียบระบบตลาดของเกษตรยั่งยืนกับเกษตรกระแสหลักเท่านั้น

²ประมวลสรุปจาก ปิยฤดี ไชยพร (2555) “ความเข้าใจความยุติธรรมสามรูปแบบ: ประโยชน์นิยม (utilitarianism) เสรีนิยม/ สัญญาประชาคม(liberalism/contractualism)และการจัดสรรตามความคู่ควร (desert theory)”, Presentation การอบรมเรื่อง มุมมองทางปรัชญากับความเป็นธรรมทางสังคม, 27-28 เมษายน ที่สวนสามพราน, โครงการความเป็นธรรมทางสังคมเพื่อสังคมสุขภาวะ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บุคคลตามอำเภอใจ ดังนั้นไม่ว่าผู้คน กลุ่มคนต่างๆ ในสังคมจะมีความเข้าใจต่อความยุติธรรมเหมือนหรือต่างกันอย่างไร แต่ก็มีแนวคิดความยุติธรรมร่วมกันว่า ภายใต้ชุมชนการเมืองที่พวกเขาดำรงอยู่นี้ควรจะมียุติธรรมกลไกที่ทำหน้าที่จัดสรรความยุติธรรม ซึ่งความเข้าใจความยุติธรรมรูปแบบใดจะมีบทบาทนำในทางสังคมก็ขึ้นอยู่กับกระบวนการต่อสู้ ต่อรองของผู้คนในการกำหนดความยุติธรรมของสังคม

นักปรัชญาการเมืองตะวันตกได้จำแนกความเข้าใจความยุติธรรมของสังคมออกเป็นสามแบบคือ แนวคิดประโยชน์นิยม (Utilitarianism) แนวคิดเสรีนิยม (Liberalism) และแนวคิดการจัดสรรตามความคู่ควร (Desert theory)

แนวคิดประโยชน์นิยม นำโดย David Hume (1711-1776) Jeremy Bentham (1748-1832) และ James Mill (1773-1836) ทั้งสามท่านมีแนวคิดร่วมกันว่า การตัดสินใจผิดของการกระทำควรดูจากผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการกระทำแก่คนทุกคนซึ่งโดยรวมแล้วต้องเป็นผลดีมากกว่าผลเสีย ส่วนการตัดสินใจยุติธรรมของสังคมต้องดูว่าการกำหนดกฎหมายและนโยบายและการจัดแจงสถาบันหลักของสังคมนั้นต้องก่อให้เกิดผลประโยชน์สุขรวม หรือความพึงพอใจสูงสุดของสมาชิกของสังคมนั้นหรือไม่ โดยการบวกผลประโยชน์ของสมาชิกแต่ละของสังคมนั้นเข้าด้วยกัน และหักด้วยความสูญเสีย (ที่อาจมี) ต่อสมาชิกบางคน

แนวคิดประโยชน์นิยมเชื่อว่า สังคมไม่ได้มีทรัพยากรมากพอในการจัดสรรสิ่งที่ดีให้กับทุกคนอย่างเหลือเฟือ อีกทั้งผู้คนที่มิได้มีเหตุผลในการเลือกสิ่งที่ดีที่สุดให้กับตนเองนั้นก็มีความต้องการที่แตกต่างกันไป ทำให้เกิดความขัดแย้งในการเข้าถึงสิ่งที่ดีของสังคม ผู้คนจึงได้เรียนรู้ว่าการที่ตนจะได้ประโยชน์สูงสุดต้องจัดสรรแบ่งปันประโยชน์ร่วมกับผู้อื่นให้สอดคล้องลงตัว ดังนั้นการจัดสรรที่ยุติธรรมก็คือ การมีกฎเกณฑ์การจัดสรรเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดร่วมกัน เมื่อแปรมาเป็นกำหนดนโยบายจัดสรรทรัพยากรทางสังคม จึงอยู่บนหลักคิดของการเปรียบเทียบทางเลือกนโยบายในแต่ละด้านว่า ทางเลือกใดให้ประโยชน์รวมสูงสุด ใช้ทรัพยากรของสังคมคุ้มค่าที่สุด

การที่แนวคิดประโยชน์นิยมถือว่าความยุติธรรมควรจัดการโดยการประมวลผลประโยชน์รวมขั้นสุดท้ายที่สังคมได้รับจากการหักลบกลบหนี้ความทุกข์สุขของผู้คน ทำให้ถูกวิพากษ์วิจารณ์จากนักคิดแนวเสรีนิยมว่า ความทุกข์สุขของผู้คนต่างๆ ในสังคมนั้นไม่สามารถคิดเป็นหน่วยเดียวกันและถ่ายโอนหรือแทนที่กันได้ และการถือเอาผลรวมผลประโยชน์ขั้นสุดท้ายโดยไม่ดูต้นทุนของโอกาสของผู้คนว่ามีสิทธิ เสรีภาพ ในการเลือกสิ่งที่ดีที่เท่าเทียมกันหรือไม่ และไม่ความสำคัญกับลักษณะเฉพาะของทุกข์สุขที่แต่ละคนได้รับ โดยถือเอาว่าสิ่งเหล่านี้ทดแทนกันได้ กลับยิ่งสร้างความไม่เป็นธรรมต่อผู้คนที่โดยเฉพาะคนด้อยอำนาจที่มีโอกาสทางเลือกไม่เท่ากับผู้มีอำนาจ

นักคิดเสรีนิยมนำโดย John Rawls (1921-2002) ที่เสนอว่า หลักความยุติธรรมที่เป็นธรรมแก่ทุกคนจริงๆ ต้องกำหนดขึ้นจากการยอมรับสถานะที่เท่าเทียมของมนุษย์ทุกคน โดยที่ผู้คนมาร่วมตกลงสร้าง “สถานะแรกเริ่ม” (the original position) ให้เกิดความเท่าเทียมกันอย่างเป็นสากล ไม่ยึดติดกับความแตกต่างในทุกเรื่อง (สถานะเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม) หลักการพื้นฐานสากลที่สำคัญที่สุดคือ หลักเสรีภาพที่

ทุกคนมีเท่าเทียมกัน หรือเป็นการเท่าเทียมกันในเรื่องโอกาส และค่อยเสริมด้วยหลักความแตกต่าง คือ การให้มีการปฏิบัติต่อสมาชิกของสังคมแตกต่างกันได้เพื่อให้ผู้คนต่างๆ ที่อยู่สถานะเหลื่อมล้ำให้มีความเท่าเทียมกันมากที่สุด ดังนั้นหากการปฏิบัตินั้นเป็นไปเพื่อช่วยเหลือคนที่ด้อยกว่าหรือคนเสียเปรียบในสังคม ดังนั้นหลักความยุติธรรมของ Rawls จึงเริ่มจากการออกแบบสถาบันทางสังคมที่ยอมรับความเท่าเทียมของมนุษย์ โดยให้ทุกคนได้รับโอกาสทางสังคมที่เท่าเทียมกัน และมีระบบหนุนเสริมผู้ด้อยโอกาสให้มีความเท่าเทียมทางสังคมมากขึ้น แต่จะปฏิเสธการเลือกปฏิบัติในขั้นเริ่มแรก และปฏิเสธการสร้างความแตกต่างที่นำไปสู่ความไม่เท่าเทียมกันยิ่งขึ้น

แนวคิดต่อมาคือ ความยุติธรรมจากการจัดสรรตามความคู่ควร เป็นความเข้าใจความยุติธรรมเกี่ยวกับการแบ่งสรร ที่ Aristotle นักปรัชญาการเมืองกรีกโบราณมุ่งใช้เป็นหลักเกณฑ์ในการตัดสินว่าการแบ่งสรรหน้าที่และอำนาจทางการเมืองโดยยึดว่า การแบ่งสรรสิ่งที่ดีจะยุติธรรมหรือไม่ขึ้นกับว่า ค่า (worth) ของสิ่งที่ถูกแบ่งสรรให้แก่บุคคลหนึ่ง สมดุลกับค่า (worth) ของสิ่งที่ถูกแบ่งสรรให้แก่อีกบุคคลหนึ่งหรือไม่ หากคนสองคนมีคุณความดีพอๆ กัน สิ่งที่ถูกจัดสรรให้ทั้งคู่ต้องมีค่าเท่ากันด้วย ความยุติธรรมจะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีคนหนึ่งได้มากกว่าที่เขาพึงได้ และอีกคนหนึ่งได้น้อยกว่าที่เขาพึงได้ความยุติธรรมชนิดนี้จึงต้องอาศัยความรู้เกี่ยวกับบุคคลแต่ละคนและคุณความดีของบุคคลนั้น และความรู้เกี่ยวกับสิ่งมีค่าแต่ละสิ่งที่จะถูกแบ่งสรรและค่าของสิ่งมีค่าเหล่านั้น³

Michael Sandal แยกแยะความยุติธรรมของ Aristotle ออกเป็น (1) ความยุติธรรมเป็นเรื่องของเป้าประสงค์ (teleological) เราจะรู้ว่าการแบ่งสรรใดที่ยุติธรรมได้ เราต้องรู้ถึงสิ่งที่เป็นเป้าประสงค์ จุดหมายหรือแก่นสารของสิ่งที่ดีที่เราจะทำการแบ่งสรรก่อน (2) ความยุติธรรมเป็นเรื่องของเกียรติ เราจะรู้ว่าการแบ่งสรรอย่างไรที่ยุติธรรมได้ เราต้องหาคำตอบก่อนว่าสิ่งดีที่จะแบ่งสรรนั้นเป็นรางวัลหรือเครื่องหมายยกย่องสำหรับคุณความดีข้อใดการถกเถียงเกี่ยวกับความยุติธรรมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่ต้องพิจารณาเรื่องเป้าหมาย (เป้าหมายสูงสุดของมนุษย์คือการมีชีวิตที่ดี) เกียรติและคุณความดี เพราะความยุติธรรมหมายถึงการมอบสิ่งที่ดีแก่บุคคลคู่ควรให้แก่พวกเขา อันเป็นสิ่งที่พวกเขาควรได้โดยชอบธรรมและเกียรติ คุณความดีเหล่านี้เองคือรากฐานของสิ่งที่ควรได้หรือความคู่ควร

เมื่อนำเอาแนวคิดเรื่องความยุติธรรมทั้งสามประการมาวิเคราะห์ความเป็นธรรม ทำให้เราได้ฐานคิดที่หลากหลายด้าน แนวประโยชน์นิยมช่วยเราต้องคำถามว่า นโยบายด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและเกษตรที่มีอยู่และในอนาคตให้ประโยชน์แก่สังคมโดยรวมมากน้อยเพียงใด โดยพิจารณาผลกระทบที่เกิดขึ้นทั้งเชิงบวกและลบมาพิจารณาเปรียบเทียบเลือกนโยบายที่สร้างผลรวมที่ดีที่สุด

³ดังข้อสมมติที่ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ยกขึ้นว่า “สมมุติว่ามีคนหนึ่งป่วยไข้ทางจิต คิดว่าควรให้ความสำคัญและความคิดเห็นเท่ากันหรือไม่ ความเสมอภาคเป็นเกณฑ์การวัดที่ดีจริงหรือไม่”(เพ็ญจันทร์ประดับฯ-เซอร์เธอร์, 2555, ศ.ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์: “ความเป็นธรรม คือเรื่องที่ต้องถกเถียงกันต่อไปไม่รู้จบ”, เอกสารงานวิจัยความเป็นธรรมทางสุขภาพ มุมมองนักคิดและผู้นำในสังคมไทย, สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, น.14)

แต่กระนั้นก็ต้องมีพื้นฐานจากแนวคิดเสรีนิยมที่ต้องไม่ละเลยว่า นโยบายและกลไกระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและด้านการเกษตรนั้นอยู่บนพื้นฐานของการรับรองสิทธิมนุษยชนหรือความเท่าเทียมกันของมนุษย์โดยไม่มีการเลือกปฏิบัติหรือไม่ ไม่ว่าจะเป็นในรูปสิทธิการรับรู้ข่าวสาร สิทธิการเข้าถึงฐานทรัพยากรธรรมชาติ สิทธิในการจัดการทรัพยากรที่เหมาะสมกับชุมชน นโยบายและกลไกเหล่านี้มุ่งขจัดความไม่เท่าเทียมกันที่เกิดขึ้นจากเงื่อนไขต่างๆ หรือไม่ อย่างไร โดยเฉพาะการลดการเอาเปรียบจากผู้มีอำนาจ และส่งเสริมผู้ด้อยโอกาสและอำนาจมากขึ้นจนนำมาสู่ภาวะสมดุลหรือเท่าเทียม

มุมมองของรัฐไทยต่อการจัดการทรัพยากร

รัฐธรรมนูญ 2550 ไม่ได้กำหนดเป้าหมายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติไว้ต่างหาก แต่รวมอยู่หมวดเรื่องสิทธิชุมชน และนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐซึ่งประมวลได้ว่า

1. เพื่อการบำรุงรักษา ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน (ม.66)

2. เพื่อคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาสีงแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพออยู่ได้อย่างปกติ และต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตนย่อมได้รับความคุ้มครองตามความเหมาะสม (ม.67)

3. การกำหนดหลักเกณฑ์การใช้ที่ดินให้ครอบคลุมทั่วประเทศ ให้คำนึงถึงความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งผืนดิน ผืนน้ำ วิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น และการดูแลทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ และกำหนดมาตรฐานการใช้ที่ดินอย่างยั่งยืน (ม.85)

4. ให้มีแผนบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและทรัพยากรธรรมชาติอื่นอย่างเป็นระบบและเกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม (ม.85)

เป้าหมายการรักษาทรัพยากรและสภาพแวดล้อมธรรมชาติอย่างสมดุล ยั่งยืน ให้ประชาชนดำรงชีพอย่างปกติสุข ไม่เกิดอันตรายต่อคุณภาพชีวิต จัดการทรัพยากรให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม หลักเกณฑ์การใช้ทรัพยากรต่างๆ ก็ให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติและวิถีชีวิตชุมชน ทั้งหมดที่กล่าวนี้ รัฐธรรมนูญกำหนดไว้ว่า ต้องรับรองสิทธิชุมชน (ม.66, 67) การมีส่วนร่วมของประชาชน (ม.67) และเป็นนโยบายพื้นฐานที่รัฐต้องดำเนินการ (ม.85)

ดังนั้นจึงพออนุมานได้ว่า การสร้างความเป็นธรรมของระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามรัฐธรรมนูญ ก็คือ การสร้างสภาวะการจัดการให้เกิดความสมดุล ยั่งยืนของระบบนิเวศ รักษาและพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชน การมีหลักเกณฑ์การใช้ทรัพยากรให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ การบรรลุความเป็นธรรมก็ด้วยการส่งเสริมสิทธิชุมชน และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นหมายความว่า ความเป็นธรรมจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วย

- 1) ระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติมีความสมดุล ยั่งยืน
- 2) ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี ปกติสุข จากการจัดการทรัพยากร และไม่เกิดอันตรายจากสภาพแวดล้อม
- 3) การยอมรับสิทธิชุมชน และประชาชนต่อการเข้าถึง และการได้ประโยชน์จากฐานทรัพยากร
- 4) ประชาชนมีสิทธิที่จะมีส่วนร่วม โดยการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การตรวจสอบ และร่วมตัดสินใจในนโยบาย โครงการที่กระทบต่อฐานทรัพยากร สิ่งแวดล้อม และวิถีชีวิตของประชาชน

หากนำเอาแนวคิดเรื่องความเป็นธรรมมาวิเคราะห์หลักการจัดการทรัพยากรตามรัฐธรรมนูญ เราจะพบว่า หลักการดังกล่าวอยู่บนฐานแนวคิดแบบเสรีนิยม ในเรื่องของการยอมรับสิทธิพื้นฐานของประชาชน และชุมชนที่มีต่อฐานทรัพยากร และมีสิทธิในสภาพแวดล้อมที่ดีอย่างเท่าเทียมกัน นอกจากนี้ยังเสริมเติมด้วยความเป็นธรรมแบบประโยชน์นิยมที่ให้คำนึงถึงการจัดการทรัพยากรเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ดังนั้นการพัฒนาใดๆ (แม้จะอ้างเพื่อประโยชน์ส่วนรวม) จะไปกระทบต่อสิทธิการเข้าถึงและจัดการฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชนและประชาชนไม่ได้ แต่สิทธิชุมชนและประชาชนก็ต้องอยู่บนฐานความยั่งยืนของนิเวศ ซึ่งเป็นประโยชน์ส่วนรวมที่ไม่เพียงเพื่อคนในปัจจุบันแต่ยังกินความถึงสิทธิต่อฐานทรัพยากรของคนในยุคต่อไปที่จะไม่ถูกละเมิดด้วย หลักความเป็นธรรมทางนิเวศจึงมาหนุนเสริมและกำกับการใช้ทรัพยากรทั้งหมด

สำหรับเป้าหมายทางด้านการเกษตร รัฐธรรมนูญได้ไว้ในหมวดเดียวกับเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และส่วนหนึ่งอยู่ในแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ โดยมีเนื้อหาดังนี้

สนับสนุนระบบเศรษฐกิจเสรีและเป็นธรรมโดยอาศัยกลไกตลาด และสนับสนุนให้มีการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน (ม.84)

คุ้มครองและรักษาผลประโยชน์ของเกษตรกรในการผลิตและการตลาด ส่งเสริมให้สินค้าเกษตรได้รับผลตอบแทนสูงสุด รวมทั้งส่งเสริมการรวมกลุ่มของเกษตรกรในรูปสภาเกษตรกรเพื่อวางแผนการเกษตรและรักษาผลประโยชน์ร่วมกันของเกษตรกร(ม.84 (8))

ส่งเสริมอุตสาหกรรมแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรเพื่อให้เกิดมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ (ม.84 (14))

เป้าหมายความเป็นธรรมในการเกษตรมีความซับซ้อนและลักลั่น เนื่องจากในด้านหนึ่งอยู่บนฐานสิทธิการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เน้นความสมดุล ยั่งยืน และเท่าเทียมเป็นหลัก แต่อีกด้านหนึ่งวางอยู่บนฐานนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐด้านเศรษฐกิจ ที่มีทั้งส่งเสริมเศรษฐกิจเสรี และเป็นธรรม โดยใช้กลไกตลาด และการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน

ความไม่ลงตัวอย่างที่ว่า ทิศทางจัดการเกษตรจะให้น้ำหนักระหว่างประสิทธิภาพตามกลไกตลาด หรือหลักความเป็นธรรมมากกว่ากัน เพราะดูเหมือนว่ารัฐธรรมนูญก็บอกเป็นนัยว่าด้วยเศรษฐกิจเสรีและกลไก

ตลาดเป็นการสร้างความเป็นธรรมแบบเสรีนิยมที่ทุกส่วนมีความเท่าเทียมกันในโอกาสทางเศรษฐกิจ แต่ด้วยกลไกตลาดก็อาจจะนำผลลัพธ์ไปสู่ความไม่เท่าเทียม หรือความเหลื่อมล้ำ ยังต้องเสริมด้วยการคุ้มครองและรักษาผลประโยชน์ของเกษตรกรให้เกิดประสิทธิผลสูงสุด แต่การคุ้มครองดังกล่าวก็ไม่เกินเลยหรือไปละเมิดหลักเศรษฐกิจเสรีที่มีกลไกตลาดเป็นฐาน แม้จะมีการเพิ่มเติมด้วยหลักเศรษฐกิจยั่งยืน แต่ความยั่งยืนในบริบทเศรษฐกิจเสรี เป็นไปได้ที่จะเป็นการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนมากกว่าความยั่งยืนทางนิเวศและวิถีชีวิตของชุมชน ดังนั้นเมื่อพิจารณาฐานความเป็นธรรมในด้านการเกษตรในฐานะนโยบายเศรษฐกิจของรัฐธรรมนูญ แล้ว เป็นการเริ่มต้นด้วยหลักเสรีนิยมในฐานะแนวทางที่ไปบรรลุหลักความเป็นธรรมแบบประโยชน์นิยม ซึ่งต่างจากหมวดเรื่องทรัพยากรที่หลักประโยชน์นิยมเป็นเพียงส่วนขยายของเสรีนิยม ภายใต้กรอบความเป็นธรรมทางนิเวศ

เมื่อหลักนโยบายการเกษตรอยู่บนฐานความเป็นธรรมทั้งด้านความยั่งยืนนิเวศและฐานทรัพยากรตามหมวดเรื่องทรัพยากร พร้อมกับอยู่บนฐานนโยบายเศรษฐกิจที่เน้นความเป็นธรรมแบบประโยชน์นิยม เราจึงเห็นว่ากลุ่มต่างๆ ในสังคมต่างก็ใช้รัฐธรรมนูญไปตามแนวคิด อุดมการณ์ของตน ดังปรากฏว่ารัฐและกลุ่มทุนเลือกที่จะผลักดันการเกษตรไปในทิศทางประโยชน์นิยมโดยเอาหลักเสรีนิยมและหลักเป็นธรรมนิเวศเป็นเพียงส่วนขยาย ขณะที่กลุ่มทางสังคมที่ผลักดันเรื่องเกษตรยั่งยืน มุ่งไปที่หลักเสรีนิยม ความเป็นธรรมนิเวศ โดยเอาเรื่องประโยชน์นิยมทางเศรษฐกิจเป็นส่วนขยาย

พัฒนาการความไม่เป็นธรรมในฐานทรัพยากรธรรมชาติและการเกษตร

ประเทศไทยเริ่มผนวกตนเองเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมเสรีหลังจากการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5⁴ โครงสร้างการจัดการทรัพยากรสมัยใหม่อันได้แก่ องค์ความรู้ทรัพยากรแผนใหม่ ระบบสิทธิต่อ

⁴การปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างฐานทรัพยากรและการผลิตและกลไกอำนาจครั้งใหญ่ ประเทศไทยได้นำเอาวิธีคิด ความรู้ ระบบการบริหารจัดการทรัพยากร กฎหมายแบบตะวันตกมาใช้เพื่อการสั่งสมความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ และรวบอำนาจการจัดการสู่ศูนย์กลาง ในสมัยดังกล่าว รัฐได้ว่าจ้างที่ปรึกษาชาวต่างชาติต่างประเทศที่เข้ามาบริหารราชการในประเทศไทยปรากฏว่า ใน พ.ศ.2450 มีถึง 247 คน ในจำนวนนี้มีชาวอังกฤษมากที่สุด ชาติอื่นๆ ก็มี เช่น เดนมาร์ก อิตาลี ฝรั่งเศส อเมริกา โปรตุเกส เยอรมัน ฮอลันดา รัสเซีย เบลเยียม นอร์เวย์ สเปนชาติเหล่านี้ทำหน้าที่ ต่างกัน ไป ตาม ถ ณี ด เช่น ชา ว อ ง ก ฤ ช ทำ หน้าที่ รับ ผิ ด ข อ บ ัด ำ น ก าร ค ล ัง การค้า ภาชี มหาดไทย เกษตรกรรม ชลประทาน การศึกษา การรถไฟ ชาวเดนมาร์กรับผิดชอบเกี่ยวกับการทหารเรือและตำรวจชาวอิตาลีมุ่งไปทางสถาปัตยกรรมวิศวกรรม ดูแลงานสำนักพระราชวังชาวฝรั่งเศสส่วนใหญ่เชี่ยวชาญทางกฎหมายในด้านทรัพยากรที่สำคัญ ได้แก่ นายเฮส สเลด (H. Slade) ชาวอังกฤษ ช่วยงานในกรมป่าไม้ ต่อมาได้เป็นเจ้ากรมป่าไม้ (2439) นายเจ โฮมัน แวน เดอไฮเด (J. Homan Van De Heide) ชาวฮอลันดา ที่ปรึกษาการชลประทานผู้เป็นเจ้าของโครงการเขื่อนเจ้าพระยาและเป็นอธิบดีกรมชลประทาน (2445) นายดับบลิวเอ เกรแฮม (W.A. Graham) ชาวอังกฤษ ที่ได้พัฒนารวมที่ดินและการออกเอกสารสิทธิ์ที่ดิน (2444) เป็นต้น

ทรัพยากรที่เน้นกรรมสิทธิ์รัฐและปัจเจก ระบบการบริหารจัดการส่วนกลางที่รวมศูนย์อำนาจ ระบบกฎหมายเริ่มก่อรูปขึ้นเพื่อรองรับการแสวงความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจจากทรัพยากรธรรมชาติและการรวมศูนย์อำนาจทางการเมืองเช่น พรบ.ออกโฉนดที่ดิน 2451 รับรองกรรมสิทธิ์เอกชน พรบ.ป่าไม้ 2484 ที่กำหนดให้รัฐมีกรรมสิทธิ์เหนือพื้นที่ป่าทั้งหมด พรบ.ชลประทานหลวง 2485 เป็นต้น

พัฒนาการโครงสร้างการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมได้ปรากฏตัวอย่างชัดเจนขึ้นเมื่อเข้าสู่ต้นพุทธศตวรรษ 2500 โดยรัฐเร่งปรับระบบโครงสร้างที่เอื้อให้กลุ่มทุนเข้าถึง การครอบครองทรัพยากรอย่างเสรียิ่งขึ้น เช่น คำสั่งคณะปฏิวัติ 2503 แก้ไขประมวลกฎหมายที่ดิน 2497 ให้ยกเลิกการจำกัดการถือครองที่ดินพร้อมกับเร่งรัดการพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานทรัพยากร เช่น เร่งรัดสัมปทานไม้ ขยายพื้นที่ปลูกข้าว และพืชพาณิชย์ ขยายระบบชลประทาน เร่งออกกรรมสิทธิ์ที่ดิน ให้เอกชนเช่าสัมปทาน ทรัพยากรธรรมชาติทุกประเภท

รัฐใช้นโยบายปฏิวัติเขียว โดยใช้เทคโนโลยีเกษตรแผนใหม่ เช่น พันธุ์พืชผสม สารเคมีการเกษตร และเครื่องจักรเพื่อให้เร่งผลผลิตการเกษตรเพื่อการค้าให้มากที่สุด โดยในปี 2509 ทางประเทศไทยได้เริ่มนำเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ผ่านการพัฒนาสายพันธุ์จากสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ (IRRI) ออกไปส่งเสริมให้ชาวนาไทยปลูก ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชื้อพันธุ์ข้าวครั้งใหญ่ที่ลุกลามไปจนทั่วท้องทุ่งนาไทย

จากการที่รัฐผูกขาดทรัพยากร และส่งเสริมให้เอกชนมาสัมปทานทรัพยากร ควบคุมระบบการผลิตและการค้าเกษตรกรรม ทำให้กลุ่มทุนต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นบริษัททำไม้ บริษัทเหมืองแร่ โรงสีข้าว บริษัทค้าอาหารสัตว์ และบริษัทการเกษตรต่างๆ เติบโตอย่างรวดเร็วจนสามารถควบคุมกำกับโครงสร้างฐานทรัพยากรธรรมชาติ และเกษตรได้มาก

การเติบโตของกลุ่มทุนเป็นไปในทิศทางที่รัฐต้องการ เพราะรัฐก็ได้ประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและเก็บค่าเช่าทางเศรษฐกิจจากกลุ่มทุน อีกทั้งยังมีนโยบายที่จะผันทรัพยากรธรรมชาติและมูลค่าจากเศรษฐกิจการเกษตรมาสร้างอุตสาหกรรม กล่าวได้ว่า รัฐมุ่งสร้างความเติบโตของเมืองและอุตสาหกรรมเป็นศูนย์กลางโดยใช้ฐานทรัพยากรและการเกษตรเป็นฐาน ดังตัวอย่างนโยบายพรีเมียมข้าว เมื่อรัฐบาลต้องการสนับสนุนการเติบโตของเมืองจึงได้ตั้งภาษีอุตสาหกรรมข้าว ในช่วงปี พ.ศ. 2496 ภาษีข้าวคิดเป็นรายได้ร้อยละ 32 ของรัฐบาลรัฐบาลเป็นผู้ตั้งราคาผูกขาดสำหรับการส่งออกซึ่งเพิ่มรายได้ภาษีและทำให้ราคาข้าวภายในประเทศต่ำรายได้ของชาวนาจึงถูกถ่ายโอนไปสู่รัฐบาลและผู้บริโภคในเมือง ทำให้ชาวนาเห็นว่านโยบายดังกล่าวไม่เป็นธรรมต่อชาวนาจึงต่อต้านจนยกเลิกไปในปี 2529

สิ่งที่น่าสังเกต คือ ขณะที่รัฐและภาคธุรกิจเติบโตมั่งคั่งจากฐานทรัพยากรและการผลิต เกษตรกรรายย่อยกลับยากจนลง เพราะฐานทรัพยากรธรรมชาติที่เคยพึ่งพิงเสื่อมโทรม หรือถูกกีดกันการเข้าถึง ขณะที่ระบบการผลิตแบบพึ่งตนเองได้ถูกนโยบายและแรงผลักดันทางเศรษฐกิจให้ปรับเป็นเกษตรแผนใหม่อย่างรวดเร็วจนยากจัดการได้ ประกอบกับกลุ่มทุนสามารถผูกขาดปัจจัยการผลิตมากขึ้น โดยที่หน่วยงานรัฐ เช่น กรมส่งเสริมการเกษตร ธนาคารการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ทำหน้าที่สนับสนุนทุนและปัจจัยการผลิตเพื่อ

การปรับโครงสร้าง เพราะด้วยเหตุที่โครงสร้างการเกษตรถูกกำกับโดยกลุ่มทุนซึ่งมีอำนาจในการกำหนดข้อมูล ข่าวสาร ราคาสินค้า เกณฑ์คุณภาพ ปริมาณการผลิต และตลาด ทำให้ยังทำการผลิตเพิ่มขึ้นเพียงใด เกษตรกร กลับยังประสบปัญหานี้สืบ ต้องขายที่ดิน เกิดเป็นเกษตรกรไร้ที่ดินทำกิน ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นต่อเนื่องมา ยาวนาน

การรื้อคืบแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติและปรับโครงสร้างการผลิตและเศรษฐกิจเป็นไปทุกทิศทาง รัฐ ขยายเขตป่าสงวน เขตป่าอนุรักษ์ สร้างโครงสร้างพื้นฐาน เช่น เขื่อน โรงไฟฟ้า ท่าเรือ ถนนและอื่นๆ ให้ สัมปทานทรัพยากรแก่กลุ่มทุน ส่งเสริมการลงทุนอุตสาหกรรมเช่นนิคมอุตสาหกรรม โดยพัฒนาจากนโยบาย ส่งเสริมการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้ามาเป็นการผลิตเพื่อส่งออกในช่วงปี 2528 กลุ่มทุนได้ขยายตัวเข้าไป ครอบครองทรัพยากรสาธารณะที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจอย่างกว้างขวาง จนเข้าสู่ทศวรรษ 2530 ที่รัฐไทยเปิด เสรีการเงิน การค้า และการลงทุนจากต่างชาติ รัฐไทยจึงได้ผนวกตนเองเข้ากับทุนโลกาภิวัตน์อย่างแนบแน่น พึ่งพาเศรษฐกิจจากการลงทุนของต่างประเทศเพื่อส่งออก การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนำมาสู่การพยายามทำ ข้อตกลงการค้าเสรีทั้งแบบทวิภาคีและพหุภาคีโดยเฉพาะการรวมตัวประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนที่จะเกิดขึ้น เต็มรูปแบบในปี 2558 ทิศทางทุนโลกาภิวัตน์ไทยทำให้เกิดสภาวะไร้พรมแดนของกลุ่มทุนที่จะเข้ามาแสวง ประโยชน์จากทรัพยากร และก้าวไปดักดวงทรัพยากรจากประเทศเพื่อนบ้าน ทุนข้ามชาติเข้ามามีอำนาจการ กำกับเศรษฐกิจ และแทรกแซงกลไกนโยบายได้มากยิ่งขึ้นและมีบทบาทครอบครองทรัพยากรทั้งโดยตรงและ ผ่านตัวแทน ทำให้ปัญหาความขัดแย้ง ความไม่เป็นธรรมในการจัดการทรัพยากรที่ชุมชนท้องถิ่นประสบรุนแรง ขึ้น ปรากฏการณ์เรื่องความเสี่ยงภัยพิบัติ ความไม่มั่นคงด้านอาหาร และผลกระทบสุขภาพและสิ่งแวดล้อม จากการพัฒนาได้กลายเป็นปัญหาของประชาชนส่วนใหญ่แล้ว

กล่าวโดยภาพรวมในภาวะปัจจุบัน ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองเกิดขึ้นและ ดำรงอยู่ภายใต้โครงสร้างอำนาจที่มีลักษณะผูกขาด ไม่เท่าเทียม รัฐและกลุ่มทุนขนาดใหญ่เพิ่มอำนาจในการ ควบคุมทรัพยากรธรรมชาติเปลี่ยนทรัพยากรธรรมชาติสาธารณะให้กลายเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกผูกขาด ลดทอนความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนในการผลิตและดำรงชีพ ขยายระบบตลาดเข้าครอบงำระบบ ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมอื่นๆ สร้างระบบเศรษฐกิจทั้งหมดให้พึ่งพุนิยมทั้งในระดับประเทศและ โลก พร้อมกับผลักปัญหา ภาวะ ความเสี่ยง ต้นทุนต่างๆ ให้สาธารณะต้องเผชิญ ชุมชนท้องถิ่นที่ต้องสูญเสีย ฐานทรัพยากร และปัจจัยดำรงชีพจากการถูกยึด ปิดล้อมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และเศรษฐกิจ กลายเป็นกลุ่มที่มีความเสี่ยงมากขึ้นทุกขณะ เผชิญกับความรุนแรงเชิงโครงสร้างมากกว่ากลุ่มอื่นๆ ที่มีอำนาจ ต่อรองทางการเมืองและเศรษฐกิจสูงกว่า ทั้งหมดนี้เป็นสภาวะความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้างที่นำไปสู่ความ ขัดแย้ง และความรุนแรงในสังคมมากขึ้นไป

สุขภาวะภายใต้ระบบเกษตรทุนนิยมเสรี

เนื่องจากที่ผ่านมายังไม่มีการศึกษาใดที่สามารถบ่งชี้ได้ถึงความเชื่อมโยงอย่างเป็นรูปธรรมระหว่างความไม่เป็นธรรมในฐานะทรัพยากรธรรมชาติและเกษตรกับปัญหาด้านสุขภาวะหรือสุขภาพที่สังคมไทยกำลังเผชิญอยู่ทุกวันนี้ แต่จากฐานข้อมูลด้านสุขภาพเท่าที่ปรากฏในปัจจุบันอาจพอมองเห็นเค้ารางความเชื่อมโยงที่ใกล้เคียงที่สุดในปัญหาเรื่องความไม่เป็นธรรมจากนโยบายและโครงสร้างด้านสารเคมีการเกษตรกับผลกระทบสุขภาพ

อนาคตเกษตรกรไทย ยิ่งจนยิ่งป่วย

องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ได้รายงานไว้เมื่อปี 2543 ว่า ประเทศไทยซึ่งมีเนื้อที่การเกษตรมากเป็นอันดับที่ 48 ของโลก แต่กลับใช้สารเคมีกำจัดวัชพืชสูงเป็นอันดับที่ 4 ของโลก และใช้สารเคมีกำจัดแมลงศัตรูพืชสูงมากเป็นอันดับที่ 5 และในช่วงปี (2545-2552) ไทยนำเข้าสารเคมีเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 200 เฉลี่ยเกิน 1 แสนตันทุกปี มูลค่านำเข้าก็เกินกว่า 10,000 ล้านบาท นอกจากนี้ประเทศไทยยังมีการขึ้นทะเบียนการค้าสารเคมีในอัตราที่สูงมาก นับได้ 27,000 รายการ จึงอาจกล่าวได้ว่าการเกษตรไทยเป็นสวรรค์ของบริษัทสารเคมีการเกษตรโดยแท้

การใช้สารเคมีการเกษตรในอัตราสูงเช่นนี้เกิดขึ้นจากนโยบายการเกษตรพาณิชย์ของไทยมาโดยตลอด แต่ผลลัพธ์กลับตรงกันข้ามเมื่อปรากฏว่าผลผลิตการเกษตรของไทยค่อนข้างต่ำ (นาปี 424 กิโลกรัมต่อไร่ นาปรัง 665 กิโลกรัมต่อไร่) สัดส่วนค่าใช้จ่ายของเกษตรกรที่จ่ายไปกับสารเคมีค่อนข้างสูง เฉลี่ยร้อยละ 32 ของต้นทุนทั้งหมดผลจากการที่ผลผลิตการเกษตรปนเปื้อนสารเคมี ทำให้ในปี 2554 พืชผักจำนวนมากถึง 16 ชนิด ต้องถูกยกเลิกการส่งออกไปยังประเทศสหภาพยุโรป เนื่องจากมีสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเกินมาตรฐาน

การใช้สารเคมีทำให้เกิดการปนเปื้อนต่อสิ่งแวดล้อมในดิน น้ำ และอากาศ และที่สำคัญสร้างผลกระทบต่อสุขภาพของเกษตรกรอย่างมาก ดังเช่นในปี 2550 สำนักรโรคจากการประกอบอาชีพและสิ่งแวดล้อม กระทรวงสาธารณสุขได้สำรวจการสัมผัสสารเคมีกำจัดศัตรูพืชโดยการตรวจเลือดเกษตรกรจำนวน 89,376 ราย พบผู้ที่อยู่ในภาวะเสี่ยงและไม่ปลอดภัยรวม 34,428 ราย คิดเป็นร้อยละ 38.5 นอกจากนี้ยังพบว่าอัตราการเกิดโรคเนื่องจากได้รับสารเคมีการเกษตร (ทั้งจากการทำเกษตรและจากการฆ่าตัวตาย) ต่อประชากร 100,000 คน อยู่ในระดับสูง โดยในปี 2552 เท่ากับ 17.692 ต่อแสนคน โดย 10 จังหวัดในภาคกลางซึ่งเป็นภาคที่ทำเกษตรแบบเข้มข้นมีการเจ็บป่วยด้วยโรคจากสารกำจัดศัตรูพืชสูงที่สุดเมื่อเทียบกับภาคอื่น

ปัญหาการใช้สารเคมีในภาคเกษตรเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่ค่อนข้างซับซ้อน กล่าวโดยรวมเศรษฐกิจการเกษตรของไทยถูกผูกขาดโดยกลุ่มทุนการเกษตรขนาดใหญ่ที่สามารถควบคุมปัจจัยการผลิต ราคา ผลผลิตต่างๆ ได้ตลอดกระบวนการ โดยเฉพาะอย่างการทำเกษตรในระบบสัญญาผูกมัด (Contract Farming) ซึ่งปัจจุบันมีเกษตรกรราว 160,000-300,000 ราย ที่ทำเกษตรในระบบดังกล่าว ก็ต้องใช้สารเคมีการเกษตรตาม

⁵สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2555, สุขภาพคนไทย 2555: ความมั่นคงทางอาหาร เงินทองของมายา ข้าวปลาสิของจริง, น.96-98

สัญญาผูกมัด ทั้งหมดนี้สะท้อนถึงสถานะความไม่เป็นธรรมที่เกษตรกรเผชิญอยู่ ขณะทีนโยบายและกลไกรัฐก็มีทิศทางสนับสนุนธุรกิจการเกษตรให้มีบทบาทเหนือเกษตรกรรายย่อย ดังตัวอย่างว่า รัฐบาลจัดสรรงบประมาณด้านภัยพิบัติให้กับจังหวัดต่างๆ แ่ละบฯ จำนวนไม่น้อยนำไปจัดซื้อสารเคมีการเกษตรมาแจกให้กับเกษตรกร

แม้จะพบปัญหาและผลกระทบด้านสุขภาพของเกษตรกรและผู้บริโภคจากการใช้สารเคมีการเกษตรมากขึ้นก็ตาม แต่รัฐกลับมีนโยบายส่งเสริมสารเคมีต่อไป ภาคประชาชนโดย เครือข่ายเตือนภัยสารเคมีกำจัดศัตรูพืช (Thai-PAN) อันเกิดจากการรวมตัวของกลุ่มนักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน และผู้นำเกษตรกรได้เคลื่อนไหวให้มีการควบคุมสารเคมีมากขึ้น ทำให้รัฐต้องออกพระราชบัญญัติแก้ไข พรบ.วัตถุอันตราย 2551 โดยกำหนดให้มีการขึ้นทะเบียนสารเคมีการเกษตรใหม่ทั้งหมด ภายใน 22 สิงหาคม 2554 แต่หน่วยงานที่รับผิดชอบคือ กรมวิชาการเกษตร ในฐานะเลขานุการคณะกรรมการวัตถุอันตรายแห่งชาติ ซึ่งมีหน้าที่ในการรับขึ้นทะเบียนสารเคมี ได้รับการผลักดันจากกลุ่มธุรกิจสารเคมีเกษตรให้พยายามขึ้นทะเบียนสารเคมีอันตรายหลายประเภท โดยเฉพาะสารเคมีร้ายแรงที่ต่างประเทศต่างพากันยกเลิกแล้ว เช่น คาร์โบฟูราน เมโทมิล ไดโคร โดฟอส และอีพีเอ็น เป็นต้น แต่ด้วยการคัดค้านของเครือข่ายฯ ทำให้รัฐต้องเลื่อนการขึ้นทะเบียนสารเคมีดังกล่าวออกไป

จากข้อมูลที่กล่าวมา ทำให้เห็นภาพชัดขึ้นว่า ปัญหาการใช้สารเคมีภาคเกษตรมีความเชื่อมโยงกับปัญหาเรื่องสิทธิ อำนาจการตัดสินใจ การต่อรองของเกษตรกรรายย่อย เมื่อระบบเศรษฐกิจการเกษตรที่กลุ่มทุนครอบงำและรัฐสนับสนุนกำลังทำให้ระบบการผลิตทั้งหมดต้องพึ่งพาสารเคมีการเกษตร เกษตรกรจึงต้องเผชิญกับปัญหาความไม่เป็นธรรมทั้งในด้านการผลิต เศรษฐกิจ และสุขภาพ

ความไม่เป็นธรรมที่ซ่อนเร้น

โครงการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ เพื่อสร้างสุขภาวะและสังคมอีสานที่เป็นธรรมได้ให้คำนิยามแนวคิดความเป็นธรรมและความไม่เป็นธรรมเอาไว้อย่างชัดเจนว่า

"ความเป็นธรรม คือ ความสมเหตุสมผลของการจัดสรรสิทธิประโยชน์ในสังคม บนความรับผิดชอบต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และการสร้างดุลยภาพระหว่างคุณภาพชีวิตที่ดีกับความยั่งยืนของระบบนิเวศ อันนำมาซึ่งความอยู่เย็นเป็นสุขโดยถ้วนหน้ากัน

ความไม่เป็นธรรม คือ ภาวะของการไม่ได้รับการปฏิบัติอย่างถูกต้อง อันเกิดจากความบกพร่องของนโยบาย กฎหมาย ความไม่สมดุลของการพัฒนา การปล่อยให้มีการเอารัดเอาเปรียบในสังคม จนก่อให้เกิดความทุกข์ ความขัดแย้ง เกิดผลกระทบต่อฐานทรัพยากร สิ่งแวดล้อมและส่งผลต่อสุขภาวะของคนในสังคม" (โครงการฯ อีสาน, 2555, น.25)

จากนิยามดังกล่าว หัวใจสำคัญอยู่ที่ “ความสมเหตุผล” “ความถูกต้อง” ของการจัดสรรสิทธิประโยชน์ทางสังคม ที่สอดคล้องกับศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ อันเป็นวาทกรรมหลักของแนวคิดสิทธิมนุษยชนสากลที่ชูเรื่องสิทธิ ศักดิ์ศรี และความเท่าเทียมของมนุษย์ และหลักสิทธิทางวัฒนธรรม โดยหมายถึงคุณค่า ความหมายของการกำหนดความเป็นตัวตน และการดำรงวิถีชีวิตร่วมกัน นอกจากนี้ยังต้องอยู่บนคุณภาพของการดำรงชีวิตกับความยั่งยืนของนิเวศ อันเป็นแนวคิดสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน ด้วยเหตุนี้ ความเป็นธรรมที่โครงการอีสานฯ นำเสนอ จึงไม่ใช่ความเพียงแค่ความพึงพอใจจากการจัดสรรผลประโยชน์เชิงเปรียบเทียบเหมือนดังแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ หากครอบคลุมถึงหลักสิทธิมนุษยชนสากล หลักสิทธิวัฒนธรรม และหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน

ประเด็นสำคัญอยู่ที่สถานะความสัมพันธ์ทั้งในเชิงสิทธิ วัฒนธรรม และนิเวศนั้นอยู่ภายใต้ระบบการจัดสรรของสถาบันทางสังคม ซึ่งโครงการอีสานฯ และโครงการอื่นๆ ต่างก็สะท้อนว่าแม้ในสถานะโลกาภิวัตน์ที่มีปัจจัย เงื่อนไข และตัวกระทำการต่างๆ ที่หลากหลาย ก้าวข้ามพรมแดน แต่ “รัฐ” ก็ยังเป็นสถาบันทางสังคมหลักของการจัดสรรสิทธิประโยชน์ทางสังคมเหล่านี้

ปมปัญหาอยู่ที่รัฐในฐานะสถาบันทางสังคมหลักได้จัดสรรสิทธิประโยชน์ในด้านต่างๆ แก่สมาชิกในสังคมไปในทิศทางที่ “ไม่ถูกต้อง” “ไม่สมเหตุผล” แก่ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่เน้นความเท่าเทียม ไม่สอดคล้องกับสิทธิวัฒนธรรมที่เน้นสถานะการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล และความยั่งยืนของนิเวศ ดังนั้น โครงการอีสานฯ และอื่นๆ จึงต่างพากันระบุตรงกันว่า รัฐเป็นกลไกสำคัญที่นอกจากจะล้มเหลวในการสร้างความเป็นธรรมแล้วยังเป็นปัญหาหลักของความไม่เป็นธรรมเสียเอง

แต่ความไม่เป็นธรรมที่ว่า ไม่ได้มีสาเหตุเพียงแต่รัฐเท่านั้น การไม่สมดุลของการพัฒนา และการปล่อยให้มีการเอารัดเอาเปรียบในสังคมนั้น มีปัจจัยมาจากพลังของทุน และสังคมเองด้วย ดังนั้นปฏิบัติการสร้างความเป็นธรรมให้เกิดขึ้น แม้จะมีข้อเสนอหลักไปที่การปรับโครงสร้างรัฐ แต่ยังเสนอให้สังคมส่วนต่างๆ ร่วมกันสร้างความเป็นธรรมด้วย

“ปัญหาความไม่เป็นธรรมส่วนใหญ่มักเกิดจากนโยบายการพัฒนาของรัฐ ผ่านโครงการต่างๆ ที่ขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน ไม่มีการปรึกษาหารือกับชุมชนท้องถิ่น ทำให้ไม่รู้ไม่เข้าใจและเข้าไม่ถึงท้องถิ่น ในที่สุดการพัฒนาถึงแม้ว่าจะมีเจตนาดีก็กลายเป็นผลร้ายซึ่งส่งผลกระทบเป็นลูกโซ่ถึงชุมชนในมิติต่างๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้” (โครงการสามจังหวัดภาคใต้, น.1)

เมื่อกล่าวถึงลักษณะความไม่เป็นธรรม โครงการทั้งหมดระบุตรงกันก็คือ ปัญหาเชิงโครงสร้างที่ไปกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นในภาคส่วนต่างๆ โดยเฉพาะปัญหาการสูญเสียฐานทรัพยากรธรรมชาติ การถูกริดรอนสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชน การไร้อำนาจต่อรองในระบบการผลิตและเศรษฐกิจของเกษตรกร และการขาดการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและโครงการที่มากกระทบต่อพื้นที่

ต้นเหตุของความไม่เป็นธรรมที่โครงการเหล่านี้ระบุสอดคล้องกันก็คือ รัฐ เป็นผู้กระทำการแย่งชิงทรัพยากรจากพวกเขา หรือปิดกั้นการเข้าถึงทรัพยากรของพวกเขา เช่น การประกาศเขตป่าอนุรักษ์ การสร้าง

เชือกกันน้ำ แต่กลับเปิดทางให้กลุ่มทุนเข้ามาแสวงความมั่งคั่งจากทรัพยากร เช่น การให้สัมปทานเช่าที่ดิน สัมปทานทรัพยากร หรือมีอำนาจกำกับการจัดสรรผลผลิตและกำหนดราคาสินค้าการเกษตร ในขณะที่ชีวิตของ พวกเขา กำลังเผชิญความเสี่ยง ความไม่มั่นคงอาหาร เศรษฐกิจ และชีวิต ในแง่รัฐประสบความล้มเหลวใน ฐานะกลไกการจัดสรรทรัพยากรเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่สมาชิกในสังคม

สิ่งที่ขบวนการท้องถิ่นเหล่านี้เรียกร้องก็คือ สิทธิของความเป็นพลเมืองที่ควรได้รับการปฏิบัติ ได้รับการ จัดสรรทรัพยากรที่เท่าเทียมกัน หรือในด้านกลับพวกเขาก็ร่วมปกป้องทรัพยากรสาธารณะเพื่อสาธารณะ แนวคิดและวาทกรรมการต่อสู้ของพวกเขาจึงเป็นเรื่อง “สิทธิ” ไม่ว่าจะเป็นสิทธิเกษตรกร หรือสิทธิชุมชน แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องความเป็นธรรมตามแนวเสรีนิยม⁶

แต่ในอีกด้านหนึ่ง พวกเขาก็สื่อสารถึงความเป็นผู้ด้อยอำนาจ ด้อยโอกาสทางสังคม เช่น ความเป็น “คนจน” ที่ขาดอำนาจต่อรอง การเคลื่อนไหวของชุมชนเหล่านี้จึงมุ่งผลักดันให้รัฐและสังคมไม่เพียงแต่ปกป้อง สิทธิของพวกเขาเท่านั้น แต่ควรที่จะได้รับการชดเชย จัดสรรทรัพยากร โอกาสทางสังคมต่างๆ เป็นพิเศษ เพื่อให้นำไปสู่ความเท่าเทียมกันทางสังคมให้มากที่สุด⁷

ก้าวไปจากสิทธิเชิงรับ ชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ยังได้ดำเนินการปกป้องและจัดการฐานทรัพยากร เช่น การ จัดการป่าชุมชน การจัดการลุ่มน้ำ การรักษาระบบนิเวศ การทำการผลิตอาหารที่ปลอดภัยมีคุณภาพด้วยระบบ เกษตรกรรมยั่งยืน ตลอดจนตรวจสอบการครอบครอง หรือใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ไม่ชอบธรรม เช่น ตรวจสอบโครงการที่ทำลายระบบนิเวศ ฐานทรัพยากรของสาธารณะ ขบวนการเชิงรุกเหล่านี้ต้องการสื่อสาร กับสังคมว่า พวกเขาไม่ได้ต่อสู้เพียงเพื่อประโยชน์ส่วนตัวและชุมชน แต่ยังแสดงบทบาทการเป็นพลเมืองที่ ตื่นตัวที่สร้างประโยชน์สาธารณะ และสังคมก็จะได้ประโยชน์มากขึ้นจากการให้สิทธิชุมชนในการจัดการ ทรัพยากรและส่งเสริมให้ชุมชนระบบการจัดการเกษตรกรรมยั่งยืนในฐานะที่เป็นทางเลือกของสังคม การสร้าง ความชอบธรรมด้วยการบทบาทเชิงสาธารณะที่มีประโยชน์ต่อสังคม สอดรับกับแนวคิดความเป็นธรรมแบบ ประโยชน์นิยมที่เอามาต่อเติมจากแนวคิดเสรีนิยม

ในทางกลับกัน การที่รัฐดำเนินนโยบายหรือโครงการที่ไปกระทบต่อฐานทรัพยากร เช่น โครงการเหมืองแร่ โครงการสร้างเขื่อน การจัดการป่าอนุรักษ์ การพัฒนานิคมอุตสาหกรรมและอื่นๆ ก็อ้างประโยชน์ส่วนรวม ของประชาชนเพื่อมาหักล้างกับแนวคิดความเป็นธรรมบนฐานเสรีนิยมของชุมชน ในสถานการณ์เช่นนี้ นอกเหนือจากการที่ชุมชนจะวิพากษ์ว่าโครงการเหล่านี้ไม่ได้เป็นประโยชน์ต่อสาธารณะอย่างแท้จริง แต่แม้จะ

⁶วาทกรรมสิทธิ เป็นวาทกรรมของแนวคิดเสรีนิยม ที่ชูเรื่องความเท่าเทียมกันของมนุษย์ในสังคมการเมือง โดยแนวคิดสิทธิเป็นเรื่อง ของการจัดความสัมพันธ์ในสังคมให้เกิดการยอมรับความเป็นตัวตน ยอมรับการดำรงอยู่ ยอมรับการครอบครองทรัพยากร และอื่นๆ

⁷สอดคล้องกับแนวคิดความเป็นธรรมตามแนวเสรีนิยมของ John Rawl อำนวยละเอียดได้ทีนพนันท์. 2555. พันจากชีวิตที่จำ ยอม: ปัญหาและทางออกบนเส้นทางความยุติธรรมแนวเสรีนิยมในสังคมไทย. บทความสังเคราะห์ในโครงการพัฒนาความเป็นธรรมทาง สังคม เพื่อสังคมสุภาพะ วันที่ 28 พฤศจิกายน 2555

เป็นประโยชน์จริงชุมชนก็กลับไปยืนที่แนวคิดเสรีนิยมที่สิทธิของชุมชนต้องไม่ถูกละเมิดไม่ว่าจะเป็นการอ้างประโยชน์ส่วนรวมใดๆ ก็ตาม เพราะประโยชน์เหล่านี้เป็นประโยชน์ที่ได้จากการสูญเสียของชุมชน

โดยสรุป ขบวนการชุมชนท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นขบวนการเคลื่อนไหวที่ดิน เกษตรกรรมยั่งยืน กลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูง ชุมชนอีสาน ชุมชนในภาคตะวันออก หรือชุมชนสามจังหวัดภาคใต้ ต่างก็มองปัญหาความไม่เป็นธรรมในแง่ของการจัดสรรทรัพยากรทางสังคม และมีข้อเสนอสร้างความเป็นธรรมจากฐานคิดแบบเสรีนิยม โดยเสนอผ่านวาทกรรมเรื่องสิทธิ (เกษตรกรและชุมชน) อันเป็นวาทกรรมแบบเสรีนิยม โดยเสริมเพิ่มเติมด้วยแนวคิดแบบประโยชน์นิยม ข้อเสนอต่อการสร้างความเป็นธรรมของพวกเขามุ่งไปที่การรับรองสิทธิเกษตรกรและชุมชน และการปรับโครงสร้างการจัดสรรทรัพยากรให้แก่คนจน คนด้อยโอกาสทางสังคม พวกเขาไม่ได้แต่เรียกร้องต่อรัฐและสังคมเท่านั้น แต่ยังสร้างรูปธรรมของความเป็นธรรมด้วยชุมชนตนเองในรูปแบบของการสร้างระบบการจัดการทรัพยากรและการผลิตที่สร้างความเป็นธรรมในชุมชน และสร้างอำนาจให้ชุมชนสามารถต่อรองกับสังคมให้เกิดความเป็นธรรมมากยิ่งขึ้นด้วยในรูปแบบของแนว “ทางเลือก” ต่างๆ เช่น ป่าชุมชน โฉนดชุมชน การจัดการลุ่มน้ำ การจัดการทรัพยากรชายฝั่ง การทำเกษตรยั่งยืน เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้สังคมเห็นว่า ความเป็นธรรมสามารถเกิดขึ้นได้แม้ในจุดเล็กๆ หากชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นมา

สิทธิที่ถูกช่วงชิง

ปัญหาความไม่เป็นธรรมในการเข้าถึงทรัพยากรเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับทั่วทุกภูมิภาค แม้ว่ารายละเอียดของปัญหาอาจแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมแต่ละพื้นที่ แต่ประเด็นหลักที่เผชิญร่วมกัน คือ ปัญหาการถูกความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้างเบียดขับไม่ให้ชาวบ้านท้องถิ่นเข้าถึงทรัพยากรในพื้นที่ของตนเอง

งานศึกษาการสร้างสุขภาวะสังคมอีสานที่เป็นธรรมสะท้อนให้เห็นว่า สังคมอีสานเผชิญกับนโยบายการพัฒนาที่ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนคนอีสาน (Development From Above) เมื่อรัฐกำหนดให้พื้นที่อีสานเป็นพื้นที่ผลิตวัตถุดิบพื้นฐานเพื่อการค้าและอุตสาหกรรม ได้แก่ การทำไม้ การทำพืชไร่ โดยเปิดเสรีให้เกิดการตัดวงทรัพยากรจากพื้นที่โดยไม่มีกระบวนการควบคุมป้องกัน และไม่สนใจสิทธิชุมชนในท้องถิ่น เมื่อฐานทรัพยากรถูกทำลายคนอีสานแทนที่จะมีความมั่งคั่งจากฐานทรัพยากรกลับกลายเป็นกลุ่มคนยากจนที่สุด เพราะสูญเสียฐานทรัพยากร และเมื่อนโยบายส่งเสริมเกษตรพาณิชย์เข้ามาโดยรัฐหวังว่าจะเร่งให้เกิดการผลิตสูงขึ้น แต่ตัวระบบเกษตรฯ ดังกล่าวเป็นระบบที่มุ่งบริโภคทรัพยากรเพื่อตอบสนองการผลิตระยะสั้น ทำให้ไม่นานเกษตรกรต่างพากันล้มเหลวจากการผลิต เกิดหนี้สินจำนวนมาก ต้องออกไปเป็นแรงงานนอกภาคเกษตร ขณะที่เหลืออยู่บางส่วนก็กำลังเผชิญระบบผูกขาดใหม่ ก็คือ เกษตรสัญญาผูกมัด (Contract Farming) ที่เร่งรัดการขูดรีดตนเองและทรัพยากรของเกษตรกร และผลักความเสี่ยงทั้งหมดมาให้เกษตรกร

สถานการณ์ความไม่เป็นธรรมในการพัฒนาที่คนอีสานก็เป็นเช่นเดียวกับเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นในภูมิภาคอื่นๆ ที่ต่างก็ไม่สามารถกำหนดชะตากรรมของตนเองได้ การใช้ทรัพยากรของชุมชนมาเป็นฐานการพัฒนา เป็นผลให้ชุมชนสูญเสียที่อยู่อาศัย ที่ดินทำมาหากิน แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศ ในการดำรง

ชีพที่มีระบบความสัมพันธ์กับวิถีชีวิต วิถีการผลิต วัฒนธรรม เมื่อสิ่งเหล่านี้ถูกทำลาย ทำให้สูญเสียพิธีกรรม ความเชื่อที่เป็นรากเหง้า ศักยภาพในการพึ่งตนเองดูแลกันเองของชุมชน

ลักษณะความไม่เป็นธรรมที่ชุมชนท้องถิ่นอีสานและชุมชนอื่นๆ ประสบก็คือ ความไม่เป็นธรรมด้านสิ่งแวดล้อม เมื่อระบบนิเวศถูกทำลายจากโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ เช่น เขื่อน การสัมปทานไม้ การปลูกพืชพาณิชย์การสูญเสียฐานทรัพยากรนำมาซึ่งความไม่เป็นธรรมด้านเศรษฐกิจ ปัญหาคนอีสานยากจนที่สุดในประเทศ การอพยพแรงงาน พึ่งพารายได้ส่วนใหญ่จากนอกภาคเกษตร ภาวะหนี้สินทั้งในระบบและนอกระบบ คนอีสานกว่า 1 แสนครอบครัวที่ไม่มีที่ดินทำกิน หรือคิดเป็นร้อยละ 23 ของครอบครัวที่ไม่มีที่ดินทำกินทั้งหมดของประเทศ เมื่อศักยภาพทางเศรษฐกิจตกต่ำ ชุมชนอีสานไม่สามารถมีอำนาจต่อรองในด้านสุขภาวะของตนเองได้ ความไม่เป็นธรรมด้านสุขภาวะจึงเป็นหนึ่งในห่วงโซ่ปัญหา ดังเช่น รัฐเน้นการส่งเสริมการแพทย์ตะวันตกที่ใช้การรักษาโรคด้วยเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าแต่ราคาแพง รัฐมีนโยบายสุขภาพดีถ้วนหน้า หากแต่ประชาชนยังได้รับการบริการที่ไม่เท่าเทียม ในขณะที่รัฐละเลยและไม่สนับสนุนการแพทย์พื้นบ้านที่มีระบบความสัมพันธ์ทำให้คนไปมาหาสู่กัน เข้าถึงได้ง่าย ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก สมุนไพรสามารถหาได้จากผืนป่า ใกล้บ้าน กรณีการพึ่งตนเองด้านสุขภาวะเป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งของการสูญเสียความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน จนชุมชนประสบความเสี่ยง วิกฤติอย่างรอบด้าน

ชุมชนท้องถิ่นในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ก็ประสบความเสี่ยง และวิกฤติจากโครงสร้างการจัดการทรัพยากรที่ไม่เป็นธรรมเช่นเดียวกับชุมชนอีสาน เมื่อชุมชนในจังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาสที่พึ่งพิงฐานทรัพยากรธรรมชาติได้สูญเสียพื้นที่ส่วนรวม (การถูกแย่งชิงสิทธิชุมชน) คือ การใช้นโยบายโครงการรูปแบบต่างๆ เช่น การเข้ามาของเครื่องมือประมงทำลายล้าง อวนรุน อวนลาก นโยบายการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ การทำนาเกลือ ปาล์มน้ำมัน เป็นต้น ปฏิบัติการเหล่านี้ได้เปลี่ยนสมบัติส่วนรวม (สิทธิชุมชน) มาเป็นสมบัติของนายทุนอย่างถูกต้องตามกฎหมาย

สภาพการเปลี่ยนแปลงระบบสิทธิการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรปรากฏชัดผ่านปัญหาเรื่องที่ดิน จากงานศึกษาความไม่เป็นธรรมในเรื่องที่ดินของเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย (คปท.) ได้ระบุถึงลักษณะความไม่เป็นธรรมด้านที่ดินที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ได้แก่ ชุมชนถูกแย่งยึดที่ดินและทรัพยากรไปโดยรัฐโดยรัฐใช้นโยบายและกฎหมายรวมศูนย์อำนาจเข้าควบคุมทรัพยากรที่ดินและอื่นๆ เช่น การประกาศเขตป่าอนุรักษ์ ที่สาธารณะ และอื่นๆ การตกอยู่ในเขตแดนของรัฐ ไม่เพียงแต่จะทำให้พวกเขาดำรงอยู่อย่างผิดกฎหมายแล้วพวกเขายังถูกข่มขู่คุกคาม จับกุมดำเนินคดี บ้านเรือน ทรัพย์สิน พืชผลการผลิตถูกทำลาย เพราะถูกกล่าวหาว่าบุกรุกพื้นที่รัฐ และถูกปิดกั้นการพัฒนาทำให้ไม่สามารถเข้าถึงสาธารณูปโภค หรือถูกกดดันด้วยการขึ้นค่าเช่าที่สูงเกินกว่าชาวบ้านจะจ่ายได้ เมื่อพวกเขาถูกรัฐและสังคมมองว่าทำผิดกฎหมาย ทำให้ขาดกลไกของรัฐและสังคมที่จะปกป้องสิทธิและความเป็นธรรมให้กับพวกเขา

แม้ในกรณีที่ไม่ใช่ความขัดแย้งที่ดินระหว่างรัฐกับชุมชน ชุมชนกลับถูกเลือกปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม รัฐควรบังคับใช้กฎหมายอย่างเท่าเทียม แต่รัฐกลับเลือกดำเนินคดีกับคนจน และไม่ดำเนินการแก้ปัญหาที่

ชุมชนร้องเรียน แต่ขณะที่กลุ่มทุนที่ทำผิดกฎหมาย รัฐกลับเพิกเฉย ไม่ดำเนินการอย่างจริงจัง ดังปรากฏในกรณีชุมชนสันติพัฒนา และไทงามพัฒนา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ที่รัฐปล่อยให้เอกชนใช้ที่ดินป่าสงวนฯ ปลุกป่าล้มต่อไปทั้งๆ ที่หมดสัญญาสัมปทานแล้ว แต่รัฐกลับดำเนินคดีอย่างจริงจังกับชาวบ้านที่บุกรุกพื้นที่ ไม่ต่างกับชุมชนหลัง สน.ทองหล่อที่ชุมชนกับนายทุนต่างก็บุกรุกทำลายสาธารณะ แต่ชุมชนกลับกลับถูกรัฐไล่หรือ

นอกจากอำนาจรัฐแล้ว ชุมชนยังเผชิญความเสี่ยงจากกลไกตลาด ทำให้ไม่มีทางเลือกเท่ากับคนอื่นในการแสวงหา ครอบครอง และใช้ประโยชน์จากที่ดินได้ ความไม่มั่นคงในการถือครองที่ดินจึงเป็นลักษณะร่วมของพวกเขา และนั่นเป็นที่มาที่ทำให้พวกเขาต้องแสวงหาที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยและทำกิน แม้หลายกรณีอาจจะดูเสี่ยงต่อการผิดกฎหมาย และทำให้พวกเขาต้องมีต้นทุนในการดำรงชีพ ทำกินที่สูงกว่าคนอื่น

คนยากจนเข้าไม่ถึงทรัพยากรของรัฐและสังคม ปัญหาความไม่เป็นธรรมดังกล่าวไม่ได้มาจากการที่รัฐกดดันต่อชุมชนโดยตรง แต่มาจากรัฐซึ่งต้องมีหน้าที่ดูแลปกป้องสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน กลับไม่ทำหน้าที่หรือทำแต่ไม่มีประสิทธิภาพปล่อยให้ชุมชนต้องเผชิญกับการถูกแย่งชิงที่ดิน

การเพิกเฉยต่อปัญหา หรือแก้ปัญหาแบบไร้ประสิทธิภาพของรัฐ นอกจากจะทำให้ชาวบ้านไม่สามารถหลุดพ้นจากความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้างได้แล้ว กลับยังเปิดช่องให้กลุ่มทุนเข้ามาฉกฉวยประโยชน์จากที่ดินที่รัฐจัดสรรให้ ทำให้เกิดปัญหาความไม่เป็นธรรมจากการเลือกปฏิบัติตามมา

ชุมชนไม่ได้เผชิญปัญหาเชิงโครงสร้างอย่างเดียว พวกเขายังเผชิญกับความรุนแรงเชิงสัญลักษณ์ในรูปของอคติที่มีต่ออัตลักษณ์และการดำรงชีพของพวกเขา ชุมชนหินลาดใน เชียงราย แม้ตกอยู่ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ แต่ก็ไม่ได้ถูกคุกคามจากรัฐมากนัก แต่สิ่งที่พวกเขาเผชิญอีกด้านหนึ่งก็คือ อคติทางทางวัฒนธรรมที่รัฐและสังคมรอบข้างมีต่อพวกเขา ความเป็นคนปกากะญอและวิถีการทำไร่หมุนเวียน ไม่ว่าจะมิสเอ็ยรภาพหรือไม่ในการจัดการที่ดิน แต่ก็ถูกรัฐมองว่าอาจเป็นปัจจัยของการทำลายป่า เช่นเดียวกับชุมชนสลัมในกรุงเทพฯ พวกเขาถูกมองว่าเป็นพื้นที่สกปรก แหล่งบ่มเพาะอาชญากรรม กระทั่งต่อทัศนียภาพของเมืองอคติทางวัฒนธรรมเหล่านี้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่สนับสนุนให้ความรุนแรงหรือความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้างดำเนินต่อไปได้

อัตลักษณ์อันพรวมัว

ปัญหาความไม่เป็นธรรมนอกจากปรากฏเป็นรูปธรรมในแง่การช่วงชิงทรัพยากรแล้ว ยังปรากฏในรูปแบบของการให้ค่านิยมต่อพื้นที่ซึ่งมุมมองของชาวบ้านท้องถิ่นกับมุมมองนักวางแผนพัฒนาประเทศอาจแตกต่างกันอย่างสุดขั้ว ดังเช่น งานศึกษาเรื่องความไม่เป็นธรรมจากระบบอุตสาหกรรมที่กระทบต่อฐานทรัพยากรและการผลิตในภาคตะวันออกชี้ให้เห็นถึงลักษณะความไม่เป็นธรรมอันเนื่องมาจากฐานทรัพยากรถูกทำลายโดยนโยบายรัฐและการเคลื่อนไหวของทุน

กรณีนิคมอุตสาหกรรมตะวันออกนั้น รัฐบาลมีนโยบายสนับสนุนให้นักลงทุนต่างชาติมาลงทุนในเมืองไทยมากมาย เช่น การจัดตั้งเขตนิคมอุตสาหกรรมที่พร้อมด้วยทรัพยากร สาธารณูปโภคพื้นฐาน การลดภาษี การส่งเสริมการลงทุน (BOI) แต่กลไกป้องกัน ควบคุม และแก้ไขผลกระทบที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นด้าน

สิ่งแวดล้อม สุขภาพ และอื่นๆ กลับหย่อนยานไร้ประสิทธิภาพ ทำให้ประชาชนท้องถิ่น และสาธารณะต้องแบกรับความเสี่ยงที่เกิดขึ้น

จากเงื่อนไขเชิงนโยบาย ปฏิบัติการสร้างควมไม่เป็นธรรมเกิดขึ้น เมื่อรัฐและกลุ่มทุนพยายามที่จะผลักดันโครงการใหญ่ ๆ โดยที่คนท้องถิ่นและสาธารณะไม่รับรู้ ตัวอย่างเช่น โครงการต่างๆ ภายใต้แผนพัฒนาอุตสาหกรรมภาคใต้ เช่น โครงการก่อสร้างศูนย์สนับสนุนการปฏิบัติการสำรวจและผลิตปิโตรเลียม บริษัทเซฟรอน ที่ท่าศาลา นครศรีธรรมราช โครงการทำเรื่อน้ำลึกลงปากบารา ของกรมเจ้าท่าที่จังหวัดสตูล โรงไฟฟ้าที่จังหวัดตรัง และอื่นๆ หน่วยงานรัฐเจ้าของโครงการหรือกลุ่มทุนได้ดำเนินการอย่างปิดบังซ่อนเร้นข้อมูลโครงการ และไม่ได้ยอมรับสิทธิชุมชนในการตัดสินใจการพัฒนาในพื้นที่ แนวทางที่หน่วยงานรัฐและกลุ่มทุนดำเนินการโดยวางแผนชุดโครงการพัฒนาไว้หมดทั้งระบบและดำเนินโครงการแบบแยกส่วนตัดตอน เพื่อไม่ให้เห็นความเชื่อมโยงว่าเป็นอภิมหาโครงการ โดยนำเสนอต่อสาธารณะว่าแต่ละส่วนไม่เกี่ยวข้องกัน เช่น โรงไฟฟ้าถ่านหินไม่เกี่ยวกับโรงงานอื่น โรงแยกก๊าซก็ไม่เกี่ยวกับโรงไฟฟ้า ไม่เกี่ยวกับนิคมอุตสาหกรรม การเผยแพร่แบบแยกส่วนตัดตอนทำให้ประชาชนมองไม่เห็นภาพรวมเมื่อประชาชนไม่อาจเห็นได้ว่า อำนาจที่กำหนดนโยบายและดำเนินโครงการที่สามารถจะเจรจาต่อรองได้อยู่ที่ไหน ไม่รู้ว่าใครคือผู้รับผิดชอบที่แท้จริง จึงต้องรวมกลุ่มชุมชนทั่วประเทศเพื่อเรียกร้องให้หน่วยงานที่รับผิดชอบมาตอบปัญหาของประชาชน

กระบวนการวางแผนที่ปิดกั้นการมีส่วนร่วมและแบ่งแยกการรับรู้ของประชาชนทำให้เกิดความขัดแย้งกับชุมชนท้องถิ่น นอกจากนี้หน่วยงานรัฐหรือกลุ่มทุนยังใช้วิธีอุปถัมภ์ให้ประโยชน์เพื่อสร้างแรงสนับสนุนจากประชาชนบางกลุ่มในท้องถิ่น โดยหลายกรณีกลุ่มประชาชนที่ไม่ได้รับผลกระทบจากโครงการแต่กลับออกมาสนับสนุนโครงการ และขัดขวางต่อต้านกลุ่มประชาชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการไม่ให้ดำเนินการคัดค้านกระบวนการเช่นนี้ทำให้ประชาชนแตกเป็นกลุ่มๆ ขัดแย้งกันเอง

อีกวิธีการหนึ่งที่หน่วยงานเจ้าของโครงการนำมาใช้และส่งผลทำให้ความขัดแย้งขยายตัวมากขึ้นคือการสร้างมายาคติเพื่อให้ประชาชน หรือสังคมยอมรับโครงการที่ไม่เป็นธรรมโดยปริยาย เช่น หน่วยงานที่ดำเนินโครงการหวังใยประชาชนและสิ่งแวดล้อมมีกิจกรรมรับผิดชอบต่อทางสังคม (CSR) และโครงการเหล่านี้มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องยอมแลกกับความไม่เป็นธรรมบางประการที่อาจเกิดขึ้น เช่น หากไม่มีโรงไฟฟ้าอาจทำให้ประชาชนในพื้นที่ไม่มีไฟฟ้าใช้ ทั้งที่มีข้อมูลจากนักวิชาการชุมชนอีกหลายชิ้นที่ได้แย้งให้เห็นว่าไทยมีพลังงานสำรองเหลือเฟือและไม่จำเป็นต้องสร้างโรงไฟฟ้าเพิ่ม ไม่ว่าความเป็นจริงจะเป็นอย่างไรก็ตาม สิ่งที่สำคัญก็คือรัฐยังไม่มีกระบวนการปรึกษาหารือสาธารณะโดยเอาข้อมูลที่แตกต่างกันมาให้สาธารณะพิจารณาทางออกร่วมกัน

เมื่อรัฐไม่ได้สร้างกลไกตรวจสอบผลกระทบอย่างรอบด้าน และเร่งแก้ไขฟื้นฟูผลกระทบที่มีต่อประชาชน ความไม่เป็นธรรมจึงขยายความรุนแรงมากยิ่งขึ้นมีหน้าซ้ำยังมีการปิดบังอำพรางไม่ให้พิสูจน์สาเหตุปัญหาที่อาจโยงไปถึงโครงการที่รัฐสนับสนุน เช่น กรณีเหมืองทองพิจิตร ชาวบ้านไปฟ้องศาลเพื่อให้พิสูจน์ผลกระทบสุขภาพว่าอาจจะมาจากเหมืองศาลจึงสั่งตรวจเลือดจำนวนคนที่อาจได้รับผลกระทบ โดยชาวบ้านที่

เป็นผู้ฟ้องร้องต้องจ่ายค่าตรวจเลือดเองทั้งหมด สภาพการณ์แบบนี้คือตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของความไม่เป็นธรรมในโครงสร้างการกำหนดและตัดสินใจทางนโยบายการพัฒนาที่ผลักดันความเสี่ยงและภาระให้แก่ประชาชน โดยเฉพาะผู้ได้รับผลกระทบ

ภายใต้ความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้างที่สะท้อนผ่านโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมดังที่เกิดขึ้นในภาคตะวันออกและภาคใต้ เราจะพบว่า รัฐ กลุ่มทุน และประชาชนมีจินตภาพต่อการพัฒนาทรัพยากรที่ขัดแย้งกัน เช่น บริษัทเซฟรอนและกลุ่มอุตสาหกรรมต่างๆ มีจินตภาพต่ออาณาบริเวณชายฝั่งทะเลภาคใต้ว่าเป็นพื้นที่ศักยภาพสำหรับการพัฒนาแหล่งพลังงานปิโตรเลียม และอุตสาหกรรมปิโตรเคมี แต่ชุมชนอ่าวท่าศาลา นครศรีธรรมราชมีจินตภาพต่อท้องทะเลของพวกเขาคือเป็น “อ่าวทองคำ” หรือเป็นพื้นที่สร้างความมั่นคงด้านอาหารทะเลของชุมชนท่าศาลาและของไทย เช่นเดียวกับชาวบ้านสวนกง อำเภोजะนะ นิยามพื้นที่ชายฝั่งทะเลของเขาคือเป็นแหล่งอาหารของชุมชน แต่บริษัทปิโตรเลียมกลับนิยามให้เป็นพื้นที่โรงแยกก๊าซ เป็นต้น

อันที่จริง การปรากฏจินตภาพต่อพื้นที่แตกต่างกันไม่ใช่เรื่องเสียหาย แต่ปัญหาความไม่เป็นธรรมจะเกิดขึ้นเมื่อรัฐและกลุ่มทุนใช้กลไกทางนโยบาย และทุนปิดกั้นจินตภาพของประชาชนที่มีต่อพื้นที่ของตนเอง วิถีชีวิตในการนิยามคำว่า “วิถีชีวิต” และการกำหนดทิศทางการพัฒนาพื้นที่ตนเอง ดังตัวอย่างที่ปรากฏในงานศึกษากลุ่มชาติพันธุ์อ่าวถลางนิวัตนา จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อรัฐบังคับใช้หรือยึดพื้นที่ทางวัฒนธรรมจากชุมชน โดยต้องการสร้างอ่าวถลางนิวัตนาให้เป็นต้นแบบของความเจริญทางเศรษฐกิจ การท่องเที่ยว แต่ชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วมในจินตนาการดังกล่าวส่งผลต่อความสัมพันธ์กับทรัพยากร เช่น ที่ดินราคาแพงขึ้นจากกระแสท่องเที่ยว เกิดการตัดไม้ทำลายป่าเพื่อให้ได้สิทธิทำกิน

การยึดเยียดอัตลักษณ์ให้กับชุมชนต่างๆ ไม่ได้เพิ่งเกิดขึ้น ตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมารัฐสร้างอัตลักษณ์ให้กับกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงว่าเป็น “ชาวเขา” ซึ่งมีนัยของการเป็นกลุ่มคนที่อาจไม่ใช่คนไทย อาจเป็นภัยต่อความมั่นคง มีส่วนร่วมค้ายาเสพติด ตัดไม้ทำลายป่า และขาดการพัฒนา ทั้งหมดนี้เป็นวาทกรรมที่รัฐไทยสร้างขึ้นก่อให้เกิดภาพลักษณ์ในทางลบและสร้างความเป็นคนอื่นแก่ชนเผ่าพื้นเมือง ซึ่งได้รับผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตและการได้รับสิทธิในฐานะพลเมืองไทยในหลาย ๆ ด้าน

นอกเหนือจากกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงใกล้ชายแดนในภาคเหนือ ชุมชนสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดของการปิดกั้นอัตลักษณ์และการกลืนกลายอัตลักษณ์วัฒนธรรม การพัฒนาของรัฐไม่ว่าจะมีเจตนาเช่นใดแต่ก็ได้สร้างผลร้ายกระทบเป็นลูกโซ่ถึงชุมชน ต่อการทำมาหากินหรือประกอบอาชีพของชาวบ้าน จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์ความไม่สงบได้ประทุเข้ามาในปี พ.ศ. 2547 และเกิดสถานการณ์ความรุนแรงเรื่อยมาถึงปัจจุบัน

อำนาจต่อรองที่เลือนหาย

ปัญหาความไม่เป็นธรรมที่ซ่อนเร้นยังปรากฏในรูปของอำนาจต่อรองระหว่างเกษตรกรและนายทุนที่แตกต่างกันมากขึ้นเรื่อย ๆ กล่าวคือเกษตรกรมีอำนาจน้อยลง ขณะที่นายทุนมีอำนาจเพิ่มมากขึ้น ปัญหานี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากชุมชนสูญเสียสิทธิในการเข้าถึงและจัดการฐานทรัพยากร ตลอดจนถูกปิดกั้นการมีส่วนร่วมในการกำหนดการพัฒนาและอัตลักษณ์ของตนเอง ผลักดันให้เกษตรกรต้องประสบความเสี่ยงในการดำรงวิถีชีวิตตนเอง การจัดการทรัพยากร การผลิตถูกผนวกเข้าสู่กลไกตลาดที่พวกเขาไม่มีอำนาจต่อรอง งามานศึกษาเรื่องตลาดทางเลือกกับการสร้างความเป็นธรรมของเกษตรกร ของศจินต์และคณะได้วิเคราะห์ให้เห็นว่ากลไกตลาดเรื่องข้าวมีความเหลื่อมล้ำเป็นทุนเดิม ผู้ส่งออกอยู่ในห่วงโซ่อุปทานสูงสุด มีอำนาจกำหนดราคาและคุณสมบัติของสินค้า ตลอดจนเข้าถึงหรือเป็นผู้สร้างข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับการค้าข้าว เชื่อมต่อมาถึงโรงสีที่เป็นกลไกผูกขาดระดับพื้นที่ที่มีอำนาจควบคุมกำกับราคา และปริมาณการรับซื้อ ขณะที่ชาวนาซึ่งอยู่ปลายสุดของห่วงโซ่อุปทานการค้าข้าวไม่มีอำนาจต่อรองทั้งเรื่องการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยี และการกำหนดคุณสมบัติราคา นอกจากนี้ยังต้องรับภาระความเสี่ยงที่เกิดขึ้นที่ถูกผลักดันมาจากห่วงโซ่บนสุดมาถึงข้างล่างไม่ว่าจะเป็นความเสี่ยงด้านเศรษฐกิจ ความผันแปรธรรมชาติ

ยิ่งไปกว่านั้น การขูดรีดได้ยกระดับไปสู่การสร้างข้อตกลงแบบผูกมัดกับเกษตรกร ในพื้นที่อำเภอกัลยาณิวัฒนา กลุ่มทุนเริ่มเข้ามาทำเกษตรสัญญาผูกมัดกับเกษตรกรให้ปลูกสตรอเบอรี่ นายทุนเข้ามาเชื่อมต่อกับผู้นำทางการ ซึ่งผู้นำทางการก็จะเป็นโบรกเกอร์เข้ามาสู่แปลงของเกษตรกรอีกทีหนึ่ง นายทุนจะเป็นผู้นำปัจจัยการผลิตทั้งหมดมาให้และรับซื้อผลผลิต แต่ทว่า ปัจจัยการผลิตเหล่านี้จะถูกกำหนดราคาสูงกว่าท้องตลาด ขณะที่ราคาซื้อที่นายทุนจะเป็นคนกำหนดกลับต่ำกว่าราคาท้องตลาด โดยที่เกษตรกรไม่มีอำนาจต่อรอง

ความไม่เป็นธรรมในระบบฐานทรัพยากร การผลิต และกลไกตลาดทั้งหมดนี้ ทำให้เกษตรกรจำนวนไม่น้อยไม่อาจรับภาระ และเผชิญความเสี่ยงต่อไปได้ จึงต้องเปลี่ยนจากวิถีเกษตรกรไปเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร และนอกภาคเกษตร และเผชิญกับความไม่เป็นธรรมในระบบแรงงานที่มีการขูดรีดแรงงาน ได้รับความเสี่ยง เผชิญกับความไม่มั่นคงในการดำรงชีพซึ่งมีความเลวร้ายไม่ต่างกัน

กล่าวโดยสรุป สังคมไทยกำลังเผชิญความไม่เป็นธรรมในเรื่องเกษตรและทรัพยากร 5 ประเด็น ประเด็นแรกระบบรวมศูนย์อำนาจของรัฐในการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ซึ่งเอื้อผลประโยชน์และเพิ่มอำนาจให้กับกลุ่มชนชั้นนำและกลุ่มทุนที่กำกับโดยรัฐ

ประเด็นที่สอง กระบวนการนโยบายรัฐ ที่ส่งเสริมให้กลุ่มทุนขนาดใหญ่ครอบครองและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างฉ้อฉลโดยฉกฉวยโอกาส ความเสี่ยง ผลกระทบให้แก่ชุมชนและสังคม โดยที่รัฐไม่ได้สร้างระบบกำกับให้กลุ่มทุนรับผิดชอบต่อผลกระทบที่เกิดขึ้น ทำให้ทรัพยากรกระจุกตัวอยู่ในมือกลุ่มทุนเพื่อแสวงประโยชน์อย่างมั่งคั่ง

ประเด็นที่สาม ระบบทุนนิยมเสรีที่ถ่ายโอนทรัพยากรสาธารณะให้เป็นทรัพย์สินหรือสินค้าของกลุ่มทุนขนาดใหญ่ ส่งผลให้ชุมชนท้องถิ่นไม่สามารถรักษาฐานทรัพยากรไว้ได้

ประเด็นที่สี่กระบวนการผูกขาดของกลุ่มทุนที่ควบคุมระบบเศรษฐกิจอาหาร ตั้งแต่ชนิดของอาหาร ปัจจัยการผลิต เทคโนโลยี ตลาด และอื่นๆ ทำให้เกษตรกรรายย่อยไร้อำนาจต่อรอง และ

ประเด็นสุดท้ายโครงสร้างกลไกตลาด ที่กีดการเติบโตของภาคเกษตรรายย่อยเสียเปรียบ ภาคอุตสาหกรรม บริการ กดดันให้เกษตรกรรายย่อยต้องเสื่อมสูญไป เหลือไว้แต่ภาคธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่และมีบทบาทกำกับนโยบายของรัฐมากขึ้น

จากรากฐานปัญหาความไม่มั่นคงอาหารดังกล่าวนี้เองทำให้เห็นว่า ปัญหาความมั่นคงของฐานทรัพยากรและการเกษตรเชื่อมโยงกับความเป็นธรรมและความยั่งยืนทางนิเวศ สิ่งแวดล้อม สังคม และประสิทธิภาพการผลิตอย่างแยกไม่ออก แต่ดูเหมือนว่าทิศทางนโยบายของรัฐกำลังมุ่งไปที่การส่งเสริมภาคธุรกิจ อุตสาหกรรมขนาดใหญ่เพื่อส่งออกเป็นหลัก โดยไม่มีความมุ่งมั่นที่จะปรับโครงสร้างฐานทรัพยากรอาหารให้กระจายสู่เกษตรกรรายย่อยและชุมชนท้องถิ่น ไม่ได้แสดงบทบาทในการแทรกแซง ปกป้อง หรือแก้ไข ไม่ให้กลุ่มทุนเข้ามาผูกขาดระบบเศรษฐกิจอาหาร และไม่มีการเสริมสร้างสิทธิและศักยภาพแก่ชุมชนในการจัดการทรัพยากร การผลิตให้เกิดความมั่นคงและยั่งยืน

เมื่อโครงสร้างการจัดการฐานทรัพยากรและการผลิตขาดความเป็นธรรม ความยั่งยืน และประสิทธิภาพ จึงเป็นเหตุให้แม้ไทยจะมีเป็นผู้ส่งออกอาหารรายใหญ่ของโลก แต่เกษตรกรรายย่อยผู้ผลิตอาหารกำลังจะล้มหายตายจากไป สังคมชนบทกลับไม่สามารถสร้างเศรษฐกิจที่มั่นคงจากการผลิตอาหารได้ เนื่องจากต้นทุนการผลิตสูงแต่ประสิทธิภาพการผลิตต่ำ จึงต้องพึ่งพารายได้จากนอกภาคเกษตร และต้องรอรับการสนับสนุนจากนโยบายประชานิยมของรัฐบาลอย่างที่ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ที่เข้ามาครอบงำการผลิตอาหารได้สร้างผลกระทบเชิงนิเวศ มลภาวะสิ่งแวดล้อม อาหารที่ผลิตได้ปนเปื้อน สารเคมีการเกษตรอย่างหนัก ทำให้ผู้บริโภคขาดอาหารที่หลากหลาย มีคุณภาพ ปลอดภัย และยังกระทบต่อเศรษฐกิจการส่งออกอาหารในท้ายที่สุด

การสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรและการผลิตอาหารที่ยั่งยืนให้เกิดขึ้นได้ต้องปฏิรูประบบการจัดการฐานทรัพยากรและการผลิตให้เกิดความสมดุล ได้แก่ จัดการระบบนิเวศที่เป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติให้เกิดความยั่งยืนผ่านการรับรองและสนับสนุนสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรเป็นหลัก กระจายทรัพยากรสู่เกษตรกรรายย่อยให้เกิดความเป็นธรรม พัฒนาระบบการผลิตโดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกรรายย่อยให้มีประสิทธิภาพโดยใช้ระบบเกษตรยั่งยืน และพัฒนาระบบเศรษฐกิจอาหารของชาติโดยมีท้องถิ่นเป็นฐานให้มีประสิทธิภาพและความเป็นธรรมด้วย

ความมั่นคงของฐานทรัพยากรและอาหารไม่สามารถดำเนินไปด้วยการให้กลุ่มทุนผูกขาดอาหาร เพราะอาหารจะกลายเป็นสินค้าเก็งกำไร ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ด้วยการมุ่งสร้างส่งออกสินค้าเกษตร เพราะผลประโยชน์ที่ได้มักไม่ตกถึงมือเกษตรกรเท่าที่ควร และไม่สามารถเกิดขึ้นได้หากภาคเกษตรซึ่งเป็นภาคการผลิตที่ได้ดูแลการค้ามากที่สุดยังถูกละเลยให้เสียเปรียบภาคอุตสาหกรรมและบริการ

การสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรและอาหารต้องเริ่มที่รากฐานด้วยการสร้างความเข้มแข็งชุมชนท้องถิ่นให้มีสิทธิต่อฐานทรัพยากร มีระบบการผลิตอาหารที่มีประสิทธิภาพ โดยรัฐทำหน้าที่สร้างระบบสนับสนุนให้เกิดการการคุ้มครองนิเวศ พื้นที่ผลิตอาหาร ส่งเสริมการผลิตที่ยั่งยืน มีประสิทธิภาพ และปกป้องให้เกิดการค้าที่เป็นธรรม สร้างระบบตลาดที่หลากหลายที่เกษตรกรและผู้บริโภคมีอำนาจต่อรองได้ โดยนโยบายทั้งหมดนี้ต้องเปิดให้เกษตรกรรายย่อย ชุมชนท้องถิ่น ผู้บริโภคเข้ามามีกระบวนการร่วมกำหนดนโยบายในทุกระดับ

ยืนหยัดเพื่อปกป้องสิทธิชุมชน

เมื่อฐานทรัพยากรอันเป็นฐานชีวิตถูกแย่งชิงหรือถูกทำลายจนกระทบต่อความมั่นคงในการดำรงชีพ ชุมชนท้องถิ่นพื้นที่ต่างๆ เผชิญกับความไม่เป็นธรรมในรูปแบบต่างๆ กัน ชาวบ้านจึงเริ่มหันกลับมาใช้แนวคิดสิทธิชุมชนในการเรียกร้องอำนาจต่อรองและสิทธิดั้งเดิมในการดูแลจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ซึ่งเริ่มปรากฏให้เห็นในหลายพื้นที่ทั่วประเทศไทย อาทิเช่น งานศึกษาเรื่องการปฏิรูปที่ดินกรณีโฉนดชุมชนสะท้อนให้เห็นว่าพวกเขาพยายามต่อรองกับภายนอกเพื่อให้มีสิทธิในการเข้าถึงที่ดินได้ต่อไป แม้ในทางกฎหมายที่ดินเหล่านี้จะเป็นของรัฐหรือนายทุน สิ่งที่ชุมชนใช้ต่อสู้คือมีหลายรูปแบบ ในด้านการจัดความสัมพันธ์ภายในชุมชน ชุมชนได้นำเอาแนวคิดเรื่องระบบกรรมสิทธิ์ร่วมมาใช้จัดการที่ดินในรูปแบบของโฉนดชุมชน โดยเป็นการเพิ่มสถานะสิทธิร่วมของชุมชนซ้อนลงไปกับสิทธิปัจเจกที่แต่ละคนมีต่อที่ดินตนเอง พวกเขาได้ร่วมกันเคลื่อนไหวผลักดันให้รัฐบาลออกนโยบายโฉนดชุมชนจนสำเร็จ แต่ก็ยังมีปัญหาในโครงสร้างรัฐที่ไม่ยอมรับสถานะกรรมสิทธิ์ร่วมชุมชนในพื้นที่ที่มีความสำคัญทางอำนาจและผลประโยชน์ของรัฐ เช่น ป่าอนุรักษ์ หรือที่ดินเอกชน

ในกระบวนการสื่อสาร ต่อรองกับสังคมภายนอก ชุมชนชี้ให้เห็นถึงความเป็นคนยากจนซึ่งเป็นผู้เสียเปรียบ มีอำนาจต่อรองน้อย พวกเขาควรจะได้รับ การสนับสนุน คุ้มครองจากรัฐและสังคมมากกว่าคนอื่นๆ ที่แสวงประโยชน์จากสังคมได้มากกว่า นอกจากนี้ยังนำเสนอสิทธิความเป็นพลเมืองที่ควรจะได้รับ การดูแลจากรัฐไม่น้อยกว่าพลเมืองกลุ่มอื่นๆ รวมทั้งเสนอสิทธิเชิงบวกจากการที่ชุมชนเหล่านี้ได้มีบทบาทเป็นพลเมืองที่เข้มแข็งสร้างประโยชน์สาธารณะ เช่น การจัดการป่า รักษาความมั่นคงทางอาหาร สร้างทัศนียภาพที่ดีแก่เมือง เป็นแรงงานทางเศรษฐกิจที่เข้มแข็ง การทำหน้าที่ด้วยจิตสาธารณะดังกล่าวควรได้รับการสนับสนุนจากรัฐและสังคมให้มีสิทธิในที่ดินของตนเองต่อไป

การเคลื่อนไหวของกลุ่มชุมชนในเรื่องที่ดิน ไม่ต่างจากขบวนการชุมชนท้องถิ่นอีสานที่เน้นเรื่องสิทธิชุมชนต่อฐานทรัพยากรและการพัฒนาวิถีชีวิต โดยกำหนดยุทธศาสตร์เผชิญความไม่เป็นธรรมทั้งการเคลื่อนไหวเพื่อต่อรองกับภายนอก ได้แก่ การใช้ยุทธวิธีตามช่องทางการเมืองปกติ ยุทธวิธีขัดขวาง ทำลายการเมืองปกติ ยุทธวิธีการผสมผสานทางวัฒนธรรม เป็นต้น และการเคลื่อนไหวสร้างความเข้มแข็งภายในของชุมชนเพื่อ

พัฒนาศักยภาพของชุมชนที่จะปกป้องสิทธิในระยะยาว ด้วยการจัดตั้ง และเสริมสร้างขีดความสามารถให้กับองค์กร และชุมชน

การปกป้องสิทธิของชุมชนจะเป็นไปได้เมื่อชุมชนองค์กร และสถาบันร่วมกันเคลื่อนไหวอย่างเข้มแข็ง โดยมีเป้าหมายร่วมกัน มีกลไกที่มีประสิทธิภาพ มีการบริหารจัดการองค์กรและเครือข่ายที่เน้นการเรียนรู้ และผลักดันเชิงนโยบาย ดังเช่นงานศึกษาเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์ในอำเภอกลายานิวัฒนาได้นำเสนอเรื่องการก่อตั้งสภาชนเผ่าพื้นเมืองอำเภอกลายานิวัฒนาขึ้น เพื่อทำหน้าที่สร้างการเรียนรู้ให้คนในพื้นที่ได้เท่าทันกับสถานการณ์ที่ตนเองกำลังเผชิญ และสามารถกำหนดเรื่องที่ตนเองจะทำให้บรรลุร่วมกันได้ เช่น รวมตัวกันซื้อปัจจัยการผลิต แทนการพึ่งพาพ่อค้าคนกลางทั้งหมด หรือพัฒนาไปสู่การจัดการที่ดินทั้งระบบร่วมกัน ตั้งแต่เรื่องของการทำแนวเขตให้ชัดเจน รูปแบบสิทธิที่จะอยู่อย่างยั่งยืน รูปแบบการใช้ว่ามีทางเลือกอื่น ๆ อีกหรือไม่ที่จะทำให้ไม่ต้องเผชิญกับการผลิตและการค้าขายที่ไม่เป็นธรรม

ยุทธศาสตร์การปกป้องสิทธิชุมชนด้วยการออกแบบระบบการจัดการชุมชนดำเนินไปพร้อมกับการเคลื่อนไหวติดตาม ตรวจสอบนโยบายและโครงการที่กระทบต่อชุมชน ชุมชนที่เผชิญปัญหาไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่ดิน เหมืองแร่ เชื้อเพลิง นิคมอุตสาหกรรม และอื่นๆ ต่างก็มีการต่อสู้ต่อรองกับโครงการต่างๆ ด้วยการตรวจสอบให้สาธารณะเห็นความไม่เป็นธรรม ความไม่ยั่งยืน และความไม่มีประสิทธิภาพของโครงการ หรือที่โครงการเหล่านี้กระทำต่อสาธารณะ ดังตัวอย่างการเคลื่อนไหวของชุมชนในภาคตะวันออกและภาคใต้ที่เผชิญกับผลกระทบจากนิคมอุตสาหกรรม ด้วยเงื่อนไขทางนโยบายและกฎหมายที่เปิดให้ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิที่จะร่วมในกระบวนการศึกษาประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ ชุมชนต่างๆ เริ่มมีการศึกษาข้อมูลด้วยตนเองถึงผลกระทบของโครงการต่างๆ ต่อระบบนิเวศ วิถีชีวิต และสุขภาพของชุมชน ดังปรากฏในรูปการประเมินผลกระทบสุขภาพโดยชุมชน (Community HIA) การศึกษาดังกล่าวไม่ต่างจากที่ชุมชนปากมูนทำงานวิจัยไต่ถามเพื่อตรวจสอบผลกระทบโครงการเขื่อนปากมูน หรือกลุ่มชาติพันธุ์อำเภอกลายานิวัฒนามีการศึกษา มีการศึกษาระบบนิเวศ ระบบการผลิตไร่หมุนเวียน และอื่นๆ ใช้ประเมินผลกระทบจากโครงการพัฒนาไปพร้อมกับใช้วางแผนกำหนดอนาคตของชุมชนเอง

ขณะที่ภาพการต่อรองเพื่อความเป็นธรรมยามเผชิญกับอำนาจรัฐจะชัดเจนในรูปแบบของการสร้างระบบ กลไกสิทธิชุมชน แต่ในบริบทความไม่เป็นธรรมจากกลไกตลาดนั้น ชุมชนท้องถิ่นหลายแห่งก็พยายามสร้างทางเลือกเพื่อให้เกิดอำนาจต่อรอง งานศึกษาเรื่องตลาดทางเลือกเกษตรยั่งยืนได้นำเสนอให้เห็นว่ากลุ่มชาวนาหลายพื้นที่ที่เผชิญปัญหาต่างๆ เช่น ข้าวเปลือกราคาถูก ปัญหาด้านสุขภาพของชาวนาที่ต้องเสี่ยงกับสารเคมีทางการเกษตร ด้วยการเสริมสร้างการพึ่งพาตนเอง การสร้างอิสรภาพ การเพิ่มมูลค่าข้าว การแก้ไขปัญหานี้สินชาวนา และการสร้างการยอมรับในชาวนาและมีพื้นที่ในสังคมด้วยการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับคนกลาง การเชื่อมและกระชับความสัมพันธ์กับผู้บริโภคโดยตรง การเปิดพื้นที่ความสัมพันธ์ทางการตลาดกับชาวนาที่แปลงนา และการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของชาวนาเพื่อสร้างการยอมรับจากหน่วยงานภาครัฐ

การเมืองีกรชุมชนเข้มแข็งก็เป็นเงื่อนไขสำคัญของการเผชิญกับความไม่เป็นธรรมในระบบตลาดเกษตรกรที่ทำเกษตรทางเลือกมีการจัดองค์กรเศรษฐกิจชาวนาใหม่ ใช้กลไกทางสังคมควบคู่กับกลไกตลาด มีการปรับเปลี่ยนสมดุลของการพึ่งพา อยู่บนฐานการเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพชาวนา และสร้างความหลากหลายของรูปแบบความสัมพันธ์

ในแง่การสร้างความสัมพันธ์กับสาธารณะผ่านตลาด เกษตรกรที่ทำเกษตรยั่งยืนได้สร้างทางเลือกในความสัมพันธ์ตลาดหลายรูปแบบ เช่น การพัฒนาตลาดสินค้าเกษตรทางเลือก เพื่อปรับเปลี่ยนหรือเปิดรับความสัมพันธ์ใหม่ช่วยยกระดับโอกาส อำนาจและสิทธิชาวนาในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะโอกาสทางเศรษฐกิจที่เพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดในหลายแง่ทั้งในรูปแบบที่เป็นตัวเงินและในรูปแบบที่ไม่ใช่ตัวเงิน เช่น โอกาสในการเลือกวิถีการผลิต โอกาสในการเลือกช่องทางการตลาดหรือกลุ่มผู้ซื้อที่ตนพึงพอใจ โอกาสในการเข้าถึงตลาด โอกาสเรียนรู้และมีประสบการณ์ทางการตลาด โอกาสรู้จักและสื่อสารกับผู้บริโภค และโอกาสเลื่อนชั้นในห่วงโซ่อุปทานเป็นต้น ผลที่เกิดขึ้นก็คือ อำนาจทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นมาจากโครงสร้างตลาดที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น เข้าสู่ตลาดที่มีจำนวนผู้ขายข้าวเปลือกในตลาดน้อยลงหรือมีผู้ซื้อเพิ่มมากขึ้น มีการกีดกันการเข้าออกจากตลาดได้จากมาตรฐานด้านการผลิตหรือการตลาดบางอย่าง เป็นต้น ส่งผลให้กลุ่มชาวนาที่เข้าร่วมตลาดทางเลือกมีอำนาจทางเศรษฐกิจสูงขึ้นในทุกกรณี

โดยสรุปแล้ว ชุมชนใช้การสร้างพลังสิทธิชุมชนให้เข้มแข็งขึ้น ทั้งในรูปแบบการสร้างระบบการจัดการทรัพยากรร่วม พัฒนาระบบการผลิต การบริโภคให้สามารถพึ่งตนเอง การรวมกลุ่ม สร้างองค์กรขับเคลื่อนทั้งในเชิงเศรษฐกิจ สังคมสร้างทางเลือกในระบบตลาดและนอกตลาดที่ชุมชนมีอำนาจต่อรองมากขึ้น พัฒนาข้อเสนอทางนโยบาย ตลอดจนสื่อสารสาธารณะ แนวคิดสิทธิชุมชนเพื่อความเป็นธรรมทางสังคมได้ปรากฏผ่านรูปธรรมหลายอย่างไม่ว่าจะเป็น โฉนดชุมชน ธรรมนูญอีสาน สภาชนพื้นเมือง และอื่นๆ

ข้อเสนอจากชุมชนท้องถิ่น

ห่วงโซ่ความไม่เป็นธรรมที่ชุมชนฐานทรัพยากรเผชิญทั้งในเรื่องสิทธิการจัดการทรัพยากร สิ่งแวดล้อม การผลิต และเศรษฐกิจ เป็นความไม่เป็นธรรมเชิงโครงสร้างที่เชื่อมกับอำนาจรัฐ และทุนตั้งแต่ระดับท้องถิ่นไปจนถึงระดับโลก การเคลื่อนไหวที่ผ่านของชุมชนได้ทำทั้งในระดับการสร้างเสริมพลังสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร การผลิต พร้อมไปกับตรวจสอบนโยบาย พัฒนาข้อเสนอทางเลือกใหม่ๆ เนื่องจากชุมชนต่างตระหนักดีว่าปัญหาความไม่เป็นธรรมมาจากโครงสร้างการพัฒนา ที่ลำพังอำนาจของชุมชนท้องถิ่นหนึ่งๆ ไม่สามารถแก้ไขได้จึงต้องเคลื่อนไหวในเชิงนโยบายเพื่อเปลี่ยนโครงสร้างด้วย แต่ทั้งนี้ชุมชนก็ตระหนักเช่นกันว่าพื้นที่ที่ชุมชนจะมีอำนาจต่อรองมากที่สุดก็คือท้องถิ่น การสร้างความเข้มแข็งชุมชนในท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งที่ดำเนินไปพร้อมกับการเคลื่อนไหวภายนอก

กระนั้นก็ดี พลังของชุมชนแต่ละแห่งมีจำกัด แม้จะมีการรวมตัวเป็นเครือข่ายในรูปแบบต่างๆ ก็ยังหาเพียงพอที่จะสร้างผลสะท้อนทางสังคมให้เกิดการทบทวนโครงสร้างที่ไม่เป็นธรรม จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีพลังทางสังคมอื่นๆ มาช่วยพัฒนาระบบ โครงสร้าง กลไกที่จะสร้างความเป็นธรรมในมิติการจัดการทรัพยากร และเกษตร

ข้อเสนอในการสร้างความเป็นธรรมแบ่งออกเป็นด้านฐานทรัพยากรและเกษตรดังนี้

ข้อเสนอด้านฐานทรัพยากรธรรมชาติ

ประเด็นแรก รับรองและสนับสนุนสิทธิชุมชนต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติ วิถีชีวิต วัฒนธรรม อย่างรอบด้าน (เช่น ธรรมบัญญัติสถานที่เสนอให้สนับสนุนสิทธิชุมชนต่อระบบคุณค่า การพึ่งตนเอง สิทธิในการปกครองสวัสดิการสังคม เศรษฐกิจชุมชน เกษตรนิเวศ การศึกษาทางเลือก สุขภาวะองค์รวม การเมืองภาคประชาชน และสิทธิในทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม) ตามรัฐธรรมนูญมาตรา 66 โดยพัฒนาให้ชุมชนมีขีดความสามารถทั้งในเชิงความรู้ การรวมกลุ่ม การจัดการทรัพยากรอย่างเป็นองค์รวม และอื่นๆ อย่างรอบด้าน รูปธรรมเช่นการสนับสนุนโฉนดชุมชนในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของระบบการจัดการนิเวศเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น โดยทั้งนี้ต้องสัมพันธ์กับการปรับโครงสร้างการจัดการทรัพยากร การผลิต เศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรมด้วยการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรสู่ชุมชนท้องถิ่น สร้างกลไกระดับเชิงสถาบันในทุกระดับเพื่อสนับสนุนความเข้มแข็งสิทธิชุมชน

ประเด็นที่สอง พัฒนาระบบภาษีอัตราก้าวหน้าด้านทรัพยากร เพื่อให้ผู้ถือครองทรัพยากร เช่น ที่ดิน ต้องกระจายทรัพยากรสู่สาธารณะมากขึ้น และเป็นการป้องกันไม่ให้ทรัพยากรถูกแปลงเป็นสินค้าในระบบตลาดจนหมด

ประเด็นที่สาม พัฒนาระบบการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการกำหนดนโยบาย โครงการ และประเมินผลกระทบที่เกิดขึ้นจากโครงการอย่างรอบด้าน โดยให้ชุมชนศึกษาประเมินผลกระทบ และการวางแผนอนาคตต่อการกำหนดพื้นที่ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมดังกล่าวจะเกิดขึ้นต้นทางเพื่อนำมาใช้ในการวางแผนพัฒนาในระดับพื้นที่และระดับประเทศ

ประเด็นที่สี่ พัฒนานโยบาย กลไกป้องกันความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นจากโครงการต่างๆ ต่อพื้นที่ของชุมชน ด้วยการสร้างกลไกการศึกษาผลกระทบและติดตามตรวจสอบที่เป็นอิสระจากหน่วยงานเจ้าของโครงการ พร้อมกับสร้างกลไกภาษี กองทุน และอื่นๆ โดยเอางบประมาณมาจากหน่วยงานที่ริเริ่มโครงการทั้งหลายมาดำเนินการตามหลักผู้ก่อผลกระทบต้องเป็นผู้รับผิดชอบในการฟื้นฟู เยียวยา ไม่ให้กระทบต่อระบบนิเวศและการดำรงชีพของชุมชน

ประเด็นที่ห้า ส่งเสริมการรวมกลุ่มของชุมชน สร้างกลไกเชิงสถาบันของชุมชนในหลายรูปแบบ เช่น เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม สภาชนพื้นเมือง สภากลุ่มน้ำ องค์การการผลิตและการค้าด้านเกษตรยั่งยืนของชุมชน

ประเด็นที่หก เสริมสร้างประชาธิปไตยทางตรงด้วยการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นในหลายระดับทั้งในระดับตำบล จังหวัด เพื่อให้ชุมชนสามารถเข้าถึง ตรวจสอบ กลไกการปกครองระดับท้องถิ่นได้

ข้อเสนอด้านเกษตรมีดังต่อไปนี้

ข้อเสนอต่อการจัดองค์กรเศรษฐกิจชาวนา

ประเด็นที่หนึ่งส่งเสริมสนับสนุนให้มีการจัดองค์กรเศรษฐกิจของชาวนาใหม่ให้เหมาะสมกับเงื่อนไขของกลุ่มตน โดยอาจมีโครงสร้างที่แตกต่างไปจากองค์กรด้านการผลิต เช่น อยู่ในรูปของคณะกรรมการ ฝ่ายการตลาด เป็นต้น เป้าหมายขององค์กรทางเศรษฐกิจ เพื่อให้สามารถบริหารจัดการด้านการตลาดได้อย่างคล่องตัวขึ้น เช่น หน้าที่ในการหาตลาด ในการวางแผนการผลิต การติดตามตรวจสอบ รวบรวมการผลิต การส่งมอบ เป็นต้น

ประเด็นที่สองด้านการผลิต ประสพการณ์จากนครสวรรค์แสดงให้เห็นว่ามีความจำเป็นที่ชาวนาจะต้องมีโอกาสเข้าถึงองค์ความรู้ที่หลากหลายในการจัดการกับการผลิตของตนเอง โดยมีเป้าหมายเพื่อการลดต้นทุนจากการลดการใช้สารเคมีทางการเกษตร เพิ่มความแข็งแรงให้กับต้นข้าว องค์ความรู้เหล่านี้ควรเป็นความรู้ที่ชาวนาสามารถนำมาใช้ประยุกต์ คัดแปลงให้เข้ากับสภาพแปลงนาและชุมชนได้ตามความเหมาะสม

ประเด็นที่สามด้านการตลาด เปิดโอกาสให้ชาวนาได้เรียนรู้และมีประสบการณ์ตรงในการทดลองทำและบริหารการตลาดหลากหลายรูปแบบ ในหลายระดับ เช่น ตลาดค้าข้าวเปลือก ตลาดข้าวสาร ตลาดเมล็ดพันธุ์ ตลาดกลางค้าข้าว ตลาดในระดับไร่นา ในระดับชุมชน ในระดับประเทศ และต่างประเทศ เป็นต้น

ประเด็นที่สี่องค์กรด้านเศรษฐกิจของชาวนาจำเป็นจะต้องหาทางวิธีบริหารจัดการตลาดที่มีประสิทธิภาพตามเงื่อนไขของตน เช่น ระหว่างการเลือกกระจายการเก็บผลผลิตและการแปรสภาพ หรือ การรวบรวมผลผลิตไว้ที่เดียวเพื่อแปรสภาพ

ประเด็นที่ห้าองค์กรเศรษฐกิจของชาวนาต้องสร้างจุดเด่นและความไว้วางใจให้เกิดขึ้นกับกลุ่มตนเอง อาจหมายถึงในแง่ของตัวสินค้า ผู้ผลิตสินค้า กิจกรรมเชื่อมความสัมพันธ์ ความน่าเชื่อถือของการบริหารจัดการ เป็นต้น และพัฒนาปรับปรุงอยู่เสมอ

ประเด็นที่หก องค์กรเศรษฐกิจของชาวนาควรจะทำหน้าที่จัดสรรสวัสดิการบางอย่างให้กับสมาชิก เพื่อเป็นการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของชาวนาโดยชาวนาเอง และเป็นการสร้างแรงจูงใจให้กับสมาชิกในการเข้าร่วมกลุ่ม

ประเด็นที่เจ็ดองค์กรเศรษฐกิจของชาวนาควรให้ความสำคัญกับการยกระดับความรู้ความเข้าใจถึงความสำคัญของการพัฒนาปรับปรุงเมล็ดพันธุ์ข้าวและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการกำหนดคุณภาพข้าวในตลาดปัจจุบัน

ประเด็นที่แปดองค์กรเศรษฐกิจของชาวนาควรให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างความรู้สึกลึกซึ้งในอาชีพของชาวนา โดยการเปิดโอกาสให้ชาวนาได้มีประสบการณ์ตรงกับความสำเริงของตนเอง ผ่านการเข้าร่วมกิจกรรมบางอย่าง หรือการสร้างนวัตกรรมทางการผลิตและการตลาดของตนเอง สนับสนุนการพัฒนาต่อยอด และกระจายความรู้ที่พัฒนาปรับปรุงโดยชาวนาสู่เกษตรกรรุ่นใหม่และชุมชน

ประเด็นที่เก้าความสัมพันธ์ใหม่ของชาวนากับคนกลุ่มอื่นๆอาจเริ่มจากกลุ่มชาวนาขนาดเล็กในระดับไม่ถึงสิบคน จนกระทั่งถึงชาวนาระดับร้อยหรือพันคน รูปแบบการบริหารจัดการและความเป็นทางางจะแตกต่างกันไป กลุ่มระดับใหญ่แม้จะมีส่วนเกินกับสมาชิกชาวนาได้น้อย แต่เป็นฐานสำคัญในการสนับสนุนและสามารถเป็นที่พึ่งพิงให้กับกลุ่มชาวนาระดับย่อยเมื่อประสบปัญหาด้านการผลิตหรือการตลาด ดังนั้น การดำเนินงานของกลุ่มใหญ่และกลุ่มย่อยควรสอดคล้องในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกันมากกว่าที่จะมุ่งแข่งขันหรือตัดราคากัน

ประเด็นที่สิบองค์กรเศรษฐกิจชาวนาควรหาพันธมิตรในหลายสาขาอาชีพ เช่น ชาวนาในชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่ภาครัฐ ผู้บริโภค สื่อมวลชน คนกลาง ซึ่งมีเป้าหมายหรืออุดมการณ์สอดคล้องกัน

ประเด็นที่สิบเอ็ด การหาจุดยึดเหนี่ยวภายใต้การเข้าร่วมปฏิสัมพันธ์กับตลาดอย่างเต็มรูปแบบขององค์กรเศรษฐกิจชาวนา เพื่อรักษาจิตสำนึกและคุณค่าทางวัฒนธรรมของชาวนาและชุมชนไว้ ไม่ให้ถูกกลืนหายไปกับระบบทุนนิยม โดยการสร้างความสมดุลระหว่างผลตอบแทนทางเศรษฐกิจที่เป็นตัวเงินที่กลุ่มหรือบุคคลได้รับกับผลตอบแทนหรือคุณค่าด้านอื่นที่ไม่ใช่ตัวเงิน เช่น ประโยชน์ของการเรียนรู้ การใช้สอยประโยชน์ คุณค่าจากการทำงานเพื่อช่วยเหลือผู้ที่ยากลำบากกว่า การรักษาสิ่งแวดล้อม การรักษาสุขภาพ เป็นต้น

ประเด็นที่สิบสอง การสื่อสารประเด็นความเป็นธรรมยังค่อนข้างจำกัด จึงน่าจะเป็นประเด็นที่สามารถปรับปรุงพัฒนาให้ดีขึ้น

ข้อเสนอต่อนโยบายรัฐในการสนับสนุนองค์กรเศรษฐกิจของชาวนา

ประเด็นที่หนึ่ง รัฐจำเป็นต้องส่งเสริมระบบการค้าที่เป็นธรรมให้เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง ซึ่งไม่ได้หมายความว่าถึงระบบแฟร์เทรดเพียงอย่างเดียว แต่หมายถึงระบบการค้าที่อยู่บนฐานของการเสริมสร้างอำนาจการต่อรองของชาวนา มีกระบวนการกำหนดราคา คุณภาพและปริมาณที่โปร่งใสต่อผู้ซื้อและผู้ขาย โดยทำให้ผู้ผลิตมีส่วนเกินในระดับหนึ่งที่จะสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตของตน ขณะที่ป็นราคาซึ่งผู้บริโภคทั่วไปก็ต้องไม่แบกรับภาระมากเกินไป

ประเด็นที่สอง รัฐจำเป็นต้องหันมาให้ความสำคัญกับต้นทุนการผลิตของเกษตรกรนอกเหนือจากการให้ความสำคัญกับการเพิ่มรายได้ การลดต้นทุนการผลิตเชิงโครงสร้างกระทำได้โดยการเน้นการฟื้นฟูคุณภาพสิ่งแวดล้อมอันเป็นฐานทรัพยากรของการผลิตอาหาร กระจายอำนาจให้กับผู้ผลิตรายย่อยในการเข้าถึงทรัพยากรการผลิต เช่น ที่ดิน น้ำ การพัฒนาเทคโนโลยีและความรู้ที่เหมาะสมกับผู้ผลิต รวมถึงการเอื้ออำนวยอื่นๆ ในเชิงนโยบายหรือสถาบันที่จะช่วยให้ผู้ผลิตสามารถลดต้นทุนการผลิตได้

ประเด็นที่สาม รัฐจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับต้นทุนด้านอื่นของกลุ่มผู้ผลิตนอกเหนือจากการผลิตในภาคเกษตร ได้แก่ ต้นทุนค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันและต้นทุนการศึกษา โดยการหนุนเสริมสนับสนุนให้ผู้ผลิตมีการผลิตที่หลากหลายในภาคเกษตรเพื่อการบริโภคในครัวเรือนส่วนหนึ่ง หรือการเพิ่มทางเลือกในการประกอบอาชีพที่หลากหลายร่วมไปกับภาคการเกษตร การสนับสนุนทุนการศึกษาสำหรับกลุ่มลูกหลานเกษตรกร เป็นต้น

ประเด็นที่สี่ นโยบายในการสนับสนุนชาวนาควรจะต้องมีความหลากหลายในการตอบสนองกับกลุ่มเป้าหมายที่มีลักษณะแตกต่างกัน โดยเฉพาะจะต้องไม่ทำลายความเข้มแข็งของกลุ่มชาวนาที่แสดงเจตจำนงที่จะพึ่งพาและแก้ไขปัญหาด้วยตนเองโดยการออกแบบนโยบายเพื่อตอบสนองความต้องการของกลุ่มเป็นการเฉพาะให้เหมาะสม ดังที่เห็นได้จากผลกระทบจากนโยบายการรับจำนำของภาครัฐที่ไม่เพียงทำให้ชาวนาเปลี่ยนจากการขายให้กับโรงสีเป็นการขายผ่านโครงการรับจำนำอย่างที่มีรัฐวางเป้าหมายไว้ แต่ยังมีผลให้ชาวนาในระบบเกษตรอินทรีย์เปลี่ยนระบบการผลิตสู่การใช้สารเคมีและเปลี่ยนช่องทางการขายไปให้กับโครงการรับจำนำด้วย ส่งผลต่อความเข้มแข็งขององค์กรทางเศรษฐกิจของชาวนา เพราะนโยบายของรัฐมีผลไปทดแทนการทำหน้าที่องค์กรเศรษฐกิจนี้

ประเด็นที่ห้า การทำงานสนับสนุนของภาครัฐต่อกลุ่มเกษตรกรต้องการกรอบการทำงานที่ยืดหยุ่น บุคลากรผู้ปฏิบัติหน้าที่ควรเข้าใจพลวัตและการพัฒนากลุ่มเกษตรกร เน้นการมีส่วนร่วมกับองค์กรเศรษฐกิจชาวนาในการวิเคราะห์หาความต้องการ และการวางแผนทางหรือกำหนดวิธีการแก้ไขปัญหาอย่างเหมาะสม โดยที่ภาครัฐทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงหรือผู้อำนวยความสะดวกที่จะเป็นผู้กำหนดทิศทาง

ประเด็นที่หก รัฐจำเป็นต้องให้การเคารพและยอมรับองค์ความรู้และศักยภาพของชุมชนและเกษตรกร โดยการเปิดโอกาสให้เกษตรกรมีบทบาทในการกำหนดนโยบายที่สำคัญของประเทศ รวมถึงการเอื้ออำนวยให้ข้อกำหนดหรือกฎหมายที่

สนับสนุนศักยภาพของเกษตรกรมีผลในทางปฏิบัติ เช่น การอำนวยความสะดวกให้การจดทะเบียนเป็นเจ้าของพันธุ์ข้าวของชุมชนเกิดขึ้นได้จริง

ประเด็นที่รัฐจำเป็นต้อง การผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวสามารถเสริมรายได้ให้กับเกษตรกรอย่างมาก รัฐควรส่งเสริมและเอื้ออำนวยให้ชุมชนหรือกลุ่มเกษตรกรที่มีความพร้อมสามารถขายเมล็ดพันธุ์ในท้องถิ่น

ประเด็นที่แปดการคุ้มครองความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติยังเป็นจุดอ่อน ภาครัฐควรมีบทบาทในการให้การคุ้มครองและสร้างหลักประกันบางอย่างแก่เกษตรกร

บทสรุป

แนวคิดและลักษณะความเป็นธรรม/ไม่เป็นธรรมในด้านการจัดการทรัพยากรและการเกษตรที่ปรากฏในงานศึกษายาได้ชุดโครงการพัฒนาความเป็นธรรมทางสังคมเพื่อสังคมสุขภาวะ เป็นงานศึกษาที่มาจากกลุ่มคนชายขอบ ได้แก่ เกษตรกรรายย่อย ชุมชนท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายและโครงการพัฒนาที่มากกระทบต่อฐานทรัพยากร และวิถีชีวิตของชุมชน ดังนั้นแนวคิดและข้อเสนอที่ประมวลขึ้นจึงมาจากมุมมองของคนที่มีสำนึกว่าตนตกอยู่ภายใต้ระบบที่ไม่เป็นธรรมได้พัฒนาขึ้นซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่นำไปสู่การปะทะประสานกับแนวคิดความเป็นธรรมจากรัฐ ทู่น และสังคมอื่นๆ ที่อาจอยู่ในตำแหน่งแห่งที่ของความสัมพันธ์กับฐานทรัพยากร และระบบเศรษฐกิจการเกษตรที่แตกต่างกันไป

เมื่อมาจากรฐานของผู้ถูกกดขี่ จึงไม่เป็นที่น่าแปลกใจที่ข้อเสนอต่อการสร้างความเป็นธรรมในบริบทดังกล่าวจึงเน้นไปที่สิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนที่ควรเท่าเทียมกัน (ภายใต้ภาวะที่พวกเขาตระหนักว่าตนไม่เท่าเทียมกับสังคมส่วนอื่น) พร้อมไปกับการเสริมสร้างศักยภาพและอำนาจการต่อรองให้กับพวกเขา ซึ่งสอดคล้องกับหลักแนวคิดเสรีนิยมแบบ Rawls ที่ให้ความสำคัญกับจุดเริ่มต้นที่เท่าเทียม และหนุนเสริมให้คนที่ด้อยอำนาจได้มีความเท่าเทียมกันกับส่วนอื่นๆ ในสังคมมากขึ้น

แนวคิดและข้อเสนอที่ปรากฏจากโครงการต่างๆ ยังสอดคล้องกับหลักความเป็นธรรมในด้านการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญ ที่เน้นถึงความเป็นธรรมทางนิเวศ การมีคุณภาพชีวิตที่ดีไม่เสี่ยงอันตรายจากสภาพแวดล้อม สิทธิของชุมชนและประชาชนในการจัดการทรัพยากร และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดและตรวจสอบนโยบาย โครงการที่กระทบต่อฐานทรัพยากร อันเป็นไปตามหลักเสรีนิยมด้วย เช่นเดียวกันกับด้านการเกษตร โครงการศึกษาได้เสนอถึงหลักความเป็นธรรมที่ใช้ประโยชน์นิยมมาเสริมให้เสรีนิยมและความเป็นธรรมนิเวศมีความเด่นชัดขึ้น

เมื่อกล่าวถึงที่มา สาเหตุของความไม่เป็นธรรม โครงการทั้งหมดระบุสอดคล้องกันว่า เป็นความรุนแรงเชิงโครงสร้างของระบบการรวมศูนย์อำนาจรัฐต่อทรัพยากร โดยเชื่อมโยงไปการขยายตัวของทุนโลกาภิวัตน์ (รัฐเป็นกลไกสำคัญ) ห่วงโซ่ความไม่เป็นธรรมตั้งแต่ต้นทางเมื่อสิทธิในทรัพยากรของชุมชนถูกปิดกั้น ลิดรอนทรัพยากรสาธารณะถูกถ่ายโอนสู่ระบบกรรมสิทธิ์ผูกขาดของรัฐและทุนเพื่อความมั่งคั่ง ในขณะที่เศรษฐกิจชุมชนที่เคยพึ่งตนเองได้ระดับหนึ่งถูกผนวกเข้าสู่ระบบทุนให้พึ่งตลาดเป็นหลัก กระบวนการผนวกควบดังกล่าวไม่เพียงแต่ทำให้ชุมชนสูญเสียฐานทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพ แต่ยังผลถึงความเสี่ยง ภาวะต่างๆ สู่ชุมชน เช่น

ความเสี่ยงต่อภัยพิบัติเมื่อนิเวศถูกทำลาย ความเสี่ยงทางเศรษฐกิจเมื่อกลไกทุนชุดรีดส่วนเกินทางเศรษฐกิจ ความเสี่ยงทางสังคมเมื่อระบบคุณค่า ความสัมพันธ์ของชุมชนถูกทำลาย โครงสร้างทั้งหมดเหล่านี้ดำเนินไปด้วยนโยบาย กฎหมาย และกลไกอำนาจของรัฐ (กลไกอุดมการณ์ กลไกการบังคับใช้อำนาจ และกลไกจัดสรรทรัพยากร) และรองรับความชอบธรรมด้วยความรุนแรงทางวัฒนธรรมที่ผูกขาดนิยามพื้นที่ ทรัพยากร และอัตลักษณ์ของชุมชน ความไม่เป็นธรรมที่ชุมชนประสบก่อตัวเป็นห่วงโซ่เชื่อมโยงกันทั้งความไม่เป็นธรรมทางนิเวศ เศรษฐกิจ การเมือง และสุขภาวะจนนำมาสู่ความขัดแย้ง รุนแรงที่บ้านปลาย ดังเห็นตัวอย่างจากปัญหาในเขตสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ชุมชนเผชิญอยู่ หรือที่กำลังจะเกิดความขัดแย้งมากขึ้นจากโครงการพัฒนา เช่น นิคมอุตสาหกรรม การทำเหมืองแร่ การสร้างเขื่อน และอื่นๆ เป็นต้น

วิธีที่ชุมชนเผชิญความไม่เป็นธรรมมีทั้งการเรียกร้อง กดดันให้รัฐทำหน้าที่คุ้มครองสิทธิชุมชน และการสร้างความเข้มแข็งภายในชุมชนทั้งด้วยการสร้างระบบการจัดการทรัพยากรร่วม การศึกษาเพื่อประเมินผลกระทบของชุมชน การรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาระบบการผลิต การสร้างกลไกเชิงสถาบันในการจัดการด้านนิเวศฐานทรัพยากร เศรษฐกิจ และการเมือง

อย่างไรก็ตาม พลังของขบวนการชุมชนท้องถิ่นไม่สามารถเปลี่ยนแปลงโครงสร้างในระดับประเทศได้ แต่กระนั้นก็ตามพื้นที่ทางอำนาจที่ชุมชนสามารถต่อรองสร้างความเป็นธรรมในระดับท้องถิ่นยังเป็นที่ไปได้ ชุมชนหลายแห่งจึงเน้นสร้างพื้นที่ต่อรองหลายแบบ ทั้งพื้นที่ของการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชน ระบบตลาดทางเลือก พื้นที่ทางวัฒนธรรมและอื่นๆ ดังปรากฏเป็นรูปธรรม เช่น โฉนดชุมชน เขตวัฒนธรรมพิเศษ และอื่นๆ อีกมาก

พลังเคลื่อนไหวของท้องถิ่นเป็นส่วนสำคัญของการสร้างความยุติธรรมทางสังคม ซึ่ง ณ ขณะนี้ยังมีช่องว่าง และขัดแย้งกับความยุติธรรมทางกฎหมาย สิ่งที่ทำหายก็คือ การทำให้สาธารณะตระหนักถึงความสำคัญของความยุติธรรมทางสังคมเป็นอันดับแรก และเป็นฐานการสร้างความยุติธรรมทางกฎหมายให้เกิดขึ้นจริง

สิ่งที่ควรพิจารณาอีกประการก็คือ สังคมไทยได้เคลื่อนไปสู่สังคมพหุวัฒนธรรม รูปแบบความสัมพันธ์ของผู้คนที่มีต่อระบบนิเวศ และการจัดการทรัพยากรมีความหลากหลาย จึงยากที่จะเอารูปแบบที่เหมาะสมกับพื้นที่ ชุมชน และวัฒนธรรมหนึ่งไปใช้กับวัฒนธรรมอย่างสำเร็จรูป โฉนดชุมชน เขตวัฒนธรรมพิเศษ ธรรมนูญชุมชนอีสาน และอื่นๆ อาจจะเหมาะกับบางกลุ่ม แต่อาจไม่สอดคล้องกับบางกลุ่ม ดังนั้นการพัฒนาข้อเสนอทางนโยบายให้เกิดความเป็นธรรมได้นั้นควรจะต้องรองรับความหลากหลายของสังคม แต่ทั้งนี้ก็มีเกณฑ์พื้นฐานร่วมกันก็คือ ความเป็นธรรมทางสังคม ความยั่งยืนของระบบนิเวศ และสิทธิชุมชนต่อฐานทรัพยากร วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของตนเอง

เอกสารอ้างอิง

- โครงการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างสุขภาวะและสังคมอีสานที่เป็น
ธรรมสถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, รายงานความก้าวหน้างวดที่ 4 (ตุลาคม 2554 –
มีนาคม 2555)
- โครงการศึกษาการถือครองที่ดินและการจัดการที่ดินกับความเป็นธรรมทางสังคม. สถาบันวิจัยสังคม
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, รายงานความก้าวหน้างวดที่ 4 (ตุลาคม 2554 – มีนาคม 2555)
- โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมการจัดกระบวนการเรียนรู้ประชาชนชนเผ่าพื้นเมืองเพื่อสร้าง
ความเป็นธรรมทางสังคมกรณีอำเภอภักดีชุมพลจังหวัดชัยภูมิ. สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, รายงานความก้าวหน้างวดที่ 4 (ตุลาคม 2554 – มีนาคม 2555)
- โครงการวิจัยทางเลือกทางการตลาดของชาวนา : ผลกระทบเชิงโครงสร้างต่อความไม่เป็นธรรมและการ
กระจายผลประโยชน์. สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, รายงานความก้าวหน้างวดที่ 4
(ตุลาคม 2554 – มีนาคม 2555)
- โครงการวิจัยความเป็นธรรมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้. สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
รายงานความก้าวหน้างวดที่ 4 (ตุลาคม 2554 – มีนาคม 2555)
- ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ และชัยณรงค์ เครือนวน. (2555) “โครงการความไม่เป็นธรรมทางด้านสุขภาพกับ
การปฏิรูประบบทุนนิยม : กรณีศึกษาโครงการจัดตั้งนิคมอุตสาหกรรมเหล็ก จังหวัดจันทบุรี.”
สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นพพันธ์ วรรณเทพสกุล (2555) พันจากชีวิตที่จำยอม: ปัญหาและทางออกบนเส้นทางความยุติธรรมแนว
เสรีนิยมในสังคมไทย. บทความสังเคราะห์ในโครงการพัฒนาความเป็นธรรมทางสังคม เพื่อสังคมสุข
ภาวะ วันที่ 28 พฤศจิกายน 2555.
- ปิยฤดี ไชยพร (2555), ความเข้าใจความยุติธรรมสามรูปแบบ: ประโยชน์นิยม (utilitarianism) เสรีนิยม/
สัญญาประชาคม (liberalism/contractualism) และการจัดสรรตามความคู่ควร (desert theory,
Presentation การอบรมเรื่องมุมมองทางปรัชญาเกี่ยวกับความเป็นธรรมทางสังคม, 27-28 เมษายน ที่สวน
สามพราน, โครงการความเป็นธรรมทางสังคมเพื่อสังคมสุขภาวะ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย
- เพ็ญจันทร์ประดับมุข-เซอร์เรอร์(2555), ศ.ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์:ความเป็นธรรม คือเรื่องที่ต้องถกเถียง
กันต่อไปไม่รู้จบ,เอกสารงานวิจัยความเป็นธรรมทางสุขภาพ มุมมองนักคิดและผู้นำในสังคมไทย,
กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข
- สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล(2555), สุขภาพคนไทย2555: ความมั่นคงทางอาหาร
เงินทองของมายา ข้าวปลาดีของจริง, กรุงเทพฯ.

“การจัดการน้ำ การจัดการฐานทรัพยากรธรรมชาติ”

ความรู้จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดอุบลราชธานี

มัสยา คำแหง และคณะ

มูลนิธิพิทักษ์ธรรมชาติเพื่อชีวิต(Nature Care)จังหวัดอุบลราชธานี

ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดอุบลราชธานี

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.)ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น

15 มีนาคม พ.ศ 2559

ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดอุบลราชธานี ทำการสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ประเด็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นพัฒนาการในการส่งเสริมความรู้และประสบการณ์ในการ ทำงานพัฒนาของมูลนิธิพิทักษ์ธรรมชาติเพื่อชีวิต(NATURE CARE)ในจังหวัดอุบลราชธานี ในด้านการ ส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดกลุ่ม องค์กร เครือข่ายชาวบ้านในการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมอย่างมีส่วนร่วม กระบวนการของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น(Community Based Research : CBR)ทำให้ ชุมชนวิจัยได้เรียนรู้สภาพพื้นที่ สถานการณ์ปัญหา และศักยภาพของชุมชน เพื่อนำไปสู่การวางแผนการ แก้ไขปัญหาและพัฒนาตนเองโดยชุมชน ในระยะ 13 ปีที่ผ่านมา ได้เกิดโครงการวิจัยขึ้น จำนวน 70 โครงการ เกิดนักวิจัยรวมทั้งสิ้นจำนวน 1,185 คน ในจังหวัดอุบลราชธานี

จังหวัดอุบลราชธานี มีพื้นที่กว้างใหญ่ แบ่งออกเป็น 25 อำเภอ ลักษณะภูมิโนชนมีความ แตกต่างกัน รวมทั้งทรัพยากร วิถีชีวิตของผู้คน สภาพปัญหาและผลกระทบก็แตกต่างกันไปด้วย และแม้แต่ ในหนึ่งหน่วยพื้นที่(1 ชุมชน)ก็ยังสามารถแบ่งภูมิโนชนย่อยลงไปได้อีก เช่น ชุมชนบ้านผาชัน สามารถ แบ่งย่อยเป็นเป็น 4 ภูมิโนชนย่อย การจัดการน้ำที่เหมาะสมจึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจกับภูมิโนชน วิถี ชีวิต องค์ความรู้ของภายใน ผสมผสานกับความรู้ภายนอก เพื่อให้เท่าทันกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ผวนอกกับปัจจัยภายนอกอันเนื่องมาจากแนวนโยบาย โครงการ ที่ส่งผลกระทบต่อทั้งด้านบวกและด้านลบต่อ พื้นที่ จึงเป็นเหตุผลส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดโครงการวิจัยในแต่ละลักษณะภูมิโนชน ดังนี้

1. ภูมิโนชนภูเขา

ในภูมิโนชนภูเขา มีพื้นที่จำนวนมากที่เป็นชุมชนก่อนการประกาศเป็นพื้นที่ของรัฐซ้ำยังมีสภาพ ตามกฎหมายที่แตกต่างกัน คือเขตอุทยานอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และเขตป่าสงวนแห่งชาติ ซึ่งความจริงมีชุมชนจำนวนมากที่อาศัยตั้งหลักฐานและมีการจัดการป่าได้ด้วยองค์ความรู้ของชุมชน สอดคล้อง และเหมาะสมกับสภาพภูมิโนชน และวัฒนธรรมอันแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ปัญหาที่ เกิดขึ้นจึงเป็นปัญหาของพื้นที่ของชุมชนส่วนรวมและพื้นที่ของประชาชนทับซ้อนกับพื้นที่อุทยานแห่งชาติ

ทำให้ไม่มีกรรมสิทธิ์ทำกินในที่ดินของตนเอง ขาดความมั่นคงในการประกอบการ รวมทั้งขาดการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีทั้งพืชพรรณไม้ ที่เป็นของใช้ในครอบครัว อาหารและสมุนไพร มีแหล่งน้ำที่เป็นต้นน้ำที่หล่อเลี้ยงคนในชุมชน และเมื่อมีโครงการพัฒนาของรัฐเข้าสู่พื้นที่ก็ขาดการศึกษาสภาพปัญหาและความเป็นจริง ทำให้สูญเสียงบประมาณและชุมชนชนก็ขาดโอกาสในการพัฒนาตามอื่นตามมา

รูปธรรมงานวิจัยในพื้นที่

1.รูปแบบการฟื้นฟูป่าต้นน้ำภูหินเหล็กไฟโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านนาเจริญ ตำบลลำโรง อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี

1.1. การปลูกป่าและกล้วยไม้เพื่อเพิ่มปริมาณพันธุ์ไม้ในป่าให้มากขึ้น โดยการปลูกต้นไม้จะปลูกบริเวณใกล้ริมห้วย บริเวณป่าใช้สอยและบริเวณป่าถาวร ส่วนกล้วยไม้ ปลูกบริเวณ ป่าถาวร บริเวณป่าใช้สอย และทำเลเลี้ยงสัตว์ และมีข้อตกลงของชุมชนว่าจะจัดกิจกรรมปลูกป่าปีละครั้งและจะปลูกในวันพืชมงคลของทุกปี

1.2. การปลูกหญ้าแฝกเพื่อป้องกันดินพังทลายใต้แหล่งน้ำ เพื่อฟื้นฟูน้ำและดินให้มีความอุดมสมบูรณ์เพิ่มมากปลูกบริเวณต้นเขื่อน และบริเวณปลายเขื่อน

1.3. การทำแนวเขตเพื่อให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการแบ่งเขตพื้นที่ป่าชุมชน และเพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนหรือหมู่บ้านใกล้เคียงรู้จักเขตแดน รวมทั้งการทำป้ายบอกเขตป่าแต่ละเขต แบ่งเป็นแนวเขตที่บริเวณป่าใช้สอย แนวเขตบริเวณป่าถาวร และแนวเขตที่บริเวณป่าโคกทำเลเลี้ยงสัตว์

1.4. การปรับเปลี่ยนกฎระเบียบ เพื่อปรับปรุง / แก้ไข / เพิ่มเติม กฎระเบียบที่ยังไม่เหมาะสมกับการบริหารจัดการป่า และเพื่อเปลี่ยนกฎระเบียบให้มีความรัดกุมมากยิ่งขึ้น

1.5. การส่งเสริมอาชีพกลุ่ม เพื่อให้ชาวบ้านได้ยึดเป็นอาชีพเสริม ภายในครอบครัว และเพื่อนำเงินอีกส่วนหนึ่งไปเป็นทุนในการพัฒนาป่าชุมชน คือ กลุ่มจักสานเครื่องใช้สอยในชีวิตประจำวัน และกลุ่มถักไม้กวาดดอกหญ้า

1.6. การตรวจคุณภาพน้ำเพื่อตรวจหาน้ำบริเวณเขื่อนต้นน้ำมีความเหมาะสมในการอุปโภค บริโภคโดยการตรวจสอบความเป็นกรด – เบส ของน้ำ ทุกๆ 3 เดือน

1.7 การกรองน้ำ โดยใช้กิ่งไม้ปักขวางกันช่องทางน้ำไหลเข้าเพื่อเก็บกักเศษใบไม้ กิ่งไม้ที่ไหลทับถมลงในบริเวณเขื่อนต้นน้ำเพื่อป้องกันการตื้นเขินของแหล่งน้ำ

1.8 การอบรมเยาวชนเพื่อสร้างความรู้และความตระหนักเพื่อให้เยาวชน

2.รูปแบบการจัดการชลประทานระบบท่อที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่การเกษตรของชุมชนบ้านนาขาม ตำบลลำโรง อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี

2.1 เสริมแหล่งน้ำบนที่สูงเชิงเขาทิศใต้ของหมู่บ้าน

2.2 ปล่อน้ำลงสู่ที่ต่ำ ตามธรรมชาติ

2.3 วางท่อระบายน้ำให้ไหลผ่านพื้นที่ทำการเกษตรของสมาชิกในชุมชน

2.4 ตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำ

2.5 ตั้งกฎระเบียบการใช้น้ำร่วมกัน

2.6 การปรับปรุงกฎระเบียบการใช้น้ำต้นน้ำ

2. ภูมิเวศน์โลก

สถานการณ์ปัญหาในนิเวศโลกเกิดจากนโยบายการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว และนโยบายการส่งเสริมการปลูกพืชพลังงาน พืชที่ปลูกจึงเป็นชนิดเดียวกันจำนวนมากไม่มีความหลากหลายที่จะทดแทนกันเมื่อประสบปัญหาการผลิตและการตลาด เป็นพืชชนิดพันธุ์จากต่างถิ่นที่ไม่มีความต้านทานทำให้ต้องลงทุนสูงทั้งค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าปุ๋ย ค่าสารเคมี ที่ล้วนเป็นปัจจัยการผลิตจากภายนอก รวมทั้งค่าแรงงานที่แต่ละครอบครัวขยายการผลิตอย่างไม่สอดคล้องกับแรงงานครัวเรือน ปัญหาที่เกิดขึ้นตามมาคือ ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ปัญหาสารเคมีตกค้าง ปัญหาโรคพืชและความต้านทานต่อโรค และปัญหาชนิดพันธุ์พืชพื้นเมืองหายไป ส่วนนโยบายการแปลงสินทรัพย์เป็นทุน โดยการออกเอกสารสิทธิ์ให้พื้นที่ที่บ่งบอกว่ามีการทำกิจการทำให้มีการบุกเบิกแผ้วทางที่ดินมากขึ้นเพื่อแสดงความเป็นเจ้าของ ปัญหาที่ตามมาคือ พื้นที่ป่าหัวไร่ปลายนาลดลง ความมั่นคงทางด้านอาหารลดลง

รูปธรรมงานวิจัยในพื้นที่

1. การศึกษารูปแบบการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรในระดับครอบครัวที่เหมาะสมของชุมชนบ้านนาห้าง ตำบลลำโรง อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี

1.1 เปลี่ยนระบบการจัดการน้ำจากการใช้น้ำจากแหล่งน้ำที่อยู่ในที่ต่ำ และใช้เครื่องสูบน้ำเป็นการใช้น้ำจากแหล่งน้ำที่อยู่ที่สูง โดยการป้อนฝายแก้มลิงเพิ่มพื้นที่รับน้ำแล้ววางท่อระบายน้ำลงสู่ที่นา ในกลุ่มที่มีพื้นที่มีแหล่งน้ำเหมาะกับการทำฝาย

1.2 เปลี่ยนระบบการผลิตโดยการเปลี่ยนจากการทำนาอย่างเดี่ยวเป็นการปลูกพืชหลายชนิดตามลักษณะพื้นที่ที่มีความสูงต่ำ ลักษณะดินและแหล่งน้ำ ที่แตกต่างกัน โดยที่ลุ่มใช้ทำนา ที่ดอนใช้ปลูกพืชที่ต้องการน้ำน้อย และพืชผักสวนครัว

1.3 เปลี่ยนชนิดพืช โดยการเปลี่ยนจากการทำนาเป็นการปลูกพืชที่ต้องการน้ำน้อยในพื้นที่ที่เป็นดินทราย ที่สูง และไม่มีแหล่งน้ำ

1.4 ปรับปรุงดิน โดยใช้ปุ๋ยอินทรีย์

3. ภูมิเวศน์ทุ่ง

สภาพปัญหาในพื้นที่ลักษณะนี้ เป็นผลจากนโยบายการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวเช่นกัน การใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอก นอกจากต้องรับภาระที่ต้นทุนสูงขึ้นแล้ว ยังมีปัญหาใหญ่ในด้านการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวคิดของเกษตรกรอย่างต่อเนื่องและทำให้เกิดความเคยชินตามมา คือการใช้เงินเป็นปัจจัยหลักในการลงทุน เช่น จ้างไถปรับพื้นที่ จ้างปลูกหรือปักดำ จ้างเก็บเกี่ยว เพื่อให้เกิดความรวดเร็วและสะดวกสบายในชีวิต แต่ขาดความเกะเกี้ยวสัมพันธ์กับคนในครอบครัว อย่างเช่น ส่งลูกไปทำงานที่กรุงเทพฯ เพื่อหาเงินมาให้พ่อแม่ในการจ้างดำนาและเกี่ยวข้าวเป็นต้น รวมทั้งการขาดความสัมพันธ์

ในชุมชน การทำบุญประเพณีท้องถิ่นในแต่ละเดือนขาดชีวิตชีวา วัฒนธรรมลงแขกเกี่ยวข้าวหายไป การดูแลแบ่งปันในชุมชนลดลง ผลผลิตที่ได้มุ่งเพื่อการจำหน่าย นั่นคือการจัดการผลผลิตก็ยังมีแต่พึ่งพิงภายนอกมากกว่าภายในครอบครัวและชุมชน

รูปธรรมงานวิจัยในพื้นที่

1. การศึกษาแนวทางการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคของชุมชนบ้านโนนศาลา ตำบลสำโรง อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี

1.1. การสร้างสำนึกร่วมในการบริหารจัดการน้ำของคนในชุมชน

- 1) จัดกิจกรรมผู้เฒ่าเล่าเรื่องภูมิปัญญาในการค้นหาแหล่งน้ำและวิธีการจัดการน้ำในอดีตให้คนในชุมชนและเยาวชนได้เรียนรู้
- 2) การรณรงค์ให้ชาวบ้านประหยัดน้ำทางหอกระจายข่าวและที่ประชุมทุกเดือน

3) สร้างกฎกติกาในการใช้น้ำแบบมีส่วนร่วมของชุมชน

1.2. การเพิ่มปริมาณบ่อบาดาลขนาดเล็กที่เหมาะสมในระดับครัวเรือน โดยสมาชิกในชุมชนเสียสละส่วนตนเพื่อส่วนรวม ขุดเจาะบ่อบาดาลขนาดเล็กใช้ในระดับครัวเรือนเพื่อลดการใช้น้ำจากบ่อสาธารณะ

1.3. การจัดการระบบน้ำใต้ดินที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ โดยการขุดเจาะบ่อบาดาลเก่า 1 จุด และขุดเพิ่มใหม่ อีก 1 จุด แล้วต่อท่อส่งน้ำจากทั้ง 2 จุดขึ้นสู่ถังประปาหมู่บ้านแล้วปล่อยน้ำประปาเข้าสู่ครัวเรือน โดยการแบ่งเวลาการปล่อยน้ำจุดละ 6 เดือน

1.4. การเพิ่มปริมาณน้ำผิวดินโดยการขุดลอกคลอง และปลูกต้นไม้เพื่อคืนของเก่าและเพิ่มของใหม่มาทดแทนในสิ่งที่ถูกทำลายกับการขุดลอกคลอง

4. ภูมิโนทัศน์ตาม

ในภูมิโนทัศน์นี้ ผลจากนโยบายการพัฒนาของรัฐในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำ ตั้งแต่ปี 2536 เป็นต้นมา เพื่อสร้างแหล่งน้ำขนาดใหญ่สำหรับการเกษตร ทำให้ป่าในเขตลุ่มน้ำซึ่งแต่เดิมมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ได้ลดจำนวนลงอย่างมาก โดยเฉพาะด้านพันธุ์พืชป่าทามและพืชบางชนิดที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ทั้งเป็นอาหาร พืชสมุนไพรที่กำลังลดน้อยลงเรื่อยๆ ผลกระทบนี้รวมไปถึงแหล่งน้ำสาขาที่เชื่อมกับสายน้ำหลัก เช่น ลำเซบาย ในจังหวัดอำนาจเจริญ จังหวัดยโสธร จังหวัดอุบลราชธานี ลำโดมใหญ่ ในจังหวัดอุบลราชธานี อีกทั้งแนวความคิดการพัฒนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในระดับพื้นที่ให้ความสำคัญกับการจัดโครงสร้างพื้นฐานโดยไม่คำนึงถึงผลกระทบกับระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพก็เป็นอีกสาเหตุที่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว การดำเนินการหรือการมีวิถีชีวิตที่แตกต่างกันของระดับนโยบายและของชุมชนก่อให้เกิดปัญหาทั้งกับทรัพยากรและกับสมาชิกในชุมชนที่ต่างเห็นพ้องไปกับทั้งสองฝ่ายที่แตกต่างกันก่อให้เกิดความขัดแย้ง

และขาดความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนของตนเอง และในขณะเดียวกันก็อาจมีที่มาจากชุมชนยังขาดความเข้มแข็งในตัวเองที่จะสามารถรับรู้ เลือกตัดสินใจ และดำเนินการได้ด้วยตัวเอง

รูปธรรมงานวิจัยในพื้นที่

1. การพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นเพื่อการจัดการป่าตามลำเขบาย ต.คำเขื่อน

แก้ว จ.ยโสธร

1.1 พัฒนาค้นโดยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ การใช้ข้อมูลประกอบการตัดสินใจ

การผลิต

1.2 กระตุ้นให้ชุมชนเกิดความตระหนักร่วมกัน ให้เห็นความสำคัญของทรัพยากร

ความสัมพันธของทรัพยากร กับคน

1.3 ฟื้นฟูแหล่งน้ำ โดยการปลูกต้นไม้ริมตลิ่ง ป้องกันตลิ่งพัง สร้างแหล่งอาหาร

ของปลา

2. การทำเกษตรที่เหมาะสมกับระบบนิเวศริมฝั่งแม่น้ำโขงของชุมชนบ้านสำโรง ต.สำโรง

อ.โพธิ์ไทร จ.อุบลราชธานี

2.1 การสร้างกระบวนการเรียนรู้ การใช้ข้อมูลประกอบการตัดสินใจการผลิต

2.2 กระตุ้นให้ชุมชนเกิดความตระหนักร่วมกัน ให้เห็นความสำคัญของทรัพยากร

ความสัมพันธของทรัพยากร กับคน

2.3 ฟื้นฟูเมล็ดพันธุ์ท้องถิ่น โดยการขยายพันธุ์ เก็บรักษาพันธุ์ ตั้งกองทุนเมล็ดพันธุ์

2.4 การปลูกต้นไม้ริมตลิ่งป้องกันตลิ่งพัง

2.5 ทำเกษตรอินทรีย์ไม่ใช้สารเคมี

3. แนวทางการสร้างความร่วมมือในการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรของกลุ่มเกษตรกรที่มีพื้นที่นอกเขตปกครองส่วนท้องถิ่น กรณีศึกษา กลุ่มเกษตรกรชลประทานระบบท่อตำบลค้อทอง อ.เขื่องใน จ.อุบลราชธานี

3.1 การสร้างกระบวนการเรียนรู้ การใช้ข้อมูลประกอบการตัดสินใจการผลิต

3.2 ปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต (จากทำนาปี เป็นนาปรัง)

3.3 ปรับฤดูกาลผลิต (เลื่อนช่วงเวลา)

3.4 ตั้งกองทุนน้ำ

3.5 พัฒนาความร่วมมือกับหน่วยงาน

-เวทีวิเคราะห์สถานการณ์ ปัญหา และหาทางออกร่วมกัน

-ลงนามบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ 4 หน่วยงาน (อบจ.อุบลราชธานี,

อบจ.ยโสธร, อบต.ค้อทอง อ.เขื่องใน จ.อุบลราชธานี และ อบต.ฟ้าห่วน อ.ค้อวัง จ.ยโสธร)

-จัดทีมติดตามการขับเคลื่อนการทำงาน

5.รูปธรรมการจัดการน้ำใน 1 พื้นที่ที่เป็นตัวแทนทั้ง 4 ภูมิภาค

1. การศึกษารูปแบบการจัดการน้ำที่มีอยู่อย่างจำกัดให้มีประสิทธิภาพสูงสุด กรณี บ้านผาชัน
ต.ลำโรง อ.โพธิ์ไทร จ.อุบลราชธานี

1.1. การนำภูมิปัญญาดั้งเดิมในวิธีการใช้น้ำอย่างประหยัดและเกิดประโยชน์สูงสุดมาปรับ
ใช้ให้มีความสอดคล้องเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ วิถีชีวิตในปัจจุบันของบ้านผาชัน คือ

1. การนำน้ำที่ใช้แล้วกลับมาใช้กับอีกกิจกรรมหนึ่ง
2. หมั่นตรวจสอบอุปกรณ์การใช้น้ำให้อยู่ในสภาพที่ดีอยู่เสมอ
3. น้ำที่ใช้ควรเป็นน้ำที่ผ่านการดูแลความสะอาด
4. ปลูกต้นไม้เพื่อการรักษาความชุ่มชื้น

1.2. ลดพลังงานของเครื่องสูบน้ำจากฝ่ายวังอีแร้ง โดย การติดตั้งระบบกักน้ำ

1.3. ลดพลังงานเครื่องสูบน้ำและเสริมแรงส่งน้ำ จากบึงพะละคร โดยนวัตกรรม แอร์เว

1.4. แบ่งระบบประปาหมู่บ้าน เป็น 2 ระบบ คือ

1. ถุดุ่น ใช้ระบบกักน้ำจากฝ่ายวังอีแร้งปล่อยน้ำให้ใช้ทั้งหมู่บ้าน จำนวน

134 ครัวเรือน

2. ถุดู่แล้ง ใช้ระบบกักน้ำจากฝ่ายวังอีแร้ง ปล่อยน้ำให้ใช้เฉพาะ 21 ครัวเรือน

และใช้ระบบนวัตกรรม แอร์เว ในประปาหมู่บ้านจากบึงพะละคร ใช้สำหรับ 113 ครัวเรือน

1.5. การบริหารจัดการระบบประปาหมู่บ้านที่ร่วมกันกำหนดขึ้น

1. จัดระบบการจัดสรรน้ำให้ครบทุกครัวเรือน
2. การกำหนดระเบียบการชำระค่าน้ำและค่าธรรมเนียม
3. การกำหนดข้อห้ามในการดูแลรักษาฝ่ายห้วยวังอีแร้ง และบึงพะละคร ที่

นำมาใช้ทำระบบประปาหมู่บ้าน

4. ให้มีคณะกรรมการมาจากการเลือกตั้งในเวทีประชุมหมู่บ้านในการควบคุมดูแล

ระบบประปาหมู่บ้าน

การวิจัยเพื่อแก้ปัญหาชุมชน: บนฐานการผลิต ฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอีสาน

นายสันติภาพ สิริวัฒนไพบูลย์¹

ผมได้รับโจทย์ให้บรรยายเรื่อง “ต้นทุนความรู้จากงานวิจัย: มีพลังพอไหมในการขับเคลื่อน การแก้ไขปัญหามูลฐานทรัพยากร-เกษตร ความรู้ ข้อจำกัด การนำความรู้ไปใช้” ซึ่งเป็นโจทย์ที่ยาวมาก แต่ประเด็นหลักๆ ก็คงจะหมายถึงว่า งานวิจัยที่จะเอาไปใช้แก้ปัญหามูลฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมแต่ละพื้นที่นั้น เท่าที่มีอยู่มันเพียงพอที่จะเอาไปขับเคลื่อนเป็นพลังให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างยั่งยืนได้หรือไม่ ซึ่งอยู่ภายใต้ความรู้ ข้อจำกัด และเหตุปัจจัยหลายอย่างในการเอาความรู้จากงานวิจัยเหล่านั้น ไปใช้ด้วย มันจึงมีคำถามซ้อนคำถามอยู่ค่อนข้างมาก ในประเด็นนี้ เอาแค่ว่า เกษตรกรทราบหรือไม่ว่ามีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอาชีพของตนเองหรือชุมชนของตนเองเรื่องอะไรบ้าง งานวิจัยเหล่านั้นใครเป็นคนทำ ทำกันที่ไหน ข้อมูลอยู่ที่ไหน และจะเข้าถึงข้อมูลความรู้เหล่านั้นอย่างไร ก็คงจะต้องใช้เวลาเป็นวันๆ เพื่อค้นหาตามฐานข้อมูลวิจัยต่างๆ ในอินเทอร์เน็ต เช่น www.nrct.go.th ซึ่งเป็นเว็บไซต์ของ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ในนั้นสามารถลิงก์ไปยัง TCI (Thai Citation Index) ที่จะบอกเลยว่ามีวารสารทางวิชาการอะไรบ้างที่ตีพิมพ์งานวิจัยด้านต่างๆ ทั้งวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ เทคโนโลยี สิ่งแวดล้อม พลังงาน สาธารณสุข การศึกษา ฯลฯ มีทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ หรือเข้าไปที่ www.tnrr.in.th เป็นเว็บไซต์ของ คลังข้อมูลงานวิจัยไทย ซึ่งสามารถลิงก์กับฐานข้อมูลอื่นๆ ได้อีก เช่น สกว. วช. สวทช.

โดยข้อมูลปัจจุบันจาก คลังข้อมูลงานวิจัยไทย พบว่า มีจำนวนงานวิจัยทั้งหมด 377,679 เรื่อง แบ่งเป็น 1) สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ 103,660 เรื่อง 2) ฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ไทย 71,973 เรื่อง 3) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 45,754 เรื่อง 4) Nanyang Technological University, Singapore 18,831 เรื่อง และ 5) ฐานข้อมูลโครงสร้างพื้นฐานภาครัฐด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี 17,893 เรื่อง ดังนั้น ถ้าเกษตรกรต้องการทราบข้อมูลเกี่ยวกับ กล้วยหอม ก็ลองเข้าไปดู ว่าใน 3 แส่นกว่าเรื่อง มีเกี่ยวกับกล้วยหอมอยู่ที่เรื่อง ผมลองเข้าไปดูในเว็บไซต์ของ วช. (www.nrct.go.th) และเข้าไปที่ศูนย์ข้อมูลการวิจัย Digital “วช.” พิมพ์คำว่า กล้วยหอม เลือกดู ชื่อผู้แต่ง จะมี 78 เรื่อง แต่ถ้าดูว่ามีบทคัดย่อ ก็เรื่อง จะพบว่ามียู่ 44 เรื่อง สามารถดาวน์โหลดออกมาอ่านได้ แต่ถ้าจะเอาเอกสารทั้งฉบับก็จะมีอยู่ 14 เรื่อง แต่ต้องสมัครเป็นสมาชิกโดยใช้อีเมลก่อนจึงจะดาวน์โหลดเอกสารฉบับเต็มมาได้ ซึ่งไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ

ดังนั้น ถ้าจะถามว่า งานวิจัยเหล่านี้เป็นประโยชน์กับใคร คำตอบก็คือ คนที่ใช้อินเทอร์เน็ตเป็น มีอีเมล มีความสามารถในการอ่านภาษาทางวิชาการพอสมควร หรือถ้าทำไม่เป็น ก็ต้องมีลูกหลาน คนใกล้ชิดช่วยค้นให้

¹ อาจารย์ประจำสาขาวิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของการบรรยายเรื่อง “ต้นทุนความรู้จากงานวิจัย: มีพลังพอไหมในการขับเคลื่อน การแก้ไขปัญหามูลฐานทรัพยากร-เกษตร ความรู้ ข้อจำกัด การนำความรู้ไปใช้” ในงานเสวนาเรื่อง “วิถีเกษตรอีสาน: ภาวะเศรษฐกิจที่เผชิญกับความท้าทายจากภายนอกและภายในประเทศ” วันที่ 15 มีนาคม 2559 ณ โรงแรมพินนาการ์เดน จังหวัดขอนแก่น จัดโดย คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.) ภาคอีสาน

แต่ถ้าไม่มี ก็ไปหาซื้อหนังสือเรื่อง กล้วยหอม มาอ่าน หรือ ไม่ก็เข้าไปใน www.youtube.com แล้วไปเลือกดูคลิปวิดีโอในนั้นว่าเขาทำอะไรเกี่ยวกับกล้วยหอมบ้าง ก็ไปดู ฟัง แล้วก็เอามาทำตาม แต่ที่เป็นข้อมูลจริงก็มาก หลอกก็เยอะ หรือหลอกขายของก็มี ก็ต้องมีวิจารณญาณเลือกเอาที่ดีๆ หรือ ไม่ก็ใช้วิธีที่เกษตรกรรณานิยมมากที่สุดคือ ไปซื้อหน่อกล้วยมาปลูกเลย ก็ซื้กล้วยหอมเอาชีวะใส่คลุกคั่บดินแล้ววางหน่อลงไป ดินกลบ รดน้ำ จบ แล้วรอดูว่ามันจะสวยงามให้ลูกให้ผลหรือไม่ ถือว่าเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง กล้วยอาจจะตาย หรือรอด ก็ถือเป็นประสบการณ์

จะเห็นได้ว่า การมีงานวิจัยที่เขาทำมาแล้ว ช่วยให้เราเรียนลัดโดยไม่ต้องทดลองหรือลองผิดลองถูกเองหมดทุกอย่าง เราสามารถเอามาต่อยอดเป็นความรู้ใส่กับสิ่งที่เรามีอยู่ได้ทันที ต้องยอมรับว่า ช่องทางทุกวันนี้ในการเข้าถึงความรู้มีเยอะมาก และเกษตรกรคนรุ่นใหม่ๆ ที่มีความรู้เขาเหล่านั้นไปไกลมาก บางคนเรียนจบเป็นวิศวกรมีเงินเดือนหลายหมื่น ก็มาเอาดีทางนี้ เรียนไป รู้ไป คั้นไป หาวิธีการใหม่ๆ ไป คืออยู่หนึ่งและทำตามความเคยชินอย่างที่เคยทำมาเป็นร้อยๆ ปีนั้นไม่ได้ อยู่ไม่รอด

คนที่อยู่รอดและนำพาสังคมชุมชนท้องถิ่นรอดไปด้วยกัน คือ คนที่รอบรู้ในทุกๆ เรื่อง คือ รู้วิธีได้มาซึ่งข้อมูลดีๆ เพื่อเอามาพัฒนาระบบการผลิตของตนเองและเพื่อนบ้าน รู้วิธีตลาดและช่องทางใหม่ๆ ในการขายสินค้าหรือแปรรูป รู้วิธีการบริหารจัดการธุรกิจให้ประสบความสำเร็จ รู้การประสานความร่วมมือกับภาคส่วนต่างๆ และรู้ถึงเป้าหมายที่จะไปให้ถึงความสำเร็จว่าเป็นอย่างไร รวมถึงต้องมีความตั้งใจจริง เสียสละและทุ่มเทมากๆ เพราะสถานการณ์จากภายในและนอกประเทศก็มีผลอย่างมากต่อเกษตรกรที่ผลิตสินค้าแบบมีผู้ผลิตจำนวนมากราย เช่น ข้าว ยางพารา อ้อย มันสำปะหลัง ข้าวโพด ฯลฯ เราต่างผลิตในสิ่งที่คนทั่วๆ ไปเขาก็ทำฯ กันทั่วโลก แล้วพอต้องไปแข่งขันในตลาดเดียวกัน กลไกราคา กลไกดตลาด มันก็จะย้อนกลับมาทำลายเราไม่วันใดก็วันหนึ่ง หรืออันที่จริงระบบตลาดมันทำลายเรามาหลายรอบแล้ว แต่เราก็กังไม่เจ็ด ก็ยังจงรักภักดีต่อ ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง และยางพารา อยู่เช่นเดิมมิเปลี่ยนแปลง

จะว่าไปแล้ว ข้อมูลเกี่ยวกับ ยางพารา ในฐานะข้อมูลการวิจัย Digital “วช.” พบว่ามีอยู่ 619 เรื่อง แต่ถ้าค้นหางานวิจัยเกี่ยวกับ ยางพาราแบบผสมผสาน หรือ วนเกษตร ยางพารา ปรากฏว่า ไม่พบข้อมูลเลย นั่นหมายถึงไม่มีใครทำงานวิจัยนี้ ในฐานะข้อมูลของ วช. หรือ ได้รับทุนอุดหนุนจาก วช. ถ้าจะมีชื่อเรื่องใกล้เคียงบ้างก็เกี่ยวกับการปลูกสวนผลไม้แบบผสมผสาน คือ สวนสมรม แบบปักชำได้ ซึ่งมีอยู่เพียง 2 เรื่องเท่านั้น และก็เป็นเรื่องวิเคราะห์ข้อมูลทางการเงินของครัวเรือนที่ปลูกผลไม้ผสมผสานในเขตป่าสงวนฯ ซึ่งไม่ได้มีการปลูกยางพาราร่วมด้วย ดังนั้น องค์ความรู้ในการปลูกยางพาราร่วมกับพืชอื่นแบบผสมผสานที่เป็นงานวิจัย จึงแทบไม่มีใครทำเลยในประเทศไทย แต่ยังพบว่า มีนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ทำวิจัยเรื่องนี้อยู่ เช่น การพัฒนาระบบวนเกษตรแบบป่ายางพาราอย่างยั่งยืนในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมภาคเหนือ เป็นชุดโครงการที่ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ปี 2557-2558 แต่ก็ไม่สามารถเข้าไปอ่านรายละเอียดได้ อาจจะยังไม่แล้วเสร็จ คงต้องติดต่อกับผู้วิจัยหรือมหาวิทยาลัยฯ โดยตรง

ดังนั้น หากเกษตรกรผู้ปลูกยางพาราและได้รับผลกระทบจากคำสั่ง คสช. ที่ 64/2557 และ 66/2557 เรื่องการปราบปรามผู้กระทำความผิดต่อทรัพยากรธรรมชาติ จะเอาเหตุผลและข้อมูลทางวิชาการมาอ้างว่า หากมีการปลูก

ยางพาราแบบวนเกษตรหรือปลูกแบบสวนยางผสมผสานป่า จะสามารถเพิ่มพื้นที่ป่าและทำให้เกษตรกรอยู่ในที่ดินป่าได้ต่อไปเพื่อรักษาระบบนิเวศและฟื้นฟูป่าไปด้วย เพื่อยืนยันถึงการอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างยั่งยืน ก็จะต้องไม่มีงานวิจัย หรือข้อมูลทางวิชาการใดที่จะไปอ้าง หรือขับเคลื่อนและมีพลังมากพอในการต่อสู้เชิงนโยบาย อันนี้คือข้อจำกัดของงานวิจัยที่ไม่ได้รับใช้ผู้ที่ค่อยโอกาส ไรท์ทำกินและได้ถูกสังคมประณามว่ากระทำผิดกฎหมาย เป็นผู้บุกรุกป่า จนรัฐมองว่าต้องอพยพย้ายคนเหล่านี้ออกไป ทั้งๆ ที่หนทางแห่งความยั่งยืนนั้นอาจจะมีทางออกมากกว่านั้น

ยังมีหลายกรณีที่งานวิจัยได้ถูกหันเป็นชิ้นๆ และเอามาปะติดปะต่อบูรณาการเพื่อนำไปใช้ไม่ได้ หรือเอาไปใช้ได้ยาก เช่น การเลี้ยงวัวเลี้ยงควายของชาวบ้าน ซึ่งงานวิจัยส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องการศึกษาประสิทธิภาพของสูตรอาหารต่างๆ เพื่อเพิ่มผลผลิตและคุณภาพเนื้อวัว การเลี้ยงอย่างไรจึงจะให้น้ำนมมาก การสร้างวัวพันธุ์ใหม่ที่สามารถนำมาขุนแล้วได้เนื้อที่มีคุณภาพ การจัดการแปลงหญ้าอาหารสัตว์ที่ปลูกหญ้าพันธุ์ต่างประเทศ การรักษาโรควัวควาย ฯลฯ แต่แทบไม่มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเลี้ยงวัวแบบบ้านๆ ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการผลิตวัวขนาดเล็กที่พอเหมาะพอดีกับการบริโภคสำหรับชุมชน ราคาไม่แพง สอดคล้องกับวัฒนธรรมอาหารแบบพื้นบ้าน และเมื่อค้นข้อมูลเกี่ยวกับอาหารสัตว์พื้นบ้านที่ปรากฏอยู่ในสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พบว่ามีพืชอาหารสัตว์พื้นเมืองที่สำคัญ คือ หญ้าเพ็ก (*Arundinaria pusilla*) หรือ ใผ่เพ็ก เป็นหญ้าในกลุ่มไผ่อายุหลายปี ลำต้นแข็ง ในช่วงต้นฤดูฝนใบอ่อนเป็นอาหารวัวควายได้ดี เป็นหญ้าหลักของวัวควายในภาคเหนือและภาคอีสาน พบขึ้นทั่วไปในดินร่วนปนทราย ในที่ดอนของภาคอีสาน เป็นพืชชั้นล่างในป่าโปร่ง ใบหญ้าที่เก็บในช่วงฤดูต้นฤดูฝนมีคุณค่าอาหารคิดเป็นร้อยละ ดังนี้ ความชื้น 7.9 เถ้า 9.1 โปรตีน 10.4 กาก 26.0 แป้ง 44.3 และไขมัน 2.5 ค่าการย่อยได้โดยคิดเป็นค่าอินทรีย์วัตถุที่ย่อยได้ร้อยละ 51.7 โดยสรุปแล้วหญ้าเพ็ก มีโปรตีนสูงมากกว่า หรือพอๆ กับหญ้าเลี้ยงสัตว์ที่นำเข้าจากต่างประเทศซึ่งราชการส่งเสริมให้ปลูกกันเสียอีก (หญ้ามอริซัส โปรตีน 10.2% หญ้ารูชี 10.8 หญ้ากินนี 9.8)² ดังนั้น การเลี้ยงวัวพื้นเมืองแบบปล่อยให้หากินตามทุ่ง ตามป่าโคกในภาคอีสาน จึงเป็นวิธีการเลี้ยงที่สามารถใช้แหล่งอาหารสัตว์อันอุดมสมบูรณ์ที่ธรรมชาติมอบให้ และได้เนื้อสัตว์ที่มีคุณภาพดี มีไขมันน้อย ปลอดภัยพิษ เป็นเนื้อ organic แต่แทบจะไม่มีงานวิจัยต่ออะไรไปจากนี้เลย เช่น สัดส่วนที่เหมาะสมระหว่างจำนวนวัวกับพื้นที่ป่า ชนิดอาหารสัตว์และสมุนไพรพื้นบ้านที่วัวบริโภคในป่าของภาคอีสานและสรรพคุณหรือคุณค่าทางโภชนาการของพืชเหล่านั้น การวิเคราะห์คุณภาพเนื้อและคุณค่าทางโภชนาการของผลผลิตเพื่อพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์หรือเมนูอาหารของท้องถิ่นที่สามารถเพิ่มมูลค่าหรือส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และเชิงเกษตรได้ ฯลฯ

จะเห็นได้ว่างานวิจัยและการแก้ปัญหาของท้องถิ่น จึงขึ้นอยู่กับว่าเราจะรู้และเข้าใจท้องถิ่นมากน้อยเพียงใด ทั้งเชิงกว้างและลึก เพื่อกำหนดชุดวิจัยที่สอดคล้องกับบริบทที่ท้องถิ่นมี และสร้างองค์ความรู้ นวัตกรรม หรือผลิตภัณฑ์ รวมถึงรูปแบบการจัดการที่นำไปสู่การเพิ่มรายได้ การรักษาฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม รวมถึงการผลักดันเชิงนโยบายได้ เช่น เราจะพบว่า นมโรงเรียน และโครงการอาหารกลางวันสำหรับนักเรียน เป็นแหล่ง

² สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เรื่องที่ 5 พืชอาหารสัตว์
<http://kanchanapisek.or.th/kp6/sub/book/book.php?book=14&chap=5&page=t14-5-l2.htm#sect1>

รายได้สำคัญของชุมชนก็ว่าได้ถ้าหากว่าสามารถซื้อผลผลิตจากชุมชนได้ ยกตัวอย่าง นม ซึ่ง อบต. ต้องซื้อให้เด็กๆ ในชุมชนของ อบต. ได้รับประทานตั้งแต่เด็กเล็กๆ จนถึง 14 ปีประมาณ 200 cc./วัน จำนวน 230 วัน ถ้าสมมุติว่า อบต. แห่งนั้น มีเด็กที่ต้องดื่มนมอยู่ 1,000 คน จะต้องใช้น้ำนมถึง 200 ลิตร/วัน หรือ 46,000 ลิตร/ปี ราคาน้ำนมดิบลิตรละ 19 บาท จะมีเงินหมุนเวียนในท้องถิ่นจากการซื้อน้ำนมดิบเท่ากับ 874,000 บาท/ปี หรือเมื่อผลิตเป็นนมพร้อมดื่มแล้วจะมีมูลค่าประมาณ 1,380,000 บาท ถ้าเกษตรกรจะเลี้ยงโคนมเพื่อการดังกล่าว จะต้องมีแม่วัวที่ให้น้ำนมในอัตรา 15 กิโลกรัม/วัน จำนวน 15 ตัว (ราคาตัวละ 35,000 บาท) และหากมีการเลี้ยงวัวจำนวนมากขึ้นเพื่อให้ผู้บริโภคอื่นๆ ในท้องถิ่นได้บริโภคนมและผลิตภัณฑ์อื่นๆ ที่มีคุณภาพ ก็สามารถเพิ่มจำนวนการเลี้ยงได้ การแปรรูปอาจจะดำเนินการโดยวิสาหกิจชุมชนและนำส่งโรงเรียนในรูปแบบแพ็คเกจใหญ่ๆ เอาไปเทเป็นถังกดดื่มเหมือนดั่งน้ำเย็นเลยก็ได้ ก็จะไม่ต้องเปลืองขยะกล่องนมที่มีมากมายมหาศาลในแต่ละปี และเงินงบประมาณที่ใช้จ่ายเพื่อการนี้ก็จะหมุนเวียนอยู่ในท้องถิ่น เป็นค่าอาหารสัตว์ ทั้งพวกหญ้าต่างๆ อาหารข้นที่สามารถทำขึ้นมาได้เองจากสิ่งที่มีอยู่แล้วในชุมชน เช่น มันสำปะหลัง รำข้าว ข้าวโพด ฯลฯ ซึ่งไม่ต้องไปซื้ออาหารสำเร็จรูปในราคาแพงจากโรงงานผลิตอาหารสัตว์ที่ขนส่งมาจากไกลๆ นี่จึงเป็นทั้งเรื่องความมั่นคงทางอาหาร การลดภาระเรื่องการขนส่ง การประหยัดพลังงานและสิ่งแวดล้อมอีกมากมาย

นอกจากนี้ ยังมีโครงการอาหารกลางวันที่ต้องใช้ เนื้อ นม ไข่ ผัก อีกมากมายในแต่ละวัน ซึ่งชุมชนผลิตได้เองทุกอย่าง แต่ติดขัดเรื่องการบริหารจัดการ การแก้ไขระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการจัดซื้อจัดจ้าง นี่ก็สิ่งที่จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นมากมาย และถ้าทำได้จะเกิดประโยชน์ต่อเศรษฐกิจของชาติมากมายมหาศาล เราจึงจำเป็นต้องมีงานวิจัยที่จะไปต่อรองเอานโยบายดีๆ ให้กลับมาเป็นประโยชน์กับชุมชน นอกจากนี้ การวิจัยเพื่อให้เข้าใจถึงสิ่งที่ชุมชนมีและสามารถผลิตเองได้ รวมถึงสร้างมูลค่าได้ก็สิ่งสำคัญ เช่น ความต้องการอาหารในครัวเรือนของชุมชน รวมแล้วทั้งปีชุมชนต้องบริโภคผัก ไข่ เนื้อ นม ปลา ข้าวสาร นม ฯลฯ ปีละเท่าไร คิดเป็นมูลค่าเท่าใด ปัจจุบันเราสามารถพึ่งพาสิ่งเหล่านี้ในชุมชนได้ไม่น้อยเพียงใด จะวางแผนการผลิตและแบ่งงานตามความถนัดเพื่อผลิตให้ได้ อย่างไร เป็นต้น ในปัจจุบัน จะพบว่ามูลค่าหรือรายจ่ายที่ออกไปจากชุมชนมีจำนวนมากมหาศาล และค่าอาหารแทบทุกอย่างที่จ่ายออกไปกว่าร้อยละ 80 ชุมชนล้วนสามารถผลิตเองได้ แต่ความจริงกลับพบว่า ชุมชนต้องซื้ออาหารจากภายนอกตั้งแต่ร้อยละ 60-90

การวิจัยเพื่อตอบคำถามของตนเองว่ามีฐานทรัพยากรที่มีมูลค่าและคุณค่าไม่น้อยเพียงใด ก็เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการสร้างความตระหนักและสร้างข้อมูลในการขับเคลื่อนหรือต่อรองกับนโยบายสาธารณะในระดับต่างๆ เช่น มูลค่ามากมายมหาศาลของฐานทรัพยากรในท้องถิ่นที่ชุมชนเป็นเจ้าของ หรืออย่างน้อยก็มีส่วนในการเป็นเจ้าของ เช่น หนองน้ำ ทะเลสาบ บึงขนาดใหญ่ ป่าของชุมชน ที่ดินสาธารณะ รวมถึงความเป็นชุมชนที่สวยงามในเชิงกายภาพและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ศิลปะ สิ่งปลูกสร้าง พื้นที่ทุ่งรองรับน้ำหลาก นิเวศแบบป่าโคกที่เจ้าของที่ดินแต่ละรายรักษาดูแลเอาไว้จนเป็นป่าผืนใหญ่ติดต่อกัน ฯลฯ สิ่งเหล่านี้มีมูลค่า มีคุณค่า มีค่าใช้จ่ายและความทุ่มเทมากมายเพื่อให้ทรัพยากรเหล่านั้นเอื้ออำนวยประโยชน์ต่อสาธารณะ สมาชิกในชุมชนก็ควรต้องช่วยกันจ่ายเพื่อนำมาเป็นทุนในการจัดการดูแล องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น รัฐและเอกชนก็ต้องจ่ายให้กับชุมชนที่ทำหน้าที่ปกป้องสิ่งเหล่านี้ให้กับประเทศชาติ เอกชนเองก็ต้องมีส่วนรับผิดชอบในการที่จะจ่าย

หรือช่วยเหลือให้ชุมชนได้ทำหน้าที่ดูแลสมบัติของส่วนรวมอย่างยั่งยืน ในงานศึกษาการประเมินมูลค่าทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมหลายพื้นที่ พบว่า ทรัพยากรเหล่านั้นมีมูลค่ามากมายมหาศาล

การประเมินมูลค่าทางเศรษฐศาสตร์ของทรัพยากรประมงในอ่างน้ำพาน อ.สร้างคอม จ.อุดรธานี โดย สันติภาพ และขวัญเรือน (2558-2559) พบว่า ผลผลิตและผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำที่จับได้จาก 7 หมู่บ้านรอบอ่างน้ำพาน มีมูลค่ามากกว่า 14 ล้านบาท/ปี และจากการสัมภาษณ์ประชาชนตัวแทนครัวเรือน 228 ครอบครัวยังพบพื้นที่อ่างน้ำพาน มีจำนวนครัวเรือนร้อยละ 39.9 ที่คาดว่าจะเข้ามาใช้ประโยชน์เพื่อจับสัตว์น้ำ และในจำนวนนี้มีถึงร้อยละ 53 ที่ยินดีที่จะจ่ายค่าธรรมเนียมในการหาปลาเฉลี่ยเท่ากับ 168 บาท/ปี นอกจากนี้ ในกลุ่มคนที่ไม่ได้มีการเข้ามาใช้พื้นที่ ยืนยันดีที่จะจ่ายเพื่อการรักษาทรัพยากรให้คงอยู่ 136 บาท/ปี เมื่อคิดจากจำนวนครัวเรือนทั้งหมดรอบอ่างน้ำพานใน 3 ตำบล 7 หมู่บ้าน เท่ากับ 628 หลัง คิดเป็นมูลค่าการเพื่อใช้ในอนาคตและมูลค่าการคงอยู่ของทรัพยากรทั้งหมดเท่ากับ 107,774 บาท/ปี³

นอกจากนี้ การเพิ่มมูลค่าจากทรัพยากรเพื่อเสริมความเข้มแข็งของเศรษฐกิจชุมชนก็เป็นสิ่งสำคัญ กรณีตัวอย่างป่าชุมชนดงสามขา บ้านน้ำแคว ตำบลน้ำแคว อำเภอน้ำขุ่น จังหวัดเลย พบว่า ป่าชุมชนดงสามขามีมูลค่าทางตรงจากปริมาณไม้เท่ากับ 9,357 ล้านบาท⁴

ซึ่งกรณีแรกแม้จะเป็นจำนวนเงินไม่มาก แต่ก็เงินที่คนในชุมชนยอมที่จะจ่ายเพื่อการดูแล ส่วนกรณีการประเมินมูลค่าทรัพยากร จะเป็นตัวเลขที่บ่งชี้คุณค่าและมูลค่าของทรัพยากรทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งชุมชนได้ใช้ประโยชน์และเป็นเจ้าของอยู่ด้วย แม้ว่าจะเป็นป่าในพื้นที่สาธารณะ หรือป่าสงวนของรัฐ แต่เขาก็ได้ช่วยกันดูแลพื้นที่ หากลุ่มจะมีโครงการมาทำให้ป่าเสื่อมสภาพไป เช่น รัฐจะเอาไปให้นายทุนสัมปทานทำเหมือง ดังนั้น การลงทุนต้องยอมที่จะจ่ายค่าต้นไม้ตามมูลค่าดังกล่าวให้กับรัฐและชุมชนนอกเหนือไปจากมูลค่าตามค่าภาคหลวงแร่ด้วย หากชุมชนยอมให้ดำเนินการ สิ่งเหล่านี้ต้องบวกไปในต้นทุนโครงการในการวิเคราะห์ความเหมาะสมของโครงการ (Feasibility Study: FS) ด้วยเช่นกัน ซึ่งปัจจุบันนี้ ทรัพยากรของชุมชนส่วนใหญ่ ไม่ได้มีการนำเอากลไกทางเศรษฐศาสตร์มาใช้เป็นทุนในการจัดการ ชุมชนยังสามารถหารายได้จากการให้บริการแก่บุคคลภายนอกในการใช้พื้นที่ได้อีก เช่น ค่าธรรมเนียมการใช้พื้นที่เพื่อการท่องเที่ยว การให้บริการสถานที่ การให้บริการข้อมูล รวมถึงส่วนแบ่งจากการขายสินค้าที่ผลิตหรือหาได้จากฐานทรัพยากรของชุมชน สิ่งเหล่านี้จะทำให้ทุกคนเห็นคุณค่าของทรัพยากรมากขึ้น การเข้ามาหาประโยชน์ไม่ว่ากรณีใดทั้งภายในและภายนอก ทั้งจากโครงการของรัฐ เอกชน ก็จะต้องมีเงื่อนไขในการเจรจาและต่อรองมากขึ้นว่าจะมีการแบ่งปันผลประโยชน์กันหรือไม่อย่างไร รวมถึงจะได้มีข้อมูลเพื่อคำนวณความคุ้มค่าของโครงการที่รัฐ หรือเอกชนต้องจ่ายเพื่อชดเชยจากการทำให้ทรัพยากรเหล่านั้นได้รับผลกระทบ หรือดำเนินการอื่นใดในการสร้างความเป็นธรรมให้กับประชาชนยอมรับโครงการ สิทธิชุมชนที่อยู่บนพื้นฐานผลได้ผลเสียทางเศรษฐกิจ น่าจะมีพลังมากพอที่จะทำให้ชุมชนตื่นตัวและปกป้องฐานทรัพยากรของตนเองได้มากขึ้น

³ สันติภาพ ศิริวัฒน์ไพบูลย์ และขวัญเรือน ยอดคำ. 2558. โครงการวิจัยความหลากหลายของปลาและแนวทางการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประมงอย่างยั่งยืนในพื้นที่ชุ่มน้ำอ่างน้ำพาน อำเภอสร้างคอม จังหวัดอุดรธานี

⁴ อนุชา วิสัยแก้ว และคณะ. 2558. แนวทางการเพิ่มมูลค่าป่าชุมชนบ้านดงสามขา เพื่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของเศรษฐกิจชุมชนบ้านน้ำแคว ตำบลน้ำแคว อำเภอน้ำขุ่น จังหวัดเลย. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

[Type here]

ดังนั้น พลังของงานวิจัยและข้อมูลที่เป็นต่อการขับเคลื่อนงานเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิต
ของประชาชน เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องดำเนินการให้เกิดการรู้ เข้าใจ ประยุกต์ใช้ ต่อยอด ตีรอง เพื่อให้
เกิดเป็นพลังในการเปลี่ยนแปลงอย่างยั่งยืน...

สรุปประชุมเวทีเสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้

“ วิถีเกษตรอีสาน : ภาวะเศรษฐกิจที่เผชิญกับความท้าทายจากภายนอก และภายในประเทศ ”

วันที่ 14 – 15 มีนาคม 2559 ณ โรงแรมพิมานการ์เด็น อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

กล่าวต้อนรับ ทิมา และวัตถุประสงค์การจัดงาน

โดยคุณเดชา เปรมฤดีเลิศที่ปรึกษา กป.อพช.ภาคอีสาน

ขอบคุณอาจารย์บัญชากรที่ช่วยให้เกิดเวทีนี้ขึ้นมา ผมอยากจะเล่าความเป็นมานิดหนึ่งโดยภาพใหญ่ในภาคอีสานมีความพยายามที่จะมีวงพูดคุยกันเพื่อที่จะก้าวข้ามอะไรบางอย่างมาเป็นระยะเวลาพอสมควร มีวงเจอกันเอง มีการเชิญวิทยากรภายนอกเพื่อที่จะมาแลกเปลี่ยนสนทนากันอย่างให้กระชับช่องว่างระหว่างขบวนอีสานมาแล้วอย่างน้อยก็ประมาณ 5 ครั้ง จนมาถึงครั้งหลัง ๆ ก็มีความคิดว่าญาติมิตรสนิทของเราโดยเฉพาะอาจารย์บัญชากร น่าจะได้เข้ามามีส่วนอย่างมากในการที่จะช่วยให้ขบวนในภาคอีสานกระชับมากขึ้น ซึ่งก็ได้มีโอกาสคุยอย่างไม่เป็นทางการกับอาจารย์บัญชากรก่อนหน้านี้ 2 ครั้ง เพื่อให้เกิดเวทีนี้ขึ้นมา ซึ่งผมเองเชื่อว่าขบวนการแบบนี้จะค่อย ๆ หลอม การพูดคุยก็เป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้การเข้าใจตรงกันมากขึ้น เมื่อสองสัปดาห์ที่แล้วเราก็มีวงประชาสังคม ซึ่งก็มีเพื่อนมิตรที่กรุงเทพฯ มาพูดคุยกันก็ได้ข้อคิดดีๆ เช่น การทำงานที่ไม่หวังแค่ผลที่จะได้มา แต่น่าจะห่วงใยถึงระหว่างทางที่ทำอะไรให้คนเกิดการเรียนรู้ และเข้าใจกันมากขึ้น วันนี้หัวข้ออาจจะเป็นวิจัย ประเด็นเศรษฐกิจ แต่ที่สำคัญ คือ ระหว่างทางจะอย่างไรเพื่อให้คนที่มาร่วมทำงานได้เกิดการเรียนรู้ แล้วก็กระชับความสัมพันธ์มากขึ้นเรื่อย ๆ

ซึ่งผมก็ได้คุยกับทีมทำงานว่าการตั้งโจทย์วิจัยเป็นเรื่องหนึ่งที่ต้องทำให้ชัดในช่วง 2 วันนี้ และได้ข้อคิดการทำวิจัยที่ชัดเจนมากขึ้น และอีกพื้นที่หนึ่งที่พี่น้องเครือข่าย NGOs ในอีสานต้องให้ความสำคัญการเชื่อมโยงขบวนเครือข่ายของแต่ละเครือข่าย สามารถกระชับความสัมพันธ์ แล้วก็สร้างความเข้มแข็ง การสร้างผู้นำ และองค์กรชาวบ้านให้เข้มแข็ง เรื่องนี้ต้องคู่กันไปด้วย และภาพกว้างอีกภาพหนึ่งก็คือว่าเครือข่ายหลายเครือข่ายเราเคยเชื่อมโยงกัน และเคยสามารถทำงานร่วมกันได้ดีพอสมควรที่ผ่านมา หลายคนก็อยากจะให้ย้อนรำลึกภาพนั้นด้วยเพราะฉะนั้น 2 วันนี้ก็อาจจะมีโจทย์ที่มากกว่าการวิจัยที่กำลังจะคุยกัน คืองานวิจัยพรรคพวกเราในอีสาน เช่น เครือข่ายเกษตรทางเลือก เป็นต้น ทำอย่างไรให้น้ำหนักการสร้าง ความเข้มแข็งของขบวนให้เข้ามาอยู่ในงานวิจัยให้ได้ด้วย ข้อคิดจากวงประชาสังคมของสัปดาห์ที่แล้วที่เขาให้ความสำคัญการทำงาน

ระหว่างทางที่อาจจะสำคัญกว่า ขอทั้งท้ายไว้ตรงนี้ และทาง กป.อพช.อีสานก็ขอต้อนรับ และขอกราบ
ขอบพระคุณท่านด้วยนะครับที่เสียสละทั้งเวลาและมาให้ความรู้แลกเปลี่ยนกับพวกเราเพื่อเป็นประโยชน์
ต่อไปก็ขอบคุณครับ

วิเคราะห์แลกเปลี่ยนสถานการณ์ ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนอีสานท่ามกลางวิกฤตเศรษฐกิจ และความ เสี่ยงแนวโน้มในอนาคต (รวมแลกเปลี่ยน)

นำวิเคราะห์โดย ดร.วิโรจน์ ณ ระนอง สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI)

รศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง รองผู้อำนวยการฝ่ายชุมชน และสังคม สกว.

คุณบุญส่ง มาตรขาว เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน

ดำเนินรายการโดยคุณสุเมธ ปานจำลอง เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน

คุณสุเมธ ปานจำลอง ผู้ดำเนินรายการ ประเด็นชุมชน และชาวนา การเปลี่ยนแปลงของสังคมทุก
วันนี้ทางภาคเกษตร โดยเฉพาะชาวนาเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบสูงที่สุดอยู่แล้ว วันนี้เราจะช่วยกันมองหลาย
มิติ จากภาพกว้างจนถึงภาพเล็กในระดับชุมชน ตั้งแต่นักวิชาการ นักพัฒนา ผู้นำชุมชน เราจะเริ่มที่นักวิชาการ
ก่อน

ดร.วิโรจน์ ณ ระนอง สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI) วันนี้จะเน้นเรื่องชาวนา มอง
จากสภาพแวดล้อมภายนอกที่เป็นผลโดยตรง ภาวะเศรษฐกิจโลกที่ซบเซา ราคาน้ำมัน มีผลต่อราคาพืชผลทาง
การเกษตร และเชื่อมโยงกับปัจจัยภายในที่เกี่ยวข้องด้วย การที่เรามีเศรษฐกิจที่พึ่งการส่งออก การพึ่งแรงงาน
และเป็นแรงงานต่างชาติค่อนข้างมาก เศรษฐกิจที่พึ่งพลังงานค่อนข้างเยอะ และเรื่องน้ำก็เป็นประเด็นใหญ่
แม้กระทั่งการอยู่ในภาวะรัฐประหาร ซึ่งทำให้อะไรที่เป็นเดิมต่อก่อนหน้านี้ หรือว่า อะไรที่เราได้จาก
ต่างประเทศก็ถูกลดระดับการช่วยเหลือลงไป

ด้านปัจจัยภายในที่สำคัญปัจจัยทางการเมือง อุดมการณ์และแนวคิดทางการเมือง การแบ่งขั้ว เลือก
ข้าง และความคิดการเมืองแบบภูมิภาค รวมทั้งการเมืองที่มีการใส่เรื่องศีลธรรม ศาสนา ศรัทธาเข้ามาด้วย
ภายใต้รัฐบาลทหาร และตามมาด้วยแนวคิดเราอยู่ในระยะเปลี่ยนผ่าน บอกว่า “ขอเวลาอีกไม่นาน”การจัด

ระเบียบ นโยบายประชารัฐ เป็นแค่วาทะกรรมใหม่ ท่ามกลางคำถามจะมีเลือกตั้งเมื่อไหร่ หรือ คสช.จะอยู่นานไหม เป็นต้น ปัจจัยสำคัญพื้นฐานด้านประชากรและทรัพยากร

ระยะยาวปัจจัยพื้นฐานจริงจะเป็นประเด็นที่สังคมชอบตั้งคำถาม อย่างเช่น เรื่องของการแบ่งชั้นทางสังคม ความสัมพันธ์ของการที่มีลำดับชั้นในสังคม ระบบการศึกษาที่ไม่สร้าง ไม่เอื้อให้คนคิดเองอะไรแบบนี้ แล้วก็เน้นผลิตคนไปเป็นเครื่องจักร เครื่องมือทางเศรษฐกิจ มากกว่าการเป็นพลเมืองที่มีความคิดของตัวเอง รวมไปถึงทั้งระบบการศึกษาและสังคมวัฒนธรรม และส่งผลทำให้เกิดความไม่เข้มแข็งทางวิชาการ ไม่ต้องสนใจในเรื่องหลักการ แต่สู้กันด้วยวาทะกรรม ปัญหาข้อมูล ขาดการวิเคราะห์ การขาดการตรวจสอบซึ่งกันและกันหมดตั้งแต่ระดับผู้นำประเทศ ผู้นำชาวบ้าน หรือปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งการไม่ได้สร้างคนที่คิดเองเป็น แต่เราพยายามสร้างคนให้พึ่งความเชื่อมั่น ไว้วางใจ หรือศรัทธาก็ทำให้การจะพัฒนาเศรษฐกิจ สร้างสรรค์ อุตสาหกรรม หรือเทคโนโลยี ต่าง ๆ ก็ทำได้ยากขึ้น ปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อม เช่น ภัยพิบัติ ภัยแล้ง แต่ที่สุดแล้วระยะยาวปัจจัยพื้นฐานด้านสังคมวัฒนธรรมและการศึกษาจะเป็นตัวแปรสำคัญที่สุดต่อการกำหนดอนาคตของประเทศ ทั้งระยะปานกลางและระยะยาว

ปัจจัยกำหนดความดี สิ่งที่ดีในระยะยาวและยาวมาก ปัจจัยที่หนึ่งคือ เรื่องของฐานทรัพยากรธรรมชาติ พลังงานยังยืนแต่ยังนำมาใช้ได้น้อยหลายอย่างยังแพงอยู่ เช่น พลังแสงอาทิตย์ พลังลม นอกจากนี้แล้วพวกแบตเตอรี่เกิดการสะสมเป็นมลภาวะ ส่วนทรัพยากรอื่น ๆ ส่วนใหญ่ก็มีแนวโน้มที่จะร่อยหรอลงมีการแย่งกันใช้กันมากขึ้น เรื่องน้ำเป็นตัวหลักที่สำคัญมาก ๆ และจะเป็นปัญหาใหญ่ เราทำเกษตรที่ต้องใช้น้ำมาก หากแต่ในเอเชียเรามีน้ำที่จะใช้น้อยกว่าหลายประเทศ ทรัพยากรที่ต้องใช้ร่วมกัน สิ่งแวดล้อม อากาศ ซึ่งก็มีการแย่งกันใช้กติกาของรัฐมีผล ไม่ว่าจะเป็นรัฐบาลมาจากรัฐประหาร หรือรัฐบาลเลือกตั้ง ไม่ฟังเสียงประชาสังคม ภาคประชาชน

แต่โดยรวมแล้วเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ เป็นปัญหาที่แนวโน้มคงไม่ได้ดีขึ้น ที่จะมีโอกาสดีขึ้นมานิดหน่อย คือที่ดิน และด้านทรัพยากรมนุษย์ เราก็ต้องการความเป็นอยู่ที่ดี เราก็ต้องมีคนทำงานมากพอ มีความสามารถมากกว่าเป็นแค่ผู้ใช้แรงงาน คือมีความสามารถในการคิดมีทักษะ ซึ่งก็จะขึ้นอยู่กับระบบการศึกษา การฝึกอบรม การเมือง วัฒนธรรมด้วย จึงจะทำให้เรามีความเป็นอยู่ที่ดี มีคุณภาพชีวิตที่ดีที่สำคัญก็คือว่าเราอยู่ในโลกที่มีการแข่งขันค่อนข้างมาก และโลกยังมีการแข่งขันสูง และยิ่งสูงขึ้นเรื่อย ๆ

ถ้าเราอยู่เฉย ๆ ความเหลื่อมล้ำด้านรายได้จะเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วยกตัวอย่างเรามีคนจากประเทศไหนก็ไม่รู้ คิด Face Book คิดอะไรขึ้นมา แล้วรายได้ของพวกเขาที่พุ่งขึ้นมหาศาล จะมีระบบซึ่งคนจำนวนมากจะมี

รายได้เพิ่มขึ้น ขณะที่การผลิตสินค้ามากขึ้น ผลิตได้ดี และมีประสิทธิภาพมากขึ้นด้วย ต้นทุนต่อหน่วยจะลดลง รายได้ของคนที่ทำตรงนี้ก็จะมีแนวโน้มลดลงถ้าไม่ทำอะไรเพิ่มขึ้นไปอีก ซึ่งเป็นธรรมชาติของการแข่งขัน ประเทศไทยเรา จะพัฒนาให้หลุดพ้นจาก “ กับดักของรายได้ปานกลาง “ ซึ่งนักวิชาการหลายคนที TDRI ก็วิเคราะห์ติดตามเรื่องนี้เหมือนกัน

รายได้ที่จะเพิ่มขึ้นต้องอาศัยคนที่มีความรู้ ความสามารถเพิ่มขึ้น ใช้เทคโนโลยีที่ดีขึ้น อย่างเช่น ทักษะการใช้คอมพิวเตอร์มากขึ้นในยุคเศรษฐกิจของยุคดิจิทัลเราก็หวังพึ่งรัฐบาลด้านเศรษฐกิจได้ค่อนข้างน้อย ปกติรัฐเองก็มีประสิทธิภาพน้อยและแข่งกับเอกชนได้ไม่ค่อยดีนัก อย่างรัฐบาลยังลักษณะทำโครงการรับจำนำข้าว แล้วก็ขายข้าวไม่ได้ ปัญหาทุจริตปัญหาด้านการขายข้าว แม้กระทั่งตอนที่เขาถูกบีบว่าต้องขาย ก็ไม่สามารถที่จะใช้เงินได้แล้วก็ขายไม่ได้ และรัฐบาลปัจจุบันก็เจอปัญหาราคายางพารา เพราะฉะนั้น เรื่องเศรษฐกิจอย่าไปหวังพึ่งรัฐบาลมาก ทั้งการปฏิรูปเพื่อพัฒนาคนก็ยังหวังยากไปใหญ่ โดยเฉพาะภายใต้สังคมที่ปิดกั้นเสรีภาพ คนไม่มีอิสระทางความคิด

ปัจจัยสำคัญที่จะมีผลการเปลี่ยนแปลงในระยะยาว ได้แก่ด้านประชากร ผลเกิดจากการตัดสินใจของผู้หญิงไทย ที่ได้รับการศึกษาและมีโอกาสในการทำงานนอกบ้านที่เพิ่มขึ้น ทำให้ต้นทุน เวลาและโอกาส ฯลฯ ในการมีลูกมันแพงขึ้น ในขณะที่ยุคสมัยก่อนมีการรณรงค์การคุมกำเนิด จนกระทั่งปัจจุบัน ยุคที่บอกว่าผู้หญิงไทยคนหนึ่งควรจะมียูกประมาณ 1.3- 1.5 คน อันนี้ก็หมายความว่านักประชากรศาสตร์ ได้คำนวณแล้วว่าถ้าเราจะรักษาจำนวนประชากรเราไว้ให้ได้คงที่ ผู้หญิงไทยเราซึ่งส่วนใหญ่ก็จะอยู่ในครอบครัวที่เป็นครอบครัวที่มี 2 คน คือ มีพ่อ-แม่ เพราะฉะนั้นผู้หญิงไทยจะต้องมีลูกอยู่ที่ประมาณ 1.2 คน จึงจะสามารถทดแทนและรักษาจำนวนประชากรเอาไว้ได้คงที่ ซึ่งการที่เราอยู่ในประมาณ 1.4 ก็หมายความว่าจำนวนประชากรของเรา กำลังจะเริ่มลดลง ซึ่งถ้าตามที่มีการคาดการณ์เอาไว้ ประมาณปีนี้จะปีแรกๆที่จำนวนประชากรของเราจะเริ่มลดลง

แต่ปัจจุบันสัดส่วนของประชากรวัยทำงานของเราก็เริ่มลดลงไปแล้ว การเพิ่มขึ้นของผู้สูงอายุก็มากขึ้น ซึ่งย่อมมีผลต่อเรื่องของสวัสดิการสังคม เรื่องสุขภาพด้วย และการทำนาก็เป็นตัวอย่างที่ดี คือชาวนาที่อายุมากขึ้นก็ไม่สามารถหลังสู้ฟ้าหน้าสู้ดินได้เหมือนเดิม แต่เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นมา 2-3 ส่วน คือ (1) มีการใช้เครื่องจักรกลเข้ามาช่วยในการทำงานมากขึ้น (2) คือ มีทีมรับจ้าง ซึ่งทีมรับจ้างก็สามารถช่วยแก้ไข ปัญหาได้ 2 ส่วน คือ การแก้ปัญหาเกษตรกรผู้สูงอายุ และแก้ปัญหาแรงงานแฝงในภาคเกษตร พอมาเป็นทีมรับจ้าง เขาสามารถหมุนเวียนไปรับจ้างจากนาหนึ่งไปอีกนาหนึ่ง ในภาคกลางสมัยที่ยังไม่มีปัญหาเรื่องน้ำแล้ง เรียกว่า ทีมรับจ้างพวกนี้มันงานทำตลอดทั้งปี ซึ่งก็ช่วยแก้ปัญหาเรื่องของคนว่างงาน และปัญหาที่ว่าไม่มี

แรงงานในภาคเกษตรมากพอ ในขณะที่ตัวกันแรงงานเราเองก็ขาดแคลนแล้วก็ต้องพึ่งแรงงานจากต่างชาตินานแล้ว ซึ่งก็มีตัวเลขอย่างที่ไม่เป็นทางการประมาณ 7 ล้านคน

การที่มีแรงงานต่างชาตินาน ก็มีผลทำให้ค่าแรงของเราเพิ่มขึ้นช้า อย่างเช่นการขอค่าแรงขั้นต่ำ เพิ่มขึ้นเป็นวันละ 300 บาท นายจ้างไปใช้แรงงานต่างชาติที่ถูกกว่า ขณะเดียวกันก็ยังมีคนที่อยู่ในภาคเกษตรค่อนข้างเยอะในประเทศไทย เมื่อเทียบกับประเทศอื่น แล้วก็มีคนจำนวนมากที่พร้อมจะกลับไปทำเกษตรถ้าหากว่าราคาสินค้าเกษตรดี ซึ่งเราจะเห็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นช่วงจำนำข้าวสมัยรัฐบาลยิ่งลักษณ์ แล้วก็ภาครัฐ ธุรกิจ และภาคประชาสังคมเองต่างก็หาเงินกับอุดมการณ์ทางการเกษตรกันมาก ซึ่งช่วงหลังสร้างรายได้ ให้ประมาณ 7.7% ของประเทศ แต่ว่าเก็บคนไว้ ซึ่งก็แล้วแต่นิยามว่าเราจะนิยาม คำว่า เกษตรกร อยู่ระหว่าง 20 – 40 % ซึ่งก็หมายความว่าโดยเฉลี่ยแล้วเกษตรกรก็จะต้องจนกว่าคนที่เหลือของประเทศ ตรงนี้ก็ชัดเจน ถ้ารัฐบาลไม่ไปทำให้ราคาสินค้าเกษตรแพงขึ้น เช่น แพงขึ้นเป็นเท่าตัว แต่พอไปทำแล้วแล้วนั้นมันก็มีปัญหาอื่นตามมา ซึ่งผมไม่มีเวลาลงรายละเอียดมาก แต่ถ้าเทียบกับประเทศพัฒนาแล้วหลายประเทศ จะเห็นว่าสัดส่วนของรายได้จากเกษตรของเขาก็ไม่เยอะ คือประมาณ 3.7% ของ GDP แต่ว่าคนของเขาโดยส่วนใหญ่ก็ประมาณไม่เกิน 3% ของประชากร เพราะฉะนั้นในระยะยาว ยังไงภาคการเกษตรก็จะยังไม่สามารถเป็นรายได้หลักและก็ยัง ไม่เป็นที่พึ่งพิงของคนจำนวนมากได้ คือถ้าคนน้อย เกษตรจำนวนหนึ่งซึ่งมีการปรับตัวก็จะสามารถอยู่ได้ แต่ถ้ามีคนมาก ๆ ยังไงเกษตรกรก็ต้องเป็นอาชีพที่อยู่คู่กับความยากจน แต่ในขณะเดียวกันทุกฝ่ายก็ขายอุดมการณ์เกษตร ไม่ว่าจะเป็นตั้งแต่บิดาของการเกษตรเป็นต้นมา

อุดมการณ์ทางการเกษตรก็เรียกร้องให้คนอยู่กับเกษตร ทำเกษตรต่อหรือกลับบ้านไปก่อน ซึ่งฝ่ายการเมืองหรือรัฐบาลก็พยายามจะสัญญาว่าอยู่ทำเกษตรไปเถอะ รัฐบาลจะทำให้ราคาดี แล้วก็มีการกำหนดโครงการต่างๆ เช่น โครงการแทรกแซงราคาตลาด เป็นต้น หรือโครงการอะไรต่าง ๆ มากขึ้น แต่ว่าระยะหลังเขาก็มีโครงการที่พยายามผลักดันให้กลับบ้านไปทำเกษตรมากขึ้น ถ้าถามผมว่าในยุคนี้ที่เป็นเกษตรยุคประชารัฐ ซึ่งหลายท่านก็คงจะทราบว่าประชารัฐเองก็ดำเนินการโดยภาคเอกชน ธุรกิจใหญ่เป็นหลัก ซึ่งข้อเสนอก็จะมาจากบริษัทยักษ์ใหญ่ในแต่ละธุรกิจที่นั่นอยู่ตรงนั้น เขาก็เสนอเกษตรแปลงใหญ่ ซึ่งถ้าเขาทำแปลงใหญ่เองก็ไม่แปลก แต่ว่าอันหนึ่ง คือ พยายามเสนอให้เกษตรกรเอาที่ดินมารวมกันแล้วก็มาทำร่วมกัน ซึ่งถ้าคิดง่าย ๆ ก็คือทำเป็นระบบแปลงรวมคล้ายกับที่ดินเคยทำมาแล้ว และก็ประสบความสำเร็จไปแล้ว เสร็จแล้ว Model แรกเขาบอกว่าให้ข้าราชการเป็นผู้จัดการฟาร์ม ซึ่งผมคิดว่าถ้าจะทำแบบนั้นจริง ถ้าไม่ทำด้วยภาคธุรกิจเอง ก็คงจะไม่มีเกษตรกรรายไหนที่จะไปเข้าร่วมโครงการ แต่ว่าตอนนี้เขาก็คงมีความพยายามในเรื่องนี้อยู่

และผมคิดว่าโครงการสร้างคนกล้าคิดค้น นี่ก็เป็นความพยายามส่วนหนึ่งที่จะสร้างผู้จัดการฟาร์มสำหรับเกษตรแปลงใหญ่ เหล่านี้เป็นฝั่งธุรกิจซึ่งผมเองก็ได้ไปนั่งประชุมร่วมกับเขา 2-3 ครั้ง และผมก็เคยไปเสนอกับเขาว่า นอกจากแบบเกษตรแปลงใหญ่ ยังเกษตรกรอีกจำนวนหนึ่ง ที่อยากจะทำเกษตรแบบที่เขาเคยทำต่อไป ดังนั้นควรที่จะมีมาตรการรองรับเกษตรกรกลุ่มนี้หรือเสนอว่าให้เอาภาคประชาสังคมเข้าไปร่วม แต่เขากลับโครงการจะไม่เดิน เขาก็ทำไปตามแบบประจักษ์ไป

ในขณะที่พื้นที่ข้างล่างมีปราชญ์กลุ่มหนึ่งที่ร่วมกับกองทัพมีแนวร่วมที่ประกอบด้วยชนชั้นกลาง ชนชั้นกลางสูง ที่ออกแคมเปญสนับสนุนให้คนกล้าคิดค้น ดึงคนที่อยู่ในเมืองเข้ามาอบรมเพื่อกลับไปทำการเกษตร แต่ก่อนหน้านั้นจะมีคนกลุ่มหนึ่งที่ริเริ่มทำไปก่อนแล้วแต่เป็นการทำแบบ Part time หรือชวาวาวันหยุด แล้วก็พยายามดึงคนที่ไม่ได้คิดที่จะทำจริงไปอบรมโดยให้เหตุผลว่าภาคเกษตรกำลังอ่อนแอ มีคนรับจ้างอยู่ในเมืองกว่า 40 ล้านคน แต่ตัวเลขนี้เกินจริงหลายเท่า เพื่อเอาตัวเลขไปทำโครงการเสนอหน่วยงานของภาครัฐ เงินสนับสนุนในปีแรกมาจากมูลนิธิภาคธุรกิจสสส. ซึ่งรัฐบาลพยายามนำ สสส. มาเป็นแหล่งทุนของภาครัฐ ภาพการโฆษณาทางทีวีที่เกินจริง มีรายได้วันละ 20,000 บาท เดือนละ 200,000 บาท หรือ การปลูกข้าว 6 ต้นต่อไร่ เป็นต้น

แนวโน้มเศรษฐกิจ การเมืองในระยะสั้นถึงระยะปานกลาง ที่ผ่านมามาดูจะเห็นว่าเศรษฐกิจไทยพึ่งการส่งออกมาแต่ไหนแต่ไรแล้ว โดยในช่วงก่อนการปฏิวัติในปี 2475 ยอดการส่งออกข้าวของเราส่งออกข้าวเพิ่มขึ้น แต่รายได้ลดลงไปเกือบครึ่งหนึ่ง ซึ่งปีถัดมาก็มีการปฏิวัติ 2475 แล้วก็เกิดภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจ มีการไล่คนออก หรือปัญหาอื่นทำให้เกิดผลกระทบที่ต้องเดินเท้ากันบ้าง สิ่งนี้ก็เป็นตัวอย่างหนึ่งของวิกฤตเศรษฐกิจ ซึ่งเชื่อมโยงกันกับตลาด พอเราพึ่งพิงการส่งออกมากเราก็ได้รับผลกระทบจากเศรษฐกิจโลกซึ่งมาตอนหลังก็เศรษฐกิจจีน ด้วยมันซบเซาลง ราคาน้ำมันก็กระทบไปถึงสินค้าการเกษตร ตั้งแต่ยางพาราไปจนถึงธัญพืช ด้วย

แล้วก็มองว่าเศรษฐกิจโลกเองก็คงจะยังซบเซาไปอีกหลายปี ส่วนจีนอาจจะเพิ่งเริ่มต้นเท่านั้น แต่ก็ไม่ใช่ว่าทุกประเทศจะมีปัญหาแบบเรา ในขณะที่อินเดีย เวียดนาม ฟิลิปปินส์ มีอัตราการเจริญเติบโตที่ค่อนข้างจะสูงกว่าต่างประเทศ ซึ่งส่วนหนึ่งก็มาจากปัจจัยที่เกี่ยวกับการเมืองด้วยก็คือ เรื่องรัฐประหาร ซึ่งก็จะส่งผลกระทบทั้งภายนอกและภายในด้วย ในด้านภายนอกถึงแม้เราจะไม่ได้โดนบอยคอต ซึ่งส่วนหนึ่งอาจจะเป็นเพราะว่าไทยมีความสำคัญทางเศรษฐกิจมากกว่าที่เขาจะบอยคอตเราจึงไม่มีการคว่ำบาตร แต่ว่าแต้มต่อ หรือว่าการเอื้อ ความร่วมมืออะไรต่าง ๆ ที่เราอาจจะเคยได้ ก็อาจจะหายไป แล้วรัฐบาลเราก็นั่งไปพึ่งจีนกับรัสเซีย ซึ่งก็ทำให้เรามีทางเลือก และอำนาจในการต่อรองน้อยลง

ส่วนในประเทศเราเองที่สำคัญ ก็คือความไม่มั่นใจในอนาคตของคน ซึ่งอันนี้เป็นตัวที่สำคัญมาก ก็คือว่า สิ่งที่รัฐบาลทุกรัฐบาลมีก็คือ เรื่องของอำนาจ แต่รัฐบาลสร้างเงินเองไม่ได้รายได้ของรัฐบาลมาจากการเก็บภาษี เพราะฉะนั้นรัฐบาลจึงมีเงินให้ใช้จ่ายได้จำกัด ถ้าขึ้นภาษีมาก ๆ ตอนที่เศรษฐกิจแย่ก็จะทำไม่ได้ เพราะฉะนั้นรัฐบาลเองจะเป็นกำลังซื้อที่อาจจะไม่ค่อยมาก ประชาชนต้องใช้จ่ายอย่างระมัดระวัง เก็บเงินออม ช่องว่างทางรายได้ยังมีความเหลื่อมล้ำอยู่

ความเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบาย หรือมาตรการที่เห็นเด่นชัดที่สุด คือแนวคิดเรื่องการจัดระเบียบ แต่สร้างปัญหา ซ้ำเติมเศรษฐกิจรายย่อย หรือการควบคุมราคาสลากกินแบ่งรัฐบาล นโยบายการทวงคืนผืนป่า คัดยางหวัดราคาจะสูงขึ้นจัดระเบียบการค้าในเมือง หรือการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ หากแต่ก็ไม่ต่างจากยุครัฐบาลยิ่งลักษณ์ ความพยายามผลักดันเขตเศรษฐกิจพิเศษ ลดขั้นตอนทางกฎหมายยกเว้น EIA HIA EHIA การใช้มาตรา 44 ไปอีกนานเพื่อที่จะทำให้โครงการขนาดใหญ่เดินได้เร็ว แล้วก็จะไปกระตุ้นระบบเศรษฐกิจให้เติบโตขึ้น อย่างไรก็ตามก็ต้องใช้ที่ดินเขตป่า ในป่าก็มีประชาชนอาศัยอยู่ความขัดแย้งรุนแรงในพื้นที่ก็ตามมา เอกชนก็กลัวไม่กล้ามาลงทุน

นโยบายประชารัฐเศรษฐกิจฐานราก โดยใช้แนวคิดธรรมะเพื่อความเจริญ ธรรมะแห่งการรวมตัวร่วมคิดร่วมทำ ใช้แนวคิดสามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา เดิมเป็นภาควิชาการแต่ตอนนี้เป็นภาคธุรกิจ เช่น ไทยเบฟ ซีพี เอสซีจี ปตท. เป็นต้น แต่ไม่มีภาคประชาชน-ประชาสังคมและไม่ฟังเสียงนี้ จะเอาเข้าไปก็ต่อเมื่อวางแผนเสร็จแล้ว แต่หวังใช้ภาคประชาชนตอนนำแผนไปปฏิบัติ

ช่วงการเมือง แบบกระบวนการต่อสู้กันเชิงอุดมการณ์ คล้ายการปฏิวัติวัฒนธรรมของจีน ส่วนของปราชญ์เดินดินก็ดังไปเป็นกลไกหรือเครื่องมือของรัฐ ซึ่งกระเทือนมาถึงเครือข่าย NGOs กป.อพช.อีสานด้วย รวมทั้งการเมืองการเมืองสองมาตรฐานหรือตุลาการสอง หรือหลายมาตรฐานก็คงจะดำรงอยู่ต่อไป เป้าหมายหลักของการรัฐประหารอาจจะไม่ใช่เรื่องของการปรองดอง แต่เป็นการจัดการเพื่อไปสู่การเปลี่ยนผ่าน และรัฐบาลก็คงจะอยู่ยาวจนเลยการเปลี่ยนผ่านไม่รู้ว่าจะยาวนานไหน

ซึ่งภายใต้สถานการณ์บ้านเมืองแบบนี้สิ่งที่ควรทำก็คือ เน้นการแสวงหาธรรมที่อยู่บนพื้นฐานของความจริงเป็นวิชาการ แล้วก็พร้อมที่จะเปลี่ยนเป้าหมาย หรือจุดยืนตามความรู้ และความเป็นจริงได้ แล้วสิ่งที่ไม่ควรจะทำ คือการใส่ศีลธรรมเข้าไปในการเมือง แทนที่จะทำให้มีการต่อรองกันได้ แต่กลายเป็นเรื่องของความดี ความชั่วไป นำไปสู่ภาวะยากที่จะพูดคุยตกลงอะไรบางอย่างร่วมกันได้ซึ่งตัวอย่างของการใส่ศีลธรรม

เข้าไปในการเมือง เช่น การเมืองแบบภูมิภาค การเมืองแบบศาสนานิยม การเมืองแบบแบ่งพรรคแบ่งพวก แบ่ง
ข้าวแบบสุดโต่ง หรือการเมืองที่ยึดโยงในตัวบุคคล หรือตัวสถาบันต่าง ๆ

คุณสุเมธ ปานจำลอง : เกษตรทางเลือก และชุมชนชาวนาการเกษตรยังจะเป็นอาชีพ รายได้น้อย
ภายใต้ภาวะกรรม ความอ่อนแอของภาคเกษตร ถูกอ้างที่จะเข้ามาพัฒนาทำเกษตรแปลงใหญ่เทคนิคที่จะมา
ทดแทนในสิ่งที่เป็นเทคนิคเดิมที่มีรายได้น้อย ภาวะเศรษฐกิจซบเซาของเศรษฐกิจโลกที่กระทบต่อชาวนา
ราคาผลผลิต เพราะเราพึ่งการส่งออก ภายใต้การเมืองแบ่งข้าวขัดแย้งโครงการต่างๆที่ลงสู่ชุมชน และมีพวกเรา
ไปเกี่ยวข้องทั้งกระทบต่อเราด้วย

รศ.ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง (รองผู้อำนวยการฝ่ายชุมชน และสังคม สกว.) : ประเด็นที่จะแลกเปลี่ยน
ถึง 1 ไร่ ผลิตได้ 6 ตัน ซึ่งเป็นไปไม่ได้ แค่ 1 ไร่ 1 ตันยังแทบแย่ หากทำแบบทดลองก็อาจจะได้ มามองถึง
สถานการณ์เรื่องข้าว สิ่งที่เป็นอยู่ การปลูกข้าวแบบที่เรียกว่า ปลูกข้าวเจ็ก หรือข้าวแข็ง ข้าวคุณภาพต่ำ และ
แหล่งผลิตใหญ่อยู่ในภาคกลางแล้ว ข้าวส่วนใหญ่ 37 ล้านตันไม่สามารถทำแบบเดิมได้อีกต่อไป คือปลูกข้าวขาย
เจ็ก เพราะราคาเป็นปัญหามาก โดยเฉพาะหลังโครงการจำนำข้าวมาเปรียบเทียบให้เห็น คือ เรามีข้าวเก่าที่ค้างอยู่
ในสต็อก(ประมาณ 14 ล้านตัน) ทั้งต้นทุนการปลูกข้าวของเราสูง คำนวนประมาณ 5,000 – 6,000 บาทต่อตัน
วันนี้ซื้อที่ 8,000 บาทต่อตัน(แต่มีการหักค่าความชื้น)แต่ว่าปริมาณข้าวช่วงนี้มีน้อย และจะผลิตให้ได้ 1 ไร่ 1 ตันก็
ต้องลงทุนมาก ชาวนาที่เช่าที่นาก็มีแต่ขาดทุน ยิ่งการเปิดเสรีอาเซียน การแข่งขัน ชาวนาภาคกลางที่ปลูกข้าว
คุณภาพต่ำก็จะตายสนิท

สภาพภูมิอากาศเปลี่ยนแปลง ผลผลิตลดลง จากประมาณสัก 60 -70 %จากที่เคยได้ข้าว 100 % ก็คือข้าว
ปัญหาข้าวไม่ผสมเกสรซึ่งมันเป็นกันทั้งทุ่ง อันนี้ยังทำให้หนักมากเข้าไปอีก เชิงนโยบายของรัฐบาลที่จะลดให้
เหลือ 25 ล้านตัน ก็ลดลงไปประมาณ 10 กว่าล้านตัน นี่สิ่งที่ทำอยู่ มาตรการส่งเสริมพืชหลังนา ปอเทือง ถั่วเขียว
ฯลฯ การห้ามทำนาปรัง (แต่ชาวบ้านไม่เลิกเพราะไม่รู้จะทำอะไร) ซึ่งมองว่ามาตรการเหล่านี้ไม่ได้โยงกับ
ปัญหาของชาวนา ไม่ว่าจะเอาลูกเป็ดมาแจกเลี้ยง หรือที่ดีขึ้นมาหน่อยก็คือ การหารลดเกี่ยวข้าวราคาถูก

นโยบายรัฐที่สำคัญอีกหนึ่งเรื่องเกษตรแปลงใหญ่ ตอนนี้เท่าที่ผมเห็นในทุกๆ คือ เกษตรแปลงใหญ่ที่แรก
เขาก็คิดจะให้ เป็นเกษตรแบบ CP ซึ่งก็เข้าใจว่าเพราะ CP เป็นคนเสนอ ซึ่งในส่วนของเราเองก็มีแนวคิดเรื่อง
ของเกษตรแปลงใหญ่เหมือนกันที่กลุ่มชาวนามาทำการผลิต การบริหารจัดการร่วมกัน แต่สิ่งที่ปราชญ์ทั้งหลาย
พยายามเสนอ ต้องปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิต แต่จะทำให้สอดคล้องกับวิถีการผลิตที่เป็นจริงอันนี้ คือโจทย์
ที่หนึ่ง และด้านเทคโนโลยีรดเกี่ยวข้าว อื่นๆ มาตรการยังลงมาไม่ถึง และก็ไม่ได้สอดคล้องกับปัญหาของพี่น้อง
สักเท่าไร

มาถึงเรื่องชาวนาปรับตัวกันอย่างไรบ้าง ผมคิดว่าถ้าเราลงไปดูในทุกๆ ก็จะเห็นว่าชาวนาเขาก็ปรับตัว
เยอะ ชาวนาทั่วไปที่ผลิตข้าวขายเจ็ก พื้นที่ชีวิตเปลี่ยนไป การบริโภค วัฒนธรรม ทุกคนส่งลูกเรียนปริญญาตรี
ชาวนาภาคกลางมีวิถีแบบใหม่แล้ว ซึ่งจะถอยกลับไปอยู่แบบชีว ๆ อย่างที่ว่ามันห่างไกลจากความจริงของ

ชีวิตเขาเกินไป แต่ทำอะไรที่จะปรับให้สอดคล้องกับชีวิตที่รายได้ก็สำคัญเพราะเขาเองก็ต้องส่งลูกเรียนถ้าลูกเรียนปริญญาตรี คุณก็ต้องมีสตางค์ให้เขาวันละ 200 อย่างน้อย อันนี้ยังไม่รวมค่าทอมหรืออะไรต่าง ๆ นี่คือ สิ่งที่เปลี่ยนภาพตรงนี้ ซึ่งถ้าเราดูในทุ่ง ผมก็พยายามดูการปรับตัวของพี่น้องชาวนา

และผมคิดว่า (1) เขาพยายามลดต้นทุน ตอนนี้แถวภาคกลางจะทำนาล้มต่อซัง โดยการปรับย่ำตอฟาง ครั้งแรกเขาบอกว่าทำนาหว่านไม่ได้กำไร ขอมขาดทุนไปสัก 4,000 - 5,000 บาท หรือมีกำไรนิดหน่อย แต่ว่ารอบที่สอง ก็คือล้มตอซังก็ไม่ต้องไปลงทุน หว่าน ไถก็ไม่ต้องหญ้าก็ไม่ขึ้นเพราะฟางมันคลุมเอาไว้ข้าวก็แตก ขึ้นมาก็ไปรอเอากำไรในรอบที่ 2 บางทีก็มีต่อ 3 ต่อ 4 ก็มี ซึ่งวิธีนี้ก็จะช่วยให้ลดต้นทุนไปได้เรื่อย และเรื่องรดเกี่ยวข้าว การปรับที่นายกสูงขึ้นเพื่อปลูกผัก หรือพืชอายุสั้น ผักชี ต้นหอม บางรายปรับมาทำนาบัว

โดยสรุป เกษตรกรในพื้นที่ภาคกลางการปลูกข้าวคุณภาพต่ำแบบที่ขายเจ๊งไม่รอดข้างหน้าอีก 2 ปี สถานการณ์ก็ไม่ควรจะเปลี่ยน หรืออาจจะแยกว่านี่ แต่ที่นี้ถามว่า ข้าวคุณภาพดี การปรับตัวแบบที่ปราชญ์ เทคนิคหลายอย่าง เราก็นำเอามาใช้อยู่ สำคัญต้องปรับมาสู่ความจริงเช่น ข้าวคุณภาพข้าวหอมมณเฑียรศรีก็ประกวดได้ที่ 1 แต่ก็ไม่รู้ว่าจะเอาไปขายที่ไหน เพราะว่ามันทำให้ข้าวที่เขาเรียก ซึ่งภาษาอังกฤษเขาใช้คำว่าDisMarket หรือถ้าเราดูตัวเลขในเชิงของข้าวอินทรีย์ซึ่งกระทรวงเกษตรฯ ก็ไปเอาตัวเลขของมูลนิธิสืบนาคะเสถียรไปแผ่นดิน ปริมาณอยู่ที่ประมาณแสนกว่าตัน ซึ่งตัวเลขที่แท้จริงเราก็ไม่รู้ แต่ประเด็นก็คือว่า ข้าวทั้งหมดมัน 37 ล้านตัน ซึ่งผมว่าให้ข้าวอินทรีย์ 2 แสนตันก็ยังน้อยอยู่ดี คือมันนิคเดียวเองในแง่ของการแสวงหาทางออก แม้ว่าจะเป็นทิศทางที่เราารู้สึกว่าOK.สำหรับกลุ่มพวกเรา หรือกลุ่มพ่อบุญส่ง แต่ผมคิดว่าเราเองก็ต้องปรับตัวกันพอสมควร ทั้งข้าวคุณภาพก็กลายเป็นว่าพวกเราก็จะแข่งขันกันเอง

เชิงนโยบายที่ไม่เป็นจริงกับชีวิตผู้คน เป็นสิ่งที่น่ากังวลมากในสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ผมว่าสุดท้ายแล้วทั้งหมดนี้ถ้าสรุปแบบ อ.วิโรจน์ก็ใช้คำว่ามันสร้างภาพในเชิงอุดมการณ์อะไรบางอย่าง เพื่อที่สะกดคนเอาไว้เท่านั้นเอง แต่ว่าเรื่องสำคัญ ก็คือจะอย่างไรให้คนหันมาเลิกปลูกข้าว นี่คือนโยบายที่สำคัญของรัฐบาลนี้มากกว่า คือลดพื้นที่และทำอย่างไรให้คนออกนอกภาคเกษตร นี่คือนโยบายที่สำคัญคือตรงนั้น แล้วก็นำมาสู่เรื่องการปรับปรุงประสิทธิภาพแบบที่ อ.วิโรจน์พูดถึงก็คือ เกษตรแปลงใหญ่แบบ CP ซึ่งอันนี้คือทิศทางหลัก เรื่องZoningและโครงการรับจำนำข้าวก็คงเป็นไปได้แล้ว

อาจารย์วิโรจน์ ณะรอง:ถ้าไม่มีปัญหาเรื่องน้ำในช่วงปีสองปีนี้ แล้วอาจารย์ก็ยอมรับว่าภาคอินทรีย์หรือภาคทางเลือกต่าง ๆ ทำอย่างไรก็ได้ไม่เยอะ และถ้าทำแล้วต้นทุนก็สนับสนุน แต่ทำไม่ได้ทุกคนเกษตรกรอินทรีย์มีเงื่อนไขเยอะ แม้ว่าส่วนต่างของราคาที่ดูเหมือนดี ที่สุดก็ต่างกันนิดเดียว หรือแทบไม่ต่างกันเลย ประเทศไทยมาถึงยุคที่ชาวนาแกล้งเยอะ แล้วก็เลยพัฒนามามีทีมรับจ้าง ซึ่งทีมรับจ้างนี้จะรับจ้างทุกอย่าง เพราะฉะนั้นถามว่าถ้าชาวนาทำแล้วขาดทุนจะตะปัดะบันทำหรือเปล่า ผมคิดว่าบางคนก็ไม่แน่ ก็ยังทำ แต่พอเขาทำไปสักพักเขาก็จะต้องค้น(ปรับตัว)ไปทำอย่างอื่น แล้วผมคิดว่าไอ้เรื่องข้าวคุณภาพต่ำ หรือข้าวแข็งตอบโจทย์ของภาคกลาง เป็นข้าวผลผลิตสูง ถ้ามีน้ำ ก็สามารถใช้เครื่องจักร ใช้อะไรได้หมด คือชาวนาสองอายุก็ทำได้ แต่ถ้าราคาต่ำชาวนาก็จะถดถอย

คุณบุญส่ง มาตราขาว (เครือข่ายเกษตรกรกรรมทางเลือกภาคอีสาน) : รับประทานขอบขอบคุณทางพิธีการ แล้วก็ขอคารวะอาจารย์ทุกท่าน แล้วก็พี่น้องชาวบ้านทุกคน ซึ่งในฐานะที่ผมเป็นชาวบ้านสิ่งหนึ่งที่ผมมองที่เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอยู่ ณ ตอนนี้ก็คือ มันเป็นยุคขาลงของชาวนาก็ว่าได้ เพราะที่ผ่านมาชาวนาเคยคุ้นชินกับการขายข้าวที่ได้ราคาสูง กับการพัฒนาผลผลิตต่อไร่ ซึ่งอันนี้ คือผลกระทบข้างเคียงที่เกิดจากการพัฒนาผลผลิตต่อไร่ให้มันสูงขึ้น ผลสุดท้ายก็เลยกลายเป็นภาวะผลผลิตล้นเกินความจำเป็นในความต้องการบริโภค ซึ่งอันนี้ก็คือว่าเป็นส่วนหนึ่งของผลกระทบที่มันเกิดขึ้น

อีกอย่างก็คือ พฤติกรรมการเคารพธรรมชาติ หรือว่าเคารพแม่โพสพของพวกชาวนาก็เริ่มที่จะหดถอยลง คือความคิดเปลี่ยนจากอาหารมาเป็นสินค้าไปแล้ว ชาวนาส่วนหนึ่งมองข้าวเป็นสินค้าไปแล้ว ไม่ได้มองถึงว่าเป็นอาหาร ไม่ได้มองว่าเป็นสิ่งที่สำคัญแล้ว จึงทำให้ไม่มีการเคารพนอบน้อมต่อข้าวที่เป็นอาหารแล้ว มันจึงทำให้ราคา หรือมูลค่าของมันลดถอยลงเนื่องจากว่าแม้แต่ชาวนาเองก็ไม่ได้เห็นในสำคัญของตรงนี้ ซึ่งอันนี้คือปรากฏการณ์ที่ผมเห็นว่าเกิดขึ้นอยู่ในตอนนี้ ชาวนาไทยกำลังแยกอาหารกับสินค้าออกจากกัน มีการทำการผลิตเพื่อสินค้ามากกว่าเป็นการผลิตเพื่ออาหาร คนที่ผลิตเองก็ไม่กล้ากินผลผลิตของตนเองเลยก็มี อย่างบ้านอาจารย์ประสาท หลายคนบอกว่าไม่กล้ากินข้าวบ้านตัวเอง อยากกินข้าวของภาคอีสาน อันนี้มันก็เลยมีการผลิตปีละ 2 รอบ 3 รอบ แต่ไม่กินข้าวของตัวเอง แล้วตรงนี้จะผลิตไปให้ใครซึ่งตรงนี้หลายคนก็เริ่มมองเห็นแล้ว มองเห็นว่าสิ่งเหล่านี้มันเป็นหลุมพรางที่ฝังชาวนาเอง นี่คือนั่นที่ผมมอง แต่ว่าในสถานะปัจจุบันก็เกิดผลกระทบมาถึงพื้นที่ภาคอีสาน ซึ่งก็เป็นพื้นที่ที่แห้งแล้งมีการทำนาปีละ 1 รอบ บางปีทำ 3 รอบ แต่ได้เก็บเกี่ยวรอบเดียว อันนี้ก็คือลักษณะของความแตกต่างของชาวนาภาคกลาง และภาคอีสาน

และสถานการณ์ภาวะเศรษฐกิจของพี่น้องชาวนาจะมีหลายอย่างที่ผมมองเห็นอยู่ในกลางทุ่งนา ปีนี้ผมไม่เห็นรถไถนาไปปรับที่นา พอถามไปถามมาถึงรู้ว่าไม่มีเงิน ในช่วงฤดูฝนตอนข้าวออกใหม่ ๆ ตอนข้าวสดข้าวมะลิก็จะได้ราคาอยู่ที่ 8-9 บาทต่อกิโลกรัม ซึ่งหลายคนในตอนนั้นยังไม่ยอมขายผลผลิตที่เป็นข้าวสดเนื่องจากว่าจะรอตากข้าวแห้งก่อนเพื่อให้มันได้ราคาดีขึ้น แต่ตอนนี้ราคาข้าวแห้งก็ยังอยู่ที่ 9-10 บาทต่อกิโลกรัม ทำให้ได้เงินสดหลายคนบอกว่าถ้ารู้แบบนี้ขายตอนข้าวสดยังจะดีกว่า ไม่ต้องเสียเวลามาตาก แล้วก็ก็มีโรงสีหลายโรงติดประกาศไม่รับซื้อด้วย เพราะตอนนี้ก็รู้สึกรังเกียจโรงสีเองเขาก็พอที่จะรู้ชะตากรรมอยู่ว่าขึ้นชื่อมากก็ไม่รู้จะขายไปตรงไหน ข้างตั้งแต่รัฐบาลยังลักษณะเองก็ยังเหลืออยู่จนโรงสีไม่มีที่จะเก็บ ก็เลยทำให้หลายโรงสีต้องติดประกาศว่าไม่รับซื้อข้าวหอมมะลิ แต่มารับซื้อข้าวเหนียวแทน ซึ่งนี่ก็เป็นชะตาของชาวนาพอไม่ปลูกข้าวเหนียว ๆ ก็มีราคาสูงกว่าข้าวหอมมะลิแล้วตอนนี้ นี่คือนั่นคือปรากฏการณ์ที่มันเกิดขึ้น

แต่ก็จะเห็นว่ามีหลายพื้นที่จะมีลักษณะที่ว่าจะซื้อเท่าไรหรือก็จะเอามาขายเพราะว่าตอนนี้มันใกล้วันที่ 31 มีนาคม แล้ว ธกส.กำลังบีบ ก็เลยเริ่มเห็นภาพของรถชนข้าวเข้าโรงสีแล้ว แต่ว่าราคาเท่าไรหรือผมเองก็ไม่ได้มีข้อมูลตรงนี้ แต่ก็คิดว่าคงไม่ถึง 10 บาทราคาข้าวแห้ง หรือสูงกว่าราคาข้าวสดมากนัก เพราะว่าตอนนี้ราคามันตก มันก็เลยส่งผลกระทบต่อมาถึงในเรื่องของการปรับที่นา การเตรียมที่นาในปีนี้ ส่งผลกระทบต่อพวกออกรถไถหวังที่จะมารับจ้างหาค่างวดให้กับค่ารถไถปีนี้ก็หมดแล้ว รถอัดฟางปีนี้ก็บ่น คืออะไรหลาย ๆ อย่างมันกระทบไปหมดเลยในปีนี้ ทั้งภาวะฝนแล้ง ทั้งภาวะข้าวไม่เป็นราคา แล้วก็ภาวะอะไรต่าง ๆ มันก็เลยเกิดผลกระทบกับพี่น้อง สถานการณ์หนี้สินของพี่น้องในปีนี้ก็เลยเกิดปัญหาการชำระ ทั้งต้นทั้งดอก แต่ว่าทางรัฐบาล แล้วก็ ธกส.เองก็ไม่อยากจะบีบคั้นชาวบ้านก็เลยผ่อนปรนให้ชำระแต่ดอกก็พอในปีนี้ แต่บางคนกลัวเครดิตจะเสียก็พยายามคืนเงินที่จะมาชำระหนี้ตามระบบของเขา แล้วก็ในส่วน ของ ธกส. ก็ดี ทางสหกรณ์กลุ่มออมทรัพย์ก็ดีซึ่งผมเป็นประธานกลุ่มออมทรัพย์มา 10 กว่าปี ไม่เห็นพี่น้องว่าจะมีการใช้หนี้มีแต่จะกู้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ คือถ้าดูจากภาวะหนี้สินของพี่น้องเกษตรกรแล้วมีแต่จะกู้เพิ่ม มีแต่จะเพิ่มหนี้สินขึ้น แม้แต่เรื่องของกองทุนเงินล้านเองก็พบว่าหลายหมู่บ้านก็ได้มีการระดมกองทุน แล้วก็มีการนำทุนจากข้างนอกมาตั้งโต๊ะผ่อนชำระหนี้ให้กับทางธนาคาร พอทำเรื่องกู้ยืมกับธนาคารใหม่ได้แล้วก็ค่อยเอาเงินไปพร้อมกับดอกเบี้ยร้อยละ 2 ร้อยละ 3 ในระยะเวลาที่ไม่ถึงเดือนแล้วแต่จะพูดกันได้ นี่ก็สถานการณ์ที่เกิดขึ้นที่ผมคิดว่ามันเป็นสิ่งที่น่ากลัว

แล้วอีกเรื่องหนึ่งที่ผมเห็นก็คือ แต่ก่อนผมไม่เคยเห็นพวกใส่ชุดดำ นั่งมอเตอร์ไซด์วิ่งไปเก็บหนี้รายวันตามหมู่บ้าน แต่เดี๋ยวนี้มีเกือบทุกหมู่บ้าน และมีหลายคนที่ไม่สามารถที่จะหาเงินส่งให้เขาได้และจะต้องขายที่ขายนาเพื่อที่จะเอาเงินมาส่งให้กับหนี้รายวัน คือถ้าไม่มีขายมันก็จะต้นทบบอก ๆ ทบต้นไปเรื่อย ๆ จากแสนเป็นสองแสน สามแสนเพิ่มขึ้นไปเรื่อย ๆ ซึ่งก็จะเห็นว่าหลายครอบครัวสูญเสียที่ดินไปกับหนี้รายวัน เริ่มต้นจากที่กู้ยืมมาไม่กี่พันบาทก็ต้องเสียทีนาไปก็มี ซึ่งนี่คือปรากฏการณ์ที่มันกำลังบีบคั้นเข้ามาในพื้นที่ ยโสธร แล้วก็จังหวัดในพื้นที่ใกล้เคียงก็อาจจะเจอปัญหาในแบบเดียวกันในหลาย ๆ พื้นที่ อันนี้มันก็เป็นผลกระทบในเรื่องเศรษฐกิจ

เรื่องอาชีพเกษตรกรนี้รู้สึกว่าจะไม่ใช่ทางรอดของพี่น้องเกษตรกรอีกต่อไปแล้ว แต่ว่าในกลุ่มที่พวกเราทำอยู่ในเรื่องของเกษตรยั่งยืนนี้ก็รู้สึกว่าปัญหาจะพอทุเลากว่ากลุ่มอื่น ๆ บ้าง คือเรายังสามารถที่จะแก้ไขปัญหานี้ในเรื่องของราคาผลผลิตได้ในระดับหนึ่ง เพราะราคาที่เรารับซื้อก็ยังไม่ได้ปรับลงตามราคากลางของท้องตลาดจึงทำให้เกษตรกรที่เป็นสมาชิกกลุ่มยังพออยู่ได้ แล้วก็อีกส่วนหนึ่งก็คือในงานพัฒนาเรื่องวิถีคิด งานส่งเสริม คือเราอย่ามองแต่เรื่องของการขายข้าวอย่างเดียว เป็นอาชีพเกษตรกรมีรายได้จากการขายข้าวอย่าง

เดียว แต่ซื้อหลายอย่างกินมันก็ไปไม่รอด ซึ่งมันก็เป็นสังขรณ์อยู่แล้ว ในงานตรงนี้เราก็อาศัยกลไกการขับเคลื่อนของแกนนำในองค์กร ในพื้นที่ก็ลงไปหนุนพื้นที่น้องให้ทำในเรื่องพืชหลังนา เกี่ยวข้าวเสร็จก็ไถกลบ ตอฟางหวานแดงโม หรือปลูกพืชอะไรต่อ ซึ่งก็จะเป็นการกระจายความเสี่ยงจากข้าว แต่ไปได้รายได้จากอย่างอื่นมาทดแทนบ้างก็จะมาช่วยจนเจือกันได้ นี่คือทางออกหนึ่งที่เรทำได้

แต่ว่าตอนนี้ผมคิดว่าเกษตรกรเราเองก็ไม่ได้มีความเชื่อมั่นในตัวเอง ความเชื่อมั่นในการทำ การเกษตรของเกษตรกรเราหายไป แต่ไปให้ความเชื่อมั่นกับ Sell ขายปุ๋ย หรือขายอะไรต่าง ๆ ให้เข้ามา มีบทบาทในพื้นที่สมอของเกษตรกรมากขึ้น ชาวบ้านชาวนาก็เลยไม่ค่อยใช้ความคิดตัวเอง มีการเชื่อคนอื่น มากกว่าตัวเอง ก็เลยกลายเป็นเครื่องมือของกลุ่มที่เขาเข้ามาหาผลประโยชน์กับชาวนา เพราะฉะนั้นผมคิดว่า งานพัฒนาคุณภาพชีวิต หรืองานพัฒนาแนวคิดของชาวบ้านจะต้องอาศัยองค์กรในพื้นที่ลงไปหนุนเสริม ชาวบ้านด้วย จะรอให้รัฐบาลหลุดไปหลุดมาอย่าง ยโสธร Model หรืออะไรก็ตาม แต่ว่าเป็นกลไกเดิมก็ คงไปไม่รอด ผมเองในฐานะที่เข้าไปอยู่ในกลไกของการขับเคลื่อนเศรษฐกิจเกษตรอินทรีย์ของจังหวัดก็ ยังมองไม่เห็นช่องทางในการที่จะรอดพ้นจากภาวะนี้ไปได้ ถ้าไม่มีการปรับเปลี่ยนกลไก ไม่มีการปรับเปลี่ยนวิธี คิด คือ ไม่รบนายไม่หายจนเหมือนที่อาจารย์พูดเมื่อกี้ คือ นายก็ยังเป็นนายเหมือนเดิมเพียงแค่เอาวาทกรรม มีเงื่อนไขในการตั้งงบประมาณแต่เขาก็เอามาผลาญกันเหมือนเคยก็ไปไม่ได้ แต่ว่าในส่วนนี้จะต้องอาศัยกลไก อาศัยชาวบ้านที่มีความเข้าใจ แล้วก็อาศัยในลักษณะว่าเอาประสบการณ์ เอาพื้นที่ ๆ ประสบผลสำเร็จเป็น รูปธรรม แล้วทำให้ชาวบ้านเขาได้เห็นแล้วก็นำพาเขาสู่สิ่งที่เราเชื่อมั่นว่าเหล่านี้คือสิ่งที่เขาจะไปรอดได้ อัน นี้คือสิ่งที่เรามองอยู่ในพื้นที่

เปิดเวทีแลกเปลี่ยนเต็มเต็มสถานการณ์ :

คุณส้มป่อย จันทร์แสง : มองไม่ต่างจากการวิเคราะห์ชุมชนเมื่อ 20 ปีก่อน ต่างกันตรงรูปแบบไปบ้าง โครงสร้างปัญหาไม่ค่อยต่าง เราอยู่กับปัญหามาก แต่การลงมือทำค่อนข้างน้อย วัฒนธรรมทางเลือกเรามีน้อย การต้องใช้เวลา ทรัพยากร ใช้งบ ซึ่งก็ไม่ใช่เรื่องง่าย เราทำกิจกรรมกันมานาน แต่เราก็จะพบว่ากิจกรรม ส่วนใหญ่ที่เราทำมาในขบวนร่วมกัน มีน้อยที่จะดำเนินไปแล้วยกขึ้นมาเป็นรูปธรรมที่เป็นทางออก ซึ่งก็ อยากจะสะท้อนขบวนแบบนี้ไม่รู้ถูกเวลาหรือเปล่า และเรื่องวิกฤตมิใช่แค่ของชาวนาแต่ภาคธุรกิจก็วิกฤต ไม่ เฉพาะภาคธุรกิจในประเทศไทย แต่เป็นภาคธุรกิจระดับโลกที่เจอภาวะวิกฤต และต้องแข่งกันเพื่อที่จะอยู่รอด ทำธุรกิจ green ที่เขาก็พยายามหาทางแข่งขันกันเรื่องของสินค้า ของจะผลิตเพื่อตลาดหรือ รอให้ตลาดมาก่อน และคงต้องวิเคราะห์กันเรื่องตลาด

คุณธีรดา นามไผ่ :สถานการณ์มันวิกฤต แต่กลายเป็นโอกาสของชุมชนเรา หมู่บ้านเล็ก 70 หลังคาเรือน แต่มีหนี้สินมากถึงประมาณ 27-28 ล้านบาท เราก็ตกใจเหมือนกันเมื่อผู้จัดการ ธกส.มาบอกว่าบ้านเรามีหนี้ประมาณ 22-23 ล้านบาทอยู่ในบัญชี ธกส.ซึ่งยังไม่ได้รวมหนี้สินจากข้างนอก ชาวบ้านต้องการความหวังใหม่ ชวนทำอะไรก็ได้ทำ สุขภาพแบบทางเลือก กลุ่มออมทรัพย์ ฯลฯ แต่คิดว่าเราต้องลงมือทำเลย รับซื้อข้าวจากชาวบ้านแล้วนำไปแปรรูปขายต่อ ทำแล้วก็พบปัญหา

คุณสวาท อุปฮาด :ผมจะเริ่มจากที่บ้านผมเองเป็นชุมชนเล็ก ๆ มีอยู่ 35 หลังคาเรือน โดยปกติอาชีพชาวนา 100%แต่ในสถานการณ์ปัจจุบันและย้อนไป 2 ปี ที่มีปัญหาเรื่องราคาข้าว ตอนนี้เห็นชัดเจนว่าใน 35 ครัวเรือน ยังคงมีครอบครัวที่อยู่ทำกินในปัจจุบันคือไม่หนีจากบ้านอยู่ 5 ครอบครัว แล้วมีอีกประมาณ 25 ครอบครัวต้องออกไปรับจ้างในเมืองขอนแก่น และมี 5 ครอบครัวที่อพยพแรงงานไปทำงานที่กรุงเทพฯ หรือไปต่างจังหวัดเลย สิ่งที่ได้เห็นได้ชัดมากในระดับครอบครัว

ตอนนี้ถ้าพิจารณาเป็นอาชีพหลักสถานการณ์ในช่วง 2 ปีหลัง ชี้ให้เห็นเลยว่าอยู่ไม่ได้ เพราะทั้งหมู่บ้านมี 35 ครอบครัว ออกไปทำงานข้างนอกทั้งหมด 30 ครอบครัวเหลือเพียง 5 ครอบครัวที่ยังคงยืนหยัดอยู่ในชุมชน นี่เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดซึ่งผมคิดว่าน่าจะเป็นตัวชี้วัดตัวหนึ่งก็คือใน 5 ครอบครัวที่ยังคงทำกินไม่หนีจากบ้านตอนนี้ เป็นครอบครัวขนาดเล็กก็คือมี 1-2 คนเท่านั้น ไม่มีลูกหรือมีลูกก็ไปอยู่ที่อื่น คือ หนีไปไหนไม่ได้แล้วอันนี้คือสิ่งที่เห็น นี่สิ่งที่ตามมาคราวนี้ก็คือว่าการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตในพื้นที่ หลังจากที่ทำมาแล้วมันไม่ได้ก็มีการแสวงหาทางออกใหม่ ๆ ซึ่งก็จะเห็นอยู่ 2-3 ส่วนที่มีการปรับตัวก็คือ (1) มีมันสำปะหลังกับอ้อยมาลงในพื้นที่ลุ่มสำหรับทำนา 100% ตอนนี้ในหมู่บ้านของผมมีพื้นที่การผลิตอยู่ประมาณ 1,200 ไร่ คือ มีคนที่อยู่ในวงนี้ประมาณ 105 ครอบครัว

ซึ่งตอนนี้มีการปลูกอ้อยในพื้นที่ใช้ทำนาประมาณ 100 ไร่ แล้วก็มีประมาณ 35 ไร่ปลูกมัน ซึ่งอันนี้คือสิ่งที่ตามมา (2) คนที่เคยทำนาเพริ้ว ๆ ซึ่งมีประมาณ 5 ครอบครัวก็เริ่มที่จะไปทำอย่างอื่นเพิ่มในพื้นที่ แต่เป็นการทำเพื่อที่จะให้มีผลผลิตที่สามารถจะกิน ปลูกผัก แต่มีนิดเดียว ซึ่งผมเชื่อว่าสิ่งที่เขาทำไม่สามารถที่จะทำเป็นรายได้ ทำเป็นเศรษฐกิจหลักให้กับครอบครัวเพื่อที่จะยืนอยู่ได้ จึงเกิดปรากฏการณ์แรงงานทะลักออกจากชุมชนเพื่อไปขายแรงงานเป็นส่วนใหญ่

ส่วนพื้นที่ในเขตป่า หรือข้างนอกมีทั้งป่าทั้งนา ซึ่งก็จะมีการปรับเปลี่ยนการผลิต หรือการทำมาหากินแบบใหม่เพิ่มขึ้นอีกหลายรูปแบบ ซึ่งใน 2 ปีที่ผ่านมาผมเชื่อว่าชาวบ้านสามารถที่จะไปตลาดได้ในช่วงหลังมกราคม หลังจากนั้นไม่กี่เดือนก็ไปไม่ได้แล้วเพราะว่าข้าวขายหมดแล้ว ก็ไปตลาดไม่สามารถที่จะเอาเงิน

สะสมเดิมที่มีอยู่ไปตลาดไม่ได้แล้วจะต้องไปขายแรงงานเท่านั้น แล้วก็มีอาชีพใหม่ที่เห็นเกิดขึ้นก็คือ มีคนเลี้ยงสัตว์ใหญ่วัวเพิ่มขึ้นนิดหน่อย ซึ่งในชุมชนหนึ่งอาจจะเพิ่มขึ้นมาสัก 3-4 หลัง อย่างเช่นบ้านผมเองคุ่มใหญ่บ้านโนนเชือก ก็จะมีคนมาเลี้ยงวัวอยู่ประมาณสัก 3-4 หลังเพิ่มขึ้น แล้วก็มีคนมาทำอย่างอื่นก็คือเลี้ยงไก่ เลี้ยงไก่นั่น ซึ่งพวกไก่นั่นจะเลี้ยงเพิ่มขึ้นทุกหมู่บ้าน แต่ว่าเป็นการเลี้ยงอยู่ 2 ส่วน หนึ่งคือเลี้ยงเพื่อนำไปแข่งขันไปชน อันที่สองคือเลี้ยงเพื่อที่จะทำเป็นอาชีพขายไก่นั่น

ซึ่งผมก็คิดว่าเป็นการแสวงหาทางออก และผมเชื่อว่าการที่จะกลับไปทำนาแล้วให้มีรายได้เหมือนเดิมกับช่วง 3-4 ปีที่ผ่านมา ผมคิดว่าตอนนี้ทำไม่ได้แล้ว และที่สำคัญปีนี้ก็มีกลุ่มชาวบ้านที่ฝ่าฝืนกระแสดความแห้งแล้งไปทำนาปรัง ซึ่งตอนนี้ในเขตรอบ พื้นที่ที่ผมอยู่ก็จะมีคนทำนาปรังอยู่ประมาณ 300 กว่าไร่ ซึ่ง 300 กว่าไร่วันนี้ชัดเจนมากกว่าชาวนาทั้งแล้วไม่มีน้ำให้แล้วก็คิดว่าสิ่งที่ตามมาคือหนี้สินในการลงทุนในการทำนาคิดว่าคงจะไม่ได้เก็บเกี่ยวแน่นอน

แล้วสิ่งที่ตามมาคือการประกาศขายที่ ซึ่งตอนนี้ในชุมชนในบ้านผมที่แต่ก่อนไม่เคยมี แต่ปีนี้ มี 3 เจ้าที่ประกาศขายที่ทำกินของตัวเอง ทั้ง ๆ ที่ดินนั้นไม่มีเอกสารสิทธิแต่ก็ประกาศขาย แล้วข้างนอกที่อยู่บริเวณใกล้เคียงที่เดินผ่านไปผ่านมา หรือตามเส้นทางที่เราออกมาสู่เมืองก็จะมีมีการปักป้ายประกาศขายที่ดินเพิ่มมากขึ้น ซึ่งผมคิดว่าตรงนี้มีชี้ให้เห็นว่าการที่จะพึ่งแปลงเกษตรโดยวิธีการผลิตแบบดั้งเดิม หรือผลิตไปตามกระแสนั้นอยู่ไม่ได้ ซึ่งอันนี้เห็นชัดเจนมาก แต่ก็มีคนกลุ่มซึ่งผมก็คิดว่าน่าจะมีโอกาสในการสัมพันธ์เรียนรู้กับขบวนพี่น้องเราที่กำลังขับเคลื่อนเรื่องตลาด

ซึ่งผมเองก็พยายามที่จะใช้โอกาสในการสัมพันธ์กับพี่น้องก่อนข้างที่จะหลายกลุ่มในในพื้นที่เพื่ออธิบายในเรื่องนี้ ซึ่งก็มีคนสนใจก่อนข้างเยอะก็ได้มาทำร่วมกันในเบื้องต้นซึ่งตอนนี้ก็จะตั้งสำนักสงฆ์ มีทั้งโรงเรียน มีทั้งชาวบ้านที่สนใจ แต่ก็ยังไม่ได้จริงใจที่จะนำไปสู่การผลิตแบบนี้อย่างชัดเจนยังไม่มี แต่ว่าเริ่มมีการทดลอง แล้วก็สนใจมาร่วมกลไกตลาด แล้วมาดูกระแสการซื้อขายในตลาด เพื่อที่จะกลับไปออกแบบในการปรับเปลี่ยนตัวเองในการผลิต ซึ่งตรงนี้เป็นส่วนหนึ่งที่พอมองเห็นว่าชาวบ้านพยายามที่จะหาช่องทางเพราะว่าอย่างอื่นเขาไปไม่ได้แล้ว หรืออาจจะไม่มีองค์ความรู้ที่จะเอาความรู้ไปหารายได้แบบอันนี้ไม่ได้ก็เลยที่จะมาหาวิธีพัฒนาตัวเองในการที่จะสร้างผลผลิตในพื้นที่ของตัวเอง แต่ปีนี้ปัญหาแล้ว ทั้งที่เป็นพื้นที่อยู่ในคลองชลประทานของเขื่อนลำน้ำพอง ระบบที่จะทำให้ชาวบ้านทำการผลิตได้ไม่เอื้อ ปัญหาที่ตามมาหนี้สินของเกษตรกร เพศตอนนี้ข้าวที่อยู่ในยุ้งฉางของพี่น้องชาวบ้านมีไม่เกิน 30% ของผลผลิตทั้งชุมชน หรืออาจจะน้อยกว่า เพราะข้าวได้ถูกขายไปใช้หนี้ที่ไปแล้ว

มีการทวงหนี้ของบัตรเครดิตเกษตรกร ซึ่งมีตั้งแต่ 2 -5 หมื่นบาท ตอนนี้แทบทุกคนเลยไม่มีปัญญาใช้หนี้ ทั้งที่ส่วนหนึ่งก็มีการแบ่งกำลังคนไปหาเงินในเมือง หรือไปต่างจังหวัด แต่ก็ไม่เพียงพอที่จะสะสมเงินพวกนี้เพื่อเอามาใช้หนี้บัตรเครดิต ซึ่งตรงนี้จะเป็แรงผลักดันที่จะทำให้พี่น้องสูญเสียที่ดินเพิ่มได้อีก ถ้าแนวนโยบาย หรือการทวงถามเข้มข้นขึ้นมา และที่สำคัญก็คือว่าพวกที่ทำพืชหลังนาที่ลงอยู่ตอนนี้ ซึ่งผมคิดว่าประมาณไม่ต่ำกว่า 10% ของคนในชุมชนทั้งอยู่ในพื้นที่ ๆ ผมอยู่ หรือพี่น้องที่อยู่พื้นที่อื่น ๆ ที่ผมมีความสัมพันธ์ที่เขา กำลังทำอยู่ ซึ่งผมเชื่อว่าพืชหลังนาตรงนี้ก็กับสภาวะที่เป็นความผันผวนของสภาพภูมิอากาศ ถ้าฝนไม่มาในช่วงต้นของปีนี้ ผลผลิตคงไม่ได้เกิดประโยชน์ แล้วก็จะเป็นการลงทุนที่สูญเปล่าก็จะเป็นการเพิ่มหนี้สินให้กับชาวบ้าน

หลายครอบครัวกำลังแสวงหาทางออก แต่มาเจอสถานการณ์ที่ผันผวน ก็จะเป็นเหตุให้พี่น้องมีการะหนี้สินเพิ่มมากขึ้น แต่ก็เชื่อว่าการแสวงหาทางออกของพี่น้องหลายทางที่กำลังคิดค้น ที่กำลังออกแบบแน่นอนว่าก็ต้องมีบางส่วนประสบความสำเร็จ ซึ่งอย่างผมเองก็พยายามที่จะใช้พื้นที่ของตัวเองในการที่จะทำการผลิตทุกอย่างที่ตนเองกิน แล้วก็กินทุกอย่างที่ตัวเองผลิต แล้วก็นำไปขาย ทั้งที่ก็เพิ่งจะเริ่มทำตรงนี้มาแค่ 2 ปี ก็พอที่จะมีรายได้ แต่ก็ยังไม่เพียงพอกับรายจ่าย เพราะเนื่องจากว่าพื้นที่จะต้องมีการพัฒนา มีการลงทุน เหมือนอย่างที่อาจารย์ได้บอกว่ายังไม่เสถียร ซึ่งจะต้องใช้ทั้งความรู้ เวลา และประสบการณ์

คุณหนูเกณฑ์ จันทาสี :การแลกเปลี่ยนสถานการณ์ให้ครอบคลุมในภาคอีสาน ประเด็นของที่ดินที่เรา กำลังพูดกันอยู่ ผมว่าถ้าใครมีที่ดินก็ให้รีบขายไปเลยเพราะเก็บเอาไว้ให้ลูกมันก็คงจะขายเหมือนเดิม คืออยากจะมีมรดกในอีสานฝั่งตะวันตกวิถีอาจจะแตกต่างจากอีสานกลาง อีสานตะวันออกอยู่เพราะว่าวิถีส่วนมากก็จะเป็นชาวไร่ มีนาบ้าง แล้วก็จะมีที่ดิน 2 แปลง คือทำนากับทำไร่ ซึ่งในการทำไร่ก็จะสับเปลี่ยนหมุนเวียนจากปอ มัน ข้าวโพด อ้อย ซึ่งก็จะหมุนเวียนขึ้นอยู่กับราคาในแต่ละปีว่าพืชตัวไหนราคาดีก็จะปลูกหมุนเวียนกันไป ผมคิดว่ามันล่าปะหลังเมื่อ 40 ปีที่แล้วราคากิโลกรัมละ 75 สตางค์ จนมาถึงปัจจุบันนี้ราคาอยู่ที่ 2 บาท เพิ่มขึ้นอยู่ 1.25 บาท เทียบกับปลากะป๋องผมว่าปลากะป๋องราคากระป๋องละ 5 บาท ตอนนี้กระป๋องละ 20 บาท ปลากะป๋องขึ้น 15 บาท แต่ชาวนาชาวไร่เองก็ยังปลูกมันล่าปะหลังกันอยู่ ทางเลือกคือ หมุนเวียนปลูกพืชไร่ไปตามกระแสราคา

มีเกษตรกรรายหนึ่งในพื้นที่หมู่บ้านผมปรับเปลี่ยนพื้นที่นาเป็นปลูกอ้อย 2 ปี ผ่านไปก็ปรับเปลี่ยนจากการปลูกอ้อยมาเป็นการทำนา แล้วทำนาไปสักพักก็ปรับนามาเป็นอ้อยอีกซึ่งทำอยู่แบบนี้มา 3 รอบแล้ว นี่คือการปรับตัวของเกษตรกร มีแบบนี้จริง แล้วนอกจากการปรับเปลี่ยนการปลูกพืชหมุนเวียนพืชไร่แล้ว ยัง

ลงมาถึงนาแล้วตอนนี้ แล้วก็ต่อเนื่องกัน มียางพาราจากภาคใต้มากแถวชัยภูมิ เมืองเลย ขอนแก่นฝั่งตะวันตก หนองบัวลำภู หนองคาย บนภูเขาเมื่อก่อนเป็นที่เก็บเห็ด ผักหวาน หนองไม้ไฟ เดิมนี่ไม่มีแล้วจะไปเก็บเห็ด จะไปหาผักหวาน อาหารป่าไม่เจอ ต้นผักหวานก็หายไป พออ้อยลงนาที่เคยมีต้นไม้มันแดงอ้ายอยู่มดแดงก็ไม่มีแล้ว กบเจียดเวลาที่มันเป็นลูกอ๊อดตัวเล็ก ๆ เวลาเจอยาฆ่าหญ้าเข้าไปมันตายหมด กบ เจียด อึ่งอ่าง ไม่เหลือแล้ว

สิ่งที่หายไปกับพืชพวกนี้ที่รุกเข้าไปในพื้นที่ ที่นี้มันซ้ำร้ายกว่านั้นก็คือว่าเกษตรกรที่อยู่ในพื้นที่ป่า มีนโยบายทวงคืนผืนป่าให้ได้ 22 ล้านไร่ ภายใน 10 ปี แล้วกำหนดบอกว่าอุทยานแห่งชาติไทรทอง จังหวัดชัยภูมิ จะทวงคืน 270,000 ไร่ ซึ่งคนที่อยู่ในเขตพื้นที่ทับซ้อนกับผืนป่าหมดเลยแล้วที่ดินทำกินจะอยู่ตรงไหน แล้วอาชีพที่บอกว่ามีปัญหาในเรื่องราวผลผลิต นี่สิน ความเสี่ยงต่อสภาพดินฟ้าอากาศ แล้วตอนนี้มาเจอแบบนี้ซึ่งตอนนี้ก็เอาไปขายไปติดแล้วทำให้เก็บ ร้อยดอน พืชผลอาสินออกภายใน 15 วัน ถ้าไม่เก็บมันสำปะหลังออกภายใน 15 วันก็ต้องไปอยู่ในคุกแทน แต่ถ้าออกก็คือ ลงซื้อยินยอมถือว่าไม่ได้กระทำความผิดแบบนี้มีอยู่ที่อุทยานแห่งชาติไทรทอง จังหวัดชัยภูมิ

แล้วในพื้นที่อำเภอภูพาน มีราษฎรมีพื้นที่อาศัยทับซ้อนกับพื้นที่ป่าอยู่ประมาณ 10 หมู่บ้าน พื้นที่ 16,000 ไร่ การทวงคืนผืนป่า 16,000 ไร่ เขาบอกไม่เอาแล้วแบบโครงการ คจก.อพยพคนออกไม่เอาเพราะเป็นโครงการขนาดใหญ่ แล้วชาวบ้านก็จะลุกขึ้นประท้วง ก็จะใช้วิธีสำรวจ ตรวจสอบ พิสูจน์การครอบครองที่ดิน แล้วครอบครองเสร็จก็ชี้เป้าว่าเป็นเขาหัวโล้น แล้วก็นำพื้นที่ไปปลูกป่า พอนำไปปลูกป่าแล้วที่นี้ก็ไม่ต้องอพยพออก ยืนยันว่าไม่มีนโยบายที่จะอพยพคนออก ก็ไม่อพยพจริง แต่ก็เอาพื้นที่ทำกินไปปลูกป่า แล้วชาวบ้านจะทำการผลิตอะไร จะอาศัยป่าก็ไม่ได้ จะไปเก็บหาหน่อไม้ ไปเก็บหาผักหวานมายังชีพก็ไม่ได้ ที่นี้การตัดร้อยดอนยางพารา มีอยู่ที่สกลนคร ที่อุดร ที่ภูพานก็มี เมืองเลยก็มี แล้วเขียนบอกว่ายางราคาอายุ 1-3 ปี ตัดหมด ถ้า 4-20 ปีให้ตัดแถวเว้นแถว แล้วก็ยังบอกว่าป้องกัน NGOs จะไปประท้วง ซึ่งผมคิดว่าสถานการณ์แบบนี้คงจะไม่จบในเร็วนี้

และนโยบายเขตเศรษฐกิจพิเศษ ซึ่งเมื่อก่อนพื้นที่หมู่บ้านเทพพนา อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ ก็ได้เข้าร่วมโครงการ คจก.ร่วมกับพี่น้องดงลาน และพี่น้องในหลาย ๆ พื้นที่ทั่วภาคอีสาน แต่ทุกวันนี้ก็กลับไปไม่เหลือแล้วมีแต่ป่ายี่สิบไร่เต็มไปหมด ชาวบ้านขายที่ดิน ที่ต่อสู้กับกฎหมาย กับการถูกดำเนินคดี ต่อสู้ด้วยชีวิตที่ถูกครอบงำ แต่พอมาเจอเรื่องเศรษฐกิจขายหมด แล้วที่ซ้ำร้ายกว่านั้นก็คือว่า นอกจากจะขายพื้นที่ดินทำกินแล้วที่อยู่อาศัยที่เป็นที่ปลูกบ้านก็ยังมีถูกรุกทึ้งแล้วก็ขายอพยพไปอยู่ที่ยื่น ไปหาพี่น้องเก่า ๆ ไม่เหลือแล้ว บ้านก็ยังไม่เหลือ ซึ่งผมคิดว่าตอนนี้ก็มีเรื่องของเขตเศรษฐกิจพิเศษเข้ามาอีกในเขตป่าสงวน ในเขตอุทยานก็

เปิดทางให้กลุ่มทุนสามารถที่จะเข้าไปเช่าแล้วก็ไปดำเนินการ การเข้ามาทำบ้านพักตากอากาศรีสอร์ต แล้วเจ้าของที่ดินเดิมกลายเป็นลูกจ้างในแปลงของตัวเอง

อาจารย์นรินทร์ ทำนุ:ระบบการเรียนรู้สมัยใหม่ไม่ได้เชื่อมโยงกับฐานความรู้เดิมของชาวนา วิถีเกษตรที่พ่อแม่หาอยู่หากินไม่ได้ถูกสอนในระบบโรงเรียน เพราะฉะนั้นกระบวนการเรียนรู้สมัยใหม่แยกตัวออกมาอย่างชัดเจนจากวิถีเกษตรสมัยเก่า การวิเคราะห์วิถีเกษตรเราจะแยกวิเคราะห์ไม่ได้ เพราะว่าเกี่ยวข้องกับระบบหลายระบบ แนวโน้มลูกชาวนาที่มาเรียนหนังสือก็คงไม่กลับไปทำนาตามพ่อแม่ การสูญเสียที่ดินตามมา

อาจารย์ประภาส ปิ่นตบแต่ง:ปัญหาการต่อรอง อำนาจการต่อรอง จะทำให้ทิศทางของรัฐที่ลงมาตอบโจทย์ ข้าวทุกวันนี้มันถูกผูกขาด ทำยังไงจะเกิดข้าวคุณภาพดี ก็ต้องเอาคนปลูกคนผลิตมาเชื่อมโยงกัน อันนี้น่าจะเป็นโจทย์ใหญ่อีกโจทย์หนึ่ง

อาจารย์สุจิน:กระแสดอนนี้ การเกษตรเราแยแล้ว GDP ลดลงมา จริงแล้วเราดูเฉพาะตัว GDP อย่างเดียวไม่ได้ ต้องดูตัวปริมาณผลผลิต ปริมาณเงินของการส่งออก ซึ่งอาจจะเรื่องของค่าเงิน การเกษตรยังคงอยู่ในการเปลี่ยนแปลง ขณะนี้จะเป็นเกษตรกรบริสุทธ์ มีอาชีพอื่นเกิดขึ้นมากมาย การแปรรูปจากผลผลิต

อาจารย์อุษา: แต่อยากจะฝากประเด็นไว้ที่ว่าคนไทยเราอ่านหนังสือแค่ 8 บรรทัดต่อปี ที่จริงคิดว่าไม่ใช่ นั่นเป็นดัชนีชี้วัดของฝรั่ง แต่คนไทยเรา สังคมไทยเรามันเป็นสังคมพูดคุยกัน เราพูดกันปากต่อปาก คุยกันเห็นหน้ากันซึ่ง ๆ หน้าอย่างนี้ เพราะฉะนั้นการเรียนรู้แบบนี้ถ้าเป็นนักปราชญ์ขงจื้อจะบอกว่า การพบคนหนึ่งคนแล้วคุยกับคนหนึ่งคนดีกว่าอ่านหนังสือ 500 หน้า เพราะฉะนั้นสังคมไทยที่เป็นสังคมการพูดคุย มันเป็นเรื่องของการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้

คุณสุนทรีย์ หัตถิ เช่งกิ่ง : แรงงานนอกระบบ ส่งเสริมเรื่องสิทธิ สวัสดิการสังคม ซึ่งกลุ่มอาชีพแรงงานนอกระบบจะได้รับ คือให้เขาเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของสิทธิของความเป็นแรงงาน แต่อีกด้านหนึ่งเนื่องจากจำนวนมากเขายังมีพื้นที่ทำการเกษตร ซึ่งก็มีความพยายามอยู่ระดับหนึ่งที่จะไม่ให้เขาทิ้งงานเกษตร เพราะว่ารายได้ที่ได้มาก็ไม่ต้องไปใช้ซื้อข้าว ซื้อผัก ซื้อปลากิน แล้วการทำเกษตรอินทรีย์เพื่อบริโภคในครอบครัว แรงงานในเมืองให้เขาทำสวนผักของคนที่อยู่ในเมือง ที่ปลูกผักเอาไว้สำหรับกิน แล้วก็ก็เป็นเกษตรสายอินทรีย์ ไม่ใช่เคมี

อาจารย์บัญชา แก้วส่อง:สิ่งที่เราคุยกัน ปัญหาเดิมแก้ไขไม่ได้ ก็ต้องมาคุยกันใหม่เรื่อย ถ้าไม่คุยจะหายไป ถามว่าถ้าจะให้วิจัยจะต้องเริ่มต้นวิจัยที่ตรงไหน บางคนก็บอกว่างานวิจัยเยอะ แล้วเยอะแล้วอะไรที่มันได้ผลไม่ได้ผล มีเรื่องอะไรที่ยังต้องวิจัยด้วย นี่ก็คือโจทย์วิจัยที่เราเองเวลาให้ทุนวิจัยก็ต้องตั้งคำถาม ตกกลงให้ใคร ให้ทำอะไร เพราะฉะนั้นก็เลยต้องมาคุยกันในกลุ่มของภาคอีสาน

มองอยู่ 2 มุมคือ หนึ่งชานาทั่วไป ชานาประเทศไทยดูเหมือนจะแน่นอย่างที่พูดกัน ภายใต้ราคาที่เป็นอยู่แล้วปัญหานี้ปัญหาวิกฤตเรื่องน้ำ นักหลายพื้นที่ กรณีเขื่อนอุบลรัตน์เลื่อนเวลาจ่ายน้ำก็เริ่มกำหนดแล้ว ทำให้ภาคเกษตรเป็นศูนย์ไปเลย ส่วนภาคกลางแม่น้ำเจ้าพระยาเวลากันน้ำ เขาจะกันน้ำเอาไว้เพื่อการบริโภคภาคเมืองเป็นหลัก ปีละ 2,500 ล้านลูกบาศก์เมตร เหล่านี้ จะเห็นปัญหาการสำรอง พลังของชาวไร่ชาวนาที่ต้องรองเรื่องการผลิตเมื่อเกิดวิกฤตไม่มีเลย

คำถามว่า ถ้าเกิดปัญหา จะมีระบบสำรองอย่างไร จะยืนยันการปลูก แต่ถ้ายืนยันการปลูกแบบของสวนที่เขาบอกว่าน้ำไม่พอ แล้วก็ยังปลูกพอปลูกแล้วก็ตายเพราะไม่มีน้ำ ซึ่งอันนี้ก็จะปัญหาหนึ่งด้วย ระบบความรู้เพื่อการสำรอง จะเอาความรู้แบบนี้มาช่วยในการสำรอง การเคลื่อน และชานาเป็นราย ๆ จะใช้ในลักษณะไหน อันนี้จะต้องเริ่มคิดถึงกระบวนการที่จะใช้ในการสำรองเชิงอำนาจ แต่ก็อย่างว่า ขบวนการสำรองเชิงอำนาจ จะใช้แบบความรู้ การเดินขบวนอย่างเดียว เราไม่เชื่อว่าถ้าสำรองแบบเดิมที่ใช้ความรู้สักอย่างเดียว ก็ต้องใช้ระบบเดินขบวนอย่างเดียวการสำรองเรื่องป่าความรู้ชุดนี้มีอยู่แล้วแต่ทหารไม่ทำอย่างบางทีเรื่องของการทวงคืนผืนป่า เราก็รู้วิธีทวงแล้ว ทวงคืนผืนป่าทั้งที่ชาวบ้านสามารถอยู่กับป่าได้ มีวิธีการแต่บังคับถือว่าทหารเขาไม่ได้สนใจ เพราะเป็นเสียงคนเล็กคนน้อยในสังคม โจทย์ถ้าชาวนาอยู่รอดได้ในเรื่องของการทวงคืนผืนป่า การจัดระบบน้ำ จะมีพลังตรงไหน ความรู้ชุดนี้เพียงพอหรือยัง

ซึ่งผมก็มองแบบงานวิจัยท้องถิ่น ความรู้แบบนี้งานวิจัยท้องถิ่นก็เจอปัญหาเหมือนกัน เวลาจะให้หาความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาก็เป็นความรู้ที่สร้างจากชุมชน ชุมชนที่อยู่กับป่าจะมีความรู้อะไรของตนเองที่จะยืนยันว่าเราอยู่กับป่าได้ นี่ก็พอน่าจะขยับไปได้ แต่ดูเหมือนป่าทุกพื้นที่ก็มีความรู้อยู่แล้ว แต่แล้วทำไมถึงไม่มีพลังมันเกิดอะไร เรื่องน้ำก็เหมือนกันฟังดูก็เหมือนจะมีความรู้อยู่แล้ว แต่ทำไมถึงไม่มีพลัง นั่นก็เป็นโจทย์อีกตัวหนึ่งที่เกิดขึ้น

อีกตัวหนึ่งผมว่าสถานการณ์ชาวนา จะพูดถึงเฉพาะภาพภายนอก แต่ชาวนาคิดอะไรอยู่เรายังไม่พูดถึงกันมากนัก ชาวนาคิดอะไรอยู่ ชาวนาคิดอะไรปรับตัวอย่างไร กรณีโจทย์ต้นนี้ก็เป็นโจทย์สำคัญ เมื่อมีปัญหาชาวนาค้น (ปรับตัว) อย่างไร ซึ่งน่าจะเป็นวิธีหาความรู้อีกแบบหนึ่ง ค้นแบบไหนถึงจะอยู่ได้ จะต้องมียะไรมา

ประกอบให้เกิดการค้น เกิดโจทย์แบบนั้นขึ้นมา เพราะงานวิจัยท้องถิ่นที่ผ่านมาส่วนใหญ่ก็เป็น โจทย์ต้น
ทั้งนั้น จะปรับตัวยังไง มีปัญหาจะแก้อย่างไร เป็นโจทย์ต้น แต่ว่าต้นบนฐานการพยายามวิเคราะห์ข้อมูล อันนี้ก็
เป็นโจทย์อีกลักษณะหนึ่ง

แต่โจทย์ต้นบนฐานของการค้นหาทางออก หรือวิธีการ ที่นี้ถ้าดูสถานการณ์ชาวนา ก็มีการปรับตัว
หลายแบบ เข้าใจว่าพรุ่งนี้น่าจะได้ Model หลายแบบมาเป็นตัวแบบบ้าง ลักษณะเดียวกันอาจจะทำให้เกิดโจทย์
บางโจทย์ แล้วจะมีรูปแบบไหนที่เรายังไม่เห็นแน่ เพราะว่าถ้าดูจากที่ฟังชานาตั้งหลายเรื่องผมว่าหนึ่งเรื่องที่
เรายังไม่รู้จริง ๆ เลย คือสถานการณ์ชาวนาที่เป็นข้อมูลจริง ๆ เอาแค่เรื่องสูญเสียที่ดินให้ชัด เราพูดได้บาง
หมู่บ้านให้ชัดได้ไหม ไม่ต้องพูดทั้งประเทศไทย เพราะเวลาพูดทั้งประเทศไทยแล้วเราแก้ไขปัญหามาไม่ได้ อัน
นี้มันจะต้องพูดที่หมู่บ้าน สถานการณ์มันคืออะไร นี่สินเป็นยังไง การสูญเสียที่ดินเป็นยังไง ชีวิตเปลี่ยนไป
ยังไง ที่บอกว่าออกไปทำนาก็ทำอยู่ก็ครัวเรือน และก็ยังทำอยู่ แล้วต้องไปทำงานข้างนอกไปทำอะไร
แล้วไปยังไร คือถ้าเราไม่ได้เห็นภาพอย่างนี้เราจะไม่เข้าใจชาวนา แล้วก็สงสัยอยู่ตลอดเวลา เอ๊ะ ราคาก็ต่ำไม่
คุ้มทุนยังงัยยังพากันทำ อันนี้ถ้าเรายังไม่เข้าใจในตัวคนตรงนั้นจริง ๆ มันก็หาทางผลักดันยากมาก

ที่นี้โจทย์สำคัญตัวหนึ่งคือเรื่องคน สถานการณ์ของคนตรงนั้น และวิธีการปรับตัวภายใต้ระบบคิด
ภายใต้สภาพแวดล้อม ภายใต้แรงกระแทกจากภายนอก เพราะเวลามันเข้ามานี้ไม่ได้เข้ามาตัวเดียวเข้ามาแทบ
ทุกตัวเลย ซึ่งถ้าทำความเข้าใจกับตรงนั้นชัดก็อาจจะไปได้ แต่ว่าการทำความเข้าใจตรงนั้นก็ยิ่งอยากเห็นคนที่
ต้องทำความเข้าใจเองก็คือ ตัวชาวนา ถ้านักวิชาการไปทำความเข้าใจให้ ได้ความเข้าใจใหม่แต่ไม่สามารถที่จะ
ทำให้ชาวนาเกิดความเข้าใจ และเปลี่ยนวิถีของตนเองได้ อันนี้คือบทเรียนที่เราเห็นมา แต่ถามว่าความรู้ชุด
กว้าง ๆ เพื่อที่จะกระตุ้นชาวนาควรจะมีไหม อันนี้ควรมี ถ้าไม่มีก็จะเห็นแต่ภาพกว้าง ๆ แล้วมองภาพใหญ่ ๆ
ไม่ออก เวลาคิดถึงทางออกก็คิดไม่มากนัก ตรงนี้อาจจะเป็นตัวหนึ่งที่สำคัญว่าเราจะเอายังไร

คำถามอยู่ 2 ประเด็น โจทย์แรกคือชาวนาจะเจ๊ง ตกลงปัญหาเขาคืออะไร สถานการณ์เขาเป็นยังไง
คิดว่าจะเจ๊ง อันนี้ก็เห็นแล้วว่าปัญหาของการจะเจ๊งคืออะไร ที่นี้ว่าเมื่อจะเจ๊งแล้ว มีความรู้อะไรที่เคยทำมา
บ้างไหม ก็น่าจะดึงกันมาได้ แล้วทิศทางจะเอายังไร ผมก็คิดว่าน่าจะพอได้ว่าเราจะเลือกเอาอะไร น่าจะเห็น
วิถีทางเลือก แล้วก็เลือกนั้นน่าจะเป็นตัวที่มีนัย

แล้วก็พอดีอยากจะโยงไปถึงงานวิจัยของเรานิดหนึ่ง เวลาพูดถึงเรื่องชาวนา เรามองอยู่ 2 เรื่อง ๆ
ชาวนาที่เป็นเรื่องของงานวิจัยท้องถิ่น ก็เป็นการเสริมสร้างพลังให้กับท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหาตัวเอง อันนี้
คิดแบบพื้นฐานเลยเสริมสร้างพลังให้กับชุมชนท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหาของตนเอง แต่พอดีเรามีอีกเรื่อง

หนึ่งที่กำลังเดินไปพร้อม ๆ กัน ก็คือเรื่องการลดความเหลื่อมล้ำ ประเด็นชาวนาที่โยนโยเรื่องความเหลื่อมล้ำ คืออะไรพอจะเป็นโจทย์แบบนั้น ซึ่งจริง ๆ พอจะมองเห็นหลายตัว แล้วก็ชาวนากับการแก้ไขปัญหาความยากจน อาจจะโยนเรื่องความเหลื่อมล้ำก็ได้ เราก็เลยต้องดูหลายตัวว่า ถ้าเกิดโจทย์ที่พอจะหนุนช่วยโดยงานวิจัยท้องถิ่นได้เราที่จะเดิน ถ้าเกิดโจทย์เกี่ยวข้องพันกับการลดความเหลื่อมล้ำก็จะลองดูว่าชุมชนจะร้อยความเหลื่อมล้ำไปได้ยังงี้ เกิดโจทย์ที่แก้ไขปัญหาความยากจนที่อาจจะโยนความเหลื่อมล้ำ หรือไม่โยนก็ได้ แยกขาดจากกันไม่ได้หมด แต่มันมีอะไรที่ยังปนกันอยู่ เพียงแต่จะเอาอะไรเป็นตัวตั้ง ณ ขณะนี้ จะสร้างรายได้ก่อน หรือว่าจะแก้ไขความเหลื่อมล้ำ หรือจะสร้างให้ชาวบ้านคิดเป็น แก้ปัญหาเป็น คือมันปน ๆ กันอยู่เพียงแต่จะเอาอะไรเป็นตัวหลัก

อาจารย์วิโรจน์ : ผมคิดว่ากรอบอันหนึ่งที่ควรจะมีมองก็คืออย่าเริ่มจากชาวนาแม้กระทั่งอย่างเริ่มจากการเป็นเกษตรกร ผมยกตัวอย่างก็คือ คนจำนวนมากพูดถึงปัญหาของชาวนาแต่ถามว่าเราเห็น 10 กว่าปีที่ผ่านมา เราเห็นคนอย่างพื้นที่ทุ่งกุลารุ หรือในพื้นที่อีสานอื่น ๆ จำนวนมากมาจับแท็กซี่บ้าง มาทำอะไรต่อมิอะไรบ้างในเมือง ในกรุงเทพฯ พอเสร็จแล้วปีหนึ่งเขาก็กลับไปทำในสิ่งที่มีความสำคัญของเขาซึ่งวิธีแบบนี้ปรากฏว่าแก้ปัญหาให้กับคนจำนวนมากได้

ซึ่งผมยกตัวอย่างก็คือว่าถ้าเทียบระหว่างคนที่ทำตามภาครัฐ ทำตามปราชญ์ต่าง ๆ ที่พยายามบอกเขาให้อยู่ในไร่ในนา แล้วก็ให้เขาทำนาให้ดินดี ทำนาให้ต้นทุนต่ำตรงนี้ แต่พอเราไปดูทั้งประเทศจากภาพใหญ่ไม่ได้เลือกสาขาอาชีพ ถามว่าคนกลุ่มไหนจนที่สุด คนกลุ่มที่จนที่สุดก็คือคนกลุ่มที่ปลูกข้าวอยู่ที่ทุ่งกุลารุ ร้องให้ ทั้ง ๆ ที่บอกว่าเป็นแหล่งปลูกข้าวที่ดีที่สุดในประเทศไทย แล้วเกษตรกรเขารู้ปัญหาเขาแต่ไม่มีใครช่วย เขาก็ส่งพ่อบ้าน มาจับแท็กซี่บ้าง ทำอะไรบ้าง เพราะฉะนั้นมันเหมือนกับว่าเป็นการแก้ปัญหา หรือเป็นการประกันอะไรบางอย่าง ที่บอกว่าทำงานที่มีรายได้แบบหนึ่งกับการทำนา ซึ่งก็มีข้าวให้กิน คือเขาก็ทำนาแบบที่ผมเรียกว่าพอเพียง คือก็ไม่ต้องสนใจอะไรหรอก นาก็ทำแบบทิ้ง ๆ ขว้าง ๆ เสร็จแล้วก็พอมีข้าวกิน ก็จะเป็นความปลอดภัย

ส่วนในการประกันรายได้ก็ไปหาจากที่อื่น เพราะฉะนั้นการตอบคำถามไม่จำเป็นที่จะต้องตอบว่า ชาวนาจะต้องทำอะไรเสมอไป หรือว่าเกษตรกรจะต้องทำยังงี้เสมอไป อย่างที่ผมเรียนไปแล้วว่าในที่สุดแล้วคือเกษตรกรจำนวนมากเขาโหวตให้เขาให้ตัวเอง ให้ลูกหลานไปเรียนหนังสือ แล้วก็ออกจากภาคเกษตรไปจำนวนมาก เพราะฉะนั้นผมถึงไม่สนับสนุนอุดมการณ์เกษตรที่พยายามเก็บคนให้อยู่ แล้วบอกจะแก้ปัญหาเรื่องข้าวเรื่องเกษตรให้ได้ แล้วบางทีคำตอบภาครัฐเขาเองก็มองคำตอบจากคน หรือจากอะไรแต่ไม่ใช่จากอาชีพ

เสวนาปฏิบัติการชุมชนสู่ความรู้ ภูมิธรรมเศรษฐกิจชุมชน บนฐานทรัพยากรเกษตร

นำเสนอโดย	คุณสัมปอ ยันท์แสง	กรณีกองทุนข้าวอินทรีย์สุรินทร์
	คุณปราณี มัคคันทน์	กรณีทามมูน สามคมคนทาม
	คุณอรนุช ผลภิญโญ	เครือข่ายปฏิรูปที่ดินอีสาน (คปอ.)

ดำเนินรายการโดย คุณอุบล อยู่หว่า เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน

คุณสัมปอ ยันท์แสง (กรณีกองทุนข้าวอินทรีย์สุรินทร์) : เริ่มก่อตั้งเป็นกลุ่มเมื่อปี 2535 ประมาณ 20 กว่าปี ความเป็นมาของสหกรณ์ เราเริ่มจากการรวมกลุ่มจัดตั้งในส่วนของ NGOs เป็นกลุ่ม โดยธรรมชาติ แล้วก็มาทำข้าวอินทรีย์ มาตรฐานอินทรีย์ในปี 2539 แล้วทำเรื่อง Fairtrade ขอรับรอง Fairtrade กับองค์กร Fairtrade ในประเทศเยอรมันในปี 2548 ก็ประมาณเกือบ 10 ปี ซึ่งตอนแรก ได้ทำร่วมกับ Green Net ก่อน แล้วจึงค่อยแยกมาทำเอง มีสมาชิกประมาณ 573 คน

เริ่มต้นจากแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนเพื่อเกษตรกรรายย่อย ภายใต้โครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรจังหวัดสุรินทร์ (คสป.) ต่อมาพัฒนาเป็นมูลนิธิชุมชนเกษตรนิเวศน์ ทำงานกับองค์กรเกษตรกร และจัดตั้งกองทุนข้าวในปี 2537 ขยายการรับสมาชิก ต่อมาขยายรับสมาชิกที่เป็นเครือข่ายอื่นเข้าร่วม จุดเริ่มต้นของเราไม่ได้คิดจะทำธุรกิจ ส่วนเศรษฐกิจชุมชนในยุคไม่ได้รู้จัก แต่โจทย์ใหญ่ คือ การพัฒนาที่ยั่งยืน การค้นหาทางเลือก ด้วยการทำเกษตรธรรมชาติเกษตรยั่งยืน

วิสัยทัศน์ และยุทธศาสตร์ 3 ด้าน คือ การสร้างวิถีอินทรีย์ที่ใส่ใจคนปลูกคนกิน การสร้างการค้าที่เป็นธรรมเพื่อศักดิ์ศรี และความสุข และความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภค การทำงานแบบครบวงจรเริ่มตั้งแต่สมาชิกปลูกข้าว การตรวจรับรองมาตรฐาน และส่งข้าวมาที่กองทุนข้าวเพื่อจัดการด้านตลาด เป้าหมายความเป็นอยู่ที่ดีของสมาชิก การจัดรูปองค์กรแบบสหกรณ์ การลงหุ้นโดยสมาชิก ความเป็นเจ้าขององค์กรของเกษตรกร แม้ว่าจะระบบนี้จะมีความยุ่งยากแต่ว่าด้านหนึ่ง ความเป็นธรรมทางสังคมชัดเจนเป็นองค์กรที่เป็นผลประโยชน์ของพี่น้องเกษตรกร

ห่วงโซ่การทำงานประกอบด้วยเกษตรกร ผู้บริโภค ผู้นำเข้า ผู้ซื้อ และธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม หลักการทำเกษตรอินทรีย์การค้าที่เป็นธรรม หลักการที่คำนึงถึงคน มีคนงาน ที่ไม่ได้อยู่เฉพาะเกษตรกร มีเจ้าหน้าที่ มี

เกษตรกร มีผู้บริโภค มีผู้ประกอบการ และความปลอดภัยที่มีต่อคน สิ่งแวดล้อม ราคาที่เป็นธรรมที่เป็นโจทย์พื้นฐานของงานเกษตร ความยั่งยืนของตลาด ความโปร่งใสทางการค้า ความเข้มแข็งขององค์กรเกษตรกร

ตัวอย่างเช่น ราคาข้าวเปลือก รับซื้ออยู่ที่ต่ำสุด 14.50 -16.50 บาทต่อกิโลกรัม ข้าวเปลือก ในขณะที่รัฐบาลมีโครงการรับจำนำข้าวราคาอยู่ที่ 13 บาท แล้วตลาดข้าวทั่วไปจะอยู่ที่ 9- 11 บาท นี่เทียบกับราคาที่สูงของราคาตลาด ซึ่งเป็นราคาที่เรารู้สึกได้ เป็นราคาFairtradeระบบของตลาดFairtradeเขาจะมีราคาประกันขั้นต่ำ 15.66 บาท สำหรับข้าวที่เป็นอินทรีย์ แล้วถ้าดูจากข้อมูลสถิติย้อนหลังเท่าที่เราเก็บข้อมูล แล้วก็ทำตัวเลขมาตลอดก็คือว่า สมาชิกที่ทำอินทรีย์ไม่เคยได้ราคาน้อยกว่าทำแบบเคมี ถึงแม้ว่าเราจะมีปัญหาช่วงที่นโยบายรับจำนำข้าวราคา 20 บาทต่อกิโลกรัม เป็นราคาที่กระทบกับตลาดอินทรีย์ แต่ว่าด้วยความสัมพันธ์ที่เป็นระบบการค้าที่ยั่งยืน หลักการค้าแบบFairtradeทำให้เราสื่อสารกับผู้ซื้อได้ถึงสถานการณ์ แล้วก็ยอมรับได้ที่เราต้องซื้อข้าวในราคาที่สูงกว่าราคารัฐบาล และก็ทำให้เราอดวิกฤตตรงนั้นมา

Fairtradeระบบความสัมพันธ์แบบผู้ซื้อผู้ค้า ผู้ซื้อเป็นภาคธุรกิจ แต่ไม่ถึงขั้นเป็น Activist เพราะถ้าเป็น Activist เขาจะแยกองค์กรวิธีการจัดองค์กร แต่เป็นธุรกิจทางเลือกที่หันมาสนใจFairtrade ซึ่งตลาดหลักของเราก็จะอยู่ที่แถบยุโรป และมีตลาดฮ่องกง สิงคโปร์ เป็นตลาดใหม่ที่เขาเพิ่งเริ่มต้นและมีวิสัยทัศน์ที่ดีจะเติบโตไปด้วยกันกับเขา การPacking จะไม่เหมือนกันระหว่างข้าวที่ขายในประเทศ และต่างประเทศ

การส่งเสริมการปลูกพืชหลังนา เช่น ถั่วเขียว หอม กระเทียม เป็นต้น แต่ว่าในอนาคตอาจจะลดชนิดลง แล้วก็เพิ่มปริมาณ และจะพัฒนาพืชหลังนาให้เป็นเศรษฐกิจของพี่น้องเกษตรกรที่เป็นสมาชิกอีกเรื่องหนึ่งที่ทำออกมาแล้วได้แก่ หอมแดงกระเทียมก็ส่งออกป้อนอง 200 Kg. ถ้าสนใจต้องมาวางแผนร่วมกัน และมีความเป็นไปได้เพราะว่ามีพื้นที่ที่ทำอินทรีย์อยู่แล้ว

ภาพรวมของตลาด กองทุนข้าวเป็นเพียงตัวอย่างหนึ่ง แห่งของกระบวนการพัฒนาที่สุรินทร์ กองทุนข้าวเป็นทางเลือกหลัก และมีความชัดเจนว่าจะทำเรื่องพืชหลังนาด้วย มีร้านข้าวหอมมีตลาดนัดผักทุกวันจันทร์ มีตลาดเขียวในเมืองสุรินทร์ ที่อำเภอปราสาท ที่อำเภอกาบเชิง ตลาดเนรมุดที่มูลนิธิพัฒนาอีสานไปทำงานด้วยกัน

บทเรียนที่สำคัญ มีอยู่ 3 ส่วน คือ บทเรียนที่หนึ่งกระบวนการทำงานพัฒนา ส่วนที่สองการพัฒนางานเศรษฐกิจชุมชน และส่วนที่สามก็คือ การขับเคลื่อนเชิงนโยบายและสังคม

บทเรียนกระบวนการพัฒนา จากการทดลองกับพี่น้องเกษตรกร เราคิดว่าจากความคิดเชิงอุดมการณ์ ย่อยลงมาเป็นวิสัยทัศน์จากวิสัยทัศน์ย่อยลงมาให้เห็นว่ากิจกรรมที่เราจะทำเพื่อแก้ไขปัญหาคืออะไรต้อง สัมพันธ์กับปัญหาของเกษตรกร และชุมชนประมวลจากงานวิจัยที่ทำประเด็นควรจะสัมพันธ์กับความเป็นอยู่ ของพี่น้องเกษตรกร ที่ผ่านมารถอดบทเรียนในกระบวนการพัฒนา การมีรูปธรรมที่ชัดเจนรองรับร่วมไปกับพี่น้อง ส่งผลให้มีพลังในการขับเคลื่อนงานพัฒนา ส่วนบทเรียนการพัฒนาเศรษฐกิจ กรอบคิดต้องเริ่มทำงาน เศรษฐกิจระดับครอบครัว ถ้ามองแบบรัฐบาลมองเศรษฐกิจภาพใหญ่ประเทศ แล้วก็ค่อยย่อยลงมาที่เศรษฐกิจ ชุมชน และครอบครัว นี่เป็นความเชื่อที่เราทำงาน

จากประสบการณ์งานข้าว พอกระแสเปิด ก็จะมีผู้ซื้อที่ไม่อยากซื้อผ่านกับเรา อยากไปซื้อตรงกับ เกษตรกร แล้วเกิดการขยายแตกออกตัวออกไป แต่ก็ไม่ได้มีปัญหา แต่สิ่งที่มองเห็น โดยส่วนตัวที่อยากจะ แลกเปลี่ยน การขยายออกไปแบบนี้ ไม่มีใครที่จะหยุดยั้งได้ อย่างเช่น ถ้ามีคนมาขอซื้อข้าวกับสมาชิกของ กองทุนข้าวอยู่หลายหมู่บ้าน อยู่ตั้ง 50 กว่าตำบลกระจาย แต่สิ่งที่มองอีกส่วนหนึ่งคือเราเสียโอกาสก็คือเรา ไม่ได้เติบโตแบบค่อยยอ และแข็งแกร่งไปร่วมกัน พอมันขยายออกไป กลุ่มก็ต้องไปเริ่มจากการขาย การทำ โรงสี เกิดการทำซ้ำๆกัน ยังไงเขาก็ซื้อเล็ก ๆ ก่อน แต่พอถึงจุดหนึ่งมันจะต้องมีการลงทุนซึ่งมันก็จะต้องมา ลงทุนทำโรงสี ทำเรื่องเดียวกันซ้ำ ๆ ต้องหาทรัพยากรเพื่อมาลงทุนกับโครงสร้างของการผลิต ของการแปรรูป อย่างที่กองทุนข้าวจากที่เราได้สนับสนุนเครื่องจักรจากโครงการนาร่อง พอผ่านไปเราต้องลงทุนเพิ่ม การ พัฒนาโรงสี เครื่องสีที่ราคา 10 กว่าล้าน เป็นต้น

ตอนนี้โจทย์ของรัฐบาล เรื่องเศรษฐกิจ ถ้าใครมีผลงานโชว์เรื่องเศรษฐกิจของชาวบ้านได้ก็จะทำตาม นโยบาย แต่จะต้องแบกภาระเพื่อให้อยู่ได้แบบยั่งยืนเราไม่ได้บอกว่าชาวบ้านทำ แต่พูดอยู่บนข้อเท็จจริงว่า เส้นทางธุรกิจไม่ได้อยู่ที่ประสบการณ์กองทุนข้าว 20 ปี ไม่ได้อยู่เพราะว่าเป็นข้าวอินทรีย์ แต่เพราะเรื่อง รสชาติ แต่ถ้าคุณเป็นอินทรีย์แต่มีมอด มีข้าวปน อย่างไรก็ตามก็ต้องการคุณภาพข้าวที่ดี เพราะฉะนั้นจะต้องมีการ พัฒนา การปรับปรุง ฯลฯ เพราะฉะนั้นก็ต้องลงทุนทั้งนั้น

บทเรียนด้านนโยบายที่เข้ามาหนุนในเรื่องของเศรษฐกิจชุมชน หรือเศรษฐกิจชาวบ้านก็ยังเป็น นโยบายที่ยังมาไม่ถึง ระเบียบขั้นตอนทำให้ชาวบ้านเข้าถึงยากแต่ นโยบายที่มีผลกระทบนี้มาเร็ว อย่างเช่น GMO เพราะว่าถ้าข้าวเป็น GMO ตลาดต่างประเทศซึ่งไม่ใช่เฉพาะตลาดอินทรีย์ แต่ตลาดข้าวทั่วไปก็กระทบ ไปด้วย เพราะว่าตลาดข้าวในต่างประเทศเขาไม่ยอมรับข้าวที่ปน GMO อยู่แล้ว

ประเด็นคำถาม หลังจากที่มีโครงการ 20 บาทลงมาสถานการณ์ของพี่น้องในพื้นที่เป็นอย่างไร ถ้าเป็นพี่น้องที่ทำอินทรีย์ก็รู้สึกมั่นใจขึ้น ส่วนพี่น้องที่ไม่ได้ทำอินทรีย์ก็เข้ามาหามากขึ้น เปรียบเทียบปีก่อนที่จะมีนโยบายเราต้องการที่จะขยายสมาชิกเพราะเรามีตลาดผู้ซื้อเข้ามาที่จะซื้อข้าวเป็นตลาด 4 ปี แล้วมีโจทย์ว่า จะต้องมีการขยายสมาชิก เพราะผู้ซื้อเขาก็ไม่อยากจะให้เราไปช้อนกับลูกค้าเดิม เขาก็เป็นผู้ซื้อที่ต้องการจะเห็นการพัฒนามากกว่า เราก็ต้องหาสมาชิก ซึ่งตอนนั้นหายากมาก เราต้องการสมาชิกปีละ 100 คน แต่หลังจากนั้น สมาชิกปีที่แล้ววิ่งมาหาเราเองเลย 100 กว่าคน

ประเด็นคำถาม ผู้ซื้อของเราที่มาจากต่างประเทศ เป็นตลาดFairtradeทั้งหมดหรือเปล่า แล้วตอนที่นโยบาย 20 บาทนี้ทุกคนยินดีจ่ายเพิ่มหรือเปล่า ตลาดฮ่องกง กับสิงคโปร์ ไม่อยู่ในFairtrade แต่ถ้าเป็นยุโรป อเมริกา สวิส ฝรั่งเศส อยู่ในFairtrade แล้วก็ทุกรายที่ยินดีที่จะจ่ายเพิ่ม แล้วก็มีบางรายเสนอให้เราให้เงินพรีเมียมแก่เกษตรกรอินทรีย์ด้วย เพราะว่าถ้าคนที่ทำอินทรีย์แล้วถ้าซื้อเท่ากับราคาจำนำ เขาก็ไม่เห็นความต่างเลย ที่เราเรียกว่าเงินพรีเมียมOrganic นี้ มี 2 แบบ คือ พรีเมียมFairtradeที่เราเอามาเป็นกองทุนสำหรับการทำงานพัฒนานั้นเป็นอีกส่วนหนึ่ง และแบบจ่ายตรงให้กับเกษตรกรซึ่งเราจ่ายให้กับเกษตรกรในวันประชุมใหญ่ หลังจากที่เราซื้อเสร็จก่อนเพราะว่าเราจะต้องทำการสรุปตัวเลขก่อนถึงจะได้เงินก้อนนี้มาเป็นเงินพิเศษ เป็นเหมือนเงินขวัญกำลังใจให้กับเกษตรกรที่ทำอินทรีย์ แล้วผู้ซื้อที่ทำงานกับเราก็ยอมรับการเพิ่มราคา แล้วก็จะมีส่วนผู้ซื้อเข้ามาเยี่ยมพวกเราทุกปี ในภาวะการณ์เปลี่ยนแปลงราคา ผู้ซื้อยอมที่จะจ่ายเพิ่ม หรือกระทั่งเพิ่มจากระเบียบของFairtrade ที่ต้องจ่าย 65% บางครั้งจ่ายล่วงหน้าให้ถึง 85 %ซึ่งเขาต้องไปหาตลาดล่วงหน้าด้วยเช่นกัน

การกำหนดราคาตามมาตรฐานเป็นขั้นบันได เรื่องมาตรฐาน ใช้ระบบ ICS ระบบควบคุมภายใน การตรวจสอบกันเอง 2 ครั้ง แล้วก็จะมีการตรวจสอบภายนอกที่ได้รับการยอมรับในระดับสากลมาตรวจอีกครั้งหนึ่ง ใช้ปุ๋ยที่ทำเองได้แต่ต้องไม่ใส่เคมี ยูเรียเป็นต้น เราส่งเสริมให้ชาวบ้านทำปุ๋ยอินทรีย์เอง เราก็เลยไม่มีโอกาสทำธุรกิจปุ๋ยอินทรีย์ แต่ถ้าเกษตรกรที่ทำอินทรีย์จะซื้อปุ๋ยมาใช้ปุ๋ยนั้นจะต้องได้รับการรับรองด้วย แต่หน่วยงานรับรองไม่มีใครเป็นธุรกิจ แต่ทำงานแบบตรวจสอบ

คำถามอาจารย์บุญชร :เศรษฐกิจระดับครอบครัว หนึ่งทดแทนการซื้อขายของที่ต้องบริโภคได้หมดแบบสมบูรณ์แบบหรือเปล่า แล้วสอง สร้างรายได้เพียงพอต่อการดำเนินชีวิตได้จริงหรือเปล่า หรือจะต้องมีเงินจากที่อื่นเข้ามาเป็นตัวเดิม อย่างเช่น 150 ครอบครัว มีกี่ครอบครัวที่อิงอาศัยระบบเกษตรอย่างเดียว โดยที่ไม่อิงอาศัยตัวอื่นเลย หรือมีสักกี่ครอบครัวที่ยังต้องอิงอาศัยเรื่องแรงงานลูกหลานจากข้างนอก หรือเงินเดือนของคนในครอบครัว คำตอบ ครอบครัวที่ทำอินทรีย์ชัดเจนว่าภาวะหนี้สินลดลงแน่นอน แล้วก็ที่ดินเพิ่มขึ้น แล้วถ้าเป็นหนี้ก็เป็นหนี้สินเพราะว่ามีปัจจัยการผลิตเพิ่มขึ้น เช่น ซื้อรถไถ ซื้อที่ดิน เป็นต้น กำลังสรุปตัวเลข

เป็นโจทย์ที่เราเองก็ต้องการคำตอบ ที่ดินเพิ่มขึ้นไม่ได้จำนวนมาก แต่ที่ดินไม่หลุดมือ มีหนี้แต่สามารถชำระคืนได้แนวโน้มนี้นี่สินลดลง รายได้หลักขายข้าวเขานำไปใช้เรื่องหลักๆ ตรงนี้ชัดเจนรายได้จากตลาดเขียวในตัวเมืองสุรินทร์มีเกษตรกรที่มาขายจำนวน 112 คน ซึ่งจะเป็นสมาชิกของเราประมาณ 90 คน รายได้ของเขา น้อยสุด 3,000 บาท มากสุด 10,000 บาท ต่อ สัปดาห์ ต่อเดือนก็ไม่ต่ำกว่า 4 -5 พัน แล้วก็ขายผักหน้าร้านข้าวหอมทุกวันพฤหัสบดี ก็จะเป็นเงินออมของ การเชื่อมโยงกัน ตอนนี้ช่วยได้ก็คือว่า ความรู้ หรือประสบการณ์

อาจารย์กนกศักดิ์ แก้วเทพ (ร่วมแลกเปลี่ยน):ผมคิดว่าสิ่งที่อาจารย์บัญชาตั้งคำถามเรื่องรากฐานของครอบครัว ประเด็นที่น่าสนใจ และน่าจะนำไปพิจารณา แล้วอาจจะเกี่ยวกับฐานเศรษฐกิจด้วย ก็คือลูกหลานของเกษตรกรที่เขาทำตรงนี้เขามีการรับรู้ในสิ่งพวกนี้แค่ไหน เพราะว่ามันเป็นหลักประกันหนึ่ง คือไม่ใช่เป็นแรงงานอย่างเดียว หากแต่เขามีความรู้สึก มีความรักเอาหัวใจไปไว้ที่เกษตรอินทรีย์ หรือกองทุนข้าวที่กำลังทำอยู่น้อยแค่ไหน

และอีกอย่างหนึ่งที่เห็น คือ การจัดการองค์กรแบบนี้ทำหน้าที่ให้แต่สมาชิกอย่างเดียว มีต้นทุนอะไรบ้าง มีภารกิจอะไรบ้าง ขบวนการที่จะต้องให้การศึกษา การเรียนรู้ เพราะสมาชิกสภายมีคนทำให้หมดปลูกข้าวเป็นอินทรีย์อย่างเดียว แล้วก็ส่งขาย ถ้าเขาพอใจราคาก็ได้ แต่ผมคิดว่าควรจะต้องมีอะไรที่จะต้องเลยไปกว่านั้น ที่ต้องร่วมกัน แล้วก็ก็เป็นบทเรียนอีกชุดหนึ่ง คือเราเห็นว่าคุณแดนไปยุโรปเพื่อไปขายข้าว ซึ่งใช้ประสบการณ์แบบนี้มีค่าใช้จ่ายของมันด้วย แล้วอีกหนึ่งคือเมื่อก็พูดถึงพรีเมียมที่ได้จาก Fairtradeเป็นพรีเมียมปกติที่เขาให้ ซึ่งผมก็ไม่รู้ว่าเป็นวงเงินมากน้อยเท่าไร สำหรับที่บางปีโครงการจำนำข้าวฟื้นขึ้นมาจากหลุมอีกครั้งหนึ่งเราปรับตัวกันอย่างไร กองทุนมีเงินสะสมหรือเปล่า พอที่จะเอามาใช้จ่ายชั่วคราวเพื่อรักษารากสมาชิกเอาไว้

คือผมคิดว่าคนที่เห็น หรือสนใจเรื่องแบบนี้จะได้ภาพที่ครอบคลุมมากขึ้น ผมก็อยากจะถามว่าถ้าจะข้ามตรงนี้ไปอีกจะเดินยังไงต่อ ก็เป็นงานที่กำลังทำอยู่ เพราะว่าโจทย์เรื่องของการมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของ ซึ่งถ้าดูในหลักการความคิดเราก็เป็นอย่างนี้ รูปองค์กรก็ใช่ แต่ความคิดความเป็นเจ้าของยังไม่เกิด เพราะว่าเราเป็นคนทำงาน เขาก็แค่ขายข้าว แล้วก็ได้ผลประโยชน์ตรงนั้นไป

คุณสัมปอຍ เพิ่มเติมที่สำคัญงานที่เราจะต้องทำงานทางความคิดคู่กันไป แต่ในการนำเสนอเราก็พยายามที่จะเอาประเด็นที่เป็นเรื่องบทเรียนก็เลยไม่ได้ลงกิจกรรมอีกหลายอย่างที่เรากำลังทำ ซึ่งประเด็นลูกหลานของชาวบ้านที่เป็นรูปธรรม คือส่วนหนึ่งเราดึงลูกหลานชาวบ้านที่มีความตั้งใจเราก็ดึงเข้ามาทำงานร่วมกับเรา ซึ่งตรงไหนดึงเข้ามาได้ก็ดึง แต่ว่าก็ต้องมีโครงการที่จะทำการพัฒนากับเขา แล้วงานสำคัญของเรา ซึ่งมี

ข้อสรุปแล้วว่า ความเข้มแข็งขององค์กร ไม่ได้อยู่ที่ยอดขาย แต่อยู่ที่ความมั่นคงของตัวสมาชิกที่จะทำเรื่องนี้ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งอันนี้เป็นโจทย์อยู่แล้ว แต่ที่ไม่ได้นำเสนอก็คือเพราะว่าเวลาไม่ได้มาก: เกษตรอินทรีย์ไม่ได้เอาข้าวมาขายอย่างเดียว แต่เราพูดถึงสิ่งแวดล้อม เพื่อบุคคล ปัญหาโลกร้อน เป็นต้น แต่การที่ต้องซื้อข้าวเราก็คือ มีความจริงใจของสมาชิก มีวิถีชาวบ้าน ประโยชน์ของเกษตรกรชัดเจน แล้วก็เรื่องสิ่งแวดล้อม ก็อยู่ในกระดานของงานที่เราจะต้องทำอยู่แล้ว

คุณอุบล อยู่หวั : ขวานารวมตัวกันค้าข้าว ค้าผลผลิตทำธุรกิจของตัวเองอุดมคติของพวกเรา อาจารย์กนกศักดิ์เป็นกิจการที่เอาทั้งกำไร และมวลชน ซึ่งก็เพิ่มความยากขึ้นไปอีก แต่ว่าในบรรดาการรวมตัวกันของขานาเรื่องข้าวที่มีมากมาย ก็มีอยู่จำนวนจำกัดที่สามารถดำเนินมาได้ แล้วกองทุนข้าวก็แน่นอนว่าเติบโตมาทั้งแนวคิด ความสามารถในการบริหารจัดการ และระบบคุณธรรมภายใน และการเติบโตร่วมกันระหว่างชาวบ้านร่วมกับ NGOs

คุณลัมปอย (เพิ่มเติมข้อมูล) : เกษตรอินทรีย์ ไม่ได้เอาข้าวมาขายอย่างเดียว แต่เราพูดถึงสิ่งแวดล้อม เพื่อบุคคล ปัญหาโลกร้อน เป็นต้น แต่การที่ต้องซื้อข้าวเราก็คือ มีความจริงใจของสมาชิก มีวิถีชาวบ้าน ประโยชน์ของเกษตรกรชัดเจน แล้วก็เรื่องสิ่งแวดล้อม ก็อยู่ในกระดานของงานที่เราจะต้องทำอยู่แล้ว

กรณีทามูน สมาคมคนทาม :คุณปรางค์ มัคคันทน์ ศาสตราจารย์ แล้วก็พี่ ๆ องค์กรพัฒนาเอกชนค่ะ วันนี้มาแทนคุณสนั่นชูสกุล มาในนามพี่น้องสมาคมคนทาม ภาพแรกเป็นภาพเขียน อยากจะบอกว่าองค์กรพี่น้องสมาคมคนทามเติบโตมาจากพี่น้องสมาชิกคนจนที่เคลื่อนไหวกรณีเขื่อนราศีไศล และถ้ามองในมิติเศรษฐกิจพี่น้อง ลุ่มน้ำมูนมีฐานทรัพยากรที่หลากหลาย ระบบวิถีชีวิตความเป็นอยู่จะผูกพันกับฐานทรัพยากรเป็นหลักซึ่งถือว่าเป็นวิถีของคนลุ่มน้ำ มีมัน มีเห็ด มีปลา มีหน่อไม้ มีธรรมชาติซึ่งนี่คือฐานทรัพยากรที่เขาพึ่งพิง แต่ว่ามาวันหนึ่งเขื่อนมาทุกอย่างก็จมอยู่ใต้น้ำ สิ่งทำให้ชาวบ้านผู้เดือดร้อนต้องทำการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิของพี่น้อง

ซึ่งก่อนอื่นต้องบอกว่าพี่น้องสมาคมคนทามตอนนี้รวมกัน 2 เขื่อน คือ เขื่อนห้วยนา กับเขื่อนราศีไศล ที่กันแม่น้ำมูนอยู่ 2 ช่วง ก็มีพี่น้องที่ประมาณ 2 พันกว่าคนที่เป็นสมาชิก การเรียกร้องอยู่ 2 เรื่อง ก็คือ เรื่องค่าชดเชย กับเรียกร้องค่าสูญเสียโอกาส ส่วนของเขื่อนราศีไศลจ่ายค่าชดเชยมาหลายรอบมาก ตอนนี้น่าจะอยู่ที่ประมาณ 2 พันกว่าล้านที่มีการจ่ายค่าชดเชยไปแล้ว เขื่อนห้วยนาสูมา 18 ปี แต่การแก้ไขปัญหายังไม่ถึงไหน

การเคลื่อนไหวที่ผ่านมาคนทามเองเหนื่อยล้า แขนงหายไปแล้ว เกิดคำถามกับตัวเอง กับเครือข่ายกับองค์กรว่า สู้อะไรแล้วได้อะไร อะไรคือความยั่งยืนที่สุด เพราะเห็นบทเรียนว่าตัวเองสูมาแล้วเงินค่าชดเชย 2 พัน

กว่าล้านก็ไม่สามารถทำให้วิถีชีวิตดีขึ้นบางคนก็เป็นหนี้เป็นสินด้วยซ้ำไป ต่อมาก็มานั่งถกเถียงกัน แล้วก็ยกรูปแบบองค์กรของตัวเองขึ้นมาเป็นสมาคมคนทาม แนวทางอยู่ 3 ด้าน คือ ด้านที่หนึ่งการจัดการองค์กรของพี่น้องที่เคลื่อนไหวมีสถานะทางสังคม สื่อสารกับสาธารณะ ด้านที่สอง การจัดตั้งระบบสวัสดิการโดยการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการ ตั้งเป็น 2 กองทุน เนื่องจากว่าความคิดของพี่น้องยังแยกกันอยู่ ตอนนี้องค์ทุนสวัสดิการรวมทั้ง 2 กองมีเงินหลายล้านบาท ซึ่งเป็นกองทุนสวัสดิการที่โตมาก พื้นที่ราชสีไสล มีสมาชิก 2 พันกว่าคน พื้นที่เขื่อนห้วยนาสมาชิกประมาณ 800 กว่าคน ตอนนี้เฉพาะกองทุนสวัสดิการก็ประมาณ 2,800 – 3,000 คน ด้านที่สาม การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ เราคิดว่าประสบการณ์ บทเรียนการเคลื่อนไหว มีการสั่งสมงานพัฒนาหลายเรื่องการส่งต่อถึงพี่น้องก็คือตั้งเป็นศูนย์เรียนรู้

หลังจากการดำเนินงานทั้งสามด้านนี้แล้วก็เกิดคำถามว่า อะไรคือสิ่งที่ยั่งยืนที่สุดของพี่น้องที่เคลื่อนไหวเรื่องเขื่อนราชสีไสล เราก็ได้จัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับพี่น้องโดยการพาไปดูงานมากมาย มีการศึกษาภายในว่า ทำอย่างไรพี่น้องจะมีแนวทางทำให้เกิดการพึ่งตนเองได้ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ เราคิดว่าพี่น้องสูมาเป็น 20 ปี เกิดคำถามในครอบครัวว่า สูไปแล้วได้อะไร เราได้ทำการศึกษาและสำรวจความเป็นไปได้ในเรื่องเศรษฐกิจที่เป็นรูปแบบที่เหมาะสม การที่จะสร้างเรื่องเศรษฐกิจครอบครัว น่าจะเกิดผลดีกับพี่น้องที่ลุกขึ้นมาเคลื่อนไหว เพื่อให้ฐานองค์กรของพี่น้องเกิดความมั่นใจ

เราหันมาทำตลาดสีเขียว หนึ่งคือ พี่น้องมีฐานทรัพยากร ป่าบุ่งป่าทาม ที่ยังเหลืออยู่ และอีกส่วนหนึ่งก็เกิดจากองค์กรทามูนซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนขนาดเล็กที่เข้าไปทำงานส่งเสริมเรื่องเกษตรกรรมทางเลือกอยู่ เรามีต้นทุนซึ่งเราก็ได้ประสานหลายหน่วยงานของราชสีไสล นี่ก็เป็นมุมหนึ่งที่เราคิดว่ามั่นสร้างระบบฐานเศรษฐกิจของพี่น้อง คือหนึ่งเอาสิ่งที่เราเรียนรู้ ที่เราศึกษาจัดตั้งกันมา และทดลองทำตลาดเป็นตลาดข้างล่าง ท้องถิ่นที่ตอบสนองเรื่องรายได้ เป็นพื้นที่การเรียนรู้ของพี่น้องเป็นสมาชิกตลาดสีเขียวได้มากพอสมควร เหล่านี้ก็จะจะเป็นสิ่งที่เราเดิมเข้าไปในส่วน of แม่ค้าตลาดสีเขียว

ตอนนี้ตลาดสีเขียวอาจจะพื้นที่ที่ขยายเรื่องประสบการณ์ ความรู้ แล้วก็สื่อสารเรื่องราวที่เราต้องการสื่อสารกับพี่น้องในท้องถิ่น โดยเฉพาะช่วงแรกที่เราเปิดตลาดเราจะดูมองว่าพวกมีอบมาขายของมาเปิดตลาด ต่อมาเกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างคนซื้อกับคนขาย ทำให้ภาพของการเป็นมีอบลดลง มีความเข้าใจกันมากขึ้นในสิ่งที่เราพยายามนำเสนอคือ มิติของความปลอดภัยระหว่างผู้ผลิต และผู้บริโภค การให้ข้อมูลเกี่ยวกับคุณค่าของอาหารซึ่งตรงนี้เขาก็เริ่มเข้าใจ และมีมุมทำงานกับทางอำเภอ กับทางโรงพยาบาล

แล้วมาทำเรื่องหอมแดงอินทรีย์ พื้นที่ที่เราลงไปทำงานเป็นชุมชนที่มีความรู้ทักษะเกี่ยวกับการปลูกหอมแดงเคมีซึ่งมีพื้นที่ปลูกหลายหมื่นไร่ ทำมาปีที่สอง แต่ถามว่าค้นพบรูปแบบที่ลงตัวหรือยัง เราคิดว่ายังเป็นการทำไปเรียนรู้ไป ปีแรกหอมแดงมันมีหลายพันธุ์เช่น หอมมามา หอมปิ้ง หอมซึ่ง ที่เป็นภาษาของชาวบ้านซึ่งเราไม่รู้ แต่พอเราทำไปเราก็กเริ่มเข้าใจในกระบวนการเรื่องหอมแดง แต่ว่าในที่สุดแล้วเราก็กยังไม่รู้ว่าหอมแดงจะไปรอดไหม

อีกเรื่องหนึ่งคือเรื่องข้าว ซึ่งปีนี้เป็นปีแรกที่ทางเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน ลงไปช่วยทำกระบวนการเรียนรู้การผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพ มี 37 ครอบครัวเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้กับเรา แต่ว่าพอทำ ๆ ไป เกิดการปะทะกันระหว่างครอบครัว กลับไปแล้วเมียไม่ให้ทำ ไม่เชื่อว่าการดำต้นเดียวแล้วได้กินตรงนี้ผ่านมาเหลือ 16 ครอบครัว แต่ผ่านมาตรฐานเพียง 5 ครอบครัวที่สามารถทำเป็นข้าวพันธุ์ได้ ปีนี้เรามีข้าวพันธุ์ อยู่ประมาณต้นครั้งที่ผ่านมาตรฐานทำให้เราเห็นโอกาสในการที่จะสร้างโอกาสของตนเอง หนึ่งเราวิเคราะห์ว่าสมาชิกเราเยอะมาก 2,000-3,000 คน

จากการที่เราสอบถามพ่อครัวใหญ่ ซึ่งเป็นตัวแทนหมู่บ้าน ซึ่งเขาจะมีการประชุมกันทุกเดือนในวันที่ 7 ก็จะมากันเป็น 100 หมู่บ้านเขาก็จะมาเจอกัน แล้วเราก็กพบว่าทุกคนปีเว้นปีจะมีการเปลี่ยนพันธุ์ข้าว เพราะฉะนั้นเราก็กเลยคิดว่านี่คือ โอกาสของสมาคมฯ ที่จะทำเรื่องเมล็ดพันธุ์จำหน่าย ตอนนี้เราก็กคิดว่าพันธุ์ข้าวที่เรามีเป็นโอกาส และสามารถที่จะจำหน่ายได้เยอะมาก เราก็กเลยมาทดลองทำเมล็ดพันธุ์ ซึ่งนี่ก็คือโอกาสของเรา แต่ว่าระบบการจัดการยังไม่ถึงไหน

ซึ่งในพื้นที่เราใช้หมอลำหลายคณะมากที่จะลงไปหนุนช่วย เช่น พี่อุบล ลงไปช่วยเรื่องตลาด พี่ตั๋ยไปช่วยเรื่องการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวคุณภาพ พี่เย้ไปช่วยการทำมาตรฐาน แต่สามคณะนี้ไม่เคยเจอกันเลยสักครั้ง เนื่องจากว่าพวกเราพี่น้อง ถ้าบอกว่าเรื่องการต่อสู้ การเจรจา เราก็กคิดว่าเราไม่เป็นรองใครในกลุ่มน้ำมนนี้เรามีโอกาสมากสำหรับการเจรจาต่อรอง แต่ว่าถ้าเป็นงานพัฒนา งานตลาด ยังอยู่ในขั้นอนุบาลอาทิตย์แรก

เราลองทดลองถูกจากงานร้อนกลายมาเป็นงานเย็น เราก็กคิดว่าสิ่งที่เกิดขึ้นที่นี่เราก็กคิดว่ากระบวนการวิเคราะห์ กระบวนการสร้างความร่วมมือกับพี่น้องสำคัญมาก และหนึ่งคิดว่าการจัดการความรู้ภายในของพี่น้องสมาคมคนทามเองก็คิดว่ายังสะเปะสะปะ สมาชิกของพี่น้องยังอยู่ที่คำขคเซย คำสูญเสียโอกาส ถ้าเมื่อไหร่มีการประชุมบอกว่าจะได้รับคำสูญเสียโอกาสพี่น้องเราจะมาเป็นพันธมิตรถ้าวันไหนเรียกประชุมว่าจะมาประชุมเรื่องสมาคมคนทาม วางแผนสมาคมนี้จะมาแต่ส่วนกรรมการ ฯลฯ

อนาคตข้างหน้าสมาคมคนทามจะต้องเป็นองค์กรที่จะขับเคลื่อนเรื่องธุรกิจเพื่อที่จะให้มีรายได้ เพื่อที่จะไปหนุนงานมวลชนของพี่น้อง แต่ที่สำคัญ การขาดประสบการณ์ และการจัดการความรู้ตรงนี้ก็คิดว่า อาจจะต้องรบกวนประสานหาผู้มีความรู้ประสบการณ์เข้าไปหนุนช่วยในการทำงานต่อไป ต้นทุนที่มีเรื่องคนเรามีคนแต่เรายังขาดกระบวนการ ขาดประสบการณ์ในการจัดการเพื่อที่จะนำไปสู่เรื่องการพึ่งตนเอง และสู่ธุรกิจของกลุ่ม

คุณอุบล อยู่หวั (เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน) : ทามมูน มีต้นทุน รูปธรรมของงานเย็น ในร้อนๆในเย็น และความก้าวหน้าพอสมควร ขณะที่เขาต่อสู้เรียกร้องประเด็นสิทธิเขาก็มีการทำงานในประเด็นที่สร้างสรรค์ ขบวนการทำงานร้อนที่เผชิญปัญหาตลอดเวลาทำให้เขาเข้มแข็ง

อาจารย์หนุ่ม (เพิ่มเติมข้อมูล): ทามมูนมีจุดเด่นคืองานสื่อสารสาธารณะที่ปัญญาทำอยู่ ทำให้คนรู้จัก ทามมูนในมุมของการทำสื่อใหม่ค่อนข้างเยอะ จากสื่อ Thai PPS หลายตอน หลายเรื่อง ซึ่งปัญญาทำได้ค่อนข้างดี รวมถึงคุณสนั่น ที่เป็นนักสื่อสารด้วย ทางเฟซบุ๊ก เป็นต้น ก็เป็นนักประชาสัมพันธ์ที่ดี ทำให้เห็นพื้นที่เชื่อมโยงความเข้าใจของคนข้างบนกับคนข้างล่าง

อาจารย์กนกศักดิ์: คือผมคิดว่าจะเปิดบริษัทเจรจาต่อรองเพราะมีประสบการณ์ คือผมคิดว่ามีคำถาม อยู่ว่าช่วงระหว่างก่อนที่ได้เงินชดเชยการสูญเสียที่ดินเพราะว่าเขื่อนเองก็สร้างไปแล้ว ที่ดินก็คงจะเอากลับคืนมาไม่ได้แล้ว แล้วตอนนั้นเขาอยู่ยังงี้ จำเป็นจะต้องหาที่ดินใหม่ ด้วยหรือเปล่า หรือว่าที่ดินเก่ายังพอเหลือที่จะให้แต่ละครอบครัวกลับไปทำกินได้ คือผมคิดว่าถ้าจำไม่ผิดดูเหมือนว่าอาจารย์ที่คณะเกษตรศาสตร์จากจุฬาฯ เคยไปช่วยทำการประมวลข้อมูล แล้วเคยคำนวณการสูญเสียที่ดินที่จมอยู่ใต้เขื่อนซึ่งผมอยากให้ภาพตรงนี้นิดหนึ่ง กับชีวิตของเขาในช่วงนั้น

ซึ่งเราจะได้เห็นชีวิตเขาตอนที่ยังไม่ได้ค่าชดเชย ถ้าผมอ่านเอกสาร ไม่ผิฉะนั้นนานมากเลย ไม่ใช่ว่าพอเราขึ้นเอกสารไปแล้วจะได้เร็ว ต้องไปตรวจสอบในพื้นที่สนามด้วย ตรวจสอบ จะขอความเห็นว่ามันเหมาะสมไหม จึงออกมาเป็นหลาย Lot เพราะว่าอันนี้เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ไม่ใช่แค่เกิดขึ้นกับตัวเอง หรือครอบครัว หรือสมาชิกในชุมชนแบบชั่วครั้งชั่วคราว แต่การเปลี่ยนแปลงระยะยาวจากโครงการของรัฐ ตามปกติเกษตรกรพอที่ดินเสียไปนี่เกือบคิดอะไรไม่ออกเลย การที่จะต่อสู้เพื่อที่จะให้มีชีวิตรอดมาก่อนในช่วงนั้นผมคิดว่าน่าสนใจ และน่าศึกษาเพื่อให้เกิดภาพ เดียวนี้ผมมองว่าเวลาที่เขานำเสนอจิตใจเขาเกิดผ่อนคลายมากเลย สนุกสนานกับงานใหม่ แต่งานเก่าถ้าใครให้ไปช่วยเจรจาต่อรองก็รับใช้ไหม

ปรางค์ มัคพันธ์:ขอบคุณมากค่ะกรณีเขื่อนราศีไศลถูกสร้างมาแล้ว 20 ปีค่ะ ชาวบ้านก็มีการปรับตัว หลังจากที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน 20 ปีผ่านไป ในช่วงแรก ผลกระทบเห็นชัดเจนว่าบางครอบครัว กลายเป็นครอบครัวที่ไร้พื้นที่ทำกิน บางครอบครัวก็มีพื้นที่ 2 แปลง คือมีข้างบน แล้วก็นาทม แต่ว่าข้างบนนี้ เขามีน้อยมาก การถือครองที่ดินของพี่น้องแถวนั้นเฉลี่ยไม่เกินครอบครัวละ 11 ไร่ แต่ส่วนมากจะอยู่ที่ ประมาณ 2-6 ไร่ประมาณนี้ ณ ปัจจุบันการถือครองที่ดินน้อยมาก มีน้อยคนที่จะถือครองที่ดิน 11 ไร่ขึ้นไป ถามว่าเขาอยู่อย่างไร

การปรับตัวของพี่น้องที่นั่น หนึ่งในปาทม มีระบบน้ำขึ้นน้ำลง เขื่อนก็ไม่ได้กักในระดับ 119 ตลอดเวลา ดังนั้นปาทมที่น้ำท่วม แล้วน้ำยุบลงเขาก็ปรับวิธีการหากิน เช่น อาชีพประมงจะมีการปรับตัวสูงมาก มีวิชา ใหม่ ๆ ในการจับปลาเพิ่มมากขึ้น แต่ว่าต้นทุนก็เพิ่มขึ้น แล้วบางคนที่ไม่มียี่ดดินทำกินบางครอบครัวก็อพยพ ย้ายครอบครัวออกไปเลยก็เกิดผลกระทบพอสมควร แต่ว่าพอ 20 ปีผ่านไปสิ่งที่เห็นชัดเจนคือ วิธีการทำนาของ พี่น้อง การปรับตัวค่อนข้างเห็นชัดเจน พื้นที่นาปรังขยายมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงรัฐมีการจ่ายส่วนต่างมีการ จ่ายค่าชดเชยต่อไร่ ตอนนั้นถ้าพื้นที่ทำนาตรงไหนเหลือ จะถูกบุกเบิกทำนาหมดเลย นี่คือการปรับตัวของพี่น้อง ทำนาหลายรอบมากขึ้นเนื่องจากมีพื้นที่น้อย ข้าวนาปีแถวนั้นขายหมดจะกินข้าวนาปรังเพราะว่าข้าวนาปรัง ขายไม่ได้ราคาเขาจะเก็บไว้กิน ข้าวนาปีขายหมด ส่วนพันธุ์ข้าว พื้นที่บ้านสมัยที่เคยทำมาหาขายหมด เหลือพวก ข้าวประทุม ข้าวชัยนาทไปแทน ก็คือสิ่งที่พี่น้องพยายามที่จะปรับตัวเรียนรู้ แล้วก็หลายคนก็หันมาเป็นแม่ค้า ในชุมชนก็มีเยอะจากคนที่เคยหาปลาขายก็กลายมาเป็นคนรับซื้อปลาจากประมง

ตอนนี้วางแผนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ปาทมร่วมกับทางมหาวิทยาลัยอุบลฯ ซึ่งที่ผ่านมาก็มีการ ทดลองไปแล้วหนึ่ง Trip โดยการเอนักวิชาการ ไปร่วมก็ได้รับคำแนะนำหลายเรื่อง แต่คิดว่าแบบหลายวัน อาจจะต้องสร้างความพร้อมอีกหลายเรื่องเป็นงานใหม่ที่เราคิดว่า ถ้าเราจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์จะสามารถ ไปสะท้อนกับงานอื่น และเชื่อว่ามันจะเกิดการสร้างความพร้อมในองค์กรของพี่น้อง อย่างเช่น การพัฒนา ผลิตภัณฑ์ สินค้า การจัดเตรียมเส้นทางศึกษาธรรมชาติการจัดการพื้นที่บึงทาม ก็จะไปช่วยกระตุ้น

คุณอุบล อยู่หว่า (เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน):ต้นทุนที่มีอยู่ในวิถีวัฒนธรรม เช่น หัตถกรรมผ้าไหมย้อมมะเกลือ กกผือทาม และชุมชนที่มีการปั่นหม้อ หรือการจับปลาแล้วนำมาแปรรูปเป็นปลาสาม ปลาแห้ง เป็นต้น ก็ทำทายระบบการจัดการเหล่านี้ การทำตลาดเขียวที่ทำงานเกือบสองปีแล้ว มีฐานสมาชิก 3 พันกว่าคน ถ้านำผลิตภัณฑ์ของชุมชนมาปฏิสัมพันธ์กับภายนอก ดังเช่นหอมแดงที่เริ่มทำมา

อาจารย์บัญชา แก้วส่อง : ความคิดเศรษฐกิจมีหลายเรื่องมากตัวแรกเป็นเศรษฐกิจพื้นฐานเรื่องปากท้องมันมีอะไรบ้าง หนึ่งจะต้องใช้ฐานทรัพยากรในกระบวนการผลิต และบางอย่างก็ลดลงด้วย เช่นพื้นที่ตามลดลง วัควายลดลงชัดเจนมาก เดิมอาศัยวัควาย ยังอาศัยนาทำกินอยู่ต้องดูว่าปากท้องทุกวันนี้ของเขาเป็นอย่างไร อิงอะไรต้องมองให้เห็นชัด ที่สองคือเศรษฐกิจแบบที่เข้ามาสู่เศรษฐกิจการค้ามีอะไรที่พอจะขายได้ อะไรขายไม่ได้ เช่น ผ้าทอ เครื่องปั้นดินเผา เป็นฐานเชิงวัฒนธรรมเดิม ตรงนี้จะไปถึงเศรษฐกิจได้ไหม จะไปแบบไหน และแม้แต่ฐานเศรษฐกิจ ฐานทรัพยากร จะยกระดับได้บ้างไหม

เพราะว่าถ้าดูจากงานของสนั่นที่ทำเรื่องนายฮ้อย จะเห็นว่าเศรษฐกิจก็อิงอาศัยป่าทาม ไปมาก็พบว่าในป่าทาม มีมันแขง มีมูลค่าแล้วจะยกระดับต่อไปอะไรได้ นอกจากขุดมันแขงจากทามแล้วจะขยับสร้างเศรษฐกิจอย่างอื่นจากมันแขงได้อย่างไรบ้าง แต่ละกลุ่มจะไปแบบไหน เช่น วัควายกลุ่มผ้า เครื่องปั้น เป็นต้น หรือหอมแดงที่เป็นเศรษฐกิจสำคัญของศรีสะเกษที่ในยุคเดิมยุคก่อนเป็นพื้นที่ที่ไปขอยานแถวบ้านผมเป็นประจำ เพราะว่าจะแล้งอยู่ช่วงหนึ่งคือถ้าแล้งต่อเนื่องกันสัก 3 ปีเกิดขอยานจริง คือ ระบบแบบนี้ก็จะเห็นว่าเป็นระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ สามารถผลิตได้ ขายได้ ดำรงอยู่ได้ ปากท้องเขาอยู่ตรงไหนบ้าง ซึ่งจะช่วยให้คำตอบเรื่องปากท้องต้องมีข้อมูลให้ชัดว่าเศรษฐกิจของที่นี่อิงอาศัยกับพื้นที่ ระบบเกษตร ระบบเกษตรทรัพยากร ที่ต้องวิเคราะห์ ทำแผนให้ชัดว่ากลุ่มไหนทำเรื่องปากท้อง กลุ่มไหนที่ต้องเน้นเรื่องรายได้ ถ้าเราเข้าใจระบบเศรษฐกิจแบบนี้จะช่วยให้เราแยกแยะในการจัดการได้ และสามารถโยงไปได้หลายเรื่อง

ปรางค์ มัคนันท : ความยุ่งยาก คือ ทำหลายเรื่อง จะต้องมีคนที่เป็นแบบจัดตั้ง ขยับเคลื่อน ผลักดันในเรื่องนั้น ๆ ซึ่งก็แย่งเวลากัน เช่น หากมีนักเจรจา ทุกเรื่องหยุดหมดนี่คือข้อจำกัด แต่ถามว่าทั้งงานเคลื่อนไหว และงานพัฒนาที่เราทำหนุ่กันใหม่ คิดว่าเป็นแรงขับเคลื่อนไปด้วยกัน ไม่ได้ขัดแย้งกันเลย ลำบทรียนแกนนำสู่มานาน 20 ปี เขาก็สรุปได้ว่า เสรจอย่างเดียวนั้นได้จะต้องมาสร้างเศรษฐกิจของเขาเอง

มีครอบครัว ที่เขาปรับตัวเรียนรู้เร็ว ก็ทำแปลงเกษตรของเขาเลย และตลาดสีเขียวก็ตอบโจทย์เรื่องเศรษฐกิจครอบครัวของเขาได้ ซึ่งเดือนหนึ่งเขายืนยันได้ว่าเขามีรายได้จากการขายที่ตลาดสีเขียวมากกว่าเงินเดือนผู้ใหญ่บ้าน มากกว่าเงินเดือน อบต.ที่เขาได้ เขาก็ปรับนาเลย จากที่เคยหาสินค้าจากเครือญาติ จากป่าทาม ซึ่งตลาดสีเขียวราศีไสล จะเน้นของป่าเป็นหลัก สินค้าประมาณ 80% ได้มาจากป่าทาม และเสน่ห์คืออาหารป่า

อาจารย์กนกศักดิ์ : เกี่ยวกับองค์กรประชาชน มี 2 ประเด็นหนึ่งเศรษฐกิจที่เกิดจากการทำงานขององค์กรเป็นยังงัยกับเศรษฐกิจที่เกิดจากกองทุนทั่วไป ตรงนี้ผมว่าอาจจะต้องเปรียบเทียบกันเพื่อให้เห็นภาพว่า

องค์กรแบบนี้ได้ทำอะไรบ้าง อีกส่วนหนึ่งก็คือ ตัวองค์กร เราได้มีการประเมินตัวองค์กรอย่างไรบ้าง ว่าองค์กร
ของเรามีภาวะผู้นำเรามีเรื่องของสหกรณ์ แนวคิดสหกรณ์เรารับเข้ามาเป็นร้อยปี แล้วเราก็ทำไม่สำเร็จ ซึ่ง
องค์กรนี้มีลักษณะเป็นสหกรณ์ ประเด็นการประเมินองค์กรว่าสมาชิกเข้าใจ จะทำให้องค์กรอยู่ได้ไม่ต้องพึ่ง
รัฐ

คุณอรนุช ผลภิญโญ เครือข่ายปฏิรูปที่ดินอีสาน (คปอ.) :อรนุช ผลภิญโญ จากเครือข่ายปฏิรูปที่ดิน
อีสาน (คปอ.) เทือกเขาเพชรบูรณ์ ที่พวกเราทำงานเป็นเขตของเครือข่ายปฏิรูปที่ดินอีสาน เป็นรอยต่อของ
ขอนแก่นชัยภูมิ ซึ่งลักษณะภูมิโนเวศน์เป็นพื้นที่ภูเขาสูง แหล่งต้นน้ำลำธารหลายสาย ลุ่มน้ำป่าสัก ลุ่มน้ำห้วย
ลำน้ำเงินน้ำพรหม หรือลำห้วยตาฝาด เป็นต้น สภาพพื้นที่เป็นภูเขาสูง ชุมชนก็จะอยู่ในเขตพื้นที่ป่า ที่นี้พออยู่
ในเขตพื้นที่ป่านอกจากจะมีความอุดมสมบูรณ์ ด้านพันธุกรรมพื้นบ้าน มีของป่าที่หายากพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์

ในขณะที่ความอุดมสมบูรณ์ดังกล่าวมันก็เป็นผลกระทบ รัฐประกาศเขตพื้นที่อนุรักษ์ซ้อนทับ
ดังนั้นพื้นที่ของเทือกเขาเพชรบูรณ์ ก็ได้รับผลกระทบจากปัญหาป่าไม้ที่ดิน โดยเฉพาะล่าสุดที่ คสช. มีแผนที่จะ
เพิ่มพื้นที่ป่าไม้ นโยบายทวงคืนผืนป่าตั้งแต่ปีที่แล้วจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นในส่วนในพื้นที่ของพวกเราเอง
นอกเหนือจากที่ต้องหาอยู่หากิน ดูแลรักษาธรรมชาติแล้วก็จะต้องมีเรื่องของการต่อสู้ด้วย โดยเฉพาะการต่อสู้
ที่สัมพันธ์กับคดีความด้วย พื้นที่ต้องโดนฟ้องเรียกค่าเสียหายทางแพ่งข้อหาที่ทำให้โลกร้อนในขณะที่ต้อง
ทำกินในพื้นที่ของตัวเอง ซึ่งในการต่อสู้ก็ไม่ต่างจากโครงการทามูน

การที่เราต้องอาศัยอยู่กับป่าก็ต้องต่อสู้กับเรื่องสิทธิในที่ดินทำกินจาก โครงการของรัฐ ทั้งชาวบ้านที่
เตรียมที่จะต้องถูกอพยพโยกย้ายเพราะมาตรการทวงคืนผืนป่าของรัฐบาล ของกระทรวงทรัพยากรฯ ก็หลายพัน
ครอบครัว พวกเราก็เลยพยายามที่จะนำเสนอว่าถ้าคนจะอยู่กับป่าได้ เราก็เสนอกับรัฐบาล เสนอกับรัฐบาล
รูปแบบการจัดการที่แบบโฉนดชุมชนเพื่อที่จะให้เป็นกรรมสิทธิ์ร่วมในเขตพื้นที่ แล้วก็ป้องกันการบุกรุก
ระหว่างป่าไม้กับประชาชนด้วย คือประชาชนก็ไม่ต้องไปบุกรุกป่าไม้ ป่าไม้ก็ไม่ต้องไปบุกรุกประชาชน แต่ว่า
ในรูปแบบโฉนดชุมชนเราก็มองถึงเรื่องของการจัดการในชุมชนด้วยในเรื่องของการผลิต

พบว่าที่ผ่านมาชาวบ้านก็จะถูกกล่าวหาว่าเป็นคนที่บุกรุกป่าปลูกพืชเศรษฐกิจ แล้วในเครือข่ายเราก็
พยายามที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการผลิตแบบผสมผสาน พืชถึงการเลี้ยงวัวควาย แล้วก็ปลูกพืชผัก
ต่าง ๆ ซึ่งชุมชนแบบพวกเราก็จะพึ่งพิงป่าเป็นหลักด้วย อาทิ การหาหน่อไม้ จับปู จับปลา หรือหนอนรดควน
เก็บเห็ด ก็จะเป็นวิถีของชาวบ้านในการพึ่งพิงป่า และชาวบ้านก็มีการจัดการป่าชุมชน ก็มีแหล่งอนุรักษ์พันธุ์

ปทุม (กบฏเขา ลูกอ๊อดภูเขา) มีแหล่งเรียนรู้ด้านสิ่งแวดล้อม แล้วก็ยังเป็นแหล่งที่ชาวบ้านจะต้องไปหาอยู่หากินอยู่ตรงนั้น

ชาวบ้านบางรายเขาบอกว่าในปีหนึ่ง ๆ ที่เขาได้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่ามีรายได้จากการขายของป่าประมาณปีละ 1-2 แสนบาท นี่เฉพาะต่อครอบครัวที่ยืนยันแต่ก็คงไม่ใช่ครอบครัวทั้งหมด แต่ว่าก็จะมีกลุ่มที่เข้าไปใช้ประโยชน์ แล้วก็เอามาขาย ในช่วงของการเก็บหาของป่าก็จะเป็นตามฤดูกาลตลอดปี เพราะว่าในพื้นที่บางหมู่บ้านจะไม่มีที่ดินทำกินก็จะใช้ประโยชน์จากป่าเป็นหลัก

ซึ่งในช่วงมกราคม-เมษายน ผักหวาน ไข่แดง หน่อไม้ไฟ ก็คือหน่อไม้ที่เพิ่งแตกหน่อมาหลังจากโดนไฟไหม้ แล้วก็เดือนพฤษภาคม-สิงหาคม พวกเห็ดต่าง ๆ อีรอก กบ อังปูดอกกระเจียว ช่วงเดือนกันยายน-ธันวาคม หน่อไม้ เห็ดปลวก รดวน หรือหน่อไม้ไผ่ นี่ก็คือช่วงรอบปีของการเก็บหาของป่าที่ชาวบ้านได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่า มีรูปแบบการจัดการผลผลิตของชุมชนก็จะมีตลาดริมทาง ตลาดสีเขียวที่ตอนนี้อยู่เราในส่วนของเครือข่ายปฏิรูปที่ดินภาคอีสานเหมือนกับว่าเราก็พยายามที่จะทำให้เกิดงานเศรษฐกิจขึ้นมา เพราะการต่อสู้ที่ผ่านมา ถูกเรียกค่าเสียหาย การต่อสู้ทางคดีความ ไปจังหวัดไปกรุงเทพ เหล่านี้ต้องใช้เงิน เป็นต้นทุน ซึ่งถ้าหากชุมชนที่เขาเดือดร้อนไป ก็จะทำให้เขาไม่สามารถหาอยู่หากินได้ทำให้ขาดรายได้

มาคิดกันว่า ทำอย่างไรงานร้อนถึงจะไปกับงานเย็น ซึ่งถ้าหากทางสุรินทร์เป็นระดับปริญญตรีแล้ว ทามมูลอนุบาลอาทิษฐ์แรก พวกเราก็คงจะพึ่งหัดเดิน ในส่วนของเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเองเพื่อที่เขาเพชรบูรณ์ก็เป็นแค่ส่วนหนึ่งเท่านั้นเรามีทั้งหมด 8 พื้นที่ ๆ เป็นสมาชิกของเครือข่าย ซึ่งในส่วนของ 8 พื้นที่ก็จะมีระบบเศรษฐกิจที่แตกต่างกันออกไป เช่น บึงเกลือ อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด อยู่ใกล้แม่น้ำ ดังนั้นตรงนั้นก็จะเป็นอาหารที่มาจากปลา การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร ที่นี้จะปลูกพริกแล้วเขาก็ทำเป็นรูปของสหกรณ์ พื้นที่ดงลาน เน้นพันธุ์กรรมข้าวไร่ และตลาดชุมชน นี่ก็คือความหลากหลาย พื้นที่เกษตรสมบูรณ์ก็เป็นสหกรณ์ การเกษตร ของพวกร้อยเอ็ดเองก็จะมีกลุ่มเศรษฐกิจที่เป็นโรงสี แล้วก็มีข้าวเหมือนกับเป็นผลิตภัณฑ์หลักของกลุ่ม ส่วนของคอนสาร และเพชรบูรณ์เองส่วนใหญ่ก็จะเป็นพื้นที่ป่า

ส่วนการปรับตัวของคนทำงาน จากคนที่ทำงานพัฒนามาเป็นชาวบ้านธรรมดา เป็นแกนนำ ผู้ปฏิบัติการเหมือนกับชาวบ้าน เราก็พยายามที่จะทดลองดูเหมือนกันว่าถ้าเราไม่ต้องเป็น NGOs จะสามารถอยู่ได้ทางเศรษฐกิจไหม

บทเรียนการนำผลผลิตมาขายที่ขอนแก่น ระยะทางไกล หากเป็นเกษตรแบบอินทรีย์ธรรมชาติการขนส่ง ไม่ควรเกิน 50 กิโลเมตร แต่ว่าจากอำเภอคอนสารถึงขอนแก่นประมาณ 100 กว่ากิโลเมตร (หากจะให้

คัมพูน รดยงค์ 1 คัน รวบรวมผลผลิต 3 คน ยอดขายต้องไม่ต่ำกว่าคนละ 3000 บาท) เลยคิดกันว่าจะทำตลาด
เขียวที่อำเภอชุมแพ และตอนนี้กำลังจะเปิดที่อำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ

คุณหนูเกณท์ จันทาสี (เพิ่มเติมข้อมูล) :งานเศรษฐกิจก็มีความพยายามกันมานานในพื้นที่ดงลาน
ตั้งแต่การต่อสู้โครงการคจก. เมื่อปี 2534 -2536 พยายามจะทำงานเศรษฐกิจ ตั้งแต่ทำชมพู่มะกรูด ผักปลอด
สารมาขายที่ขอนแก่น ตอนโครงการนำร่อง หลังจากนั้นไปเลี้ยงวัว ทำลูกชิ้นเนื้อวัวแบบไม่ใช่สาร

มีการสรุปบทเรียนร่วมกับชาวบ้านว่า ชุมชนที่อยู่บนพื้นที่สูง และระบบการผลิตแบบพื้นที่ไร่มัน
ชุมชนซื้อข้าวกิน เลยนำมาสู่การปรับเปลี่ยนการผลิต พื้นที่ปลูกข้าวไม่ได้ ก็หาพันธุ์ข้าวท้องถิ่นที่เหมาะสม
พื้นที่ คือข้าวไร่ปลูกเพื่อเป็นข้าวที่จะบริโภค บางครอบครัวก็เหลือบางครอบครัวก็ไม่พอกิน ก็เลยมาจัดตั้งเป็น
กองทุนข้าว และทำเรื่องเมล็ดพันธุ์ข้าวด้วย และข้าวที่จะบริโภคในครัว ความพยายามดินรนที่จะแก้ไข
ปัญหา ต่อมาเรื่องตลาดชุมชนน่าจะเป็นทางออกหนึ่ง ที่ยืนหยัดอยู่จนถึงทุกวันนี้ เหลือกลุ่มคนที่ผลิตแบบ
อินทรีย์ที่ยังทำกันอยู่แต่ขยายไม่ออก ชำรายมีการโค่นต้นมะขามหวานที่ปลูกไว้เอามาเผ่าถ่านขาย แล้วก็
ปรับเปลี่ยนมาเป็นพืชเชิงเดี่ยวแบบนี้ แบบแปลงผสมผสานแล้วไปเป็นอ้อย หรือจากอ้อยกลับมาแบบ
ผสมผสาน เป็นแบบนี้กันอยู่ก็มีอยู่

หมายความว่างานเศรษฐกิจของเรา ยังไม่สามารถตอบสนองด้านรายได้ที่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายของ
ครอบครัวเกษตรกร และการตัดสินใจของชาวบ้านจะปลูกอะไรต้องมีรายได้เป็นตัวเงินที่จะเลี้ยงครอบครัวได้
ส่วนเรื่องของอาหารการกินคิดว่าครอบครัวที่ตัดสินใจเด็ดขาดแล้วที่จะทำอินทรีย์ พบว่าค่าใช้จ่ายในเรื่อง
อาหารน้อยมาก ยกตัวอย่างครอบครัวผมเอง เดือนหนึ่ง 30 วัน ไม่ได้ซื้ออาหารกินตลอดเดือนก็อยู่ได้
ครอบครัวอื่นที่ทำแบบเดียวกันเขาก็อยู่ได้ พื้นที่ที่ชุมชนโนนฮีเมืองมีเงิน 20 บาท อยู่ได้เดือนหนึ่งเงิน 20 บาท
ก็ยังเหลืออยู่ ค่าใช้จ่ายไม่มี แล้วต้นทุนหลักที่ติดมากก็คือทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ มีครอบครัวหนึ่ง
ไม่ได้ทำการผลิตเลยใน 1 ปี แต่อยู่ได้และมีรายได้เป็นแสน จากการเก็บหาของป่าขายอย่างเดียวก็อยู่ได้ แบบนี้
มันมีอยู่เพราะฉะนั้นเศรษฐกิจที่อีสานตะวันตก หรืออีสานที่อกเขาเพชรบูรณ์นอกจากพึ่งระบบการผลิตแล้ว
มันยังสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์

อาจารย์บัญชา แก้วส่อง :พื้นที่ทางฝั่งตะวันตกเป็นพื้นที่เศรษฐกิจพื้นฐานจริง ๆ ที่นี้เศรษฐกิจพื้นฐาน
ตัวไหน ที่มันสำคัญกับปากท้อง แต่จะต่างจากพื้นที่ของทามูนิดหนึ่งที่ปากท้องมันไม่สามารถพึ่งพิง
ตนเองได้อย่างสมบูรณ์แบบ เพราะว่าข้าวส่วนใหญ่จะไม่พอกินบางส่วนไม่ใช่ทั้งหมด เพราะฉะนั้นจะต้อง
สร้างเศรษฐกิจที่มีรายได้ขึ้นมา แล้วก็เอารายได้ตรงนี้ไปซื้อ เพราะฉะนั้นจะต้องดูระบบเศรษฐกิจการค้าข้าว

ว่าจะจัดระบบยังไงให้เห็นว่าระบบการซื้อข้าวเป็นอย่างไร แม้กระทั่งระบบการขาดดุลสินค้า ถ้าไม่นับเรื่องของพืชไร่

พวกสินค้าจากฐานทรัพยากร จะเป็นตัวสำคัญมาก ที่นี้ถ้าสมมุติว่าตัวอย่างที่พื้นที่กาฬสินธุ์ที่เอาไข่มดแดงใส่ Paget แล้วก็จัดระบบใส่ตู้ไปขายที่กรุงเทพฯ คือสินค้าประเภทพวกนี้คนเมืองบางแห่ง คนเมืองที่มีเชื้อสายชนบทจะโหยหาอยู่ค่อนข้างเยอะ ถ้าสมมุติจะสร้างมูลค่าเพิ่มในสิ่งเหล่านี้ แต่ถ้าหากว่ายังไม่มีความรู้ในการจัดการอาจจะต้องทำวิจัยหาความรู้ว่าจะสร้างระบบการจัดการแบบนี้ได้อย่างไร ระบบการ Pagetting การตลาด ระบบการขายจะ Set อย่างไร

แต่ดูเหมือนว่าตัวสำคัญที่สุดของพื้นที่แบบนี้ เศรษฐกิจไม่ใช่เป็นเรื่องลอย ๆ แต่โยงกับการจัดการทรัพยากร อำนาจในการจัดการทรัพยากรบนผืนป่า และที่ดินทำกิน ถ้าเข้าไม่ถึง ก็มาสามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้ ถ้าหากว่าความรู้ยังไม่ชัด อาจจะไม่ต้องเดินเรื่องเศรษฐกิจก็ได้ อันนี้มองแบบง่าย ลองเดินเรื่องสิทธิในการได้มาซึ่งที่ดิน สิทธิในการจัดการป่าเพื่อที่จะได้เข้าถึงเศรษฐกิจที่เรารู้ว่าหรือระบบ โฉนดชุมชนที่ว่ามาตกลงว่าจะจัดการแบบไหน

คุณอุบล อยู่ห้ว (เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสาน) : ทั้ง 3 พื้นที่เป็นความหลากหลายนิเวศน์ เผ่าพันธุ์มนุษย์ วัฒนธรรม ทำให้ระบบเศรษฐกิจที่หลากหลาย เศรษฐกิจที่ปฏิสัมพันธ์กับทรัพยากร ความมั่นคงของพี่น้องอีสานตะวันตกก็จะเป็นความมั่นคงที่อิงอยู่กับสิทธิ และการเข้าถึงทรัพยากร ส่วนกองทุนข้าวสุรินทร์ จากแนวคิดพัฒนาอย่างยั่งยืน ณ จุดตั้งต้น เราใช้คำว่าแนวคิดพึ่งตนเอง แนวคิดของการพึ่งตนเองเป็นธงนำที่สำคัญแล้วเป้าหมาย ก็มีพัฒนาการ เช่น การรวมตัว ชีดความสามารถทางการจัดการ ระบบคุณธรรมภายใน ระบบถ่วงดุล แล้วก็การทำงานกับแนวร่วมจำนวนมาก ตลาดนัดสีเขียวเป็นรูปธรรมที่ชัดมากที่ไม่ได้เกิดขึ้นจากกลุ่มชาวบ้าน หรือกลุ่มพวกเราลอย ๆ แต่เป็นการไปปฏิสัมพันธ์ความร่วมมือกับรัฐ หลายฝ่ายมากทุกพื้นที่เลย ตั้งแต่ที่หน้าว่าการราศีไศล ไปจนถึงล่าสุดที่เก่าแก่ที่สุดคือบ้านโคกป่ากุง และหน้าที่ว่าการอำเภอพล จังหวัดขอนแก่น ล้วนแต่เกิดจากการปฏิสัมพันธ์ ความร่วมมือจากหลายฝ่าย สิ่งเหล่านี้น่าจะเป็นบทเรียนที่สร้างสรรค์ของพวกเรา

เวทีเสวนาต้นทุนความรู้จากงานวิจัย : มีพลังพอไหมในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาบนฐานทรัพยากร

เกษตร ความรู้ ข้อจำกัด การนำความรู้ไปใช้

นำเสนอโดย รศ.ดร.กนกศักดิ์ แก้วเทพ

ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองคณะเศรษฐศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อาจารย์สันติภาพ ศิริวัฒนไพบูรณ์มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี

คุณมัสยา คำแหง

ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดอุบลราชธานี

ดำเนินรายการโดย คุณศิริศักดิ์ สะดวก ผู้ประสานงานเครือข่ายทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมภาคอีสาน

คุณปริยาพร ป่องภัย (เกริ่นนำ) : การเสวนาตั้งแต่เมื่อวาน มีการทบทวนสถานการณ์ สะท้อนจากมุมมองนักวิชาการ คนทำงาน และพี่น้องชาวบ้านซึ่งเป็นผู้ที่เผชิญสถานการณ์อยู่ในพื้นที่หาอยู่หากิน ก็พอจะเห็นสถานการณ์ปัญหาในพื้นที่แล้วก็โดยภาพใหญ่ที่อาจารย์วิโรจน์ได้ให้ภาพ แล้วก็มีข้อคิดเห็นที่คิดว่า ก็น่าจะมีประเด็นที่น่าจะขยับต่อหลายประเด็นในเชิงของการจะรับใช้การเคลื่อนไหวของขบวนการ หรือการที่จะไปตั้งโจทย์วิจัย หรือว่าจะไปสร้างกระบวนการเพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาในพื้นที่และชุดประสบการณ์จากการปฏิบัติการในพื้นที่ของนักพัฒนา จากรูปธรรมทางเลือกจากฐานเกษตร ฐานทรัพยากร วันนี้เราก็จะต่อกันด้วยหัวข้อว่า ชุดความรู้จากงานวิจัย มีพลังพอไหมในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาบนฐานทรัพยากร

คุณศิริศักดิ์ สะดวก (ผู้ประสานงานเครือข่ายทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมภาคอีสาน) : ช่วงนี้จะมีวิทยากร 3 ท่าน คือ อาจารย์กนกศักดิ์ แก้วเทพ อาจารย์สันติภาพ และคุณมัสยา คำแหง ซึ่งจะมาเสวนาแลกเปลี่ยนต้นทุนความรู้จากงานวิจัย หลายท่านได้มีขบวนการทำงานวิจัยกันมามากพอสมควร น่าจะได้มองเห็นถึงการขับเคลื่อนต่อไปข้างหน้าด้วย

จะนั่นภายใต้ประเด็นปัญหาของฐานทรัพยากร เกษตร เรื่องความรู้ ซึ่งเมื่อวานนี้จะเห็นได้ชัดในการแลกเปลี่ยนกันในเรื่องของสถานการณ์ปัญหาของชาวนาในชนบทอันนี้คือส่วนหนึ่ง ส่วนที่สองก็คือว่าเราเห็นงานที่เป็นรูปธรรมในเรื่องของเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งมีอยู่ 3 Cass ที่ได้ขึ้นมาอภิปราย และได้มีการแลกเปลี่ยนกันและกันมองถึงเรื่องอนาคตข้างหน้าด้วยว่าจะขยับยังไงต่อ ซึ่งต่อไปก็จะให้ทางอาจารย์กนกศักดิ์ได้เริ่มนำการเสวนา

รศ.ดร.กนกศักดิ์ แก้วเทพ (ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองคณะเศรษฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) : ที่ผมเข้าใจก่อน เมื่อวานมีดีความในการตั้งคำถาม ที่อาจารย์ ดร.วิโรจน์ได้นำร่องเอาไว้ดีแล้ว

ผมขอเริ่มจากที่อาจารย์วิพากษ์เรื่องวาทกรรม ผมขอต่อสักนิดหนึ่งแล้วกันว่า Network ที่เกี่ยวกับวาทกรรม ไม่ว่าจะเป็นสร้างจินตนาการ หรืออะไร ส่วนหนึ่งเป็นเรื่องที่เอาความรู้มาเป็นองค์ประกอบหลักในการสร้างวาทกรรม เพราะจะสร้างแบบคิดเอาเองไม่ได้ เพราะฉะนั้นเรื่องความรู้จะมาจากไหน ผมว่าคนที่ทำงานในขบวนการขับเคลื่อน โดยเฉพาะงานร้อนไม่ใช่งานเย็น ผมคิดว่าในยุคก่อนผมเคยสรุปงานไว้ชิ้นหนึ่งคือ 30 ปี การต่อสู้ของขบวนการเกษตรกร จาก 14 ตุลาคม ถึงวิกฤตเศรษฐกิจครั้งใหม่ก็ประมาณ 30-40 ปี ถ้าเรามองภาพใหญ่ การเคลื่อนไหวในยุคก่อน

ยกตัวอย่างสหพันธ์ชาวนาชาวไร่ที่เราคุ้นเคย เพราะว่าสหพันธ์ชาวนาชาวไร่ไม่ได้เคลื่อนไหวแบบโดดเดี่ยว งานสหพันธ์มีกองกำลังหลักในการขับเคลื่อนแรงค์ให้สังคมรับรู้ งานสำคัญก็คือ การเผยแพร่ข่าวสาร การข่าวสารที่สำคัญ ถ้าเรามองภาพไปสหพันธ์ฯ มาชุมนุมที่สนามหลวงใกล้ธรรมศาสตร์ ๆ ก็เป็นศูนย์กลางการเคลื่อนไหวของชนชั้นนักศึกษาที่ต่อเนื่องมาจากเหตุการณ์ 14 ตุลา เพราะฉะนั้นนักศึกษาก็ทำหน้าที่หนุนช่วยทั้งในแง่ของการดูแลความปลอดภัย อาหารการกิน ในความเป็นจริงสหพันธ์ฯ ซึ่งเป็นคนที่มาจากต่างจังหวัดไม่สามารถที่จะติดต่อสื่อสารกับสื่อได้

เหล่านี้เราต้องนึกภาพว่า เพราะสมัยนั้นยังไม่มี Internet ไม่มี Line ไม่มีอะไรที่จะใช้ในการส่งข่าวกันได้ เพราะฉะนั้นหนังสือพิมพ์จึงเป็นแหล่งข้อมูลที่สำคัญ หนังสือพิมพ์รายวันที่เป็นหัวหอกสมัยนั้น ตอนนั้นผมจำได้ว่าขอเล่าจากประสบการณ์ของตัวเองก็แล้วกันจะได้เห็นภาพ ภารกิจหลักหนึ่งของเราในฐานะที่เป็นนักวิชาการก็คือ ผมเป็นอาจารย์ที่มิดเดิล แล้วก็ได้รู้จักกับท่านอาจารย์จอน อึ้งภากร เป็นอาจารย์ที่คณะวิทยาศาสตร์ ผมที่คณะสังคมศาสตร์แต่ทำงานอยู่ในสภาอาจารย์ ซึ่งเป็นหน่วยงานของมหาวิทยาลัยที่ให้บริการอาจารย์เข้าไปมีส่วนร่วมในการบริหาร มีการแบ่งฝ่ายต่าง ๆ ฝ่ายที่ไม่มีใครอยากทำเลยก็คืองานที่เกี่ยวกับนักศึกษา เพราะฉะนั้นอาจารย์ที่เข้าไปใหม่ ก็จะถูกคัดเลือก ประสบการณ์หนึ่งเวลาที่มีการเคลื่อนไหวมีการชุมนุม หน้าทีหลักของอาจารย์ตอนนั้นก็ คือ การติดตามการชุมนุม ไปดูว่าจะเข้าไปมีส่วนร่วมได้อย่างไรบ้างเท่าที่เงื่อนไข สิ่งหนึ่งก็คือการประเมินสถานการณ์ และก็ร่างแถลงการณ์ เพราะฉะนั้นสมัยนี้ที่มีจดหมาย ๆ เมื่อก่อนมันไม่มี E-Mail ส่งเหมือนสมัยนี้ที่เซ็นชื่อทาง E-mail ได้ เมื่อก่อนจะต้องเอาจดหมายไปหาตัวต่อตัวเลยที่คณะฯ สมมุติว่าเราอยู่ที่มิดเดิลที่อยู่ตรงข้ามกับโรงพยาบาลพระมงกุฎ อุบลสารีร์ ก็ต้องแบ่งสายไป

ซึ่งพอได้ลายเซ็นมาแล้วจะส่งสื่ออย่างไร เพราะสื่อจะเป็นคนเผยแพร่ว่าตอนนี้พวกนักวิชาการเขาคิดอะไรบ้าง เขามีความเห็นต่อการประท้วงอย่างไร แล้วก็ไปเรียกร้องว่าอยากจะให้รัฐบาลแสดงความคิดเห็นหรือคนอื่น ๆ ในสังคมมองเห็นปัญหาได้อย่างไร อันนี้เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด เราก็ต้องเอาข่าวไปให้สื่อ ผมต้องติดรถอาจารย์จอนตระเวนไปตามหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์ประชาธิปไตย ประชาชาติที่อยู่

ในโลกนั้นเขาไปส่งก็อาศัยรู้จักกับพวกบรรณาธิการแล้วก็ตีพิมพ์ แต่ว่าจะต้องไปเห็นหน้ากันถึงจะรู้ว่า
แถลงการณ์นี้เป็นแถลงการณ์จริง แล้วก็มาจากบรรดาอาจารย์ ไม่เหมือนสมัยนี้เพราะสามารถที่จะเซ็นได้ไม่รู้
ไหนจริงไหนปลอม แต่สมัยก่อนจะต้องเห็นหน้า สิ่งนี้คือตัวอย่าง

เพราะฉะนั้นสถานะของแถลงการณ์แบบนี้ ซึ่งบางทีเราก็ไม่ได้คิดว่าจะมีค่าอะไร แต่เป็นการให้ข้อมูล
เพิ่มเติมอีกหนึ่ง เพราะเมื่อก่อนไม่มี Thai PPS ที่จะเชิญอาจารย์ไปออกทีวีหรือรายการต่างๆ เพราะฉะนั้น เป็น
อีกมุมมองหนึ่งในการให้ข้อมูลข่าวสาร มิใช่เป็นตรงกันข้ามนะ เพียงแต่เป็นอีกมุมมองหนึ่ง และอาจจะบอก
ว่าเป็นการให้ข้อมูลอีกอย่างว่าทำไมชาวนาเขาถึงต้องมาชุมนุม ทำไมมีความเดือดร้อน รายละเอียดของชาวนา
ที่เขาชุมนุมเขามีความเดือดร้อนอะไร

ซึ่งเมื่อวานเราจะเห็นความต่างหนึ่ง เวลาสิ่งที่ชาวบ้านรับรู้ ชาวบ้านก็จะเล่าได้แต่ประสบการณ์ของ
ตัวเอง แต่ไม่สามารถที่จะเรียบเรียงออกมาได้ แต่ละคนก็มีประสบการณ์ แต่ใครจะไปสรุปประสบการณ์รวม
ปัญหา ปัญหาสำคัญที่สุดคืออะไร ตัวอย่าง สหพันธ์ชาวนาชาวไร่ในช่วงนั้นปัญหาอันดับหนึ่งก็คือ หนึ่งไม่มี
ที่ทำกิน สองปัญหาราคาข้าวเปลือก ซึ่งก็ไม่ต่างจากปัจจุบัน ปัญหาที่สามคือ ถูกโครงการรัฐเบียดขับออก ซึ่ง
ถ้าเรารวบรวมก็จะเริ่มออกสื่อต่าง ๆ ให้เป็นที่รับรู้มากขึ้น ชาวนาเขาไม่ได้อยากจะมาเที่ยวสนามหลวง
เพราะว่าถ้าชาวนามาชุมนุมที่สนามหลวงแล้วสนามหลวงมันเปิดไม่ได้ เมื่อก่อนสนามหลวงก็เป็นที่ยาของ
เสรีอาทิตย์ คนก็ไปซื้อของกันแต่ชาวนามายึดพื้นที่ การทำอาหารทางฝั่งธรรมศาสตร์แล้วค่อยขนเข้ามาให้
ชาวนากิน ถ้าใครนึกถึงภาพไม่ออกลองนึกถึงการชุมนุมของพันธมิตร ซึ่งสมัยนั้นยังไม่มีโอโสมมาตั้งโรงครัว
โรงทานเลี้ยงอาหาร นักศึกษาไปนำชาวนามาก็ต้องไปหาอาหารมาเลี้ยงดูชาวนาด้วยแล้วก็อยู่ครั้งหลังสุดนี้ก็
คืออยู่จนกระทั่งออกแถลงการณ์ ซึ่งตอนนั้นคืออยู่อย่างหนึ่งก็คือ ศูนย์นิสิตนักศึกษาได้ออกหนังสือของตัวเองที่
ชื่อหนังสือ อภิรักษ์ ก็น่าจะหาอ่านได้ แต่ผมก็ไม่ทราบจะหาอ่านได้ที่ไหน เพราะพอมันเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลา
ทุกอย่างที่เราเคยมีอยู่เราไม่มีความมั่นใจว่ามันเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย หรือถูกกฎหมาย เราก็ต้องทำลายไป บาง
คนก็อาจจะส่งไปให้ที่มหาวิทยาลัยต่างประเทศ

เพราะฉะนั้นกระบอกเสียงอันหนึ่งที่พูดถึงปัญหาขององค์กร และชาวนาโดยเฉพาะก็จะมาแหล่งพวก
นี้ หนังสือพิมพ์นี้ก็ลงแบบสะเปะสะปะ แต่ถ้าเป็นพวกหัวสีก็จะเป็นบรรยากาศแบบปัจจุบัน ไม่ต่างกันเลย
หนังสือพิมพ์หัวสีอย่างแนวหน้า บ้านเมืองก็จะบอกว่าชาวนาถูกหลอกอะไรแบบนี้ อันนี้เป็นเรื่องที่กำลังต่อสู้
กันด้วยข้อมูล ว่าชาวนาเขาถูกหลอกโดยนักศึกษา หรือว่าเขามีปัญหาเดือดร้อนจึงมาชุมนุม

เหล่านี้ คือที่มาของเรื่องว่าทำไมการวิจัยแบบที่ทำกันอยู่นี้ก็อาจจะส่วนหนึ่ง ได้รับผลกระทบมาจากประสบการณ์จริง เดิมนั้นการต่อสู้ไม่ใช่เรื่องกำลัง แต่เป็นการต่อสู้กันด้วยความรู้ เพราะฉะนั้นความรู้ก็กลายเป็นเรื่องของการสร้างอำนาจ แต่อำนาจในที่นี้มันไม่ได้ไปโค่นล้มใคร เป็นอำนาจในการต่อรอง หรือการเจรจา เพราะฉะนั้นเราต้องถาม กรณีราศีไสลชัดเจนเลย ผมคิดว่าราศีไสลที่อยู่ได้นี้ราศีไสลต้องไปยืดหน้าสื่อ บางสื่อให้ได้ตลอดเลยจะโดยสื่อทีวี หรือสื่อหนังสือ หรือไม่ก็ต้องออกเอง เพราะว่าการชุมนุมอย่างเดียว แม้ว่าจะเป็นสื่อที่ดี แต่ถ้าคนไม่สนใจ ไม่ไปดูเขาก็ไม่ได้รับรู้ หรืออยากไปดูเหมือนกันเกิดรดติดกลับบ้านไปก่อน เช่น ชุมนุมสนามหลวงไปไม่ถึงผ่านฟ้าเพราะรดติดมากเลยไม่เห็นว่พวกที่เดือดร้อนมาชุมนุม

ฉะนั้นปัญหาดังนี้ผมอยากจะชี้ให้เห็นว่า ถ้าเราลองเข้าใจถึงงานวิจัย คือ การสร้างข้อมูล การทำรายงานข้อมูลออกมาอีกชุดหนึ่ง เพื่อที่จะนำไปสู่การเป็นเครื่องมือในการเจรจาท่อง เพื่อจะใช้สู้กับข้อมูลของฝ่ายรัฐบาล การทำวิจัยทำให้ข้อมูลเป็นระบบมากขึ้น สรุปสั้น ๆ ว่า เราคงต้องยอมรับแล้วว่า การต่อสู้เคลื่อนไหวในปัจจุบันจำเป็นที่จะต้องมีความรู้ แล้วความรู้จากการทำวิจัยเป็นกระบวนการหนึ่ง แต่ถ้าใครคิดว่าจะมีวิธีการสร้างความรู้อย่างอื่นได้ที่จะนำมาใช้กับการเคลื่อนไหว ก็แลกเปลี่ยนกันดู แต่แน่นอนว่าไม่ใช่สูตรสำเร็จเพราะว่าก็มีข้อจำกัดในตัวเอง ข้อจำกัดที่สำคัญก็คือ ความน่าเชื่อถือ

กระบวนการที่จะยกระดับของการเคลื่อนไหว หรือมีมูลค่าในการต่อรองมากขึ้น หรือเรียกร้องอะไรที่เป็นขึ้นเป็นอัน เป็นรูปธรรมมากขึ้น ก็คือ เรามีการเติมเต็ม เพราะว่าในตอนทีแต่ละคนไปทำงานแรก ๆ ผมว่ามันหยาบ เพราะฉะนั้นเวลาเราทำงานวิจัยเสร็จเราก็ต้องมาแลกเปลี่ยน เพราะบางพื้นที่อาจจะมีเรื่องอื่นที่ตกหล่นไป เพราะฉะนั้นทุกคนที่เป็นเจ้าของโจทย์เขาก็จะได้มีส่วนเกี่ยวข้องด้วย เพราะว่าทุกคนเวลาจะให้เรียกร้องก็ไปเกณฑ์ให้เขามา หรือไปขอร้องมา หรือเขามาด้วยความสมัครใจก็ตาม แต่เวลาได้ผลประโยชน์จากการเรียกร้องเขาก็ควรจะได้ด้วย เขาก็ไม่ควรจะตกไป

อีกส่วนหนึ่ง ให้ข้อมูลจากการวิจัยในรอบสองเป็นการยืนยันถึงว่าคนที่เข้าร่วมกระบวนการเรียกร้องที่จะให้มีการแก้ไขปัญหาก็ควรจะได้รับผลประโยชน์จากข้อเรียกร้องตามสถานะของปัญหาที่เขาเกี่ยวข้อง ไม่ใช่เข้ามาเรียกร้องฟรีแบบไม่ได้อะไร เพราะฉะนั้นก็จะทำให้คนเหล่านี้หลุดออกไปจากกระบวนการเหมือนกัน ไปหาก็บอกว่าเซ็นให้เฉย ๆ แต่ไม่มา เพราะไม่เคยได้อะไรอันนี้ก็จะป็นรอบสอง เพราะฉะนั้นข้อจำกัด คือ อาจจะพูดประสบการณ์จริง ๆ ว่า ถ้าให้หมายความในรอบแรก การวิจัยรอบแรกไม่สมบูรณ์ แต่ถามว่าจะสมบูรณ์เมื่อไหร่บางทีเราก็ตอบไม่ได้ เพราะว่าบางทีขึ้นอยู่กับไอ้คู่เจรจาด้วยว่าเขาเรียกร้องมากแค่ไหน อย่าลืมว่าเวลาเขาส่งคนมาเจรจาด้วย ต้องให้คนที่เคยมีประสบการณ์เรียกว่าถูกสร้างขึ้นมามาเพื่อเจรจาท่อง และเขามีจุดยืนที่มั่นคงด้วยเพราะว่าเขามีคนที่จะให้รางวัล หรือผลประโยชน์เขาอยู่ข้างหลัง ไม่ใช่หนัก

เจรจาต่อรองแบบมือสมัครเล่น อย่างเช่น ฝ่ายละ 3 คน 5 คน ส่งเป็นทีมไป ถ้านี้ก็ไม่ออกขอให้นึกถึงฉากที่ออกทีวีตอนที่ปิด หรือเปิดเขื่อน ตอนที่รัฐบาลไทยรักไทยขึ้นมา แล้วก็มีการออกทีวีที่มีนักวิชาการ ถ้าผมจำไม่ผิดมีอาจารย์ประกาศ ขึ้นไปด้วย แล้วก็ฝ่ายนั้นเอาท่านปลอด อยากจะให้เห็นฉากแบบ นี้จะต้องเลือกคน

และอีกส่วนหนึ่งก็คือ ว่าเมื่อวานมีการพูดถึง แล้วชนบทเขาอยู่ได้ เขาเดือดร้อนแค่ไหนเขาก็อยู่ได้ ซึ่งถ้าเราเห็นด้วยเราอาจจะต้องตั้งคำถามเพิ่มว่าเขาอยู่ได้อย่างไร ไม่ใช่เขามีความสามารถพิเศษกว่าคนอื่น มีความอดทนกว่าคนอื่น หรือเขามีอะไรต่าง ก็ต้องมาช่วยตอบโจทย์ หรือเขามีรูปแบบที่จะปรับให้การดำเนินชีวิตของเขา ซึ่งตัวอย่างจากเมื่อวาน ยืนยันว่าถ้าไม่ยอมจำนนกับชีวิตที่จะต่อสู้ และต่อสู้อย่างมีสติผมคิดว่าก็จะกลับฟื้นขึ้นมาได้ แต่แน่นอนว่าไม่เหมือนเดิมเราไม่สามารถเอาโลกเมื่อวานกลับมาทำให้เหมือนเดิมได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาที่เกี่ยวกับทรัพยากรในแง่ของการทำมาหากิน

แต่ในกรณีของเมื่อวานผมคิดว่าถ้าให้ผมยกตัวอย่างที่จะประกอบเรื่องงานวิจัยของคนทำผมคิดว่า เป็นตัวอย่างที่ชัดเจน ขนาดที่เขาคิดว่าชีวิตเขาจบแล้ว แต่มันก็มีะบางคนผมคิดว่าในทุกขั้นตอนของการเบียดขับจากอำนาจทุน หรืออำนาจทางกฎหมายอะไรต่าง ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อคน หลีกเลียงไม่ได้ ผมคิดว่าถ้าเราเป็นนักเคลื่อนไหวบางที่เราทำใจไม่ได้แต่มันเป็นข้อเท็จจริง แต่ปัญหาก็คือเราจะทำให้สูญเสียได้น้อยแค่ไหน เพราะกรณีเมื่อวานมีข้อมูลว่า ที่เกี่ยวกับคำถามที่ผมถามก็คือ หลายคนก็ต้องเลิกไปเลย ละทิ้งไปเลย สิ่งนี้ยากเพิ่มเติมหนึ่งจากที่เขาไปแล้วเขาก็มีอาชีพใหม่ หรือว่ามีญาติพี่น้องที่พึ่งพาได้ ซึ่งก็จะตอบคำถามอีกแบบหนึ่ง ก็จะบอกว่าระบบเครือข่ายยังทำงานอยู่ณะแต่มันไม่ได้ทำงานทุกสถานการณ์จนกระทั่งเขาเดือดร้อนจริงๆ ซึ่งผมคิดว่าก็จะขยายงานวิจัย เหล่านี้ออกมาได้ถ้าเราสนใจอยากรู้ เพราะว่าไม่ใช่เราสนใจแค่ว่าเขาเลือกทางของเขาแล้วเขาก็หลุดออกไปจากบัญชีของกลุ่มเรา อาจจะแคบหน่อย ผมว่าวันนี้ก็ทำได้ถ้าเราอยากจะได้

แต่กรณีของเทือกเขาเพชรบูรณ์ เป็นตัวอย่างที่เหมาะสมสำหรับ โจทย์นี้เขาต้องทำสองอย่าง คือ หนึ่งเจรจาไปขึ้นศาลไปเพราะมันเกิดกรณีขึ้นศาล กรณีโลกร้อนไม่เหมือนของป่าทามฝ่ายชาวบ้านเป็น โจทย์ แล้วก็มีการต่อสู้กันในเรื่องข้อมูล แต่นี่ฝ่ายชาวบ้านถูกกล่าวหาว่าทำให้โลกร้อนก็จะมีการเจรจาต่อรองก็มีเรื่องใหม่เข้ามา เรื่องโฉนดชุมชน ผมคิดว่าถ้าดูในระยะเวลาของการต่อสู้ที่ผ่านมาไม่มีเลย โฉนดชุมชนนี้เป็นเรื่องใหม่มาเลยที่มีการศึกษากัน อย่างน้อยผมคิดว่าหลังปี 2550 อีกหน่อยคนจะต้องมีการศึกษาเรื่องประวัติศาสตร์ของโฉนดชุมชน ถ้ากรณีของเทือกเขาเพชรบูรณ์สามารถเจรจาได้ เพราะวันนี้จะเป็นตัวอย่างหนึ่งที่มีปรากฏการณ์เกิดขึ้นจากการเบียดขับของคนโดยอำนาจรัฐ ไม่ใช่อำนาจทุนนะอำนาจรัฐมีคำสั่งเลขบอกให้คุณ

ออกจากป่า คนอยู่กับป่าไม่ได้ เราจะต้องมีการฟื้นฟูป่าเพราะพื้นที่ป่าปล่อยให้มีการตัดไม้ทำลายป่าเสียหายเป็นจำนวนมาก จะต้องมีการฟื้นฟู

ปัญหาก็คือใครจะเป็นเหยื่อรายแรก ๆ ถ้าเรามองดูขบวนการแก้ไขปัญหาดังนี้ แต่ถ้าให้ผมคาดคะเน ก็คงต้องมี รายที่สอง กลุ่มที่สาม เพียงแต่ว่าจะเป็นใครเท่านั้นเอง เพราะฉะนั้น คนที่ไม่ได้เข้าร่วมฟังก็อาจจะไม่ได้มีการเตรียมตัว เตรียมตัวขั้นหนึ่งที่สำคัญ แล้วจะทำให้การเจรจาต่อรองของเทือกเขาเพชรบูรณ์ ประสบความสำเร็จ ถ้ามีคนมาร่วมมาก ๆ ที่กำลังอยู่ในอาณาบริเวณที่จะเป็นรายที่สอง รายที่สาม ให้เขาเข้ามา ศึกษาปัญหา และเข้ามาเป็นกำลังสำคัญในการเจรจาต่อรองช่วยในการขับเคลื่อนขบวนการก็จะทำให้มีน้ำหนัก แล้วก็ทำให้เรารู้ว่าเดี๋ยวนี้การคาดคะเนของเราจากข้อมูลการวิจัยเราไม่ได้สู้ปัญหาเฉพาะวันต่อวัน หรือไม่ได้สู้เฉพาะเมื่อมีปัญหามาเราถึงเริ่มต่อสู้ แต่เรามีการคาดคะเนเหตุการณ์ที่จะเตรียมรับมือ และกำลังหาคำตอบชุดใหม่เพื่อที่จะเป็นการแก้ปัญหาอยู่ร่วมกัน คนไม่ต้องออกจากป่า คนอยู่กับป่าได้

แต่จะต้องมีกติกาอันใหม่ ซึ่งตรงนี้ก็ป็นรายละเอียดที่อยากจะชี้ให้เห็นว่ากรณีนี้ยังเป็นเหตุการณ์ที่ขับเคลื่อนอยู่ และผมคิดว่ามันคงไม่จบสิ้น ก็คงจะยืดแต่ก็ขึ้นอยู่กับพลัง แล้วก็การตัดสินใจเพราะว่าเป็นเรื่องที่ยากใหญ่ นี่ก็เป็นตัวอย่างที่จะเอาความรู้จากข้อมูลมาใช้ จริง ๆ ถ้าพูดคำว่าวิจัยเป็นวิชาการมากเกินไป ขอพูดคำว่าความรู้ดีกว่า ความรู้มีอยู่ทุกที่ เราเจ้าของปัญหาจะต้องออกมาแย้ง แล้วทำให้เป็นวิชาการ สิ่งนี้ก็จะตอบคำถาม หรือข้อเรียกร้องที่สหภาพอาวุธโสฝากเอาไว้ได้

คุณศิริศักดิ์ สะดวก (ผู้ประสานงานเครือข่ายทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมภาคอีสาน) : ขอบขอบคุณอาจารย์กนกศักดิ์ครับ เห็นชัดประเด็นที่อาจารย์มองถึงตั้งแต่ขบวนการนักศึกษาเป็นต้นมา แล้วก็ขยับก้าวขึ้นมาเป็นบทบาทของนักวิชาการในการรับใช้สังคม ส่วนหนึ่งความรู้จากงานวิจัยว่าอาจารย์อาจจะให้ภาพถึงเรื่องของยุคแรกอาจจะเป็นการเคลื่อนไหวทางความรู้สึก ปัญหาแล้วไปปะทะกับทางรัฐ มายุคสองเป็นการเอาความรู้ไปต่อสู้กัน อาจจะเป็นการเคลื่อนไหวแบบใหม่ อาจารย์ได้ให้ภาพว่าในขบวนการต่อสู้ การเจรจาต่อรอง ชุดความรู้ เป็นเครื่องมือสำคัญที่จะใช้เป็นอำนาจต่อรองของกลุ่มปัญหาต่างๆ

ซึ่งการทำวิจัยก็เป็นอีกเครื่องมือหนึ่งที่จะทำให้ได้ชุดข้อมูลความรู้ขึ้นมา แต่ถ้าใช้คำว่าวิจัยก็อาจจะ เป็นวิชาการมากเกินไป และไม่มีใครอยากจะทำ อาจารย์จึงอยากจะให้ใช้คำว่างานเรื่องความรู้ โดยการเอาปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่เอามาสะท้อนให้ทางสังคมได้รับรู้ร่วมกัน อาจจะมีการขับเคลื่อนไปข้างหน้าได้อย่างราบรื่น นี่ก็เป็นมุมมองของท่านอาจารย์กนกศักดิ์ ต่อไปทางอาจารย์สันติภาพ ซึ่งคลุกคลีกับประเด็นฐานทรัพยากรในอีสานมาพอสมควร

อาจารย์สันติภาพ ศิริวัฒนไพบูลย์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี) : ผมเกี่ยวข้องกับงานวิจัยชิ้นแรก ตอนเรียนปริญญาตรี ทำวิจัยเรื่องการดัดมะพร้าวอ่อนให้เป็นรูปแบบที่เขายขายตามตลาด ที่ปลูกเปลือกแล้วทำให้หุ้มมันเกลียว ลองหาวิธีการ เอนั้นไปใส่เอนี้ไปใส่ ทำยากมากเลย แล้วก็มีคำถามเยอะแยะเลย ต่อมาทำอีกเรื่องหนึ่ง คือ เครื่องระเหยความชื้นในน้ำผึ้งด้วยรังสีอินฟราเรดก็ไปได้ ไซน์เครื่องมาแล้วก็ให้น้ำผึ้งผ่านลงมาแล้วก็มีหลอดอยู่หลอดหนึ่ง แล้วก็ให้พัดลมเป่า แล้วความชื้นที่อยู่ตรงนั้นก็ระเหยออกมา ทำไปเป็นสิบ ๆ รอบ ปรากฏว่ามันไม่ลดความชื้นยังเท่าเดิม ก็ไม่ได้ผลแต่อาจารย์ก็บอกว่าไม่ได้ผลก็ไม่ใช่ไร ไม่ใช่ไปตามสมมติฐานก็ไม่ใช่ไรนั่นแสดงว่าสมมติฐานนี้ใช้ไม่ได้ก็ต้องไปหาวิธีอื่น แล้ววิธีนี้ถ้าคนเขาจะทำเขาก็จะรู้ว่าไม่ได้ผล

แล้วพอไปเรียนที่มหิดลที่คณะสิ่งแวดล้อม ก็ทำวิทยานิพนธ์ยากมากเลย ผมเรียนตั้ง 5 ปี 3-4 ปี นี่คือเวลาที่ผมไปทะเลาะกับอาจารย์ที่จะมาคุมวิทยานิพนธ์ผม ทะเลาะจนไม่มีใครจะทะเลาะด้วยแล้วก็เลยเจออาจารย์อยู่ท่านหนึ่งท่านบอกว่า จะทำอะไรก็ทำจะหมดเวลาก่อน ช่วงนั้นก็อ่านหนังสือการ์ตูนอยู่ ก็เลยมีความคิดว่าถ้าเอาหนังสือวิชาการเรื่องเกษตรยั่งยืนมาแปลงเป็นหนังสือการ์ตูนที่ชาวบ้านอ่านง่าย ๆ น่าจะดีได้แนวคิด ก็เลยทำหนังสือการ์ตูนเกษตรยั่งยืน แล้วก็ให้น้องที่พักอยู่ด้วยกันที่เรียนศิลปะเขียนการ์ตูนให้ก็ได้ ออกมาเล่มหนึ่งน่ารักเลย แล้วก็คนที่ควบคุมงานวิทยานิพนธ์ผมตอนนั้นเป็นรองอธิบดีกรมวิชาการเกษตรท่านชวนวัน รัตนวรารักษ์ ซึ่งก็เป็นผู้บุกเบิกเรื่องเกษตรยั่งยืนท่านชอบใจมากบอกว่า สบายมาก เดี่ยวผมเป็นอธิบดีแล้วผมจะหาเงินมาพิมพ์หนังสือคุณเองผมชอบมากเลย ดิมากเลย ปรากฏว่าท่านถูกแต่งตั้งไปเป็นผู้ตรวจการแผ่นดิน แล้วคนที่ขึ้นมาก็คือท่านอนันต์ ซึ่งก็สนับสนุนพืช GMO เต็มที่เลยช่วงนั้น แล้วหนังสือของผมก็ไปอยู่ที่ไหน แล้วก็ไม่รู้

การใช้สื่อหนังสือการ์ตูนที่ทำได้กับหนังสือเรื่องเกษตรกรรมยั่งยืนมีการเก็บคะแนน ทำให้รู้ว่าทำไมชาวบ้านไม่อ่านหนังสือ งานเป็นเกษตรกรงานหนักไม่มีเวลา กลางคืนเหนื่อยก็นอนแล้ว ชาวบ้านบางคนใช้การเปิดดูรูปจนจบเล่มก็เข้าใจได้ ก็ทำให้เข้าใจว่าแล้วการสื่อเรื่องพวกนี้ให้ชาวบ้านเขาเข้าใจอาจจะต้องไม่ให้อ่านมาก แต่ให้มีรูปเยอะ ๆ แล้วก็ให้มีแรงบันดาลใจ อีกกลุ่มเอาไปให้นักศึกษาวิทยาลัยเกษตรกรรมบุรีรัมย์อ่านเพราะมีเพื่อนเป็นอาจารย์สอนอยู่ที่นั่น ก็ปรากฏว่าเป็นไปตามวัตถุประสงค์ คือ กลุ่มที่อ่านหนังสือการ์ตูนได้คะแนนดีกว่าจากการวิเคราะห์ทางสถิติแล้ว ผมก็เลยจบงานวิจัยนั้นมา แล้วก็ทำให้เราเห็นประโยชน์ของงานวิจัยว่าจริง ๆ แล้วสามารถที่จะเอาไปใช้อะไรได้เยอะอยู่ มีข้อจำกัดก็จริงแต่ว่าจะบอกคำตอบเราว่าอะไรควรอะไรไม่ควร

งานวิจัย หรือความรู้ที่มีอยู่สามารถนำไปเป็นพลังในการขับเคลื่อนหรือไม่ ก็ขึ้นอยู่กับว่า ใครจะเอางานวิจัยไปใช้อะไร การไปดูใน Internet งานข้อมูลวิจัยไทยมีงานวิจัยทั้งหมดอยู่ประมาณ 370,000 ชิ้น ถามว่าเป็นประโยชน์กับใคร ก็เป็นประโยชน์กับคนที่หนึ่งเล่น Internet เป็น แล้วชาวบ้าน ชาวไร่ ชาวนาจบ ป.4 ก็เข้าไม่ถึง แล้วก็ไม่มีเวลาด้วย ทั้งต้องแปลงภาษาวิชาการเป็นภาษาที่ตัวเองเข้าใจด้วยนะ ที่สุดต้องมีทักษะในการอ่านงานวิชาการด้วย บางฉบับเป็นภาษาอังกฤษเลย ถึงบอกว่างานวิจัยยังอยู่บนหิ้ง แล้วมาเป็นฐานข้อมูลใน Computer แต่วิธีการที่จะเอามาใช้ก็ยังยากอยู่

ถ้าเป็นสถานการณ์ที่เราคิดว่าเป็นปัญหา เช่น เรื่องยางพารา เข้าไปดูมีประมาณ 600 กว่าเรื่อง แต่จะเป็นเรื่องยางพาราการให้ปุ๋ย การแปรรูปน้ำยางดิบ การเอาไม้ยางพาราไปแปรรูป แต่ถ้าเราพิมพ์คำว่ายางพารา ผสมผสานยังไม่มียานวิจัย ยางพาราแบบวนเกษตร ยางพารายังขึ้นอย่างอินทรีย์เป็นต้น แบบนี้ไม่มี มีอยู่ชิ้นหนึ่งเป็นของ สกว. ให้ทุนกับมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เรื่องการใช้ยางพาราในรูปแบบวนเกษตรเพื่อฟื้นฟูป่าเสื่อมโทรม แต่ให้ตอนปี 57 ตอนนี้นงานวิจัยอาจจะยังไม่สมบูรณ์แล้วเราก็คงจะยังเข้าไปดูข้อมูลยังไม่ได้ ถ้าชาวบ้านอยากรู้ก็ต้องเข้าไปคุยกับหัวหน้าโครงการวิจัยที่ ม.เกษตร

สิ่งนี้บอกว่าถ้าชาวบ้านเดือดร้อนจากมาตร 64 มีคำสั่ง 64/2557, 66/2557 เรื่องการปราบปรามผู้กระทำความผิดต่อทรัพยากรธรรมชาติ ชาวบ้านเขาปลูกสวนยางพาราในป่าถือว่าเป็นผู้กระทำความผิด ถ้าอยู่ในเขตทับซ้อนกับเขตป่าก็ต้องถูกตัด ถูกไล่รื้อ แต่ถ้ามีงานวิจัยสักชิ้นที่รับรองว่ามีวิธีการที่ยางพารา จะอยู่แบบวนเกษตรที่มีความหลากหลายทางชีวภาพที่ยั่งยืนได้ และมีการวิจัยรับรอง แต่ตอนนี้ยังไม่มี

เรามีแต่ข้อมูลของคนปฏิบัติงานในพื้นที่ ชาวบ้าน NGOs ทำซึ่ง NGOs เขาก็ไม่ค่อยเชื่อถือข้อมูล จะต้องเป็นข้อมูลจากนักวิชาการๆ ที่ทำข้อมูลแบบนี้ก็ไม่มี ถ้าเป็นนักวิชาการด้านป่าไม้ เขาก็คงไม่เชื่ออยู่แล้วว่าคนจะอยู่กับป่าได้ ฉะนั้นเขาก็จะไม่ทำวิจัยแบบนี้ ทำยังไงให้คนอยู่กับป่าได้อย่างยั่งยืน แต่ถ้าเป็นนโยบายรัฐที่จะสนับสนุนให้คนออกจากป่าคุณไปขอทุนวิจัยแบบนี้แหล่งทุนก็ไม่ค่อยอยากจะให้ทุน เพราะว่าจะขัดกับนโยบาย กับยุทธศาสตร์ชาติ เป็นอย่างนั้นไป นี่คือการอุปสรรคของงานวิจัยที่จะมารับใช้การเคลื่อนไหวของประชาชน แต่ช่วงหลังๆ มีเรื่องเกษตรอินทรีย์ หลายเรื่องเยอะขึ้นแต่เราก็เอาไปเคลื่อนไหวอะไรไม่ค่อยได้

ตอนนี้ ทำให้เห็นว่าแล้วใครต้องเป็นผู้วิจัย แล้วทำให้งานวิจัยที่มีอยู่ หรืองานวิจัยที่จะทำขึ้นใหม่ สามารถตอบสนองการเคลื่อนไหว การแก้ปัญหาของเกษตรกร การแก้ไขปัญหาทางทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมไปพร้อม ๆ กันด้วย ผมยกตัวอย่างเรื่องวัวเพราะผมเคยทำงานโรงงานนมมาก่อน วัวพื้นบ้านที่ชาวบ้านเลี้ยงกันมากมายในสมัยก่อนไม่ค่อยมีเลขงานวิจัยเรื่องนี้จะมีบ้างก็เล็กน้อย ส่วนใหญ่ก็จะเป็นงานวิจัย

วัวขุน การพัฒนาวัวพันธุ์ใหม่ที่ให้ผลผลิตสูง ตอบสนองต่อการให้อาหารสูง มีเนื้อแทรกไขมันเอาไปทำสเต็ก แล้วเนื้ออร่อยเอาไปทดแทนการนำเข้าเนื้อจากต่างประเทศแบบนี้

เรื่องวัวพื้นบ้าน จะเลี้ยงก็ตัวต่อพื้นที่ป่าเท่านั้น หรืออาหารสัตว์ที่มีคุณค่าทางโภชนาการที่เป็นอาหารพื้นบ้านมีไหม เช่น ต้นไผ่เพ็ก หรือหญ้าเพ็กของเรามีโปรตีนอยู่ประมาณ 10.4% พอ ๆ กับหญ้าจีนะ เยอะกว่าหญ้าที่ทางบริษัทส่งเสริม เพราะฉะนั้นการเลี้ยงวัวในป่าโคกจึงถือว่าเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ดีแล้วว่าอาหารที่ดีมีคุณภาพ แล้วที่มีไขมันแทรกในเนื้อน้อยก็ดีนะเพราะว่าเป็นเนื้อที่ค่อนข้างจะมีประโยชน์ต่อสุขภาพ คือเหมาะกับอาหารพื้นบ้าน

ทีนี้เราไม่ทราบชุดความรู้แบบนี้ พันธุ์แบบนี้ แล้วที่วัวกินอาหารที่หลากหลาย ถือว่าสามารถที่จะให้เนื้อที่มีคุณภาพ แล้วเป็นผลดีต่อสุขภาพ แล้วก็เหมาะกับการประกอบอาหารแบบพื้นบ้าน แล้วก็สร้างเรื่องราวบอกพี่น้อง ทำเป็น Story ออกมาแล้วก็ให้คนเขารู้ว่ากินเนื้อแบบนี้ดีมีคุณค่า ในต่างประเทศเขาก็ทำอย่างนี้ วัวพื้นบ้านในยุโรป ในสวิตเซอร์แลนด์ โรมานีเป็นวัวที่พันธุ์ดีมากเลย เขาก็เลี้ยงแบบพื้นบ้านปล่อยเลี้ยงไปตามเขา แล้วเขาก็ส่งเนื้อไปตามธนาคาร เป็นเนื้อคุณภาพดีกว่าเนื้อทั่วไป แล้วก็ราคาแพงด้วย แต่สิ่งเหล่านี้ไม่เกิดขึ้นในเมืองไทย อาจจะเป็นเพราะว่าเรายังคิดไม่สุด

ประเด็นงานวิจัยไม่สอดคล้องกับปรัชญาหลักสูตร ทำให้สถาบันการศึกษาไม่ทำ ผมอยากจะฝากท่านอาจารย์วิจารณ์ เรื่องโครงการนมโรงเรียน ผมทำเรื่องโรงงานนม ผมรู้ว่านมโรงเรียนคุณภาพแย่มากตัวเลขที่บอกว่าเด็กนักเรียนได้รับสารอาหารจากนมโรงเรียนสูงไม่จริง เพราะกระบวนการผลิตนมของประเทศไทยใช้นมดิบไม่เกิน 30% ที่เหลือเป็นนมผงละลายน้ำที่นำเข้า เพราะความต้องการในการบริโภคนมของคนไทยขึ้นอยู่กับจำนวนวันเปิดเทอม แล้วก็จะมีการขยายขนาดเล็กที่ทำนมที่อยู่ในโครงการนมโรงเรียนเพื่อที่จะขายให้กับโรงเรียน แล้วก็ช่วงที่ปิดเทอมสหกรณ์การเกษตรที่เลี้ยงโคนมจะต้องส่งนํ้ามนดิบไปให้บริษัทผลิตนมขนาดใหญ่ การแข่งขัน การให้ได้โตะ คุณภาพการผลิตลดลง ก็คือใช้นมดิบน้อยใช้นมผงละลายน้ำจาง ๆ นมผง 1 Kg สามารถผลิตนมได้ 14 ลิตร เพราะเติมนํ้าประมาณ 13 ลิตรกว่า ใส่นํ้าตาลเข้าไปหน่อย ถ้าอยากให้เหมือนนม ก็เอาไขมันใส่เข้าไป

ถ้าสามารถเลี้ยงวัวได้ประมาณ 40-50 ตัว ก็จะสร้างอาชีพให้กับชุมชนได้มากมาย แต่ต้องผลิตนมที่มีคุณภาพ งานแบบนี้ต้องมีการวิจัยรองรับ น่าจะประมาณโครงการนมโรงเรียนมาให้เกษตรกรทำวิสาหกิจชุมชน อาหารสัตว์ก็จะตามมาข้าวโพด กระถิน กากถั่วเหลือง เป็นต้น หากกระจายไปอยู่ในชุมชนท้องถิ่น งานวิจัยที่สามารถเป็นพลังในการที่จะตอบโจทย์เชิงนโยบายได้เพียงแค่แก้วิธีคิด แก่ระเบียบ

ที่นี้มีอีกเรื่องหนึ่งที่ผมเห็นว่ามันสำคัญมากเลย คือ การที่ชุมชนท้องถิ่นจะต้องรู้ข้อมูลเกี่ยวกับฐานทรัพยากรของตัวเอง เช่น ผมพานักศึกษาไปลงทำข้อมูลวิจัยเรื่อง การศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพของพันธุ์ปลาในอ่างน้ำกลุ่มหนึ่งก็ทำเรื่องการประเมินมูลค่าของผลิตภัณฑ์ทรัพยากรประมงที่ได้จากการหาปลา อีกกลุ่มหนึ่งก็ทำเรื่องความเหมาะสมของศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ ทั้งหมดนี้ข้อมูลผมคิดว่าก็มีประโยชน์ เช่น ใน 7 หมู่บ้านที่อยู่รอบ ๆ อ่างน้ำ ที่เป็นเขตชุ่มน้ำในเขตชลประทานมีมูลค่าในการจับสัตว์น้ำจากทั้งปลาสด ปลาแปรรูปประมาณ 14 ล้านบาท / ปี นี่คิดแค่ 6 หมู่บ้านนะแต่จริง ๆ แล้วมีหมู่บ้านอื่นที่เขามาหากินด้วย แล้วพอถามเขาว่าถ้าสมมติจะมาหาปลาขอมที่จะจ่ายไหมเพื่อที่จะรักษาแหล่งทรัพยากรนี้ไว้ ส่วนใหญ่เขาก็ยอมที่จะจ่าย อาจจะไม่ใช่ปีละไม่เกิน 200 บาท จ่ายไปเพื่อที่จะรักษาและเอาเงินไปทำกิจกรรม แล้วก็ไปถามครัวเรือนที่เขาไม่ได้หาปลาขอมที่จะจ่ายไหมเพื่อที่จะรักษาทรัพยากรนี้ไว้ แล้วก็ปีปลาที่เรายังหาซื้อกินได้ แม้ว่าคุณจะได้ไม่ได้ไปหา ก็ยังมีประชาชนจำนวนมากอาจจะไม่ถึงครึ่งก็ยังยอมจ่าย ซึ่งเป็นไปได้ใน การที่จะจัดการทรัพยากรในมุมมองใหม่ ที่พูดถึงเรื่องการจัดการรักษาฐานทรัพยากร แล้วก็เอามาดูแลร่วมกัน ก็จะทำให้การทำงานขององค์กรชาวบ้านเพื่อที่จะดูแล สามารถที่จะขับเคลื่อนไปได้อย่างน้อยก็ยังมีเงินปีละ 2-3 แสนในการที่จะดูแลเรื่องที่สำคัญและเป็นฐานทรัพยากรที่ค่อนข้างที่จะยั่งยืนในอนาคต

ดังนั้น ข้อมูลแบบนี้ก็จะเป็นประโยชน์ และชาวบ้านก็สามารถที่จะเอาข้อมูลนี้ไปต่อรองเชิงนโยบายได้ว่าเราอนุรักษ์ แล้วก็ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนี้ เราไม่ได้ใช้ฟรี ๆ เรายังพร้อมที่จะจ่ายเพื่อที่จะรักษาดูแลหน่วยราชการเห็นได้อย่างไร จะช่วยอย่างไร รวมถึงนโยบายของรัฐที่จะมาทำให้ฐานทรัพยากรนี้มันเสื่อมโทรมลง เช่น จะไปผันน้ำมา จะไปเปลี่ยนเป็นจากพื้นที่ชุ่มน้ำที่หาอยู่หากินได้กลายเป็นอ่างเก็บน้ำกลายเป็นอะไร ชาวบ้านเขารู้ถึงมูลค่า และคุณค่าขนาดนี้เขายอมไหม ควรจะมีทางเลือกที่ยั่งยืนใช้ไหม ก็เป็นข้อมูลที่จะนำไปใช้ในการต่อรองได้ พลังของงานวิจัยที่จะทำให้เกิดสิ่งที่เป็นพลังในการขับเคลื่อนมากกว่า

ที่เราไปทำที่บ้าน โนนสมบูรณ์ บ้านสังคม ไปดูว่าเศรษฐกิจชุมชนเป็นอย่างไรไปสอบถามเรื่องข้อมูลเศรษฐกิจในชุมชนเราพบว่าชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์ที่คัดค้านเหมือนโปแตชจ่ายเงินไปกับค่ากับข้าวไปปีละ 12 ล้านบาท เงินออกข้างนอกทั้งหมู่บ้านปีละ 12 ล้าน นี่คือข้อมูลที่เขาเอาไปพูดในเวทีชาวบ้านบอก หน่อย โศด อีหลี หลายกว่านี้เฉลี่ยเดือนละ 5,000 บาท ค่ากับข้าวบ้านเขา 15,000 บาท สิ่งที่เขาซื้อ คือ ไข่ ปลา เนื้อ หมู เห็ด เป็ด ไก่ นม ทุกอย่างแม้กระทั่งค่าน้ำดื่ม ก็ต้องซื้อ รวมแล้วส่วนที่ต้องจ่ายเงินออกข้างนอกเพื่อซื้ออาหารคือประมาณ 80% ของที่ผลิตได้ ที่ผลิตได้มีอยู่อย่างเดียวคือข้าวสารนอกนั้นซื้อหมดเลย ถามว่าเงินเดือนละล้านบาททำอะไรถึงจะไม่ออกไป เหล่านี้งานวิจัยจะช่วยได้ ก็แบ่งกลุ่มวางแผนการพัฒนาการผลิตในชุมชนก็ได้ นี่คือสิ่งที่ได้จากการงานวิจัยก็ขอบคุณมากครับ

คุณศิริศักดิ์ สะดวก (ผู้ประสานงานเครือข่ายทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมภาคอีสาน) : ฐานทรัพยากรงานวิจัยสามารถประยุกต์ใช้ได้จริง นำไปต่อยอดต่อรองเพื่อให้เกิดพลังในการขับเคลื่อน เกิดการเปลี่ยนแปลง ไม่ใช่งานวิจัยบนหิ้งที่ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้เลย และอีกประเด็นหนึ่งจะเห็นว่าชุมชนท้องถิ่นจะต้องมีข้อมูลจากฐานทรัพยากร ความหมาย คือ ดิน น้ำ ป่า เหมืองแร่ พลังงาน ซึ่งฐานทรัพยากรเหล่านี้เป็นฐานทรัพยากรที่ชุมชนสามารถที่จะใช้ แล้วก็ศึกษาและนำข้อมูลที่ได้มาใช้ในการต่อรองกับหน่วยงานรัฐ แล้วงานวิจัยจะต้องไปปรับใช้งานเคลื่อนไหวด้วย

คุณมัลลยา คำแหง (ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดอุบลราชธานี) : มุณินิธิพิทักษ์ธรรมชาติเพื่อชีวิตจังหวัดอุบลราชธานี เป็นศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น(สกว.) หรือ โหนดบทบาทหน้าที่สนับสนุนชุมชน สามารถทำงานวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาของเขาพัฒนาทีมวิจัย โดย สกว.ให้การสนับสนุน ปี 2546 ได้เป็นศูนย์ประสานงานของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยหลักการของ สกว. จะต้องเป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นปัญหาของพื้นที่ท้องถิ่น และชุมชนท้องถิ่นจะต้องลุกขึ้นมาทำงานวิจัยเอง เพื่อแก้ปัญหาของชุมชน

ช่วงแรกมีความกระจัดกระจายแตกประเด็นไปเยอะ เช่น เด็กและเยาวชน เกษตร การศึกษา ฯลฯ ต่อมาปี 2551 มีบทเรียนปรับการสนับสนุนเป็นชุด ประสบการณ์ของการจัดการทรัพยากร การจัดการน้ำ การจัดการลุ่มน้ำ และการจัดการตนเองที่อำนาจเจริญ ทำมาอีกซีกพักหนึ่งพบว่า งานวิจัยทำให้ชาวบ้านมีองค์ความรู้ที่ดูแลตนเองได้ แต่ไม่สามารถด้านทานนโยบายจากภายนอก ปรับใช้เครื่องมืองานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เข้าไปสร้างความร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) จังหวัดอุบลราชธานี แล้วเติมงานให้มีความเข้มแข็งทางด้านการวิชาการร่วมกับมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

กระบวนการวิจัยร่วมกันโดยคนทำงาน มีบุคลากรของ อบจ. นักวิชาการ แล้วก็ชุมชนชาวบ้านที่เป็นเจ้าของพื้นที่เป็นทีมนักวิจัยร่วมกัน ซึ่งก็ดำเนินการในลักษณะนี้มาจนถึงปัจจุบัน นี่คือการพัฒนาการทำงาน จะเห็นงานวิจัยที่บางครั้งเราบอกว่าจะต้องเป็นงานที่เป็นเรื่องของพื้นที่ ตอบโจทย์พื้นที่ได้ แต่ในขณะเดียวกันก็ยังไม่เพียงพอ ซึ่งเราก็มีบทเรียนว่าแม้จะตอบโจทย์แล้วจะมีพลังเพิ่มขึ้นได้อย่างไร การทำเป็นชุดประเด็นก็มีความสำคัญ แต่ประเด็นอย่างเดียวก็ไม่สำคัญเพราะว่าในแต่ละพื้นที่มีองค์ประกอบอย่างอื่น

ความรู้จากงานวิจัย สามารถหยิบยกไปใช้ได้ มีความน่าเชื่อถือ แต่ว่าจะตีมากนักโยแค่ไหนก็ขึ้นอยู่กับแต่ละพื้นที่ แต่ละโครงการ แต่ละทีมด้วยไม่ใช่ว่าทุกโครงการจะดีไปทั้งหมด แต่ว่าทุกเรื่องจะมีความรู้ อย่างต่ำ 6 เรื่อง ได้แก่ ความรู้ของสภาพพื้นที่ ทรัพยากร ทางด้านกายภาพ ความสัมพันธ์ของพื้นที่กับผู้คน ระบบนิเวศ

เป็นต้น มีความสำคัญ มีศักยภาพอย่างไรส่วนที่สอง คือ สภาพปัญหา สาเหตุ ผลกระทบ และบทเรียนการแก้ปัญหาที่ผ่านมา ส่วนที่สาม คือ พัฒนาการของแต่ละอย่างตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และส่วนที่สี่ นี่เป็นเรื่องที่สำคัญ คือ ความรู้ภายในของแต่ละพื้นที่ ที่ได้ถูกออกแบบในการเก็บข้อมูล และถูกหยิบยกขึ้นมาใช้ในช่วงของการทำงาน ส่วนที่ห้า คือ คำตอบของปัญหาแต่ละพื้นที่ คือรูปแบบ หรือแนวทางในการแก้ไขปัญหา และส่วนที่หก คือ สุดท้ายอันนี้มันจะเข้าไปอยู่ในความคิด ความรู้ วิธีการทำงานของแต่ละพื้นที่ก็คือว่า หลังจากที่ยังงานวิจัยแล้ว กระบวนการทำงานวิจัยจะฝังอยู่ในตัวคน กลุ่มคน ชุมชน แล้วถ้ามีปัญหาจะต้องมีกระบวนการในการแก้ไขปัญหาอย่างไร สามารถที่จะเอาความรู้ตรงนี้ใช้ในเรื่องอื่น ๆ เวลาเกิดปัญหาขึ้น นี่คือสิ่งที่เกิดขึ้นในงานวิจัยแต่ละทีมของการสนับสนุนที่ผ่านมา

ตัวอย่างผลของการทำทั้ง 6 เรื่อง ว่าเกิดอะไรขึ้น ประเด็นการจัดการน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค กรณีของพื้นที่บ้านผาชัน ตำบลตำโรง อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดอุดรธาธานี นอกเขาจะต้องมีความรู้ในเรื่องของสภาพพื้นที่ สูงต่ำ ดิน ชั้นหิน และการเก็บข้อมูลไม่ใช่เฉพาะการเก็บข้อมูลในงานวิจัยที่ชาวบ้านทำอย่างเดียว แต่มีการวิจัยอื่นเข้ามาด้วย พื้นที่ของบ้านผาชัน อยู่ติดแม่น้ำโขง เวลานั้น น้ำก็จะท่วมขึ้นมาทั้งหมดเลย ช่วงแล้งก็ขาดน้ำเพราะพื้นที่บางส่วนมีความลาดเอียงจากที่สูง ชุมชนไม่สามารถจัดการน้ำได้ หลังจากมีงานวิจัย ชุมชนสามารถบอกว่า ทั้งชุมชนมีแหล่งน้ำที่ไหน ช่วงแล้งมีปริมาณเท่านี้ มีความต้องการใช้น้ำในชุมชนเท่านี้ ปรากฏว่าน้ำ มีมากกว่าความต้องการ ทำให้มันเปลี่ยนวาทะกรรมที่บอกว่าน้ำแล้ง เกิดการแก้ไข ปัญหา รูปแบบ การใช้เครื่องมือ การกำหนดกติการ่วม กองทุน ที่สอดคล้องกับระบบพื้นที่ที่สูง ที่ชั้นที่ลาด เป็นต้นการแบ่งโซนพื้นที่ให้น้ำและการนำระบบกัลกน้ำที่เป็นภูมิปัญญาใช้ในการจัดส่งน้ำไปยังบ้านเรือน ฯลฯ

อีกตัวอย่างหนึ่ง กรณีพื้นที่แบบพิเศษ เป็นพื้นที่ขาดการพัฒนา การได้รับการแก้ไข เพราะว่าชาวบ้านมีบ้านเรือนที่อยู่อาศัยในท้องถิ่นหนึ่ง แต่ว่าที่ทำกินอยู่ในอีกท้องถิ่นหนึ่ง บางพื้นที่ก็คือชาวบ้านอยู่อีกอำเภอหนึ่ง แต่ว่าที่นาอยู่อีกอำเภอหนึ่งต้องการที่จะไปพัฒนาแหล่งน้ำในอีกอำเภอหนึ่ง แต่ทำไม่ได้ เพราะว่าองค์กรปกครองส่วนตำบล (อบต.) ไม่ได้อยู่ในพื้นที่รับผิดชอบ คำแรกที่เขาบอกก็คือ ผิดระเบียบ ผิดกฎหมาย ฯ ไม่ให้ แต่หนักเข้าไปอีกพื้นที่ พื้นที่ตำบลค้อนทอง อำเภอเชียงใน จังหวัดอุดรธาธานี ชาวบ้านมีบ้านอยู่ที่ตำบลค้อนทอง ในจังหวัดอุดร แต่ที่นาข้ามน้ำขึ้นมาอยู่ที่จังหวัดยโสธร พื้นที่ตรงนี้พื้นที่ทำนาของเขา มีแหล่งน้ำหลักอยู่ 3 แห่งก็คือ หนองอีสานเขียว หนองกว้างน้อย และหนองกว้าง เขาคิดว่าถ้าขุดลอกจะเพิ่มปริมาณน้ำเขาสามารถที่จะเอาน้ำตรงนี้มาใช้ในพื้นที่การเกษตรของเขาได้ แต่ไม่มีหน่วยงานเข้ามาสนับสนุน

เพราะว่าพอมาสอนที่ อบต.ค้อหนอง ก็บอกว่าไม่ใช่พื้นที่ของตัวเองทำไม่ได้บอกผิกระเบียบ พอมาสอนที่ ยโสธรตำบลฟ้าห่วน ฐานเสียงก็ไม่ใช่คนของฉัน ๆ จะเอางบไปลงได้ยังไง

พอเป็นแบบนี้ก็เลยไม่มีการพัฒนาสักที งานวิจัยทำให้เกิดการทะเลาะทวงเรื่องของระเบียบปฏิบัติได้ อย่างดี ทีมวิจัยที่ทำ คือคนหนึ่งหัวหน้าโครงการที่เป็น อบจ. โชคดีหน่อยได้ฝ่ายติดตามประเมินผลซึ่งจะมีความชัดเจนในเรื่องระเบียบมาก หัวหน้าโครงการที่เป็นนักวิชาการอยู่ที่มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี อาจจะไม่ต้องแต่ว่าอาจารย์ก็พยายามที่จะเรียนรู้ แล้วก็ไปเชิญอาจารย์คณะรัฐศาสตร์มา คณะนิติศาสตร์มา คณะเกษตรมาช่วยเสริมทีม หัวหน้าโครงการที่เป็นชาวบ้านก็คือ ตัวแทนของกลุ่มชมรมผู้ใช้น้ำ จัดทีมเดินสายเข้าไปที่ อบต.ค้อหนอง ไปดูระเบียบกฎหมายว่าทำได้ไหม ไปที่ อบจ.อุบลราชธานี เดินสายไปที่ อบต.ฟ้าห่วน อบจ.ยโสธร โดยทางทีมวิจัยมีเรื่องของการจัดอบรมการเข้าไปขอรับรู้เรื่องข้อมูลข่าวสาร ไปขอข้อมูล ไปขอระเบียบ

แล้วพอทำเสร็จถึงได้รู้ว่าเรื่องของความตึงเครียดไม่ใช่เรื่องระเบียบ แต่เป็นเรื่องที่ไม่อยากทำ แล้วก็มีช่องทาง ถ้าเผื่อการพัฒนานี้เกินศักยภาพของท้องถิ่นระดับเล็ก ๆ อย่าง อบต. ทาง อบจ.สามารถที่จะเข้ามาช่วยเหลือได้ เป็นต้น เสร็จแล้วปรากฏว่าถ้าทั้ง 4 องค์การ อบต. 2 อบต. อบจ. 2 อบจ. เห็นชอบมีมติว่าจะให้ความร่วมมือในการพัฒนาแหล่งน้ำตรงนี้ แล้วแบ่งภารกิจกันว่าใครสนับสนุนได้มากน้อยแค่ไหน อย่างไรก็ตาม มีข้อตกลงตรงนี้เสร็จแล้ว แต่ละกลุ่มจะต้องเอาเข้าสู่สภาของตนเองถ้าผ่านสภาที่ไม่มีปัญหา

โดยสรุป เป็นงานที่ไปหนุนให้ชาวบ้านทำงานวิจัยข้อมูลความรู้ที่เกิดจากงานวิจัยของชาวบ้านที่มานำเสนอ ซึ่งก็ไม่ว่าจะตอบโจทย์ของวันนี้ไหม ทำไมพูดแต่เรื่องน้ำ เพราะในความรู้สึกน้ำก็คือฐานการผลิตที่สำคัญของการเกษตร ถ้ามีน้ำก็ทำอะไรไม่ได้ สำคัญที่สุดก็คือกลุ่มเกษตรกรที่เป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ กลุ่มที่ยากจนที่สุด ยากจน ยากจนปานกลางมี 60% ของคนในประเทศ ยากจนที่สุดมีค่าใช้จ่ายประมาณ 140% ของรายได้ ค่าใช้จ่ายของครัวเรือนที่ยากจนที่สุด ข้อมูลของสำนักงานสถิติ 140% ของรายได้เป็นค่าใช้จ่ายของคนกลุ่มนี้ นั่นหมายถึงว่าใช้เงินไป 40% ของรายได้แล้วค่าใช้จ่ายเพื่อการอุปโภคเพื่ออาหารของคนกลุ่มนี้เป็น 48% นโยบายบอกว่าจะต้องเพิ่มรายได้ให้กับพวกเขา เพิ่มยังไงเงินจะจ่ายก็ยังไม่ถึง 48% เป็นค่าอาหารถ้าอย่างนั้นสิ่งที่เราทำได้ก็คือต้องดูแลเรื่องอาหาร แล้วอาหารจะอย่างไรก็คือฐานทรัพยากร

งานวิจัยทรัพยากรอีกชิ้นหนึ่งตั้งแต่เริ่มต้นเมื่อปี 2543 ว่า อยากทำงานวิจัยดูแลป่าไว้ให้ลูกหลานอีกประมาณ 10 ปีเขาจะต้องกลับมา ปรากฏว่าจริงอย่างที่แกพูด แกทำงานวิจัยเรื่องการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน อย่างยั่งยืน คือรักษาป่าให้สมบูรณ์แล้วก็รู้จักในการเข้าไปใช้ไม่ใช่ว่าพอสมบูรณ์เสร็จแล้วทุกคนจะเข้าไปเอา

มาแบบไม่บันยะบันยัง งานวิจัยตรงนั้นบอกว่าถ้าจะใช้จะใช้อย่างไร เพื่อที่จะรักษาฐานตรงนี้ให้คนที่เป็
ลูกหลานที่ไปทำงานข้างนอกกลับคืนมา แยกดูไว้ชัดเจน มาถึงตรงนี้เริ่มเห็นเลย เพราะว่าถ้าบอกว่าคนที่
ยากจนที่สุดมีค่าใช้จ่าย 140% ของรายได้ นั่นคือจ่ายเกินรายได้แล้วค่าใช้จ่ายตรงนั้น 48% เป็นค่าอาหาร 48%
ของค่าใช้จ่ายเป็นค่าอาหาร ถ้าเรามีแหล่งอาหารไม่ว่าจะเป็นเรื่องของดิน น้ำ ป่า ให้เขาเป็นแหล่งอาหาร
ค่าใช้จ่ายตรงนี้ก็ลดลง เมื่อลดลงเสร็จแล้วก็ค่อยเป็นเรื่องของการเอาฐานตรงนั้นมาเป็นเรื่องของฐานการ
ผลิต ซึ่งระดับการผลิตซึ่งแต่ละท่านก็เชี่ยวชาญที่ทำไปแล้ว เพราะฉะนั้นงานวิจัยของอุบลราชธานี จะมีทั้งเรื่อง
ของการจัดการน้ำที่เป็นฐานการผลิต การจัดการป่า การจัดการทั้งลุ่มน้ำ แล้วก็กระบวนการกลุ่ม เรื่องของ
การศึกษากฎ ระเบียบ และกลไก ตรงนี้สามารถนำไปใช้ได้

อาจารย์นิรันดร์ คำนุ (ร่วมแลกเปลี่ยน) : ผมขออนุญาตเดิม และตั้งข้อสังเกตนิดหนึ่ง พอท่าน
อาจารย์กนกศักดิ์ขึ้นในตัวTime Story ในเรื่องของกรนำความรู้ไปใช้ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันว่าเกิดอะไร
ขึ้นบ้าง ซึ่งตรงนั้นเป็นภาพระดับประเทศ แต่ถ้าจะมองให้เห็นภาพรองลงมาอย่างเรามองภาพที่อีสานนี้ผมคิด
ว่าตรงนี้ยังขาดๆ ตรงนี้มองว่าอย่างการนำความรู้ไปใช้เพื่อการแก้ไขปัญหาในระดับอีสาน คิดถึงปรากฏการณ์
ในระดับสถาบันการศึกษา อย่างเช่น ผมนึกถึงงานวนศาสตร์ชุมชนที่ มข. ตอนนั้นเป็นยุคแรก ช่วงปี 30 กว่า ที่
นักวิชาการของมหาวิทยาลัยขอนแก่นเริ่มไปทำงานกับชุมชนในเรื่องของป่าไม้ในพื้นที่แถวป่าดงลาน

รวมถึงงานวิจัยโครงการทำฟาร์มที่ทำเรื่อง RIA ซึ่งตรงนี้ได้สะท้อนการนำความรู้จากการวิจัย รวมถึง
เทคนิค วิธีการต่าง ๆ ที่มีในยุคนั้น ไปใช้ในการขับเคลื่อนทางกิจกรรมการพัฒนาทางสังคม คือภาพตรงนี้ผม
มองว่าเป็นต้นทุนเดิมของงานวิชาการในภาคอีสาน รวมถึงต้นทุนของบุคลากรที่เราอยู่ในภาคอีสานแต่ไม่ได้
มีการรวบรวม ไม่ได้มีการบันทึกไว้ให้เห็นช่วงจังหวะเวลา

แม้กระทั่งการเกิดขึ้นของศูนย์ประสานงาน สกว. ในภาคอีสานครั้งแรกช่วงปี 2539 หรือ 2540 ซึ่ง
ตอนนั้นเราเริ่มเห็นนักพัฒนา นักวิชาการที่เริ่มมาคุยกันว่าจะใช้ความรู้จากงานวิจัยไปขับเคลื่อนผลักดันการ
แก้ไขปัญหาสังคมได้อย่างไร ซึ่งในยุคนั้นเหมือนกับกระบี่ที่ยังไม่มีคมกักร์ ไม่มีวิทยายุทธที่แกร่งกล้า ต่างคนก็
ต่างควานหาเส้นทาง จนยุคหลัง ๆ เกิดเป็นโหนด เป็นศูนย์ประสานงานต่าง ๆ ขึ้นมา มีคุณค่าที่จะไปถอด
ความรู้สรุปบทเรียนว่ามีต้นทุนอะไรบ้าง หรือช่องทางความรู้ที่ต้องเอาไปสื่อสารเผยแพร่

อาจารย์สุจิน (ร่วมแลกเปลี่ยน) : งานวิจัยมีเงื่อนไขที่จะเอาไปใช้ เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม ทาง
กายภาพ ของเวลาด้วย ตัวอย่างเรื่องของปศุสัตว์ในช่วงที่ผมทำวิจัย ซึ่งที่ท่านพูดมานี้ผมทำไว้หมดแล้ว มีหญ้า
มีพื้นที่อะไรบ้าง มีผลิตภาพขนาดไหน ที่เป็นอาหารวัว จนมาถึงจีว จีควาย มี NPK เท้าไคร้ ผมทำไว้

หมดแล้ว แต่ตอนนั้นเป็นการทำช่วงที่ปศุสัตว์กำลังล้มลุก ก็ไม่มีใครสนใจ งานก็ถูกทิ้งเอาไว้อย่างนั้น รายงานยังมีอยู่ หรือแม้แต่เรื่องของโคนมผมเป็นคนแรกที่ทำโคนมในภาคอีสาน

ตอนนั้นโค่นค่า ๆ ทั้งเกษตรกร ทั้งหน่วยงานบางหน่วยงานด้วยบอกว่านี่ไม่ใช่วัฒนธรรมเรา ก็จริง ไม่ใช่วัฒนธรรมเรา แต่เราทำตอนนั้นเราทำเพื่อทดลอง พอทำแล้วก็ค่อยเกิดการขยายขึ้น เรื่องของสัตว์อะไรต่ออะไรเราทดลองมาหมดแล้วนะ แต่มันไม่ Work เพราะว่าเงื่อนไขมันไม่ให้ เช่น มันสำปะหลังใบมีโปรตีนสูงมาก พอเราทดลองไปคุยกับชาวบ้านทำแบบนี้ปลูกแล้วก็สร้างแบบนี้ ในที่สุดเขาบอกว่ามันไม่มีแรงงานที่จะไปเด็ดใบมันมาตากแห้ง ตรงนี้ก็จะไปชี้ให้เห็นว่าเงื่อนไขอะไรต่าง ๆ เกิดขึ้นต้องวิเคราะห์ แล้วเมื่อเราวิเคราะห์จากเงื่อนไขต่าง ๆ แล้วถึงจะตัดสินใจได้ว่าควรจะทำอะไร ที่นี้ข้อมูลที่เรามาจะต้องมีกระบวนการ และวิธีการ แล้วก็มีความน่าเชื่อถือได้มากน้อยขนาดไหน

ที่พูดกันเมื่อวานนี้ ก็จะเห็นได้ว่าทรัพยากรเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างที่อาจารย์พูด ฉะนั้นการวิเคราะห์ทรัพยากรก็เป็นเรื่องที่สำคัญ ที่นี้ปัญหาว่าเราจะเดินหน้าเรื่องงานวิจัยให้ไหมครับ ปัญหาอยู่ตรงนี้ ก็คือว่าผมเขียนเอาไว้ว่า ถ้าเผื่อจะเดินยังงี้ โจทย์วิจัยต้องชัดเจน แล้วโจทย์วิจัยต้องเป็นผู้ที่อยากได้ช่วยตั้ง โจทย์ ฉะนั้นตรงนี้ก็ถือว่าเรามีความถนัดอยู่อย่างหนึ่ง แต่โจทย์วิจัยที่เขาอยากได้เป็นอีกอย่างหนึ่ง ถามว่าความถนัดของเราจะปรับเปลี่ยนยังงี้ก็คือเรื่องหนึ่ง

เราพูดถึงเรื่องการเปลี่ยนแปลง ตอนนี้การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่สุด ก็คือคนที่พูดถึงการเปลี่ยนแปลง จะต้องเปลี่ยนแปลง ถ้าคนที่พูดถึงการเปลี่ยนแปลง หรือว่าต้องเปลี่ยนแปลง แต่ตัวคนไม่เปลี่ยนแปลงก็ไปไม่รอด อันนี้ก็เป็นตัวสำคัญ ผมคิดว่าถ้าเผื่อเรามาคุยกันวันนี้แล้วเราจะหันกลับมาวิจัย มาใช้จะต้องเปลี่ยนแปลงในเรื่องเนื้อหา แต่ไม่ได้หมายถึงว่าทั้งฐานเดิมะ งานพัฒนายังเป็นสิ่งที่จำเป็นผมเห็นว่าเป็นเกลียวอันเดียวกัน แต่ว่าเราจะเปลี่ยนแปลงยังงี้ถึงจะทำให้ งานพัฒนาที่จะเป็นโจทย์มาถึงชุมชนเข้าไปในงานวิจัยให้ได้ เป็นเกลียวเดียวกันซึ่งตรงนี้จะต้องมานั่งออกแบบกัน

คุณหนูเกณท์ จันทาสี (ร่วมแลกเปลี่ยน) :ขออนุญาตสะท้อนความคิดเห็นด้วย เมื่อปี 45,46 ได้ทำงานวิจัยชิ้นแรกกับ สกว. โหนดขอนแก่น เข้าใจว่างานวิจัยชิ้นนั้นเป็นยาเบื่อยามา อาจารย์ปัญญาชนพจนานักศึกษาปริญญาโท มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย แล้วก็เชิญผมไปแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ผมบอกว่าเป็นงานวิจัยชิ้นเดียวและชิ้นสุดท้ายที่จะทำ แต่แล้วชีวิตก็ยังคงไปเกี่ยวข้องกับงานวิจัยอยู่อีก 4-5 ชิ้น รู้สึกว่าจากยาเบื่อยามาจะเป็นยาขม ยังฐานะเป็นยาขมอยู่ ก็คิดว่าหวานเป็นลมขมยังเป็นยา เห็นว่าผลประโยชน์ หรือคุณูปการจากยาเบื่อยามา หรือยาขมมันได้ถูกนำไปใช้ในส่วนการพัฒนาตัวเองในการจัดระบบ แต่ก่อนยังไม่มีระบบในการคิด

การเขียน แล้วก็ได้นำไปใช้ในการแก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวัน การแก้ไขปัญหาพร้อมกับพี่น้องในพื้นที่ป่า
เรื่องแรกที่ทำคือรูปแบบและวัฒนธรรมความเชื่อในการจัดการป่าชุมชน มีสถานะความขัดแย้งในพื้นที่อยู่ แต่
พองานวิจัยเข้าไปจับ ความร่วมมือกับภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดทรัพยากร แล้วทรัพยากรก็ยังคงอยู่
ภาคส่วนที่เกี่ยวข้องภายใต้งานวิจัยนี้การที่จะนำไปใช้ประโยชน์ คือส่วนของพี่น้องไทบ้าน ไม่ใช่ว่าเป็นบุคคล
หรือปัจเจกบุคคลที่น่าใช้ พลังในการใช้ ไม่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง เพราะว่าไม่มีพลังของขบวนการประชาชนที่
จะนำเอาไปใช้ นี่คือส่วนที่หนึ่ง ส่วนที่สอง ผมเห็นว่าโจทย์งานวิจัยต้องเป็นผู้ที่มีทักษะ หรือมีความเชี่ยวชาญ
มากพอ เพราะฉะนั้น ในการจะทำงานจะต้องประกอบไปด้วยองค์ประกอบนี้

คุณอุบล อยู่หวั (ร่วมแลกเปลี่ยน) :ผมมีประเด็นเดียวก็คือว่า อย่างไรเสียงงานวิจัยความรู้ก็อยู่ภายใต้
การต่อสู้ช่วงชิงทางการเมือง โดยเฉพาะประเด็นที่พวกเราทำงานเกี่ยวข้อง และงานวิจัยความรู้ก็มีความจำเป็น
ที่จะคิดถึงตั้งแต่ต้น เพราะว่านี่ไม่พื้นที่ต้องเผชิญเหล่านี้ เดือนที่แล้วสมาคมวิชาชีพ ก็ค่อนข้างจะเป็นอาจารย์ที่
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้จัดสัมมนาพาราควอดกับความจำเป็นทางเศรษฐกิจของไทย หมายความว่ายาฆ่า
หญ้า Gramoxone จำเป็นมาก ข้อมูลดีมากเลย ในนั้นมีหมอกคนหนึ่งเสนอถึงขนาดว่า พวกคนไทยที่ได้รับ
Gramoxoneเข้าไปในร่างกายที่เจ็บป่วยจากสารพาราควอดมีน้อยมากยกเว้นแต่ผู้ที่ตั้งใจกินเพื่อฆ่าตัวตาย นี่เป็น
รูปธรรมของเรื่องของการเมืองความรู้แท้ ๆ แม้แต่การทวงคืนผืนป่าพวกทหารเขาคงไม่ได้คิดลอย ๆ มี
ฐานความรู้ข้อมูลครึ่งหนึ่งแน่นอน เพราะฉะนั้นในงานวิจัยที่จะสนับสนุน Movement หรือที่เกี่ยวข้องกับ
Movement จำเป็นจะต้องคิดเรื่องนี้ตั้งแต่ต้นว่าจะตอบได้อะไร แก้อะไร Move อะไร ช่วงชิงอะไร

คุณอนันต์ ป้องภัย (ร่วมแลกเปลี่ยน) :ผมคิดว่างานวิจัยในส่วนที่พวกเรากำลังคุยกันอยู่นี้ก็คงจะไม่
มองงานวิจัยเชิงที่ สกว. ทำ แต่ผมมองเชิงยุทธศาสตร์ว่าเรื่องของพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติ ครั้งหนึ่งเป็นที่พึง
สุดท้ายของคนจนส่วนหนึ่งเพราะการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ส่วนรวมเป็นเรื่องสำคัญ แล้วก็ผมมองเรื่องของ
การจัดการ การศึกษาวิจัยเพื่อที่จะการอนุรักษ์ การจัดการเพื่อที่จะใช้ประโยชน์ แล้วผมก็มองว่าถ้าเรื่อง
ทรัพยากรธรรมชาติอาจจะต้องตอบโจทย์ที่ไม่ใช่ทรัพยากรธรรมชาติเรื่องเดียว อาจจะต้องมองทั้งหมด ทั้งชุด
ของคนที่อยู่รอบ ๆ ทรัพยากร ทั้งเรื่องของวิถีเศรษฐกิจ ทั้งเรื่องวิถีชีวิต เพราะว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกันแล้วก็
อย่างคุณอุบลที่พูดเรื่อง Gramoxoneคุยกะแบบโลกสวย เมื่อวานผมไปภูหลวงมาผมเห็นพื้นที่สวนยางที่อยู่รอบภู
หลวงเขาใช้ Gramoxoneเป็นหลักในการฆ่าหญ้า ถามว่าต้องใช้ไหม ก็ต้องใช้เพราะว่าเงื่อน ไขของชาวบ้านกับ
เงื่อน ไขของเราต่างกันเยอะ ของเราก็มีความคิดเชิงอนุรักษ์เชิงอะไร แต่ของเขามีความคิดเรื่องความจำเป็น
เพราะฉะนั้น 2 เรื่องนี้มันจะวิจัยยังไงออกมาว่าความเหมาะสม หรือจุดเงื่อน ไขที่มันจะอยู่บนทั้งความจำเป็น
และทั้งการอนุรักษ์การฟื้นฟูมันจะอยู่ร่วมกันได้อย่างไร หรือแม้แต่คนขายลือตดาร์ชีวิตครอบครัวจะอยู่ร่วมกัน

ได้อย่างไร เพราะวิถีชีวิตของชาวบ้านเขาไม่ได้มีชาเดียว แต่เขามีหลายชา ไม่ใช่ชาเกษตรกรพอเพียง เกษตรตามพระราชดำริชาเดียวซึ่งไปไม่รอดจะต้องมีหลายชา ที่นี้ผมก็มองว่าควรจะทำการศึกษาวิจัยแบบนี้ซึ่งผมก็มองเชิงยุทธศาสตร์ว่าพื้นที่ไหนที่หนึ่งจะถูกแย่งชิงทรัพยากร สองจะทำเรื่องฐานเศรษฐกิจที่จะอยู่ร่วมกันวิถีชีวิตได้ได้อย่างไร น่าจะเป็นตัวอย่าง ซึ่งผมก็มองถึงชุด คัดง่าย ๆ ก็คือ พื้นที่ทรัพยากรตรงนี้ถ้าเราไปวิจัย หรือไปส่งเสริมมองถึงเรื่องการผลิตของชาวบ้านด้วยก็ต้องมองถึงโยงถึงเรื่องตลาด ยกตัวอย่าง ถ้าพื้นที่วิจัยเราอยู่ที่แก่งละว้า สมมตินะครับ แล้วเราส่งเสริมเรื่องของการผลิตที่ต่อเนื่องต่อแก่งละว้า ระบบนิเวศ แล้วก็ต้องจำเป็นที่จะต้องวิจัยว่า ถ้าพื้นที่นี้มีผลผลิตจากแก่งละว้าออกมาจะต้องไปขายที่บ้านไผ่ จะต้องสร้างตลาดเขียวที่บ้านไผ่ได้ไหม แล้วเขาไปได้ไหม ต้องคิดแบบนี้เพราะผมเห็นว่าที่แก่งละว้าเขาก็เก็บวัชพืช เอาไปขายให้กับบริษัท SCG เพื่อที่จะนำไปทำที่รองเชรามิก คืออาจจะต้องมองทั้งหมดว่าทรัพยากรธรรมชาติตรงนี้ จะไปกับวิถีเศรษฐกิจของชาวบ้านได้อย่างไร ถ้าตอบได้อย่างไรบ้าง มีอะไรบ้างที่เหมาะสมและสอดคล้อง

คุณบุญส่ง มาตรขาว (ร่วมแลกเปลี่ยน) : ประเด็นที่ว่าโจทย์ของงานวิจัยเป็นหัวใจที่สำคัญ เราจะวิจัยเพื่อวิจัย หรือว่าวิจัยเพื่อแก้ปัญหา เพราะปัญหาที่เราคุยกันเมื่อวาน ก็คือปัญหาของภาคเกษตร ทรัพยากรบุคคลถูกดูดออก การศึกษาเป็นปัญหาหนึ่ง เขาบอกว่าใบปริญญาเหมือนใบลาพ่อตาแม่ นี่เป็นของจริง มีหลายพื้นที่ที่เยาวชน คนหนุ่มสาวที่จบการศึกษาแล้วไม่หวนกลับคืนถิ่น สิ่งนี้เราจะทำอย่างไร แก่หลักสูตรการศึกษาให้คนรุ่นใหม่มีสำนึกประวัติศาสตร์ สำนึกท้องถิ่น ในการที่จะกลับคืนสู่ท้องถิ่น พัฒนาท้องถิ่นอย่างไร คือ ภาคเกษตรที่บอกว่าไม่พัฒนา ณ ปัจจุบันก็เพราะว่าเหลือแต่คนแก่ อยู่ในพื้นที่ ในการจะดึงให้คนที่มีความรู้กลับมาพัฒนา มาต่อยอดในผลิตภัณฑ์เกษตรการที่จะฟื้นตรงนี้

อาจารย์สันติภาพ (ร่วมแลกเปลี่ยน) : โจทย์ใหญ่ก็คือว่าเราจะทำอย่างไรกับการขับเคลื่อนด้วยงานวิจัยด้วยขบวนการของพวกเขาเอง ภายใต้ต้นนโยบายของรัฐ ที่มีองค์ประกอบที่ไม่ค่อยสนใจเรื่องราวทั้งหมด คือตัดสินใจบนฐานความรู้ ไม่ค่อยชัดโดยเฉพาะความรู้จากพวกเราด้วยนะที่เป็นองค์ความรู้ที่ภาครัฐเขาไม่ค่อยยอมรับ และถือว่าช่วงนี้เป็นช่วงที่หนักเลย สิ่งที่เราค้นพบเป็นความรู้ที่ไม่ถูกต้องผิดพลาด แต่ว่าหลายอย่างก็ยังคงเดินหน้าตามนโยบาย อย่างนี้เราจะทำอย่างไร

คุณศิริศักดิ์ สะดวก (ผู้ประสานงานเครือข่ายทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมภาคอีสาน) : เห็นภาพในประเด็นเรื่องต้นทุนทางความรู้ตรงนี้ก็ยังคงพอที่จะมีพลังในการที่จะขับเคลื่อนงานวิจัยบนฐานทรัพยากรเรื่องเกษตร ก็ขอขอบคุณทางท่านวิทยากรอาจารย์กนกศักดิ์ แก้วเทพ แล้วก็อาจารย์สันติภาพ ศิริวัฒน์ ไพบูลย์ และคุณมัสยา คำแหง

เสวนา แล้วเราจะทำอะไร ต่อไปอย่างไร และเปิดระดมความคิดเห็น

นำวิเคราะห์โดย คุณบำรุง บุญปัญญา

นักพัฒนาอาวุโส

ดร.บุญรัตน์ จงดี

นักวิชาการอิสระ

รศ.ดร.กนกศักดิ์ แก้วเทพ

ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองคณะเกษตรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คุณหนูเกณฑ์ จันทาสี

องค์กรชาวบ้านป่าดงลาน

ดำเนินรายการโดย อาจารย์ฐากร สรวงศิริ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี

อาจารย์ฐากร สรวงศิริ (มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี) : ใน 2 วันมานี้เราก็ได้แลกเปลี่ยนในหลาย ๆ ประเด็นตั้งแต่ภาพสถานการณ์การแก้ปัญหาการเกษตรในภาพระดับใหญ่จนกระทั่งไล่เรียงมาจนถึงว่ามีงานวิจัยอะไรบ้างที่จะมารับใช้การแก้ไขปัญหาเรื่องการเกษตร จนไปถึงเรื่องของ การแก้ไขปัญหาเรื่องของฐานทรัพยากร ซึ่งก็เห็นภาพว่าในหลายพื้นที่ได้มีการทำงานวิจัยกันมาอย่างต่อเนื่อง มีการลงลึกกับประเด็นเฉพาะของตัวเอง ทั้งประเด็นในพื้นที่ และมีการแลกเปลี่ยนย่อในการทำงานวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาตามสถานการณ์ให้มันสอดคล้องกับบริบทของพื้นที่ในแต่ละช่วงไป จนกระทั่งได้มีการแลกเปลี่ยนเสนอแนะกันทั้งในเรื่องของการวิพากษ์ในเชิงศักยภาพของงานวิจัย ที่จะไปตอบโจทย์งานพื้นที่ได้ ตอบโจทย์การแก้ไขมันหาได้ รวมไปถึงข้อจำกัดของงานวิจัย

และในช่วงนี้เมื่อเราประชุมกันแล้วเสวนากันแล้วเราจะทำยังไงกันต่อ หรือว่าคุยกันแล้วก็แยกย้ายกันแล้วค่อยกลับมาคุยใหม่ หรือเราจะมีการกำหนดอะไรร่วมกันใหม่ ในแง่ยุทธศาสตร์ที่จะเป็นแนวทางในการทำงานวิจัยพัฒนาที่ตอบโจทย์ หรือสนับสนุนการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนด้วย ไม่ใช่เป็นการวิจัยความรู้แล้วก็ไม่ได้นำเชื่อมโยงถึงการสนับสนุนการสร้างอำนาจต่อรอง หรือการแก้ไขปัญหาให้กับพี่น้องในชุมชนที่ต่อสู้กับปัญหาความไม่เป็นธรรม ปัญหาเรื่องเศรษฐกิจ เรื่องปากท้องในพื้นที่ต่าง ๆ

ซึ่งช่วงนี้ก็ใช้เวลาอยู่ชั่วโมงครึ่ง 11.00-12.30 น. แล้วก็มีการพักที่จะมาแลกเปลี่ยนกับเราก่อน 3 ท่านด้วยกัน ท่านแรกก็คือลุงเปี้ยก หรือคุณลุงบำรุง บุญปัญญา นักพัฒนาอาวุโสแห่ง กป.อพช.อีสาน แล้วท่านที่สองก็คือ ดร.บุญรัตน์ จงดี นักวิชาการอิสระ ส่วนท่านที่สามก็คือ อาจารย์ รศ.ดร.กนกศักดิ์ แก้วเทพ จาก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยสุดท้ายก็คือ หัวหน้าหนูเกณฑ์ จันทาสี ที่จะมาร่วมแลกเปลี่ยนกับพวกเราใน ประเด็นก็คือว่า คุณกันแล้วจะทำอะไรกันต่อ จะไปกันยังไงต่อ อาจจะเป็นการสะท้อนในแง่ของรูปธรรมใน การทำงานวิจัย หรือในการทำงานร่วมกัน ที่จะเป็นการทำงานวิจัยที่มีประเด็นที่แหลมคมเพื่อสนับสนุนการ เคลื่อนไหว หรือจะเป็นแนวทาง หรือจะเป็นการผลัดความรู้ที่เกิดขึ้นมาจากชุดการวิจัยในท้องถิ่นที่กระจัด กระจายอยู่ ที่เป็นเฉพาะประเด็นเฉพาะพื้นที่นำมาร้อยรัดให้เป็นชุดความรู้ เพื่อที่จะผลักดันไปสู่การเรียนรู้ ไปสู่การสร้างปฏิบัติการให้กว้างขวางขึ้น ไปสู่กลุ่มที่ไม่อยู่ในเครือข่ายวิจัยได้อย่างไร ซึ่งตอนนี้ก็ขอเริ่มแล้ว กันนะครับขอเชิญ ดร.บุญรัตน์ ครับ

ดร.บุญรัตน์ จงดี (นักวิชาการอิสระ) :ขอบคุณครับ สวัสดีครับ ผมบุญรัตน์ จงดี เป็นนักวิชาการ เกษียณแล้วครับ ทำงานอยู่กับกรมการข้าวมา 30 ปี ที่เข้าใจว่าให้ผมมาพูดวันนี้เนื่องจากว่าจริง ๆ แล้วผมเป็น นักวิจัยเกี่ยวกับข้าวผมทำงานอยู่การปรับปรุงพันธุ์ข้าว ผมทำงานอยู่กับชีววิทยาของข้าว ผมทำเกี่ยวกับข้าวทน แล้ง ผมทำเกี่ยวกับพันธุกรรมต่าง ๆ ที่ผมมาทำงานกับชาวบ้านในช่วงนั้นประมาณปี 40 กว่าๆ

โครงการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวในภาคอีสาน ซึ่งในช่วงนั้นมีการ พัฒนาพันธุ์ข้าวออกมาค่อนข้างจะเยอะ แต่เสร็จแล้วพันธุ์ข้าวมันหายไปจากมือชาวนา เราก็เลยมาคุยกันว่าแล้ว ทำยังไงถึงจะได้พันธุ์ข้าวของเกษตรกรที่เป็นของเราเอง เราก็ค่อย ๆ สร้างโครงการนี้ขึ้นมาแล้วก็ไปทำงานกับ ชาวนบ้าน โดยการจัดการวิเคราะห์พื้นที่เกษตรกรทั่วไป ทั้งสำรวจ ทำวิจัย ทั้งคุยกับเกษตรกร จึงได้เข้าใจว่าไอ้ สิ่งที่เกษตรกรทำนั่นคืออะไร เพราะว่าในช่วงนั้นมีการพัฒนา มีการเปลี่ยนแปลงพอสมควรว่า ผมเริ่มต้น ทำงานแรก ๆ ที่อุบลราชธานี ผมคุยกับเกษตรกรว่า ทำไมไม่ปลูกข้าวเจ้าซึ่งราคาดีกว่ากันแต่เกษตรกรบอกไม่ เอา เป็นวัฒนธรรม เป็นอะไรบางอย่าง ที่เกษตรกรบอกว่าปลูกข้าว แล้วขายไปซื้อข้าวกินเป็นเรื่องที่เห็นแก่ตัว มาก

หลังจากที่เราทำโครงการเกษตรกรมีส่วนร่วม เรามองเห็นว่าเกษตรกรเริ่มเปลี่ยนแปลงจากการผลิต เพื่อการยังชีพ เหลือค่อยขาย เปลี่ยนการมองเรื่องตลาดมากขึ้น มีการปรับตัว มองข้าว ตลาดที่จะขายมากขึ้น นี่คือการปรับตัวของเกษตรกร เสร็จแล้วผมก็ไปเจอกับคุณขวัญเรือนๆ ก็ถามผมว่าอาจารย์ผมผลิตพันธุ์ข้าวมา ไม่อยู่ตัวสักที เกือบ 10 ปีแล้วนี่ ผมก็ถามว่าแล้วคุณทำยังไง เขาก็บอกว่าช่วงที่ผมเก็บนี้ผมก็เอา ๆ ผสม ๆ กัน ผมบอกว่าถ้าแบบนี้อีก 100 ปี มันก็ไม่อยู่ตัว ผมก็ต้องอธิบายให้เขาฟังว่าข้าว 1 เม็ดมาจากข้าว 1 ต้นนี่แล้ว พันธุกรรมมันเป็นยังไง

ซึ่งสิ่งเหล่านี้ชาวบ้านไม่เข้าใจ เขาต้องการเป็นนักวิจัย เขาต้องการเป็นนักปรับปรุงพันธุ์ แต่เขาไม่เข้าใจพันธุศาสตร์ เราก็ต้องอธิบายให้เขาฟังเรื่องพันธุศาสตร์เสร็จแล้วเขาก็ต้องมาเปลี่ยนใหม่ เขาเก็บรวงแล้วก็ปรับปรุงในปีเดียวจบได้ตัวนั้นออกมา หลังจากนั้นผมก็มาเจอกับกลุ่มของกุดชุม กลุ่มของกุดชุมก็บอกอาจารย์ไปช่วยผมหน่อย ผมรักษา และอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นเมือง จะทำยังไง เพราะว่าข้าวพื้นเมืองที่เก็บมาได้ไม่ค่อยมาก ก็เช่นเดียวกันก็ทำอย่างที่ว่าครับต้องทำให้บริสุทธิ์ จากสิ่งเหล่านี้ทำให้เรามองเห็นว่าอันหนึ่งกระบวนการพัฒนาเกษตรกรของเรา เราทำผิดหรือเปล่า ที่จะต้องไปข้างหน้าอย่างเดียว

สถานการณ์ตอนนี้รุนแรงมาก เราไม่สามารถที่จะใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านอย่างเดียวในการพัฒนาตัวเอง การต้องหาความรู้ใหม่ การพัฒนาเกษตรกร โดยเฉพาะเกษตรกรสูงอายุจะอย่างไร เทคนิคต่างๆ การคิดพันธุ์ข้าว เป็นต้น เราทำโรงเรียนชาวนาที่เราทำกันอยู่เป็นอย่างไรบ้าง หรือจะต้องทำเพิ่มขึ้นแบบไหน ประเด็นว่าจำเป็นไหมที่จะต้องสอนให้เกษตรกร เข้าใจวิทยาศาสตร์เหล่านั้น เพื่อที่จะก้าวไปข้างหน้า

ตัวอย่าง ชาวนาเวียงคานมทำงานกับนักวิจัย ทำ SRI เขาปลูกอายุกล้าแตกต่างกัน ปลูกห่างแตกต่างกัน ใช้น้ำเท่าไร? เข้าไปในพื้นที่ของเกษตรกรที่ปลูกเขาปลูกห่างกัน 10 เซนฯ ผมบอกว่าอ้าวแล้วไปศึกษาทำไมว่าปลูกห่าง แล้วคุณบอกว่าลดต้นทุน คุณบอกว่าดีกว่าปลูกถี่ทำไม เขาบอกว่าปีนั้นเขาดกกล้า และอากาศมันเย็น เขาใช้กล้าอายุ 45 วันในขณะที่ข้าวของเวียงคานมอายุ 100 วัน ถ้าปลูกห่างเขาบอกไม่ได้กิน เขารู้ได้ยังไง เขาปรับตัวได้ยังไง เขาแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ยังไง เพราะงานวิจัยและสอดคล้องด้วยวิทยาศาสตร์ที่ทำให้เขาเข้าใจว่าเพื่อปรับตัวกับความเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศ ซึ่งต้องอาศัยการทำงานวิจัยร่วมกันระหว่างนักวิจัยกับเกษตรกร

แต่ตอนนี้ปัญหาก็คือว่านักวิจัยที่ทำงานกับชาวบ้านมีมากน้อยแค่ไหน ผมคิดว่าทำงานกับกลุ่มเครือข่ายเกษตรกรทางเลือกภาคอีสาน กับกลุ่มของโจโก้ พวกเราไปคุยกับกรมการข้าวหลายครั้งแต่ยังไม่เกิด และตอนนี้ นักวิจัยรุ่นใหม่ยังอยู่หน้า Computer มากขึ้น นี่เป็นจุดหนึ่งที่จะต้องทำให้เราสร้างงานที่จะต้องดึงเอานักวิจัยมาทำงานร่วมกับเกษตรกรมากขึ้น เพื่อดึงให้นักวิจัยมาเข้าใจเกษตรกร และเกษตรกรเข้าใจงานที่จะต้องเดินไปข้างหน้าได้ เราพูดถึงลูกหลานเกษตรกรให้กลับเข้ามาในพื้นที่ เขาไม่กลับครับ เพราะในนาสร้างอะไรไม่ได้แล้ว ได้แค่กินครับอยู่ก็ตาย การที่จะพัฒนาไปข้างหน้าผมว่า ต้องการแนวคิด ความรู้ใหม่ๆ แล้วจะคว่า Sector อื่น ของการค้า SML อะไรต่าง ๆ มีการพัฒนาไปเยอะมาก และต่อเนื่อง เกษตรกรไทย ชาวนาไทยพัฒนาอย่างไรบ้าง พัฒนาอย่างถูกวิธีไหม อันนี้ผมว่าเป็นเรื่องที่น่าคิดนะ เป็นเรื่องที่น่าคิดว่าเราพัฒนากันอย่างไร

ประสบการณ์ที่เราผ่านมายาวอย่างกับการเปลี่ยนแปลงทุกวันนี้ สภาพเศรษฐกิจ สภาพภูมิอากาศ การเปลี่ยนแปลงทางฤดูกาล ฝนตกชุก และหยุดชุก ถามว่าฤดูกาลต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแบบนี้ต่อไปจะทำกันยังไง เช่น สร้างกระบอกน้ำฝนไว้ที่แปลงเกษตรกร แล้วให้เขาจดสถิติ เพื่อให้เขารู้ว่าปริมาณน้ำฝนที่ตกแต่ละวัน และช่วงต่าง ๆ เขาเข้าใจยังงี้ แล้วเขาใช้ประโยชน์ยังงี้บ้าง ผมว่าเรื่องอย่างนี้ต้องค่อย ๆ ซึมซับเข้าไปในตัว ของเกษตรกรให้เขาเรียนรู้

ผมอยากจะเสนอ แนวทางการวิจัยที่จะมีส่วนร่วมกับนักวิจัย กับตัวเกษตรกร ตัวที่จะถ่ายทอดงาน วิชาการให้กับตัวเกษตรกรก็เป็นเรื่องที่สำคัญเหมือนกันที่จะทำให้ตัวเกษตรกรเองเท่าทันกับสถานการณ์ใน ปัจจุบันมากขึ้น และอีกส่วนหนึ่งที่เรายังขาดเราจะสร้างโรงเรียนชาวนา โรงเรียนชาวนาที่กลุ่มที่เป็นศูนย์ที่ อีสาน เราอยากเห็นศูนย์รวมแหล่งเรียนรู้ แลกเปลี่ยนของนักวิจัยกับเกษตรกร และเกษตรกรกับเกษตรกร ตรง นั้นจะเป็นแหล่งที่สะสมองค์ความรู้ การกระจายความรู้พัฒนาองค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง

เรื่องขององค์ความรู้ของเกษตรกรนี่ลองหาวิธีการที่จะเดินหน้ายังงี้ คึงนักวิจัยมาทำงานกับเกษตรกร ได้ใหม่ สร้างศูนย์ประสานงาน สร้างศูนย์วิชาการของเกษตรกร ในส่วนของวิจัยในส่วนราชการเราเป็น ศูนย์วิจัยรวมตัวกันทำงานอยู่ตรงกลาง ซึ่งผมหวังว่าเขาจะออกมาทำงานข้างนอกบ้างเพราะเขาไม่ค่อยออกมา และทำงานแบบNode บางครั้งเลิกกันไปที่จะไปพูดกับองค์กรเหล่านั้น ถ้าเรามีศูนย์วิจัยที่รัฐตั้งขึ้นมา และ สนับสนุนพวกเราไปทำงานกัน ซึ่งตรงนี้จะเชื่อมโยงกับฝ่ายวิจัย น่าจะมีประโยชน์มากกว่า

อาจารย์ธำมรงค์ สรรพศิริ (มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี) :ขอบคุณครับอาจารย์ท่านก็ได้เสนอมุมมองที่น่าสนใจก็คือว่า จริง ๆ แล้วการที่จะแก้ไขปัญหาของเกษตรกรจะต้องมีการพัฒนาที่ตัวคนเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็น ตัวเกษตรกรเอง หรือคึงเกษตรกรเข้าร่วมการเรียนรู้เรื่องกระบวนการวิจัย เพื่อที่จะนำไปสู่การผลิตเพื่อ ความรู้ใหม่ ชุดองค์ความรู้ใหม่ ซึ่งจะทำให้เกิดความต่อเนื่อง องค์ความรู้จะต้องเกิดจากการเรียนรู้ อย่าง ต่อเนื่องรวมไปถึงการที่เราจะพัฒนาด้านการเกษตรน่าจะมีการนำเอากระบวนการผลิต โดยเฉพาะในเรื่องของ วิทยาศาสตร์เข้ามาหนุนเสริมด้วยไปพร้อมกับการตรวจทานภูมิปัญญาเดิม ว่าเหมาะกับการผลิต หรือเป้าหมาย การผลิตในปัจจุบันหรือเปล่า ลำดับต่อไปขอเรียนเชิญท่านอาจารย์กนกศักดิ์ได้มาให้ข้อคิดเกี่ยวกับเรื่องว่า เรา จะเดินทางกันต่อไปอย่างไร เชิญครับ

รศ.ดร.กนกศักดิ์ แก้วเทพ (ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองฯ) :ผมคิดว่าคำถามนี้สำคัญ คือเมื่อก่อน เรามีคำถามบ่อยก่อนหน้านี้นี้ ชาวบ้านจะทำงานวิจัยได้ไหม ตอนนั้นก็ลุ้นกันน่าดูเลยในช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมา เพราะว่าโครงการเกษตรนำร่องก็เป็นโครงการที่ใหญ่แล้วก็มีองค์ความรู้เยอะ แล้วก็ได้เรียนรู้กระบวนการ

ทำงานในแง่ของนักวิชาการเอง แล้วก็ชาวบ้านด้วย วิจัยเดี๋ยวนี้ไม่ยากเดี๋ยวนี้หลายชุมชนนี้เสพคดีวิจัยไปแล้วนะ ผมไปที่พัทลุง เขาทำกันขนาดนี้เลยหรอ เหนื่อยไหม เลิกไหม ไม่เลิกจะทำต่อ สกว.เดือดร้อนถ้าเขาทำแล้วติดใจ สิ่งนี้ก็เป็นนิมิตที่ดี

ผมคิดว่าตอนนี้เราข้ามขั้นที่หนึ่งไปแล้ว แต่แน่นอนว่าก็อาจจะต้องมีการขยาย แต่ผมคิดว่าในขณะที่เดียวกันนี้ผมว่าเราอาจจะต้องทำเหมือนกับที่อาจารย์บุญรัตน์ทำ อาจารย์พูดถึงโรงเรียนชานาผมก็เข้าหลายวงนะ เช่น นครสวรรค์ก็มีโรงเรียนชานา ที่อื่นก็กำลังมีโรงเรียนชานา ไปพัทลุงเขาก็จะทำโรงเรียนชานาในระดับท้องถิ่นพอเขาปลูกข้าวสำเร็จเขาก็เอาลูกหลานเข้ามาเรียนคล้าย ๆ กับว่าอนาคตจะต้องมาเป็นเกษตรกรแน่นอน แต่เรายังไม่เห็นหลักสูตรของเขา แต่ส่วนใหญ่ก็จะเป็นการฝึกการปฏิบัติ

ผมเลยคิดว่าตอนนี้อันหนึ่งที่น่าจะต้องคิด ส่วนหน่วยงาน หรือองค์กรไหนจะทำผมว่าถ้ารับก็จะต้องเอาไปคิดต่อ เรื่องทำฐานข้อมูลของงานวิจัย คือผมคิดว่าต้องเก็บงานจากที่ทำแล้วเก็บเข้า Stork แล้วจะต้องหาวิธีที่จะเอาออกไปเผยแพร่ให้ได้มากที่สุด เพราะงานของอาจารย์สันติภาพนี้อาจารย์ก็ค้น แล้วก็เห็นว่ามันอยู่ใน Web. นี่ชาวบ้านเข้าไม่ถึง Web. ก็คงลำบาก อาจารย์ก็จะต้องเอาออกจาก Web. ไปใส่ไว้ที่ไหนสักแห่งหนึ่งแล้วก็จัดระบบ ซึ่งการสื่อสารแบบนี้ ผมว่าจะแพร่หลายมากขึ้น

ผมว่าอันนี้น้อยอยากจะให้มองไปอีก Short หนึ่งก็คือ จากประสบการณ์เล่าเรื่องที่จังหวัดอุบลราชธานี พูดถึงนโยบายรัฐ ผมคิดว่าถ้าเราเป็นรัฐบาลเราก็น่าสนใจ จะออกนโยบายที่สะเปะสะปะไม่ได้ ภัยแล้งต้องห้ามปลูกข้าวนาปรังทั่วประเทศ จะไปยกเว้นพื้นที่หนึ่งพื้นที่ใดไม่ได้ นี่เป็นประสบการณ์ที่ดีที่เราต้องเข้าใจในเรื่องของรูปแบบของนโยบายต่าง ๆ ใครที่เคยทำงานกับรัฐ ไม่เคยมีนโยบายที่ไม่เบ็ดเสร็จ เพราะนโยบายของรัฐจะต้องเป็นมาตรฐานใช้หมดประเทศจะไม่มียกเว้น แต่ต้องมีช่องที่จะต่อรอง ที่เราพูดถึงคืออำนาจ ความรู้ ปรากฏว่าเขาใช้อำนาจมากกว่าความรู้ในการทำงาน แต่เขาก็ยังมีช่องว่าง แต่ถ้าคุณมีความรู้มาคัดจ้าง ต่อรองเจรจา

ตัวอย่างงานของอุบลราชธานี นี่ผมคิดว่าทำทายมากเลย การทำนาปีเขาทำไม่ได้เขาก็เสียโอกาสไปแล้วซึ่งเป็นสภาพของนิเวศ แต่ถ้านาปรังเขาหาน้ำของเขาเองได้แบบนี้เราจะทำยังไง ก็ออกประกาศยกเว้นให้เขาก็ได้ หรือไม่ก็อย่าไปยุ่งกับเขา เพราะหลายเรื่องที่อุบลราชธานี พอผมฟังแล้วกับชาวบ้านนี้เป็นเรื่องที่ยากเย็น แหล่งน้ำข้ามเขต เราเคยมีข้อสังเกตใหม่เวลาที่รัฐบาลจะสั่งอะไรคุมลงมาวิ่งทำงานกันน่าดูเลย เพื่อที่จะเอาผลงาน ไม่เคยสนใจดูระเบียบ ดูว่านี่เขตใคร หัวกะเนนอยู่ที่ไหน พอสั่งคุมมาแล้วบอกว่าอีก 7 วันจะไปตรวจงาน ทำเสร็จแล้วแหล่งน้ำ

นี่ชี้ให้เห็นถึงคนที่ทำงานด้วยอำนาจเขาทำได้ แต่เรามีอำนาจน้อยก็ต้องใช้ความรู้ให้เป็นอำนาจมาก แล้วเราก็อายุ ๆ หาเครือข่าย ซึ่งตอนนี้ผมคิดว่าสิ่งที่เราจะต้องเข้าไปอีกอันหนึ่งก็คือ การเป็นพันธมิตร เรามีนักวิชาการพร้อมที่จะลงมาเยอะ แล้วก็ในมหาวิทยาลัยหลาย ๆ สถาบันการศึกษาหลายแห่งก็มีการปรับเปลี่ยน การประเมินความดีความชอบไปหลายส่วน เช่น ถ้ามีการทำงานร่วมกับชุมชนก็จะได้เลื่อนขั้น ผมว่าอันนี้ก็เป็นขวัญ และกำลังใจ แต่ผมไม่ได้คิดถึงเรื่องนี้นะ แต่เป็นเกราะกำบัง ซึ่งเมื่อก่อนเราไปลงชนบทหรือเขาบอก อาจารย์มีหน้าที่สอนหนังสือนะ อาจารย์จะไปทำงานร่วมกับชาวบ้านไม่ได้เดี๋ยวจะไปปลุกระดมชาวบ้าน อันนี้เราก็อาจจะใช้เป็นเกราะป้องกันตัวเองว่ามีกฎ ระเบียบเอื้ออำนวยให้ แต่ส่วนหนึ่งความสัมพันธ์ก็ต้องเรียนรู้ แล้วก็ปรับแก้กันไป

เรื่องฐานข้อมูลจะช่วยเปิดหูเปิดตาได้ แล้วเวลาพูดถึงสิ่งที่อาจารย์สันติภาพพูดมา ถ้าเรามีฐานข้อมูล กลาง พอเราคลิกเข้าไปเราก็จะเห็น อ้าว ! คนนี้เราเคยรู้จัก เราเคยไปสนทนากับแล้วก็สามารถที่จะคุย Online ไปได้ ไม่ต้องมาจัดเสวนาแบบเปิดเวที ผมว่าเราก็จะเร็ว แล้วงานจะไป แต่อีกส่วนหนึ่งผมคิดว่าจะก่อให้เกิด การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ซึ่งบางคนอาจจะมัวจมอยู่กับข้อมูลที่จะรู้ว่าอะไรจะเกิดขึ้น ผมคิดว่างานอีกอันหนึ่ง เมื่อวานมีการพูดถึงสถานการณ์ของวิกฤตที่จะเกิดขึ้น ผมคิดว่าอาจจะทำให้เราเรียนรู้ที่จะต้องการการ คาดคะเนเพื่อการเตรียมพร้อมจากข้อมูลที่เรามีอยู่ เราไม่ควรที่จะต้องรอรับคำสั่ง ซึ่งเราคิดว่ามาแน่ เราก็คงไม่ ต้องรอวันนั้น เราอาจจะปรับแก้ของเราไปเองภายใต้เงื่อนไขที่เราจะทำได้ อันนี้เป็นตัวอย่างที่ดีว่า ไม่จำเป็นที่ จะต้องไปพึ่งการขับเคลื่อนการเคลื่อนไหว

การให้น้ำหนักกับการเคลื่อนไหวเจรจา แต่เวลาพูดถึงการขับเคลื่อนมีหลายระดับ การขับเคลื่อนเพื่อ พัฒนางานของเรา การขับเคลื่อนเพื่อร่วมคิดในหลาย ๆ แวดวง แม้กระทั่งภาคเอกชน ภาค โรงพยาบาล อย่าง ผลิตภัณฑ์สีเขียว ผมคิดว่าก็มีตลาดที่จะไปได้ เพียงแต่ว่าพอเข้าไปดูข้อมูลเขาก็ไม่แน่ใจว่า พวกนี้เป็นใคร เชื่อถือได้ไหม ตัวอย่าง พอเห็นชื่ออาจารย์สันติภาพ อาจารย์ไปเป็นที่ปรึกษาของผลิตภัณฑ์นี้พอฟังชื่ออาจารย์ สันติภาพ ก็เต็มใจที่จะไปอุดหนุน เพราะฉะนั้นเราคงต้องมีข้อมูลแบบนี้

อยากจะฝากไว้ว่าการขับเคลื่อนมีทั้งการขับเคลื่อนที่จะต้องใช้พลังสองเท้า และผมคิดว่าขอให้ เป็นแนวทางสุดท้าย หรือคำตอบสุดท้าย เพราะว่าเหนื่อย สายป่านเราไม่ยาว แล้วเราคงล้อมทำเนียบอีกครั้งไม่ได้ เพราะฉะนั้นการขับเคลื่อนไม่ได้มีรูปแบบเดียว อยากให้เลือกใช้ว่าจะขับเคลื่อนแบบ ไหน ตามเงื่อนไข และความเหมาะสม และงานวิจัยไม่ใช่ยาหม่อง กินก็ได้ ทาก็ได้ ก็ไม่ต้องมียาอย่างอื่นแล้วกินยาหม่องอย่างเดียว เพราะฉะนั้นก็ต้องรู้ธรรมชาติของงานวิจัย แต่ถ้าเรามีความรู้ในการขับเคลื่อนเราก็อาจจะได้เปรียบ คือติดอาวุธ ทางปัญญา หยิบฉวยเอาไปใช้ เอาไปใช้แบบไหน

อีกส่วนหนึ่งก็คือกลับมาเรื่องของฐานข้อมูล ซึ่งเป็นทางลัดสำหรับคนที่อยากจะมาเส้นทางนี้ เขาก็จะ
ได้รู้ และนอกจากที่จะได้รู้ว่าหนึ่งทำได้ แล้วเขาก็กล้าทำมาแล้วด้วย เจ้าของประสบการณ์แบบนี้จะทำหน้าที่
เป็นผู้ให้ความคิดร่วม และอาจจะเป็นที่ปรึกษาเขา อันหนึ่งที่ผมเห็นเยอะก็คือในรายงาน อันนี้เป็นงานที่เกิด
จากโครงการ สกว.จริง ที่เขาเชิญผมไปเป็นผู้แสดงความคิดเห็นในงานหลาย ๆ ชิ้นเรื่องใหญ่อันหนึ่งก็คือการ
แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ศึกษาดูงาน ผมอ่านเอกสารนี้ ผมเกือบไม่ได้สนใจสาระนี้ แต่ผมคิดว่าการได้เพื่อนข้ามเขต
ว่าใคร ทำอะไร ที่ไหน แต่ว่าเราก็ให้คะแนนกับการที่จะขับเคลื่อนทางสังคม การจัดน้ำหนกให้กับประเด็นนี้
มากกว่า

เพราะฉะนั้นอาจจะต้องมีการ Lo Test หรือจัดสังสรรค์กันบ้าง มาแลกเปลี่ยนพูดคุย ต้องอัปเดตข้อมูล
แล้วเราก็จะรู้จักผู้คนที่ทำวิจัยอยากจะฝากไว้เพราะจะทำให้ตัวงานวิจัย กับกระบวนการขับเคลื่อนมีทางออก
ที่ค่อนข้างชัดเจน แล้วเราจะได้ไม่ต้องมานั่งถามกับเรื่องงานวิจัยแบบนี้ ว่ามีประโยชน์หรือไม่ เพราะว่าสาระ
สำคัญ คือเป็นข้อมูลจากชาวบ้านจริง แล้วก็ช่วยแก้ปัญหาชาวบ้าน ไม่ได้ช่วยแก้ปัญหาทางวิชาการเท่าไร
ขอบคุณครับ

อาจารย์ธำมรงค์ สรรพศิริ (มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี) :ขอบคุณอาจารย์มากครับอาจารย์กนกศักดิ์
ได้สะท้อนให้เห็นมุมมองที่น่าสนใจ ในเรื่องของความรู้กับอำนาจเป็นของคู่กันไปด้วยกัน แต่ความรู้แบบนี้
มันจะเกิดขึ้นได้ จะต้องผ่านกระบวนการวิจัย แล้วการสร้างวาทกรรมก็ต้องมีชุดความรู้รองรับเพื่อสร้างวาท
กรรม อาจารย์มองว่าโจทย์ที่ทำนายสำหรับชาวบ้าน แล้วก็ชุมชนเป็นเรื่องของกระบวนการทำวิจัย เพราะ
ชาวบ้านจะมองวิจัยเป็นเรื่องยาก

แต่ปัจจุบันสะท้อนให้เห็นแล้วว่าชาวบ้านก็สามารถทำงานวิจัยได้ เข้ามามีส่วนร่วมใน
กระบวนการวิจัยได้อย่างไม่มีปัญหา และก็สมารถที่จะแปลงความรู้ไปสู่การปฏิบัติได้ แต่สิ่งที่ต้อง
ยกระดับไปอีกก็คือว่า เราจะจัดการกับความรู้ หรือข้อมูลในชุดงานวิจัยที่กระจัดกระจาย สังเคราะห์ให้เป็น
หมวดหมู่ ประเภทอย่างไร แล้วก็สร้างช่องทางในการเข้าถึงในชุดข้อมูล ชุดความรู้พวกนี้ได้อย่างไร เริ่มต้น
จากกลุ่มที่หลากหลาย เราจะไปหยิบมาใช้อย่างไร เพื่อสร้างปฏิบัติการให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เพื่อที่จะไป
หยิบยืมชุดข้อมูลที่จะนำมาใช้อ้างอิงในการเจรจาต่อรอง หรือการสร้างอำนาจต่อรอง และสร้างอำนาจต่อรอง
ให้กับขบวนการเคลื่อนไหว

รวมไปถึงการสร้างเครือข่าย การหาเพื่อนเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้กัน นั่นจะเป็นการหาพลังสร้างการ
เปลี่ยนแปลงที่มีประสิทธิภาพมากขึ้นก็คือข้อเสนอของอาจารย์ ครับลำดับต่อไปคงขยับไปที่คนทำงานใน

พื้นที่ ๆ ขลุกอยู่กับงานเคลื่อนไหว แล้วก็ใช้กระบวนการงานวิจัยไปทำงานเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในพื้นที่ในทางอีสานฝั่งตะวันตก ครับขอเชิญหัวหน้าหนูเกณฑ์ครับผม

คุณหนูเกณฑ์ จันทาสี (องค์กรชาวบ้านป่าดงลาน) : สวัสดีครับ ย้อนไปที่อาจารย์กนกศักดิ์ พูดถึงเรื่องสหพันธ์ชาวนาชาวไร่ตั้งแต่ปี 14 ซึ่งผมคิดว่ามีคุณูปการอย่างยิ่งต่อขบวนการประชาชน ถ้าไม่มีสหพันธ์ชาวนาชาวไร่ลุกขึ้นมาเคลื่อนไหวในตอนนั้นสมัชชาต่าง ๆ ก็คงจะเกิดจุดเริ่มต้นได้ยากขึ้น อีกสิ่งหนึ่งที่เห็นปรากฏเป็นผลงาน แล้วก็เห็นว่าหลังจากที่สหพันธ์ชาวนาชาวไร่ได้เคลื่อนไหวแล้วนี่ ประมาณปี 2517-18 ได้มีพระราชบัญญัติว่าด้วยเรื่องการปฏิรูปที่ดินออกมา แต่ว่าจนถึงทุกวันนี้ก็ไม่สามารถที่จะแก้ไขปัญหาระยะที่ดินให้กับเกษตรกรที่ไม่มีที่ดินได้ ก็เพราะว่าได้เอาเฉพาะที่ดินที่ทับซ้อนในพื้นที่ป่าเท่านั้นมาจัดการปฏิรูป ที่ดินที่อยู่ในมือเอกชนรายใหญ่ ๆ เช่น บริษัท หรือตระกูลหนึ่งมีที่ดินอยู่ 6 แสนไร่ มีที่ดินอยู่ 3 แสนไร่ก็ยังคงอยู่ในมือคนเหล่านั้น ไม่สามารถที่จะเอามาจัดการปฏิรูปที่ดินได้

การปฏิรูปที่ดินในความหมายพระราชบัญญัติปฏิรูปที่ดินก็มีแค่เป็นการจัดรูปที่ดิน ไม่สามารถที่จะนำไปสู่การจัดระบบการผลิตที่ยั่งยืนได้ จึงส่งผลมาถึงทุกวันนี้ แล้วปรากฏว่ามีกลุ่มองค์กรภาคประชาชนต่าง ๆ ออกมาเคลื่อนไหว สมัชชาชาวนาชาวไร่ภาคอีสาน ที่ยกเลิกโครงการคจก. ปี 34-35 ผู้ก่อตั้งก็อยู่นี้ เลขานุการใหญ่ ผู้ประสานงานก็อยู่นี้ ผมคิดว่าคุณูปการของสมัชชาชาวนาชาวไร่อีสาน ที่ทำให้โครงการที่จะกลับไปคืนถิ่น สมัชชาชาวนาชาวไร่ภาคอีสานเพื่อรับรองสิทธิในที่ดินทำกิน สามารถที่จะก้าวเข้าไปสู่การรับรองสิทธิในที่ดินทำกินแบบภาคประชาชนได้ ขอเรียกร้อง ปัญหาที่ไม่แตกต่างจากสหพันธ์ชาวนาชาวไร่ เช่น ไม่มีที่ดินทำกิน ราคาพืชผลผลิตตกต่ำปัญหาปากท้องพี่น้อง

เพราะฉะนั้น การเรียกร้องของสมัชชาชาวนาชาวไร่ภาคอีสานจะเป็นข้อเรียกร้องเดิม ๆ ใน 7-8 หมวด ปัญหาก็ยังเป็นข้อเรียกร้องเก่า ๆ แต่คุณูปการของ สกยอ. ก็มี ทำให้เกิดมีสหพันธ์สหกรณ์ทั่วภาคอีสานเต็มไปหมด ที่ทำให้คนรวมกลุ่มในการที่จะแก้ไขปัญหา จนถึงสมัชชาคนจน ซึ่งขบวนการนี้ไม่ว่าจะเป็น สกยอ. / สนท. / คจก. หรือแม้แต่เครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย หรือ P-move ก็วนเวียนอยู่ในขบวนการนั้น หรือสมัชชาคนจน จะเห็นว่าการเคลื่อนไหว 99 วัน ได้เกิดการแก้ไขปัญหารายกรณีแต่ละกรณี ๆ มีการเจรจาแก้ไขปัญหา มีมติ มีข้อตกลงนำไปสู่การแก้ไขปัญหาในรายกรณีได้ แล้วก็เกิดภาพของการเป็นราวตากผ้า แก้ปัญหานี้จบไป ปัญหาใหม่ก็มาทับเรื่อยแก้ไขทยอยไม่จบ

เครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทยพยายามที่จะทำเรื่องของการแก้ไขปัญหาเรื่องที่ดินทำกิน ไม่ว่าสมัชชาชาวนาชาวไร่ สมัชชาคนจน สหพันธ์ชาวนาชาวไร่ พอได้ที่ดินแล้วที่ดินก็หลุดมือ เครือข่ายปฏิรูป

ที่ดินแห่งประเทศไทยก็เลยพยายามแก้ไขปัญหารื่องที่ดิน โดยคิดเรื่องของที่ดินแบบองค์รวมในรูปแบบของ โฉนดชุมชน แล้วผลักดันจนได้เป็นระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยเรื่องโฉนดชุมชน แล้วก็มีพื้นที่ รูปธรรมทางภาคเหนือ ภาคใต้ ภาคอีสาน

จนเดี๋ยวนี้ผมคิดว่า ทั้งหมดทั้งมวลจนมาถึงขบวนการประชาชนโดย P-move ก็เป็นเพียงแค่ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม หรือเป็นปฏิบัติการทางสังคมไม่สามารถที่จะนำการเปลี่ยนแปลงได้ เพราะฉะนั้นขบวนการประชาชนที่จะเดินต่อผมให้น้ำหนักว่า กับสถานการณ์ปัจจุบันที่เราวิเคราะห์กันเมื่อวาน ไม่ว่าเรื่องเขตเศรษฐกิจพิเศษ การทวงคืนผืนป่า การจัด Zoning พื้นที่ทำการเกษตร แม้กระทั่งแผนการจัดการน้ำของรัฐ ถ้าเกษตรกรอยู่ไผ่อยู่มันไปบ่รอด

ฉะนั้นขบวนการประชาชน จะต้องมีการปรับขบวนใหม่ เรื่องโครงสร้างภาคประชาชน เป็นต้น ผมคิดว่าต้องปรับโครงสร้างขององค์กรภาคประชาชนใหม่ ส่วนที่สอง คือเรื่องของสถานการณ์ปัญหาปัจจุบัน เช่น การวิเคราะห์ชาวนาใหม่ การวิเคราะห์สังคม แต่ว่าสังคมเป็นสังคมผู้สูงอายุ ซึ่งก็จะนำมาสู่อัตตัตตนสูง แล้วก็จะมีข้อจำกัดว่า คนกลุ่มนี้ก็จะมีความรู้เรื่องสุขภาพ แล้วการที่จะดำเนินงาน หรือจัดการร่วมกับคนกลุ่มนี้ ก็จะเน้นในเรื่องของสุขภาพ แต่ถ้าเรื่องการวิเคราะห์ชาวนาใหม่ เพราะว่าชาวนาต่อไปโดยส่วนมากก็จะ เป็นแรงงานในสายพานการผลิตเพื่อที่จะเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม หรือแม้แต่เรื่องผลผลิตก็นำเข้าสู่ อุตสาหกรรมการค้าต่างประเทศ พลังงาน พืชผลทางการเกษตร จะเข้าสู่สายพานอุตสาหกรรม สุดท้ายพึ่ง ตนเองไม่ได้ ข้อจำกัดของชาวนาชาวไร่ เป็นกลุ่มที่เสรีนิยม แม้กระทั่งคนรุ่นใหม่ คนมีความรู้ หรือแม้แต่ ดร.ที่ กลับไปทำเกษตร ซึ่งก็ไว้วินัยพอสมควร

ฉะนั้นผมคิดว่าการทำงานต่อไป ถ้าจะปฏิรูปจริงจัง จะต้องปฏิรูปทั้งระบบความคิด ระบบการผลิต แล้วปฏิรูปทรัพยากรสู่ความยั่งยืน ภายในกลุ่มเครือข่ายปฏิรูปที่ดินฯ ได้วิเคราะห์ และปรับแนวความคิดนี้ ร่วมกัน แล้วเสนอทางออก ว่าหนึ่งปรับโครงสร้างที่เป็นเครือข่ายปฏิรูปที่ดินภาคอีสาน ต้องปรับองค์กรซึ่ง มีการแบ่งงานออกเป็นแต่ละฝ่าย งานการเมืองแต่เป็นการเมืองภาคประชาชน อีกส่วนคืองานวัฒนธรรมหลาย คนผลิตบทกลอน บทกวี หรือว่าบทเพลงออกมาสะท้อนปัญหา ฯลฯ ฝ่ายงานเกษตร และทรัพยากร ภาค เกษตรกับการปรับโตให้โยงกับสภาพทรัพยากรที่มีอยู่ ฝ่ายงานเศรษฐกิจ และสวัสดิการก็คงจะมองงานไปใน เรื่องทรัพยากรนำแล้วกะงานสตรี-เยาวชน ฝ่ายงานข้อมูล แล้วก็สื่อ ฝ่ายงานวิชาการ และขบวนการศึกษาขั้น พื้นฐานของภาคประชาชน สุดท้ายก็เป็นงานฝ่ายด้านกฎหมาย และนโยบาย ซึ่งจะทำทั้งในเรื่องกฎหมาย นโยบายของฝ่ายประชาชน และของรัฐ เป็นต้น

สิ่งที่อยากจะสะท้อนก็คือว่า ทั้งหมดทั้งมวลในขบวนการภาคประชาชนถึงคุณจะมีองค์กรในการจัดการ ในการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อการเปลี่ยนแปลง แต่ตัวชี้ขาด คือ พื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ทำการผลิต พื้นที่ทางทรัพยากร และธรรมชาติ พื้นที่ชุมชนมีสิทธิในการเข้าไปดูแลจัดการใช้ประโยชน์ พื้นที่ทางสังคมที่นำเสนอข้อมูล ข่าวสาร หรืองานวิจัยที่เกิดขึ้นจากชุมชนได้ทำ

ซึ่งขบวนการภาคประชาชนเริ่มจากระดับกลุ่มย่อยในพื้นที่เข้ามาเป็นกลุ่มของชุมชน เข้ามาเป็นกลุ่มของเครือข่าย หรือเป็นกลุ่มองค์กรที่จะมีพลังพอในการเคลื่อนไหว ซึ่งต้องตอบรับตอบสนองกันทุกระดับ ตอนนี้ถึงขั้นที่ว่า เราจะทำธรรมนูญขององค์กร ไม่เกี่ยวข้องกับที่ร่างรัฐธรรมนูญของประเทศ เป็นธรรมนูญขององค์กรที่จะนำมาให้สมาชิก แล้วทุกคนปฏิบัติ จัดองค์กรกันแบบแนวนอน นี่คือ สิ่งที่เราพยายามคิดค้น แล และทบทวนบทเรียนในการเคลื่อนไหวของภาคประชาชนมา 40 ปีที่แล้ว จนถึงปัจจุบัน

ส่วนงานวิจัย มีความสำคัญ มีความจำเป็นที่จะนำเสนอ ที่จะไปต่อสู้กับความขัดแย้งโดยตรงทั้งภายในประเทศ หรือต่างประเทศ สำคัญคือการสร้างพื้นที่ทางสาธารณะ พื้นที่การฟ้องทางสังคม เพราะฉะนั้นการนำข้อมูลที่ได้จากปฏิบัติการ การนำข้อมูลที่ได้จากงานวิจัย จะต้องถอดเอาประเด็นเด่น หรือที่แหลมคมสื่อสารกับสาธารณะให้ได้เพื่อให้เกิดการยอมรับ

อาจารย์ฐากร สรวงศิริ (มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี) :ขอบคุณหัวหน้าหนูเกณฑ์ครับ หัวหน้าหนูเกณฑ์ได้พยายามนำเสนอประเด็นปัญหาการวิจัยที่ค่อนข้างจะสำคัญ แล้วก็แหลมคมกับกระบวนการเคลื่อนไหวที่ผ่านมา ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับงานวิจัยหรือเปล่า นี่ก็เป็นปัญหางานวิจัยครับที่หนูเกณฑ์สะท้อนให้เห็นถึงการผ่าตัดขบวนการชาวไร่ชาวนาตั้งแต่เมื่อก่อนจนถึงการเคลื่อนไหวในปัจจุบันที่มีปัญหา ตั้งแต่เรื่องระบบภายในขององค์กรเคลื่อนไหวเอง รวมไปถึงเรื่องของการเสนอปัญหาในระดับการเคลื่อนไหวในระดับบุคคล ไม่ว่าจะเป็นการนำเดี่ยว หรืออะไรก็ตาม หรือปัญหาในแง่ของการขาดองค์ความรู้ใหม่ ๆ เป็นการวิเคราะห์สภาพปัญหาภายในองค์กรของตนเอง หรือการวิเคราะห์เงื่อนไขภายนอกที่จะนำไปสู่การปรับตัว ขององค์กรการเคลื่อนไหว อันนี้หัวหน้าหนูเกณฑ์ก็ได้สะท้อนไว้

และก็ชี้บอกว่าในอนาคตจะต้องมีการปรับปรุงองค์กรอย่างไรเพื่อให้การเคลื่อนไหวนั้นสามารถทะลุทะลวง และตอบโจทย์ปัญหาของชาวบ้านได้ และปัญหาภายในองค์กรได้ ก็ขอบคุณครับ เราเหลือเวลาอีกประมาณเกือบครึ่งชั่วโมง ซึ่งเป็นเวลาใหญ่ ๆ เลย ก็จะเหลือวิทยากรอีกท่านหนึ่งครับที่ค่อนข้างจะสำคัญ ตอนแรกคิดว่าจะให้เป็นองค์ปาฐกคนแรกเลยก็ไม่ยอม และขอเป็นคนพูดในช่วงท้าย แล้วก็จะเหลือเวลาอีกนิดหน่อยให้เวทีได้ร่วมแลกเปลี่ยน ร่วมสังเคราะห์ บางคนอาจจะมีมุมมองใหม่ มุมมองที่แตกต่างกันออกไปก็จะ

ช่วยสร้างองค์ความรู้ก่อนใหม่ที่จะช่วยขับเคลื่อนสังคมไปด้วยกัน ครับขอเชิญลงเบี่ยงช่วยสะท้อนทัศนะในประเด็นที่ว่า ประชุมกันแล้ว วิจัยกันแล้ว จะเอายังไงกันต่อ

คุณบำรุง บุญปัญญา (นักพัฒนาอาวุโส) : ไม่ได้มาฟังเมื่อวานนะ แต่ก็ถือโอกาสว่าเมื่อคืนมี Section พิเศษ ผมรู้สึกทำงานไปนาน ๆ เหมือนกับรู้เยอะ แต่ว่าเหมือนตีบตัน คือพวกเราก็มินิสนัยอันหนึ่งคือโสกันเถียงกัน ถกกันแล้วก็ได้ความคิด ที่ผมนั่งฟังตรงนั้นผมก็ได้ความคิดมากมาย พูดถึงเรื่องข้าวก็น่าคิดนะ คนทำนาแต่ไม่รู้เรื่องชีวิตข้าวแต่เรียนรู้จากคนอื่นแทน และคนทำงาน movement ก็ไม่ค่อยรู้เรื่องงานวิจัยเหมือนกัน รู้เหมือนกันแต่ก็รู้เป็นแหยม ๆ หย่อย ๆ จุก ๆ

เพราะฉะนั้นเหมือนกับว่า ความทรงจำของเราเสื่อมไป ผมรู้สึกหลายเรื่องมันต่อกันไม่ค่อยติด ที่นี้ผมคิดว่างานวิจัยผมฟังอาจารย์บัญชา งานวิจัยท้องถิ่น ว่าโครงการหนึ่งจะมีคนประมาณ 7 คนในการทำวิจัย ถ้า 100 โครงการก็มี 700 คน ถ้าทั่วประเทศ 1,000 โครงการ ก็นั่นต้นตอ บุคคลที่พวกเราติดอาวุธทางความคิดทางความรู้ในงานวิจัยซึ่งมีเป็นจำนวนมาก ผมก็เลยสงสัย คนเหล่านี้เราจะมีจัดการอย่างไรต่อ เมื่อที่อาจารย์กนกศักดิ์บอกว่า การเคลื่อนไหว เจริญ ต่อรอง แล้วก็อาจจะต้องคิดเรื่องแลกเปลี่ยน เรียนรู้ ฐาน แต่รู้แล้วก็ดี

ถ้ารวมพลังกันสร้างเป็นสถาบันองค์ความรู้ ผมก็คิดในใจว่านั่นคือการกลับไปสะสางงานวิจัย แต่ที่นี้พอพูดถึงการสะสางงานวิจัย ก็ต้องกระเทือนข้างสักหน่อยโครงการวิจัยของ สกว. ซึ่งผมเองก็รู้สึกหงุดหงิดอาจจะไม่ถึงขั้นยาเบื่อ ว่าทำไมงานวิจัยสำหรับไทบ้านถึงกระจอกจ้ง 5,000 บาท ค่าใช้จ่ายไซ้ไหม เดียวนี้ขึ้นหรือยัง เดียวนี้หมิ่นแล้วแสดงว่าดีขึ้น คือเหมือนกับพวกเราเป็นแรงงานราคาถูก วิจัยพอทำไปทำมาก็เลิกทำ เพราะฉะนั้นงานเราที่จะออกจากการงานวิจัย จะทำยังไงให้พอมีเงินใช้สำหรับคนที่ไม่มีเงินที่เข้ามาทำงาน แต่ที่คุยกับอาจารย์บัญชาเมื่อคืนก็เหมือนจะยาก

ซึ่งก็กลับมาที่ว่าบรรดางานวิจัยมีมากมาย แล้วก็คนที่อยู่ในแกนของการทำงานวิจัยไทบ้าน ผมก็อยากเสนอ ข้อที่หนึ่ง จัดชุดองค์ความรู้ที่มีนิเวศเป็นแกนกลาง ที่ฟังจากคุณมัสยา ผมก็เห็นว่านิเวศใหญ่เราพูดเป็นระดับชาติเรื่องลุ่มน้ำ A1,A2 ก็ว่าไป แต่ที่นี้นิเวศเล็ก ๆ ที่เป็นนิเวศท้องถิ่น เราก็มืดตัวอย่าง แล้วก็แปลกนะคนภาคอีสาน คือถ้าภาคเหนือพูดว่าคนอยู่กับป่าก็ดูเหมือนมีน้ำหนั เพราะว่าเป็นชาติพันธุ์ เป็นการต่อสู้ที่ยาวนาน พอภาคอีสานถูกตัดขวาง หรือไปอยู่กับป่าสงวน แม้กระทั่งยุค คจก. นะเราเสนอเรื่องกลับคืนถิ่น แต่นั่นเราเสนอในเชิงรุกไปไม่สุด เพราะที่จริงแล้วอีสานมีการตั้งถิ่นฐานแบบเดียวกันกับชาติพันธุ์ทางภาคเหนือ

และเราควรจะยืนยันว่า ป่าสงวน ป่าอนุรักษ์ ป่าทั้งปวงต้องสร้างสิทธิในการขอใช้ ซึ่งจะเรียกว่าป่าชุมชนก็ได้แต่ต้องสร้างสิทธิ เพราะฉะนั้นถ้าองค์ความรู้ที่ในงานวิจัยถูกจัดหมวดหมู่ให้เห็นระบบนิเวศใหญ่และ

ย่อย ก็อยากจะขอเสนอให้เรื่องนี้เป็นแกนกลาง เรื่องเมล็ดพันธุ์ข้าวต่าง ๆ ของอาจารย์บุญรัตน์ก็น่าสนใจ เพราะเป็นเรื่องที่ต้องเกี่ยวกับนิเวศด้วยไม่ว่าจะเป็นข้าวน้ำมากข้าวน้ำน้อยพวกนี้ รวมถึงข้าวยัดน้ำ ข้าวไม่ยัดน้ำ ไม่อย่างนั้นมันจะเหมือนว่ากระจัดกระจาย ผมรู้สึกกระจัดกระจาย มีองค์ความรู้มากมายแต่ว่าไม่มีองค์ความรู้ที่จะเป็นแกนกลางที่จะพาทะลวงไปได้ หรือบุคคลก็มีความคิดแบบนิเวศใหญ่ เช่น เรื่องการจัดการภูมิอากาศ คาร์บอนเครดิต อนุรักษ์ทามมูน สองสามวันนี้ก็มีข้าวช่วงไปกินข้าวโพดแถมยังค้างอ้างว่าไปกินข้าวโพด เอาข้าวโพดไปกิน เพราะฉะนั้น คนที่มีความคิดนิเวศใหญ่พอเห็นชาวบ้านค้านเรื่องเขื่อนบางทีพวกนี้ไม่เข้าใจ

งานวิจัยผมเห็นแบบนี้อาจจะมีการวิจัยเจาะอย่างนี้ก็ได้ ซึ่งจะเติมเต็มพื้นที่ของนักเคลื่อนไหวที่มองงานวิจัยเป็นยาเบื่อ หรือเป็นอย่างอื่นก็ได้ เพราะตรงนี้จะช่วยการเติมเต็ม ที่นี้วิธีก็คงจะต้องเอางานวิจัยมาอ่าน แล้วก็สำรวจว่ามีอะไร เพื่อที่จะให้มีภาพของนิเวศเป็นแกนกลาง มีทั้งกรอบใหญ่ จากภูเขาลงทะเล แล้วก็ยังมีทั้งกรอบของนิเวศย่อย อย่างในอีสานเราก็มี น้ำ ทาม พุง โคก เขา ก็ประมาณ 4-5 นิเวศ หนึ่งคือแม่น้ำโขงไปถึงจีน โน่นมันใหญ่มาก คือถ้าปลูกพลังอันนี้ขึ้นมาได้ด้วยบุคคลที่สะสมไว้นะ รวมทั้งคนที่ทำงานวิจัยในพื้นที่ ทำเครือข่าย หรือทำสถาบันเชิงองค์ความรู้ของชาวนา องค์ความรู้ของประชาชน หรือจะเอาใครเป็น ผอ.คนแรกก็ได้ไป ความต่อเนื่องที่อาจารย์บุญรัตน์พูดก็คือว่า ควรจะสถาปนาเป็นสถาบันต่อไป

ที่นี้มาที่การผ่าตัด Movement นี้ผมว่าจะเป็นยาตัวหนึ่งที่จะช่วยให้กระบวนการเคลื่อนไหวกระชับขึ้น ซึ่งที่หนูเกณฑ์บอกว่าจัดหมวดงานวัฒนธรรม งานการเมือง งานการผลิต และอีกหลายงาน แต่ให้งานฐานทรัพยากร และงานการผลิตเป็นพื้นฐาน แล้วเราก็จะผลักดัน และยกระดับให้มันเป็นองค์ความรู้ของภาคประชาชน ที่นี้เมื่อมองไปถึงว่าในบริบทของการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น ที่มีวาทะกรรมแปลก ๆ ใช้อคำว่า “ น้ำ แล้ง ” นี้เราไม่เคยได้ยิน มีแต่ฤดูแล้ง หมดจากฤดูฝนก็คือฤดูแล้งใช่ไหม น้ำแล้ง น้ำน้อย ซึ่งแค่วาทะกรรมเรื่องน้ำท่วม น้ำแล้ง เป็นอาการที่แสดงให้เห็นว่าสังคมกำลังใช้วาทะกรรมในการกดขี่ หรือรุกราน เพื่อที่จะปล้นทรัพยากรของเราไป จึงเกิดการขุดลอกมหาศาล

ที่นี้ในมุมมองนี้เป็นสถานการณ์ จะประมวลองค์ความรู้ อีกอันหนึ่งใหม่ ร่วมมือกันทำ แล้วก็ขัดกลับริมโครงการขุดลอกทั้งหลายที่กำลังทำกัน ซึ่งผมก็อยากจะเห็นรูปแบบนี้ด้วย เพื่อที่จะให้ปรากฏรูปร่างของการเคลื่อนไหว แต่ก็ไม่ว่าจะ Organize กันยังงั้นนะ ถ้าเวทีนี้ก็จะ Organize ยากใช่ไหม แต่ถ้าทำได้ก็ดี ก็โดยสรุป ก็คือ การใช้องค์ความรู้ตอบสนองต่อสถานการณ์ที่เราเผชิญ ผมอยากจะเห็นการยกเลิกการขุดลอก เพราะว่ายุคของโขง ซึ่มูล พังไปทีหนึ่งแล้ว แล้วอันใหม่นี้มันจะพังหนักเข้าไปอีก

อาจารย์ฐาทร สรรวงศิริ (มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี) :เหลือเวลาอีกประมาณ 15 นาทีในการแลกเปลี่ยน ผมขอสรุปการให้ข้อมูลในมุมมองของลุงเปี้ยกสั้น ๆ ซึ่งผมตั้งใจฟังมาเพราะว่าความคิดแกะข้อข้อกลุ่มเล็กและผมก็คิดว่าทำได้ประมาณนี้แหละครับ ลุงเปี้ยกเสนอว่ากระบวนการวิจัยนี้ก็เห็นทำกันมาเยอะ และพี่น้องเราในชุมชนก็มีการทำกันมาเยอะ แล้วก็เห็นว่ากระจัดกระจาย จึงได้เสนอให้มีการประสานองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิม แล้วก็จัดการองค์ความรู้ให้อยู่ในรูปแบบของสถาบันความรู้ที่เป็นแกนกลาง แล้วก็นำไปสู่การผลักดันไปสู่การทำงานวิจัยที่วางอยู่บนยุทธศาสตร์หลักก็คือให้เรื่องของการให้นิเวศเป็นแกนกลาง โดยเฉพาะการจัดระดับนิเวศให้เป็นนิเวศใหญ่ แล้วก็นิเวศย่อย

ซึ่งการทำงานวิจัยในลักษณะนี้ โคนเฉพะในระดับนิเวศย่อย จะทำให้เกิดการต่อกัน ทำให้เกิดความเข้าใจ และสามารถที่จะช่วยแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรในภาพรวมได้ รวมถึงนิเวศย่อยเองในแต่ละพื้นที่การเคลื่อนไหวก็สามารถที่จะหยิบฉวยเอาองค์ความรู้ที่มีไปทำงาน Movement ได้เหมือนกัน ในขณะเดียวกันก็จะตอบโจทย์ในเรื่องของการสร้างสถาบันสิทธิชุมชนขึ้นมาเพื่อที่จะทำให้ชาวบ้านเข้าถึงการใช้ทรัพยากร โดยไม่ถูกกีดกัน รวมไปถึงการเข้าไปถึงปัจจัยในการดำรงชีวิตได้อย่างต่อเนื่อง สิ่งนี้ก็คือหัวใจของการทำงานวิจัยที่มีนิเวศเป็นยุทธศาสตร์หลัก ซึ่งลุงเปี้ยกก็ซื้อตลอดว่าฐานนิเวศก็คือฐานชีวิต ที่คอยรองรับชีวิตผู้คนในชนบทมาโดยตลอด

และข้อเสนออีกอันหนึ่งก็คือ อยากจะให้มีการสร้างชุดวิจัยขึ้นมาชุดหนึ่งเพื่อที่จะนำมาใช้ในการขับเคลื่อนในเรื่องการศึกษาการจัดการทรัพยากร ในการแสวงหาหนทาง ในการแสวงหาองค์ความรู้ที่จะแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากร ซึ่งก็ไม่ว่าประเด็นไหน แต่ว่าพื้นที่ก็ทำเป็นชุดโครงการ เพื่อที่จะทำให้เกิดเป็นรูปธรรม ซึ่งก็เป็นข้อเสนอเชิงนโยบาย แล้วก็เชิงปฏิบัติการ เพื่อให้เกิดการสร้างการเปลี่ยนแปลงได้จริง ๆ ก็ประมาณนี้ครับ

อาจารย์วิโรจน์(แลกเปลี่ยน) :คือผมมี 2 ประเด็นที่จะร่วมแลกเปลี่ยนคือประเด็นที่หนึ่งเรื่องเกี่ยวกับวาทกรรม ประเด็นที่สอง เรื่องเกี่ยวกับภาพเกษตรกรรมทั้งหมด วาทกรรมนี้อาจารย์กนกศักดิ์พูดถึงความจำเป็นในการที่จะเอาความรู้มาสร้างวาทกรรมเพื่อการก่อรูป เพื่อการเคลื่อนไหว เพื่อการต่อรอง ซึ่งตรงนี้ผมไม่มีอะไรจะแย้ง แต่ผมขอให้เป็นวาทกรรมที่มาจากความรู้ แล้วก็ก็เป็นความจริง ไม่ใช่อะไรที่เกินจริง ไม่ใช่อะไรเพื่อที่จะ โฆษณา หรือเพื่อตอบตา หรือเพื่อรับใช้เป้าหมายในเชิงอุดมการณ์ ผมคิดว่าวาทกรรมที่เกินจริง ซึ่งหลาย ๆ อันมันก็มีความ Work ยกตัวอย่างเรื่องที่ดิน ตัวอย่างแรกก็คือที่เขาบอกว่า ที่ดิน 70% ของประเทศ ถูกปล่อยรกร้างว่างเปล่า ซึ่งผมคิดว่าคนที่ทำงานกับชาวบ้านจริง ๆ ฟังดูแล้วไม่ควรจะมีใครเชื่อเลย แล้วจริง ๆ

แล้วก็ผัดด้วย คือจริง ๆ งานวิจัยชิ้นนั้นเป็นงานวิจัยที่ผมคิดว่าวิธีการวิจัยก็หลวมอยู่แล้ว แต่พอตอนสรุปนี้เขาสรุปผิดคือ

สรุปกลับตรงกันข้าม ซึ่งในบทนี้เขาจะเขียนไว้ว่าที่ดินส่วนใหญ่มีการใช้ประโยชน์ 70% มีการใช้ประโยชน์พอสมควร แต่พอคนอ่านคนเขียนบทสรุป อาจจะอ่านแล้วก็ไปแก้ว่าที่ดิน 70% ไม่ได้ใช้ประโยชน์อะไร คือกลับหัวกลับหางกัน แล้วก็มีอีกตัวอย่างหนึ่งเร็ว ๆ นี้ผมเห็นเมื่อวานแล้วผมก็ Comment เอาไว้ใน Face book เหมือนกัน มีคนบอกว่าเรามีนอมินีโผล่มามากมาย นอมินีที่ดินประมาณ 100 ล้านไร่ในประเทศไทยถูกต่างชาติมาครอบครองโดยผ่านนอมินี อันนี้ผมก็หวังว่า คือที่ดิน 331 ล้านไร่ในประเทศไทยส่วนหนึ่งรวมห้วย หนอง คลอง บึง ป่าไม้พวกนี้ด้วย พื้นที่เกษตรของประเทศไทยนี้ประมาณสัก 100 ล้านไร่ เพราะฉะนั้นถ้าต่างชาติจะมาครอบครองกันในระดับนี้ ผมคิดว่า คือเป็นข้ออ้างของงานวิจัยของสถาบันหนึ่ง อาจจะไม่นับว่าเป็นของสถาบันไหน แต่ผมเชื่อ ถ้าไม่วิจัยผัดก็คนอ้างผัดมากกว่า แต่เรื่องพวกนี้มักจะเป็นข่าวเพราะว่าฟังดูน่าตื่นตาตื่นใจ แต่ผมรับรองได้ว่าเป็นข้อมูลที่ผัด หรือที่ปลูกข้าวได้ 6 ตัน 7 ตัน / ไร่ ซึ่งผมคิดว่าไอ้วาทกรรมพวกนี้ถ้าสิ่งที่คุณเสนอ หรือวิธีการที่คุณเสนอถ้าดีจริง ไปทดลองไปทำอะไรกันมาแล้ว ความดีมันก็จะโผล่ออกมาเอง แต่การโฆษณาที่เกินจริง เช่น โครงการคนกล้าคืนถิ่น

ยกตัวอย่าง เรื่องเกษตรอินทรีย์ สิ่งหนึ่งที่ผมคิดว่าอยากจะผลักดันให้วงการเราเปลี่ยนการยึดเกษตรอินทรีย์เป็นอุดมการณ์อยากจะให้เลิกไปก่อน ซึ่ง Idea ของผมก็คือว่า ผมไม่มีปัญหากับเกษตรอินทรีย์ในจุดอื่น ๆ ยกเว้นว่าปุ๋ยจะต้องอินทรีย์ ผมคิดว่าตัวปุ๋ยเคมีเองโทษของมันน้อยมาก แล้วก็เทียบกับประโยชน์ และศักยภาพที่ทำได้ แล้วขณะที่การทำอินทรีย์เต็มรูปแบบ แล้วอินทรีย์กลายเป็นสินค้าเกษตรอินทรีย์มีราคาค่อนข้างสูง และส่วนใหญ่ก็จะส่งออกตลาดต่างประเทศ ฉะนั้นเกษตรอินทรีย์ก็ยังเป็นความฟุ้งเฟ้อของคนรวย จะมีคนจำนวนหนึ่งที่ได้จ่ายเงินจากกระเป๋าของตัวเองมาซื้อสินค้าพวกนี้แล้วก็มีความสุข แต่ว่าถ้าคุณจะเลี้ยงประชากรโลก ไม่ใช่คำตอบของทั้งโลกทั้งประเทศ

เรื่องเกษตรในอนาคต คือผมก็ฟันธงตั้งแต่เมื่อวานว่า เกษตรไทยจะยังอยู่ได้ และเกษตรกระแสหลักจะยังอยู่ได้ เพราะก็จะเป็นเหมือนที่ผ่านมาก็คือว่า ถ้าไม่ใช่ปัญหาเรื่องน้ำ หรือถ้าเรื่องน้ำไม่เป็นปัญหา ถึงแม้คนที่เป็เกษตรกรของเราจะลดลง แต่ผลผลิตจะเพิ่มขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นในฐานะพวกกิจกรรมอนุรักษ์เมื่อ 30 ปีที่แล้วเราลงไปสู่ผืนดินจะซ่อยย่อยเป็นแปลงเล็ก ๆ ลงเรื่อย ๆ แบ่งให้ลูกหลาน และเราก็พบว่าทุกวันนี้ขนาดฟาร์มในภาคกลาง มีแนวโน้มที่โตขึ้นเพียงแต่ว่าถ้าในแง่ของความเป็นเจ้าของ ก็แน่นอนว่าที่ดินในภาคกลางส่วนใหญ่มันก็เป็นที่ดินเช่า แต่ว่าสำหรับถ้าในเชิงว่าจะทำฟาร์ม จะทำธุรกิจ สมัยเมื่อ 30 ปี ก่อนที่ผมเริ่มทำวิจัย หากคนที่ทำฟาร์ม 50 ไร่ขึ้นไปนี่ยาก

แต่เดี๋ยวนี้เกษตรกรแม้ว่าจะสูงอายุก็ตามฟาร์มที่ทำ 100 ไร่ขึ้นไปหาไม่ยากเลย แล้วอันนี้ก็เป็นความเปลี่ยนแปลงหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางประชากรอย่างที่สุดไป อันนั้นก็เป็นอันหนึ่งนะคือคนจะลดแต่ฟาร์มจะใหญ่ขึ้น แล้วเราก็จะมีลูกหลานเกษตรกรจำนวนหนึ่งที่เขาสนใจจะรับช่วง เขาก็จะไปเรียนด้านเกษตร เรียนด้านต่าง ๆ ซึ่งพวกนี้จะเป็นคนกลุ่มนี้ก็จะเป็นคนทีกลับไปรับช่วงกิจการ ก็จะมีพอมมีความรู้ทางด้านเทคโนโลยีอยู่บ้าง

ฉะนั้นคนพวกนี้ก็จะกลายเป็นกำลังในภาคเกษตร คือจะไม่ใช้คนที่ภาครัฐ หรือว่าใครต่อใครพยายามไปชักชวน หรือว่าบางทีพยายามไปหลอกให้เขากลับไปเป็นเกษตรกร ซึ่งผมคิดว่าแนวโน้มของภาคเกษตรจะไปทางหลักมากกว่า แต่ถ้าทางเลือกผมก็พูดมาตลอดว่า คือใครทำได้ ทำมาหากินกับทางนี้ได้ หาดตลาดได้ดีทำไปเลย แต่ก็อย่างที่อาจารย์ประกาศ บอกเอาไว้เมื่อวานว่า ถึงยังไงจะไม่ตอบโจทย์ของเกษตรกรส่วนใหญ่ของประเทศ อาจจะตอบโจทย์แค่ อย่างเช่นตอนนี้เราพูดถึงอย่างเช่นเรื่องข้าวเราพูด แสนสองแสนตัน อย่างที่เราปลูกกันอยู่ 30 กว่าล้านตัน แต่ถึงแม้รัฐบาลจะต้องการให้ลดถึง 25 ล้านตัน ซึ่งจริง ๆ แล้วตัวเลขก็ประมาณกลาง ๆ แต่ว่าจะเป็น 25 หรือ 30 ล้านตัน อินทรีย์ หรือว่าทางเลือก ไม่สามารถที่จะเข้าไปแทนส่วนใหญ่ได้ คือจริง ๆ เราก็ไม่จำเป็นที่จะเป็นกระแสหลัก แต่เราก็ทำในสิ่งที่คิดว่าดี คิดว่าเหมาะสมก็ทำไป แต่ผมก็อยากจะให้คิดไว้เสมอว่าโจทย์หลักของการทำเกษตรคือทั้งอินทรีย์ และทั้งทางเลือกมัน ไม่ใช่ทางออก

คุณเดชา เปรมฤดีเลิศ (แลกเปลี่ยน) :จะต้องเปลี่ยนอะไรสักอย่างรู้สึกเหมือนกับว่ามันจะต้องเปลี่ยนตัวอย่างวงการศึกษาก็เรียกโรงเรียนพ่อแม่ ถ้าจะเปลี่ยนระบบ เปลี่ยนเด็ก ก็ต้องเปลี่ยนพ่อแม่ด้วย เพราะพ่อแม่จะต้องไปช่วยครูทำงาน ถามว่าเขาเปลี่ยนพ่อแม่เขาเปลี่ยนอะไร ผมกำลังเปรียบเทียบอย่างนี้คือ นักวิจัย และ NGOs กำลังจะลงไปทำงานกับชุมชนถ้าชุมชนเป็นลูก แล้วพวกเราเป็นพ่อแม่ ไม่ได้เทียบเชิงเหนือกว่าอยากจะบอกว่าวันนี้เขาเปลี่ยนพ่อแม่ แล้วเปลี่ยนครูด้วย แล้วเปลี่ยนวิชาสุนทรีย์แสนทนา ซึ่งเขาต้องมาสอนใหม่ว่าจะฟังยังไงคือ ฟังลูกยังไง แล้วเรียนกับลูกยังไง แล้วพ่อกับแม่จะฟังกันยังไง แล้วจะเรียนรู้ร่วมกันยังไงเราสนใจจะเปลี่ยนไหม

อาจารย์หนุ่ม (ร่วมแลกเปลี่ยน) :เรื่องกระบวนการทัศน์ วิธีคิด มิตของกรรพัฒนาถูกฝังหัวอยู่ตลอดเวลา ถ้าเราไปแก้ที่ตัวนโยบาย แต่พอรัฐบาลใหม่คนที่ฝังตัวอยู่ในกระทรวง ทบวง กรม อะไรต่าง ๆ ก็ยังมีวิธีคิดเรื่องพวกนี้อยู่ ปัญหาแบบนี้ก็จะกลับมา เพราะนั้น ไม่แน่ว่าเราแก้นโยบายจะถูก หรือเปล่า โดยที่เราไม่ได้ไปชวนพันธมิตรอย่างข้าราชการ

อาจารย์มานะ นาคำ (แลกเปลี่ยน) ผมทำวิจัยชุดโครงการการเปลี่ยนแปลงของชนบท ซึ่งผมก็ทำวิจัยในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น 3 พื้นที่ ผมรู้สึกว่าผมได้เจอว่าคนอีสานที่เขาแข็งแรงปรารถนาที่จะเชื่อมโยงตัวเองในจุดต่าง ๆ แล้วมีอะไรที่เป็นพลังสร้างสรรค์ซึ่งบางทีเราก็ก่อน เพราะอยู่นอกขอบเขตพื้นที่หมู่บ้านที่เขาอยู่ ซึ่งผมรู้สึกว่าที่เราพูดกันมาอยู่กับพื้นที่ อยู่กับทรัพยากรเยอะซึ่งตรงนั้นผมก็คิดว่าสำคัญ แต่ผมอยากจะชี้จุดที่ผมเห็นอีกบางจุดที่คนอีสานได้พาตัวเอง ได้มีแรงปรารถนาที่จะเชื่อมโยงตัวเองไปกับพลังต่าง ๆ พลังตลาด พลังเครือข่าย แล้วเกิดการสร้างสรรค์ใหม่ ๆ ทั้งที่เป็นความเสี่ยง และทั้งที่เป็นทางออกได้ ยกตัวอย่างเช่น ผมไปเก็บข้อมูลที่อำเภอสีชมพู ชาวบ้านปลูกข้าวเหนียวแต่ไม่ได้ขายข้าวเหนียว เพราะเขาเอาข้าวเหนียวเข้าไปที่กรุงเทพฯ ไปหาซื้อมะพร้าวไปเผาข้าวหลามขาย เป็นต้น

แต่เขาก็ไปแบบดันชีวิต และอยู่ที่นั่นเขาเป็นผู้ประกอบการ ไม่ใช่เป็นชาวนาที่ขายข้าวเหนียวอยู่ที่บ้านแล้ว ในหมู่บ้านก็ยังมีอีกหลายผู้ประกอบการ หลายรูปแบบ ขายลูกชิ้นทอดอยู่หน้าโรงพยาบาล ส่งลูกเรียนหนังสือจบปริญญาตรี ปริญญาโท เขาไม่ได้อยู่ที่ภาคเกษตรอย่างเดียว แต่ในอีกพื้นที่หนึ่งที่เราเห็นเมื่อ 20 ปีที่แล้วเป็นคนรุ่นเก่าที่เร่ขายสมุนไพรไปทั่วประเทศเลยจากมัญจาคีรี แล้วเอาเงินจากการขายสมุนไพรเอามาส่งลูกเรียนหนังสือ แต่ว่าตอนนี้สถานการณ์ของกระทรวงสาธารณสุขเปลี่ยนไปกลายเข้าถึงยา การแพทย์สมัยใหม่ต่าง ๆ แต่ก็มีอีกธุรกิจหนึ่งที่เข้ามาแทนที่สมุนไพรในพื้นที่ใกล้เคียงคือรถเร่ขายเฟอร์นิเจอร์ ตู้ใส่หมอน ใส่ถ้วย จาน ชาม ปรากฏว่ามีแหล่งที่เป็นโรงงานขนาดใหญ่มาเลยอยู่ที่มัญจาคีรี แล้วผลิตตู้้น็อคดาวน ไปสัมภาษณ์เขาบอกว่าโรงงานซื้อเครื่องจักรมาจากเยอรมัน แต่ใช้วัสดุที่ถูกลงมากกว่า Index หน่อยเพราะเน้นตลาดล่าง เพราะต้องเอาไปเร่ขายตามชนบททั่วประเทศ

คุณสุเมธ ปานจำลอง (แลกเปลี่ยน) :เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกทำงานวิจัยท้องถิ่นร่วมกับเครือข่ายมา ตั้งแต่ปี 45 ที่นี้ประเด็นอยู่ที่ว่าการทำงานของพวกเรา ผมก็มีคำถามกับน้อง ๆ ว่าเวลารุ่นคุณอุบลนี้ก็บอกว่าต้องไปฝังตัวอยู่ในหมู่บ้าน แต่น้องไม่เข้าไป เขาไม่ทำ บทเรียนของเครือข่ายจากการทำงานวิจัยนี้ชัดว่า เป็นเครื่องมือทำให้คนรุ่นใหม่ใช้ลงไปเรียนรู้ปฏิสัมพันธ์กับชาวบ้านได้จริง ประเด็นที่ 2 เมื่อมีการทำงานวิจัยในเชิงข้อมูลลึกที่เขาเผชิญปัญหาอยู่ ข้อค้นพบก็คือว่าผู้นำแถวสองได้มีโอกาสได้ขึ้นมา โดยใช้ข้อมูลที่เขาค้นพบเอามาพูดอย่างจะฉาน และมั่นใจ เพราะฉะนั้นการเปลี่ยน หรือวิธีการใหม่ภายใต้กระบวนการทำงานของเครือข่าย ไม่ได้ทำโครงการวิจัยแยกออกจากขบวน แต่ว่าใช้งานวิจัยเสริมงานขบวน เพื่อให้การทำงานขบวนขับเคลื่อนไปได้ แล้วไปปฏิสัมพันธ์กับหลายภาคส่วน

เพราะฉะนั้นประเด็นที่ลุงเปี้ยกตั้งว่า จะไปเสริมยังงี้ ไปยังงี้ ผมเองก็เป็นกังวลใจนะครับเรื่องงานวิจัยที่ทำงาน แต่ว่าพูดถึงเรื่อง โอกาสที่ปีนี้เราขึ้นตั้ง 20 โครงการ แล้วเรามีแนวคิดยังงี้ เรามีแนวคิดว่า (1) เสริมผู้นำ สร้างผู้นำได้ (2) สร้างคนรุ่นใหม่ได้ (3) สามารถที่จะเอางานนี้ไปขับเคลื่อนในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านได้จริง โดยชาวบ้านทำเองเราเป็นพี่เลี้ยง เราเปรียบเทียบกับในตอนนี้นะการที่จะให้ชาวบ้านลงทุนในการที่จะทำอะไรสักเรื่องหนึ่งค่อนข้างยาก แล้ว NGOs ก็ไม่ค่อยมีเงินทำงานถ้าพูดกันตรง ๆ หลายคนก็บอกว่าตอนทำใหม่ ๆ หลายคนก็ไม่มีเงิน เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกก็ไปพบกับงานวิจัยท้องถิ่นเพื่อที่จะเอาเงินมาทำงาน

คุณเดชา คำบัวเมือง(แลกเปลี่ยน) : เคยพากลุ่มชาวบ้านไปดูงานเกี่ยวกับเรื่องเกษตรที่น้ำพอง ช่วงที่วิทยากรอธิบายเรื่องการทำเกษตรก็ได้รับฟัง แต่พอทางวิทยากรเปิดโอกาสให้ถามทางแม่มณี ก็เปิดประเด็นในเรื่องโปแตซ์ขึ้นมาเลยซึ่งก็เข้าใจว่าอารมณ์ความรู้สึกที่วนเวียนอยู่กับเรื่องเหล่านี้จนไม่ได้คิดเรื่องอื่น มานานหมกรรมเมล็ดพันธุ์ก็ถามหาจะไปซื้อต้นไม้ที่ไหนบ้างอะไรแบบนี้ ซึ่งชาวบ้านอาจจะยังคิดอะไรแบบนี้อยู่ ซึ่งที่ผ่านมาพวกผมเองก็พยายามที่จะทำแล้ว ซึ่งผมสนใจประเด็นว่าองค์ความรู้ใหม่ ๆ ที่จะใช้ในการพัฒนาข้างหน้าต่อไป

ประมวลสรุปภาพรวม และระดมความคิดเห็น แลกเปลี่ยนแนวทางความร่วมมือในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ

ชุมชน

โดย ผศ.ดร.ปัญญา แก้วส่อง ผู้อำนวยการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (สกว.)

คุณปริยาณัฐ ป้องภัย: ความรู้ที่มีความกระจัดกระจาย แล้วมีการลงลึกตามโจทย์ของพื้นที่ท้องถิ่นแต่ถ้าภายใต้การวิจัยเหล่านี้ มีข้อสรุปว่า เป็นเครื่องมือในการสร้างคน แบบผู้นำ สร้างคนทำงานรุ่นใหม่ มาเสริมจุดอ่อน คนทำงานรุ่นใหม่ไม่ค่อยอยากจะลงชุมชน แต่พอใช้เครื่องมือวิจัย ก็ทำให้คนรุ่นใหม่สามารถเข้าไปสร้างปฏิสัมพันธ์กับชุมชนได้ แล้วก็สร้างปฏิบัติการในการแก้ไขปัญหาของผู้นำ ของชุมชนทั้งการนำไปใช้ในการสร้างอำนาจ การเจรจาต่อรองในขบวนการเคลื่อนไหว

ซึ่งเป็นชุดความรู้ในเชิงที่จะไปทำให้เกิดความรู้ การสร้างคน และตามมาด้วยข้อเสนอ ทางเลือกในการทำโจทย์ หรือเป้าหมายในการทำวิจัย เช่น แบบชุดนิเวศ แบบNode อาจจะไม่ใช่เพียงพอ ข้อเสนอให้มีการประสานงานวิจัยการจัดทำฐานข้อมูลที่ชาวบ้านจะสามารถเข้าถึงได้ง่ายขึ้นได้อย่างไร และช่วงนี้ก็จะแลกเปลี่ยนว่าเราจะขยับไปต่ออย่างไร (1) ส่วนไหนที่เราพอจะขยับไปได้ (2) ใครจะทำ (3) การทำงานร่วม การสร้างการทำงานร่วม ใน 2-3 ประเด็นนี้

ผศ.ดร.บัญชา แก้วส่อง ผู้อำนวยการวิจัยเพื่อท้องถิ่น(สกว.) :ประมวลจากสองวันนี้ผมเห็นอะไรบ้างที่เราจะทำ โดยจะให้ข้อคิดจากฐานงานที่เราขับเคลื่อนกันมาก่อนตอนนี้นงานวิจัยท้องถิ่นที่เรากำลังทำ แท้จริงเป้าหมายลึกคือเราจะสร้างความเป็นธรรมให้กับสังคม ซึ่งเราจะต้องสร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคมให้เกิดขึ้นก่อน แต่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมีการปฏิบัติการทางสังคม นี่คือนุมเวลาทำงานวิจัยท้องถิ่น

เราคิดกันบนฐานว่างานวิจัยชาวบ้านจะเริ่มแบบจากทฤษฎี คือการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องไม่ได้ หากแต่ต้องเริ่มจากการปฏิบัติการร่วมกัน แต่เป็นการปฏิบัติการที่ไม่ใช่การนึกอยากจะทำอะไรก็ทำ แต่เป็นการปฏิบัติการที่มีการทบทวนสถานการณ์ตัวเอง รู้จักตัวเอง รู้จักรากเหง้าตัวเองแล้วก็ทดลองวางแนวทดลองปฏิบัติผลเป็นอย่างไรก็เป็นการทำวิจัยที่ออกมา เกิดการเปลี่ยนแปลงอะไรทำให้โจทย์ของเราจึงเป็น โจทย์ต้องมาจากชุมชน ไม่ใช่โจทย์ที่มาจากนักวิชาการ ไม่ใช่โจทย์ที่มาจากคนกำหนดนโยบาย โจทย์ต้องมาจากพื้นที่ มาจากชาวบ้าน เพื่อให้คนเล็กคนน้อยได้มีโอกาส ในการแสวงหาความรู้และแก้ไขปัญหาตัวเองได้ ฐานคิดนี้มาจากฐานคิดของเปาโลแฟร์ที่มองถึงการศึกษาสำหรับผู้ถูกกดขี่ ถ้าผู้ถูกกดขี่ไม่หาความรู้ของตัวเอง ไม่มีทางที่จะแก้ไขปัญหาตัวเองได้

ตัวอย่าง หากเราเดินเรื่องเกษตรยั่งยืนแล้วเราไม่ได้รู้ว่าชาวบ้านคิดอะไร เกษตรยั่งยืนคืออะไรมีคนทำเหลือกี่คน หรือว่าเหลือแต่เราไม่เห็นชาวบ้านมาร่วมยืนกับเรา เพราะฉะนั้นการทำงานร่วมกันจึงเป็นเรื่องสำคัญมาก ที่จะช่วยให้เราช่วงชิงพื้นที่ได้ ถ้าเราไม่มีพื้นที่ในหมู่บ้านชุมชน การที่จะช่วงชิงได้ ก็ต้องมีการจัดตั้ง คนที่มีปัญหาต้องการรวมตัว เกิดกลไก สิ่งที่เราอยากเห็น หรืออยากเห็นองค์กรอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเราไปตั้งไว้แล้วร้อยเข้ามาแล้วก็มาเคลื่อนไหว เป็นต้น

หลายแบบที่ผ่านมาก็ไปไม่รอด บทเรียนถ้าทำงานกับพื้นที่ไม่เข้มข้นพอ ไม่เกิดสำนึกจนคิดถึงการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ แล้วจะเอาอุดมการณ์อะไรไปยึดหัว อาจจะได้ภายใต้สภาพที่เขาเดือดร้อน หรือ สอดคล้องณ. ขณะนั้น แต่ความคิดระยะยาวไม่เกิด และจะหลุดไปด้วย เพราะฉะนั้นกระบวนการทำงานกับฐานรากในเชิงลึกจึงเป็นเรื่องสำคัญถ้าเราเอาชาวบ้านเป็นตัวตั้ง แต่อย่าเอาแค่ความต้องการเฉพาะหน้าแต่ต้องชวนคุยให้ลึกเห็นรากเหง้าของปัญหาและเห็นความรู้ที่จะเป็นช่องทางออก ความรู้คืออำนาจ เพราะณ. วันนี้เราไม่มีเครื่องมืออื่นที่จะไปดันอำนาจทางกฎหมาย นโยบายและหากไปถึงเชิงจิตวิญญาณไปได้ยิ่งดี

เพราะฉะนั้นที่อยากเห็น คือ โจทย์ที่มาจากข้างล่าง และคนที่จะไปช่วยกระตุ้นโจทย์ได้ ก็ต้องเป็นคนที่มีมุมมองอะไรทะลุ มองไกลมากกว่าชุมชน แต่อย่าเอาสิ่งที่มองไกลไปยังชุมชน ผ่านชุมชน อย่าเข้าไปครอบงำความคิด ให้ชุมชนคิดต่าง แต่เป็นตัวไปกระตุ้นให้ชุมชนได้คิดให้เกิดกระบวนการแบบนี้

ที่สำคัญเรากำลังสร้างปัญญาชนท้องถิ่นให้เกิดขึ้นในชุมชนเหล่านั้น บนฐานของการเกาะเกี่ยวกันเอง หรือชวนเพื่อนมาเป็นภาคีค่อยๆทำไป ถ้าแค่เพียงชุมชนเดียวจะขยับไม่ได้ ก็ต้องเกี่ยวพันหลายชุมชนเข้ามาแล้วจะเดินต่อไปอย่างไร แล้วจะเกิดภาพการโยงใยสิ่งเหล่านี้ขึ้นมาเอง นี่คือนั่นที่อยากเห็น และเมื่อได้พื้นที่ที่เป็นรูปธรรมแล้ว อยากเห็นพื้นที่ทางสังคม จะขับเคลื่อนระดับนโยบายทั้งท้องถิ่นและระดับบน พื้นที่รูปธรรมอย่างเดียวไม่พอที่จะมาขับเคลื่อนพลังทางสังคม ฐานข้อมูลเพื่อการไปสื่อสาร การหาภาคี

หลายเรื่องมีการกดทับจากนโยบาย กรณีเขตเศรษฐกิจพิเศษ หากเรามองว่าเป็นเศรษฐกิจพิเศษที่คนเล็ก คนน้อย ยืนอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี และมีคุณค่าด้วยจะเป็นอย่างไร อาจจะต้องเกิดคำถามแบบนี้ เพราะฉะนั้นการขับเคลื่อนนโยบายก็เป็นเรื่องสำคัญอีกอันหนึ่งของเราที่พยายามผลักดัน งานวิจัยคงไม่ใช่หาหม่องที่จะไปแก้ปัญหาได้ทุกเรื่องความรู้เป็นสิ่งสำคัญในการแก้ปัญหาที่จริง แต่ความรู้บางอย่างไม่ต้องทำแบบวิจัยความรู้บางอย่างอยู่ที่ชาวบ้านและเอามาทำได้เลย

เพราะฉะนั้นงานที่เราจะผลักดันอาจจะต้องคิด คือ (1) กำลังชี้ให้เห็นว่าอย่าคาดหวังว่างานวิจัยจะช่วยเป็นยาสารพัดนึกแก้ปัญหาสังคมทั้งหมด และ(2) งานวิจัยไม่สามารถทำครอบคลุมความรู้ได้ทุกเรื่อง เพราะฉะนั้นงานวิจัยที่ฟังพวกเรามาเป็นงานวิจัยสำหรับคนเล็ก คนน้อยรู้จักตัวเอง รู้วิธีการหาความรู้ รู้วิธีการที่จะทดลองปฏิบัติการ เพื่อแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นนี่คือตัวสำคัญ

และกระบวนการเรียนรู้เรื่องนี้ถ้าจะสร้างคนรุ่นใหม่ ก็เอาคนรุ่นใหม่ไปร่วมทำวิจัย หรืองานวิจัยที่อุบลราชธานี ที่ทำกับมหาวิทยาลัยฯ กับ อบจ. เราถือว่า เราได้เปลี่ยนความคิดของอาจารย์มหาวิทยาลัยหลายคน เปลี่ยนข้าราชการ อบจ. หลายคน ให้มองเห็นชาวบ้าน เห็นคุณค่าชาวบ้าน เริ่มมีการปรึกษาชาวบ้าน ไม่เอาความคิดตัวเองเป็นตัวตั้ง เริ่มหาช่องทาง หาวิธีการร่วมกัน

ความรู้สำหรับชาวนาที่จะเป็นพลังมีสองตัวถ้าเราดู (1) เป็นพลังต่อรองเชิงอำนาจ (2) พลังสร้างเศรษฐกิจซึ่งหลายพื้นที่ไม่แน่ใจว่าจะลงไปถึงเศรษฐกิจแบบเงินทองได้หรือเปล่า หรือเป็นเศรษฐกิจกับการช่วงชิงทรัพยากรเพื่อการดำรงชีวิต ถ้าเป็นเศรษฐกิจแบบนั้น การช่วงชิงอำนาจในการจัดการ การช่วงชิงโดยความรู้โดยการเข้าไปหาชาวบ้านพื้นที่อีสานตะวันตก โจทย์นี้น่าจะเป็นโจทย์ที่ลงน้ำหนักกับเรื่องการจัดการทรัพยากรเพื่อสร้างเศรษฐกิจฐานราก

เศรษฐกิจฐานราก ที่เราอยากเห็นเศรษฐกิจฐานรากของชาวบ้านที่สะท้อนออกไปจากชีวิตชาวบ้าน เศรษฐกิจฐานรากคืออะไร ผมว่าลองช่วยกันหา เพื่อที่จะได้ต่อสู้วาทะกรรม เราจะได้ไม่จํานนกับเศรษฐกิจฐานรากที่เขาคิดเราจะได้ไม่จํานนกับป่าที่เขาคิด เราจะได้ไม่จํานนกับสิ่งที่เขาคิด จะต้องมีความรู้ที่บ่งบอกถึง ป่าของเขาชาวบ้านคิดอะไรอยู่ คิดอะไรกับป่า ป่าเป็นอย่างไร เพราะฉะนั้นเวลาวัดคุณค่าของป่า ไม่ใช่แค่ สิ่งแวดล้อมเศรษฐกิจ แต่เป็นเรื่องความดีงามความเชื่อเคารพต่อสิ่งเหล่านั้นที่มีเหนือรัฐ

แต่การต่อสู้ทางวาทะกรรมเหล่านี้ เราจะไม่มีน้ำหนักเลยถ้าฐานความรู้เรายังไม่เพียงพอ เวลาพูดถึง นา ยังมองเห็นแต่ข้าว การต่อสู้ก็จะลำบาก พูดถึงนามมองเห็นน้ำ มองเห็นดินมองเห็นป่า มองเห็น วัว – ควาย มองเห็นปลาในนา มองเห็นผีที่เฝ้านาให้เรา นี่คือนิสัยที่อยู่ลึกเกินกว่าวิชาการในสายวิทยาศาสตร์จะเข้าใจ ทำไม ชาวบ้าน ชาวนาจน ถึงยังทำนา เข้าใจ หรือเปล่า ชาวนา ทำนาขาดทุน ก็เห็นอยู่ แต่ก็ยังทำ เหล่านี้คืออะไร ถ้ามองแบบสมัยใหม่ ขาดทุน แล้วก็ เหมือนรัฐบาลทุกยุคขาดทุนแล้วก็เลิกทำๆไป ก็แสดงว่าไม่เข้าใจ ชาวบ้านสิ่งนี้เวลาเราทำงานกับชาวบ้านเรารู้หรือยัง และถ้าไม่รู้ ทำอย่างไรจะรู้ และชาวบ้านเองเขารู้ตัว หรือ เปล่า ทำอย่างไรจะนำเอาความรู้มาสร้างสำนึก สร้างความรัก สร้างความผูกพัน กับที่ดิน กับน้ำ กับชุมชน กับ ประวัติศาสตร์

การนำประวัติศาสตร์มาสร้างพลังได้หลายตัว ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นก็ทำให้เกิดคิดถึงเรื่องเศรษฐกิจ บนฐานงานบุญประเพณีต่าง ๆ ที่เกาะเกี่ยวกัน พอใช้ประวัติศาสตร์มา หลายอันช่วยให้เกิดการคิด หลายเรื่อง หลายครั้ง บางพื้นที่ ไม่ใช่เฉพาะพื้นที่ที่ทำได้เท่านั้นบางพื้นที่ ประวัติศาสตร์พอหยิบขึ้นมากลายเป็นตัวร้าย ของชุมชนก็ได้ ก็ต้องระวัง เพราะฉะนั้น โจทย์ของทางด้านตะวันตก ประเด็นเรื่องเศรษฐกิจน่าจะเป็น เศรษฐกิจที่อิงกับสิทธิการเข้าถึงฐานทรัพยากร เพราะเป็นเศรษฐกิจปากท้อง

แม้ว่าจะทำให้มีมูลค่าทาง GDP เพียง 17 เปอร์เซ็นต์ของประเทศ ก็ไม่เป็นไร เพราะว่าทาง อ.วิโรจน์ ก็ เสนอให้เห็น เศรษฐกิจภาคเกษตร GDP ภาคเกษตร เพิ่ม 17% แต่ที่น่าสนใจ ใน 17% คือใครได้บอกว่า 70 เปอร์เซ็นต์ คือคน 80 เปอร์เซ็นต์ ของประเทศ อย่างนี้ แล้วเราจะยับอย่างไร เรายังภูมิใจกับเศรษฐกิจ 83% ซึ่งเป็นเศรษฐกิจของคนเล็กน้อยคนเดียว อย่างเช่น จังหวัดระยอง ภูมิใจกันมากกว่าระยองมีรายได้สูงสุด ในประเทศไทย แล้วพอไปดูหน้าตาคนระยองก็ยังเหมือนเดิม แต่ถามว่า รายได้ที่ใคร ก็รายกับบริษัท ๆ แล้วคน ระยองได้อะไร

ถ้าเราจะต่อสู้ ทดลองหาทาง การขับเคลื่อนไป เพราะฉะนั้น การช่วงชิงพื้นที่ที่เราเห็น ก็คือการช่วงชิงพื้นที่ที่เป็นรูปธรรมที่จับต้องได้ของชาวบ้าน เรื่องปากท้องที่เป็นชีวิตของเขา ซึ่งเขาพัวพัน และเขาอึดอัด

อะไรเช่น การหาอยู่หากิน เรื่องตลาดจะขายอย่างไร เพราะชาวบ้านนัดแต่ปลูกแต่ขายไม่เป็น การสร้างระบบตลาดเพื่อมาหมุนการผลิตตลาดในท้องถิ่น การทะลุดออกจากตลาดแบบเฉพาะข้าวอินทรีย์ตลาดแบบต่างประเทศ ตลาดเขียว หรือมีระบบตลาดแบบอื่นๆอีกไหม และการหาลูกหลานของชาวบ้านที่เป็นคนรุ่นใหม่ขึ้นมาพัฒนาเรื่องตลาดของเขาเอง

เพราะฉะนั้น ถ้าพูดถึงตลาดต้องพูดถึงคุณภาพสินค้าที่เป็นที่ต้องการของตลาดด้วย ต้องคิดถึงว่าเป็นสินค้าที่สอดคล้องกับตลาดคืออะไร อาจจะต้องการพัฒนา กระดาษฝีมือการผลิต อาจจะต้องคิดไปด้วยแล้วเวลาที่พูดถึงสินค้าของชุมชน มีตั้งแต่สินค้าที่เอามาจากป่า จากในพื้นที่ มีทั้งหัตถกรรมที่เขาผลิตขึ้นมา เช่น เสื้อผ้า ที่ทอด้วยผ้าคราม ผ้าทอพื้นบ้าน จักสานเป็นต้น เมื่อพูดถึงเศรษฐกิจชาวนา ทำไมมองที่เรื่องข้าวอย่างเดียว เศรษฐกิจชาวนาที่ต้องมองให้เห็นเศรษฐกิจตัวอื่นด้วย

มาที่พื้นที่ทามมูน หลังการไปต่อสู้เรื่องสิทธิ มาถึงช่วงการฟื้นฟูชีวิตวิถีชีวิต ในนิเวศแบบทามเศรษฐกิจทุ่งกับทามคืออะไร บางอย่างยังพึ่งพิงอยู่กับอำนาจการจัดการทรัพยากร การจัดการน้ำ แล้วเวลาต่อสู้กับวาทกรรมเรื่องน้ำเราก็มองตามเขาไปตลอดเวลา เรามองเห็นน้ำเป็นเพียงเรื่องน้ำ หรือว่าเรามองเห็นน้ำ ชีวิตคนที่สัมพันธ์กับน้ำ เพราะฉะนั้นถ้าจะทำเรื่องต่อสู้เพื่อสิทธิ เพื่อสร้างพลัง ต้องล้วงลึกเข้าไปถึงจิตวิญญาณของคนผูกพันกับสายน้ำ ให้เห็นชีวิตน้ำ และชีวิตคนที่จะดำรงอยู่ร่วมกัน ไม่ใช่เป็นเพียงตัวน้ำ ถ้าเห็นน้ำเป็นชีวิต แล้วเอาความรู้เหล่านั้นมาต่อสู้ช่วงชิงการจัดการน้ำ

แต่คงไม่ได้ทั้งหมด แต่ว่าตรงนี้ บุ่งแบบนี้ เรามีความรู้อะไร การที่จะไปแบบนี้ คือชีวิตเราอย่างไร ถ้าบอกว่าเราควรจัดการ เรื่องนี้ แล้วไม่ใช่เป็นเรื่องทั่วไป เพราะว่าเวลารู้ออกมาเป็นนโยบายเดียวกันหมด สะท้อนว่าสถานการณ์ในหลายๆ พื้นที่คล้ายๆ กันเหมือนกัน แต่ถ้าเราจะบอกว่าขอยกเว้นพื้นที่นี้ ชาวบ้านไม่มีใครออก เพราะว่าเวลารู้ออกนโยบาย ออกอันเดียวกันหมด แต่เวลาขอยกเว้นเราต้องเป็นคนขอยกเว้น แต่การขอยกเว้นเราต้องมีข้อมูล ต้องมีพื้นที่ มีพลังคนในพื้นที่ ที่จะไปของจริง ในการที่จะไปอธิบายด้วย มีข้อมูลที่มาจากการทำ แล้วพลังมันจะเกิดการรวมตัวกัน

ถ้าเห็นว่าจำเป็นต้องใช้พลัง พลังมันจะลุกขึ้นมาเอง สิ่งที่จะต้องดู ถ้ายังต่อสู้เรื่องสิทธิในการจัดการทรัพยากร และสิทธิในการเข้าถึงการชดเชย เยียวยาแต่ขณะเดียวกัน การดำรงอยู่ของชาวบ้าน ต้องมีหลายอย่าง การหาปลาการเลี้ยงวัวควาย แล้วเศรษฐกิจเหล่านี้คืออะไร เรามีความรู้เพียงพอหรือยัง พลังชาวบ้านพร้อมที่จะมาขับเคลื่อนบางส่วนไหม เศรษฐกิจปลาเป็นอย่างไร ถ้ามีปลาเยอะพอ เราจะขายอย่างไร

เช่น ที่เชื่อนอุบลรัตน์ แปรูปทำปลาสาม และมีปลาสามจากที่อื่นด้วยแต่ใบตองมาจากที่อื่นหมด เห็นเศรษฐกิจ ใบตองที่เกี่ยวข้องกัน

เวลามองเศรษฐกิจอาจจะต้องมองโยงใย หลายตัวจะเกิดขึ้นได้ มองเศรษฐกิจให้ครบ และโยงดู เมื่อ ปลุกข้าวอินทรีย์ ปุ๋ยมาจากไหน เกิดเศรษฐกิจปุ๋ย มีกลุ่มที่มาขายเรื่องปุ๋ย เป็นไปได้ไหม หากแต่งงานเศรษฐกิจ อย่าให้หลงไปกับเงิน และลืมคุณค่าของสิ่งเหล่านั้นที่กำลังสร้างตัวเราเอง ไม่เช่นนั้นเรากำลังทำร้ายชาวบ้าน โดยไม่รู้ตัว ต้องชวนให้นึกถึงคุณค่าที่แฝงอยู่ลึก ๆ ตอนแรกอาจจะยังไม่ภูมิใจอะไรเท่าไร แต่พอมีคนอื่นมา มองเห็นด้วยซักจะเริ่มภูมิใจตัวเอง ตอนแรกตัวเองมองยังไม่ชัดพอหลาย ๆ คนมอง เริ่มเห็นวิธีคิดชาวบ้านแต่ พอคนอื่นคนนอก มามองเห็นและชื่นชมก็เกิดความรู้สึกลึกซึ้งมั่นคงมั่นใจมากขึ้น

การมองเห็นการเชื่อมโยงสิ่งนี้เป็นสิ่งที่เราค่อย ๆ สร้างจากกระบวนการไม่ใช่บอกให้เกิดแล้วจะเกิดขึ้นได้ การหนุนงานแบบนี้จึงต้องการหาคนหนุนให้ NGO เราทำงานกับพื้นที่อย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ให้ได้แล้ว เกิดทางเลือกใหม่ ด้วย เขาจะตัดสินใจเลือกเอาอะไรผมไม่ค่อยCare ใครจะเลือกทำอะไร แต่ว่าขอให้เลือก อย่างมีสติ มองเห็นปัจจุบัน มองเห็นอดีต และมองว่าอนาคตจะเกิดอะไรขึ้น อีกตัวคือเศรษฐกิจใกล้เมืองเป็นเรื่องเฉพาะที่ว่าเขาจะอยู่อย่างไร คนรอบ ๆ เมืองมักจะถูกทอดทิ้งเป็นส่วนใหญ่ รอบเมืองมหาสารคามก็หันมาปลูกผัก คนรอบเมืองเขตใกล้เมือง มีความพัวพันกับตลาดสูง เศรษฐกิจจะเป็นอย่างไร

การเรียนรู้ร่วมกัน อาจจะต้องคิดให้จริงจังมากขึ้น โรงเรียนชวานามีหลายที่เช่น นครสวรรค์ ที่ สุพรรณบุรี พัทลุง ฯลฯ โรงเรียนชวานาเป็นเรื่องสำคัญ หากมองที่ภาคอีสาน เรามีโรงเรียนชวานากุดชุม โรงเรียนชวานาสุนทร จะเกิดขึ้นหรือเปล่า สมมุติว่าแต่ละที่มีเอกลักษณ์ของตน เช่น โรงเรียนชวานาสุนทร โรงเรียนชวานาเทือกเขาเพชรบูรณ์ โรงเรียนชวานาทามนูน เราจะยกตัวนี้เพื่อให้เป็นพื้นที่การเรียนรู้ ร่วมได้ เป็นที่บ่มเพาะชวานารุ่นใหม่ หรือการดึงคนหนุ่มสาวให้อยู่ได้กับภาคเกษตร สร้างเศรษฐกิจบน สถานการณ์ใหม่ การคิดใหม่ โอกาสใหม่ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาช่วย ก็เป็นสิ่งที่ท้าทาย เพราะชวานาที่ เหลืออยู่ก็อายุมากขึ้น

การร้อยพลังคนเพื่อให้อยู่ในกระบวนการของภาคประชาชน เครือข่ายนักวิจัยซึ่งก็มีข้อจำกัดเพราะ ต้องใช้บริหารจัดการสูง แล้วจะไม่ออกเป็นงานวิจัยเป็นงานพัฒนาก็จะต้องคำถาม แต่งานบางเรื่องเรากำลังคิด คือ พลังอำนาจของความรู้ถ้าพลังอำนาจของความรู้ก่อให้เกิดการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้ เริ่มเห็นว่าถ้าชาวบ้านมีความรู้แล้วออกมาเจรจาต่อรอง ในเชิงอำนาจ ก็จะลดความเหลื่อมล้ำได้อย่างไร ซึ่ง

ชุดนี้อาจารย์สุวิชัย หวันแก้ว เป็นผู้ดูแล แบบนี้เป็นการทำงานร่วมกันระหว่างนักวิชาการกับชาวบ้าน และ NGO

ณ.วันนี้ต้องช่วยกันให้ชาวบ้าน(ปรับตัว)บนฐานข้อมูลและความรู้ แล้วเอาความรู้ที่ค้นมาต่อรองเชิงอำนาจ เอามาใช้ในการสร้างพื้นที่ทางสังคม ให้คนถื่นมองเห็น คำนี้นี้เป็นภาษาของอาจารย์ ประภาส ว่า ชาวภาคกลางคันเเองจริงๆ ชาวภาคอีสานก็เหมือนกัน พอข่าวราคาตกก็ไมรู้จะทำอย่างไรก็ต้องหาทางปรับตัว คันปรับเเอง ปรับโดยไม่มีข้อมูลด้วยซ้ำไป ไม่มีข้อมูล ข้อมูลไม่พอ ฉะนั้นสถานการณ์เรื่องเฉพาะหน้าก็ต้องคัน เพราะฉะนั้นเราอยากเห็นการคันที่มีมุมมองมีอะไร คันอย่างมีทิศทาง ซึ่งตรงนี้ผมคิดว่าคันไปสู่อำนาจการจัดการภาคประชาชนจะคันไปอย่างไร

การเปลี่ยนที่กระบวนทัศน์ของคน กรอบวิธีคิด แต่ไม่ได้ไปบอกให้ชาวบ้านเปลี่ยนกรอบวิธีคิดชวนคิด จนทะเลแล้วตกลงจะเลือกเอาอย่างไร ผมว่านี่เป็นเรื่องสำคัญ และก็ยังเชื่อว่าถ้าคนเลือกเอาทางรอดเพื่อดำรงอยู่และมีความสุขด้วยนั้น โดยที่ส่วนตัวผมยังคิดว่าเกษตรยั่งยืน ความจริงแล้วเกษตรยั่งยืน ยังเป็นตัวที่ผมมองว่ายังไม่ถึงเกษตรจิตวิญญาณ นั่นคือ ชีวิตที่แท้จริง เพราะเป็นเกษตร ความสุข เงินก็ได้ อะไรก็ได้ก็แล้วแต่จะเห็นคุณค่า แบบนั้นที่คิดออกมา ต้องเอาออกมาให้ได้

สุดท้ายอยากถาม เรื่องที่ควรจะทำแน่แล้วเรื่องอะไรพื้นที่ไหน แล้วใครจะ organize ให้เกิดการรวมในพื้นที่เพื่อเกิดการพูดคุยเช่น พื้นที่ตะวันตกใจท่คนที่อยู่บนฐานป่าไร่นา หรือพื้นที่ร้อน เช่น โปแตซที่ในหัวมีแต่โปแตซไปดูงานมาก็ไม่มีสติที่จะค้นหาเรื่องอื่น ซึ่งเราอาจจะไปขึ้นในพื้นที่ใกล้เคียง หรือขึ้นใจท่ที่ทำให้ชาวบ้านสมานฉันท์กัน อาจจะต้องวางกลยุทธ์ การหาเรื่องราวที่จะสร้างพลังให้คนในพื้นที่ อาจจะเป็นเรื่องวัฒนธรรมประเพณี หากเดินดูเรื่องก็จะสามารถสร้างพลังและไปต่อเรื่องอื่นๆได้

เรื่องของฐานข้อมูล การพัฒนาระบบฐานข้อมูล อาจจะต้องลองดูว่า จะต้องมิงงานวิจัยในเชิงทางวิชาการที่ทำร่วมกับพื้นที่ ระบบฐานข้อมูลที่เป็นประโยชน์กับชาวบ้านในการขับเคลื่อน จะทำอย่างไร และชาวบ้านต้องเข้าถึงด้วย ผมว่านี่น่าจะเป็นใจท่ นักศึกษาอาจารย์ บวกกับชาวบ้าน และใจท่การสื่อสารกับสังคมเพื่อสร้างพลังเช่น สิ่งดีที่ชุมชน เราทำ จะสื่อสารแพร่ไปได้อย่างไร หากถ่พวกนิเทศศาสตร์ ภาคธุรกิจ เข้ามาร่วมอาจเกิดวิชาท่องเที่ยวชุมชน วิชาธุรกิจชุมชน วิชาบัญชีชุมชน วิชาการเงินชุมชน วิทยาศาสตร์ชุมชน เป็นต้น งานวิจัยท้องถิ่นเองก็พร้อมที่จะสนับสนุน แต่ขอให้จัดกระบวนกัน ผมว่าน่าจะจัดเป็นชุดเดียวกัน การดูแลไม่ลำบาก จำนวน 4-5 โครงการๆหนึ่ง ก็ประมาณ 2 - 3 แสน

กระบวนการคงต้องหารือกับคนหลายกลุ่ม เช่น การหนุนของสถาบันวิจัย มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ผมคิดว่า อาจจะช่วย organize เพื่อให้เกิด การรวบรวม การทำให้มีพลัง กลุ่มอาจารย์ก็คงต้องโยงโยง เรื่องกระบวนการ สุเมธ ปวารณาไว้แล้วว่าช่วยได้ แต่อย่าให้รับผิดชอบ เพราะเรามี NODE หลายที่ แต่ NODE บาง NODE อย่างทางตะวันตกแทบไม่มีเลย NODE ลุ่มน้ำชี กำลังขึ้นก็ยกแยกกั้น เหมือนกัน แต่น่าจะแลกเปลี่ยนอะไรกันได้ แต่หนุนเชิงกระบวนการได้ไม่แน่นนัก เพราะว่าที่ผ่านมาตัวเอง ผมทำงานวิจัยแบบมีส่วนร่วมมากี่เยอะ แต่มีส่วนร่วมแบบนักวิชาการ ที่ตั้งชาวบ้านมีส่วนร่วม แต่งานวิจัยของเรา เอาชาวบ้านเป็นตัวหลัก นักวิชาการไปร่วม

แม้แต่โจทย์เองก็อาจจะต้องไปไล่กันใหม่ ตกลงเป็น โจทย์นักวิชาการ หรือโจทย์ชาวบ้านกันแน่ ถึงต้องเอาเรื่องราว เรื่องอะไรที่เราอยากจะสร้างพลังให้ชาวบ้าน เข้มแข็งเป็นตัวสำคัญที่สุด ที่เราอยากให้เห็น โจทย์ชาวบ้าน แล้วที่ที่ลู่เป็ยกบอกกว่าทำไว้เยอะ ก็เชื่อมร้อยกันตรงไหนที่พื้นที่ใกล้กัน แลกเปลี่ยนกันได้ก็แลกเปลี่ยนกัน ถ้าเป็นอีสานได้ สุรินทร์อาจจะต้องคิด NODE ใหม่ ว่าจะขยับ อย่างไร อาจจะต้องคิดออกแบบกันใหม่ว่าสุรินทร์จะเดินไปต่ออย่างไร

ส่วนโจทย์ไหนที่เหนือกว่าที่ชาวบ้านจะทำ ถ้าต้องการแหล่งทุน อาจจะต้องคุยกับอาจารย์ ประภาส เพราะอาจจะป็นงานวิชาการมากขึ้น แล้วก็ทำงานแบบหลายพื้นที่ทำงาน cross ข้ามกันก็ได้ การหาความรู้ มุมมองต่าง ๆ ได้ ภายใน กป.อพช.อีสานก็ต้องหารือกัน เป้าหมายก็คงมาหนุนให้ทาง กป. อพช.อีสาน ที่จะ ขยับขับเคลื่อนงานการให้งานวิจัยไปช่วยงาน กป. ผมอาจจะแนะ ซ้ำซ้อนว่าไปอย่างนี้ มากกว่านี้เราก็น่าจะปัญญา เราเดินไปได้ในแนวอย่างนี้ เพราะฉะนั้น ที่เหลือ อาจจะต้อง Organize

คุณปริยา นุช ป้องภัย (แลกเปลี่ยน):ทางปฏิบัติ จะมีกลไกอะไร หรือ สกว.จะมี เงื่อนไข มาหนุนช่วย ในกระบวนการพัฒนาโจทย์หรือ การพูดคุยกันในระดับพื้นที่ ได้แค่ไหนอย่างไร

อาจารย์ ดร.บัญชา แก้วส่อง :ทำได้ 2 แบบ ถ้าสมมุติว่าหนึ่งเข้าใจ concept แบบมีส่วนร่วม ผมว่า กป.อพช.อีสานมีหลายคน ที่ทำงานการวิจัยแบบมีส่วนร่วม แต่เป็นแบบการมีส่วนร่วมประยุกต์ ไม่ใช่อย่างเดิม ที่แบบมีส่วนร่วมที่เอางานวิชาการเข้ามาแล้วตั้งชาวบ้านมีส่วนร่วม แต่ต้องเอาโจทย์ของชาวบ้านเป็นตัวตั้ง แล้วก็ลองค้นหาความรู้แบบชาวบ้าน ตั้งโจทย์ของชาวบ้าน แล้วหานักวิชาการที่เข้าใจ เข้าไปช่วยมองก็เดินได้

สุรินทร์ประเด็นจะสร้างเป็นโจทย์อย่างไรอาจจะต้องชวนทาง สกว. มาลงพื้นที่ด้วยกันก็ได้ แต่ตอนนี้เราก้ยังไม่สามารถวางคือถ้าต่อ NODE ในพื้นที่ได้ก็ต่อเลย ถ้าสมมุติว่าไม่รู้จะไปต่อใครก็ต่อไปตรงกลาง เช่น เรื่องความเหลื่อมล้ำเรื่องของการหาความรู้ของชาวนาเพื่อแก้ปัญหาชีวิตตัวเองก็ต่อไปที่คนทำงาน สกว. แม้

จะเป็นนักวิจัยชาวบ้านเองก็เคยทำงานแล้วก็ที่มีศักยภาพ ดึงมาช่วยได้เลย เช่น บุญมีก็กำลังเดินในพื้นที่โซนอีสานใต้

ช่วงเวลา ถ้าสามารถพัฒนาเค้าโครงให้เสร็จก่อนตุลาคม ก็จะดีมากแล้วเราจะได้จัดเวที เชิญผู้ทรงคุณวุฒิ มาให้ความเห็นและมุมมอง โดยให้ชาวบ้านเป็นคนเสนอ ชาวบ้านเสนอเองเลยว่าตั้งใจทำวิจัยอะไรบ้าง ทำอะไร อย่างไร แล้วก็ดึงนักวิชาการเข้ามาช่วยเติม แล้วให้ผู้ทรงคุณวุฒิช่วยมอง ก็ลองดูแลกเปลี่ยนก็มีเวลาอีกประมาณ 6 เดือนอย่างน้อยเพราะฉะนั้นถ้าเร่งพัฒนาโครงการก็จะดี และจำเป็นต้องใช้งบฯ บางส่วนก็ต้องแจ้งตรงกลาง ด้วยตรงกลางจะได้ลงมาได้ ช่วยเรื่องนี้ แล้วก็จะได้เชิญผู้ทรงฯ แล้วก็มีงบให้เพื่อผู้ทรงฯ จะได้นำช่วยอะไรด้วย

เรื่องนี้ผมก็อยากจะฝากทาง กป.อพช.ภาคอีสาน คือถ้าคิดว่าชัด หรือเริ่มชัด นัดคุยกันอีกทีหนึ่งอาจจะไม่ต้องวงใหญ่คุยวงเล็กก็ได้พื้นที่ต่าง ๆ ที่จะทำจะเป็นจริงมากกว่า อยากจะขยับ หรือว่าจะเดินอย่างไรต่อไป ก็คงจะได้คุย แลกเปลี่ยนกัน แต่อย่างไรก็ตามผมคิดว่า อย่างน้อยก็บรรลุผลแล้วว่าชาวบ้านมีปัญหาอะไร มีความรู้ อะไร การจัดการเศรษฐกิจชาวบ้านก็พอเห็นอยู่บ้าง ทางออกจะไปอย่างไรก็พอมองเห็นอยู่ งานวิจัยจะทำเรื่องอะไรบ้างเรื่องอื่นที่ไม่วิจัย ไม่ต้องวิจัยก็ต้องฝากอันนี้เดินเองว่าจะขยับขับเคลื่อนอย่างไรจากที่เดินมาประมาณนี้

สรุปประชุมแลกเปลี่ยน

แนวทาง และประเด็นโจทย์วิจัยเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากและพัฒนาเป็นข้อเสนอโครงการวิจัย

วันที่ 24 มิถุนายน 2559 ณ ห้องประชุม กป.อพช.ภาคอีสาน

สรุปภาพรวมการพูดคุยแลกเปลี่ยนครั้งที่แล้ว

โดยคุณปริยานุช ป้องภัย (ผู้ประสานงาน กป.อพช.ภาคอีสาน)

การวิเคราะห์สถานการณ์ชาวนาที่เผชิญท่ามกลางปัญหาที่ซับซ้อนรุนแรงมากขึ้น ภาวะทั้งภายในและภายนอก อาทิ ภาวะชะงักงันทางเศรษฐกิจส่งผลกระทบต่อผลผลิตตกต่ำ การเมืองภายใน การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ ทรัพยากรธรรมชาติหรือหรือ ฯลฯ การปรับตัวของชาวนาที่จะอยู่รอดอย่างไรในอนาคต ต้นทุนความรู้ ภูมิปัญญาจากการทำงาน ข้อเสนอทิศทางหลักที่จะใช้ในการขับเคลื่อนร่วมกัน คือ การใช้นิเวศเป็นแกนกลาง เพราะเราเชื่อมั่นว่าฐานนิเวศ คือ ฐานชีวิตที่รองรับวิถีชีวิต และความเป็นอยู่ของคนในชุมชน การเตรียมความพร้อมของพื้นที่ให้เท่าทันกับสถานการณ์ผลกระทบที่มันจะเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลง

ฐานนิเวศ หรือฐานทรัพยากรยังเป็นฐานหลัก แต่จะต้องมองให้เป็นองค์รวมมากขึ้น การมองเชิงยุทธศาสตร์ด้านทรัพยากร เศรษฐกิจ หรือการผลิตของชาวนาจะต้องมีการพัฒนาศักยภาพทั้งในเรื่องของเทคนิค วิธีการผลิต หรือเรื่องของ Technology ที่จะนำเข้ามาใช้ในกระบวนการผลิตของชาวนาเพื่อช่วยในเรื่องของการลดต้นทุน และการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร

NGOs ที่ทำงานในพื้นที่จะต้องเอาปัญหาของชาวบ้าน พื้นที่เป็นตัวตั้งในการมองเชื่อมโยงให้เห็นทั้งปรากฏการณ์ในอดีต ปัจจุบัน และแนวโน้มในอนาคตข้างหน้า

งานที่วิจัยที่จะต้องไปช่วยหนุนเสริมในเรื่องของการสร้างคนรุ่นใหม่ หรือ NGOs รุ่นใหม่ได้ และเอาข้อมูลความรู้ที่ได้ไปขับเคลื่อนในการแก้ไขปัญหาได้จริง

แลกเปลี่ยนในเรื่องของการปรับ หรือการจัด Node ของ สกว.การเชื่อมโยงเครือข่ายนักวิจัยชาวบ้าน

ให้พื้นที่ที่สนใจที่จะขับเคลื่อนเรื่องงานวิจัย พุดคุยร่วมกันเพื่อค้นหาโจทย์ พื้นที่ที่จะทำการวิจัย ประและการ Set รูปแบบการวิจัยที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการทำงานร่วมกัน

พื้นที่นำเสนอโครงการ

๘ โครงการทุนมั่งอีสาน

- พื้นที่เป้าหมาย : มี 5 พื้นที่คือ (1) ชุมชนบ้านท่ากระฐาน ตำบลบ้านหม้อ อำเภอสรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย ซึ่งเป็นพื้นที่ ๆ มีการทำเรื่องเกษตรพันธะสัญญาเป็นหลัก เช่น ปลูกข้าวโพด ปลูกพริก ปลูกมะเขือเทศ เป็นต้น (2) บ้านโนนสมบูรณ์ อ.ประจักษ์ศิลปาคม จังหวัดอุดรธานี เป็นชุมชนในเขตพื้นที่หนองหาน เป็นพื้นที่ ๆ ปลูกข้าวเป็นหลัก (3) พื้นที่บ้านวังบงใหญ่ ตำบลวนรนิวาส จ.สกลนคร เป็นชุมชนในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยโทง ชาวบ้านปลูกมันสำปะหลังเป็นอาชีพหลัก และช่วงหลังหันมาปลูกยางพาราเพิ่มมากขึ้น (4) บ้านห้วยเสือเต้น อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น เป็นชุมชนที่ทำการผลิตข้าวนาปี และนาปีเป็นหลัก และมีการประโยชน์ร่วมกันในลำห้วยสาธารณะ และ (5) บ้านปากปลาข้าว อำเภโพนธิชัย จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นชุมชนที่ทำการผลิตข้าวนาปี และนาปีเป็นหลัก และต้องพึ่งพิงน้ำจากลำน้ำชีในการทำนา และหาอยู่หากิน
- สถานการณ์ปัญหา : ความคล้ายคลึงกันของแต่ละพื้นที่ คือ (1) ปัญหาการทุจริตส่วนเกินในระบบการผลิต (2) ความเสี่ยงจากการลงทุนในระบบการผลิต (3) ที่ดินหลุดมือ ชาวบ้านกลายเป็นแรงงานในแปลงเกษตรของตัวเอง (4) ทรัพยากรชุมชนถูกเปลี่ยนให้เป็นสินค้า และ (5) ทรัพยากรชุมชนถูกดึงออกจากชุมชน ถูกแย่งชิงการใช้ประโยชน์จากคนภายนอก
- ประเด็นการค้นหาคูความรู้น่าสนใจ : การสร้างเศรษฐกิจเชิงสถาบันของชุมชนที่มันจะไปช่วยค้ำจึงกับเศรษฐกิจกระแสหลักได้

ข้อคิดเห็น/ข้อเสนอแนะต่อการพัฒนาประเด็นการวิจัย :

1. จะต้องทำความเข้าใจเรื่องระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นที่เป็นจริง และระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นแบบนั้นมันจะช่วยลดความเหลื่อมล้ำได้อย่างไร

2. ระยะเวลาในการทำงานอาจจะแบ่งเป็น 2 ระยะ คือ ระยะที่ 1 คือ การหาความรู้พื้นฐานก่อน ว่าของเดิมมีอะไร และช่วยลดความเหลื่อมล้ำได้มากน้อยแค่ไหน ที่ไม่ทะเลาะถ่วงเพราะอะไร ระยะที่ 2 คือ การสร้างระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ว่าควรจะเป็นแบบไหน และจะช่วยลดความเหลื่อมล้ำได้มากขึ้นกว่าเดิมอย่างไร

๘ พื้นที่จังหวัดสุรินทร์: มีพื้นที่งานวิจัย 4 พื้นที่คือ

1. พื้นที่ชุมชนรอบโรงไฟฟ้าชีวมวล ต.โคกสะอาด อำเภอปราสาท จังหวัดสุรินทร์

- สถานการณ์ปัญหา : (1) น้ำใต้ดินมีกลิ่น และมีเหลือ เวลาอาบจะรู้สึกเหมียว เวลานำน้ำมาดื่ม จะตกตะกอนคล้าย ๆ หินปูนคราบน้ำมัน และมีกลิ่น (2) ปริมาณน้ำใต้ดินลดลง (3) โรงงานปล่อยน้ำเสียไหลลงลำห้วยสาธารณะ
- ประเด็นคำถามในการวิจัย: การพัฒนาคุณภาพน้ำบาดิน และน้ำใต้ดินของชุมชน
- กลุ่มเป้าหมาย : พื้นที่ ๆ ได้รับผลกระทบจากโรงไฟฟ้าชีวมวล 5 หมู่บ้าน

2. พื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา ตำบลด่าน อำเภอกาบเชิง จังหวัดสุรินทร์

- สถานการณ์ปัญหา : ผลกระทบจากการค้าชายแดน
- ประเด็นคำถามในการวิจัย:รูปแบบเศรษฐกิจชุมชนชายแดนที่เหมาะสมควรเป็นอย่างไร ?
- กลุ่มเป้าหมาย :มีกลุ่มเป้าหมายในการทำงาน 3 กลุ่ม คือ (1) กลุ่มตลาดนัดสีเขียว (2) กลุ่ม OTOP และ (3) กลุ่มค้าขายที่ตลาดช่องจอม
- แนวทางการดำเนินงาน : (1) ศึกษาข้อมูลด้านศักยภาพในพื้นที่ (2) จัดเวทีวิเคราะห์ข้อมูล และวางแผนร่วมกัน (3) ดำเนินการ และ (4) สรุปผล

3. พื้นที่ตำบลชุมแสง อำเภอจอมพระ จังหวัดสุรินทร์

- สถานการณ์ปัญหา :ชุมชนพึ่งพิงปัจจัยในการดำรงชีวิตจากภายนอกมากเกินไปจนเกิดความอ่อนแอในการพึ่งพาตนเอง เช่น การพึ่งพิงภายนอกในเรื่องของอาหาร เป็นต้น
- ประเด็นคำถามในการวิจัย :แนวทางการจัดการผลผลิตเพื่อยกระดับเศรษฐกิจฐานรากควรเป็นอย่างไร
- เป้าหมาย :เพื่อลดการนำเข้า หรือพึ่งพาสินค้าจากภายนอก และชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้
- แนวทางการดำเนินงาน : (1) ทำการศึกษาข้อมูลเศรษฐกิจชุมชนอย่างรอบด้าน (2) การดำเนินการวางแผนการผลิต และการตลาด

4. กลุ่มสตรีออมทรัพย์บ้านเปரியง และบ้านแสกแอ ตำบลตาอ้อ อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

- สถานการณ์ปัญหา : (1) สมาชิกจ่ายดอกเบี้ย และยืมเงินกู้ภายในไม่ตรงตามเวลา (2) สมาชิกบางคนมีหนี้สินเยอะ (3) สมาชิกนำเงินกู้ไปใช้ไม่ตรงตามวัตถุประสงค์
- ประเด็นคำถามในการวิจัยที่น่าสนใจ: (1) วิธีการบริหารจัดการหนี้ (2) แนวทางที่จะทำให้สมาชิกนำเงินกู้ไปใช้จ่ายตามวัตถุประสงค์ (3) การสร้างแรงจูงใจในการชำระคืนเงินต้น และดอกเบี้ยเงินกู้ (4) การสร้างจิตสำนึกให้กับสมาชิกในการชำระหนี้ (5) รูปแบบการจัดสวัสดิการ และการส่งเสริมอาชีพในชุมชน

- ประเด็นคำถามในการวิจัย : กลุ่มสตรีอ้อมทรัพย์จะหนุนเสริมเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กันและกันได้อย่างไร
- กลุ่มเป้าหมาย : สมาชิกกลุ่มสตรีอ้อมทรัพย์บ้านเวียง และบ้านแสกแอ ตำบลตาอ้อ อําเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

ข้อคิดเห็น /ข้อเสนอแนะต่อการพัฒนาประเด็นการวิจัย :

1. พื้นที่ชุมชนรอบโรงไฟฟ้าชีวมวล ประเด็นในการทำงานวิจัยจะต้องไม่ไปสร้างความแตกแยกให้เกิดขึ้นในพื้นที่ และในพื้นที่ ๆ มีความเสี่ยงว่าการเข้าไปทำงานของเราจะไปเพิ่มความแตกแยกที่มันอาจจะมียอยู่แล้วให้มันเพิ่มมากขึ้นทาง สกว.จะไม่ค่อยให้การสนับสนุน แต่ถ้าสามารถที่จะทำได้โดยที่ชาวบ้านไม่ทะเลาะและแก้ไขปัญหาก็ไม่มีปัญหา สถานการณ์ที่ผ่านมาคือ ในพื้นที่รอบ ๆ โรงไฟฟ้าได้รับงบจาก สข. ในการศึกษาเพื่อหาทางออกของปัญหา โดยใช้เครื่องมือ CHIAจนทำให้เกิดการฟื้นฟูช่วยเหลือร่วมกัน มีการเจาะน้ำบาดาล และเอาเครื่องกรองน้ำเข้าไปให้ชุมชนแต่ก็ยังไม่สามารถที่จะช่วยแก้ปัญหาได้จริงเพราะเครื่องมือ CHIA มันเป็นแค่ ตัวที่จะได้มาซึ่งข้อมูล (เรื่องสุขภาพ / ชุมชน / สิ่งแวดล้อม /นิเวศวัฒนธรรมชุมชน) เท่านั้นซึ่งมันจะต้องมีกลไกที่จะนำเอาองค์ความรู้ไปเดินต่อ หรือไปผลักดันต่อ เพราะฉะนั้นประเด็นที่เราจะต้องทำการศึกษาต่อได้ก็คือ

- ชุมชนกับ โรงงานจะอยู่ร่วมกันได้อย่างไร (แบบเกื้อกูลกันจริง ๆ) เพราะสถานการณ์การปะทะกับการพัฒนามันมีแนวโน้มที่จะเกิดมากขึ้นในทุกพื้นที่
- ประเด็นเรื่องน้ำใต้ดิน อาจจะเล่นในเรื่องสิ่งแวดล้อม จะสร้างพลังท้องถิ่นในการต่อรองได้อย่างไร ?
- วิธีการทำงานในพื้นที่ ๆ มีสถานการณ์ความขัดแย้งของคนในพื้นที่จะมีวิธีการเดินยังไงให้มันเนียน และมันสามารถที่จะสร้างพลังชุมชนได้ด้วย

2. ในพื้นที่ชายแดนฯ มองว่าประเด็นที่น่าสนใจคือ ชุมชนท้องถิ่นกับการค้าชายแดนจะเดินยังไง ? จะ Set ระบบการค้าชายแดนที่มันเจ๋ง ๆ มันจะเป็นยังไง ? จะสร้างเศรษฐกิจชายแดนให้มันมีพลังจะอย่างไร ? คือใช้เรื่อง เศรษฐกิจชายแดนเป็นตัวเดินโดยมีจุดมุ่งหมายคือ

- การสร้างความสัมพันธ์ของคนชายแดนทั้ง 2 ประเทศ การค้าชายแดนที่คนทั้ง 2 ฝ่ายได้ประโยชน์ร่วมกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน
- สร้างความสัมพันธ์ของคนทั้ง 2 ฝ่ายในพื้นที่ข้างล่าง

3.กลุ่มสตรีออมทรัพย์ฯ เป็นการจัดการระบบเศรษฐกิจที่เป็นเรื่องของการจัดการ ๆ เงิน ซึ่งถ้าหากเราจะเล่นเรื่องของกลุ่มสตรีออมทรัพย์เท่านั้นไม่น่าสนใจ เพราะฉะนั้นก็อยากจะให้รายละเอียดจากการทำวิจัยเพื่อแก้ปัญหาของกลุ่มสตรีออมทรัพย์เพียงอย่างเดียว แต่ควรจะทำในเรื่องของ

- การสร้างสถาบันการเงินที่มันมีความโปร่งใสได้อย่างไร ?
- จะจัดรูปแบบการเงินชุมชนอย่างไร ? ให้ชาวบ้านหลุดพ้นจากการเป็นหนี้
- กลุ่มออมทรัพย์ฯ ทำแล้วสมาชิกเป็นหนี้เยอะ และไม่สามารถที่จะนำมาชำระได้ ก็อาจจะทำในเรื่องของการพักชำระหนี้ซึ่งมันจะใช้วิธีการพักชำระหนี้รูปแบบไหน ? ที่มันจะทำให้กลุ่มยังคงดำรงอยู่ได้ซึ่งถ้าเราทำได้มันก็จะเป็นการตอบ โจทย์ให้กับประเทศในเรื่องของรูปแบบในการพักชำระหนี้

4.ในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์จะต้องหาเรื่องอะไรที่มันเป็น highlight ของพื้นที่เพื่อที่จะเอามาทำเป็นชุดความรู้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งก็อยากจะชี้ว่า ในพื้นที่สุรินทร์น่าจะทำในเรื่องของพลังงาน (ทางเลือก) ที่เราได้เคยขับเคลื่อนมาแล้ว และถือว่าเป็นเรื่องเด่นของพื้นที่ ซึ่งจะอย่างไรให้เรื่องของพลังงานมันทะลุทะลวงไปได้ หรือถ้าอยากจะเดินเพื่อหาความรู้ในการจัดการสุรินทร์ก็ต้องไม่คิดใจเรื่องเศรษฐกิจ

ในส่วนพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ เสนอให้มีการเดินต่อเพื่อสร้าง Node ซึ่งอาจจะเริ่มต้นเดินแค่ 1-2 โครงการก่อน และการเป็น Node ก็จะมีตัวชี้วัดที่เป็นคุณภาพงาน และประสิทธิภาพในการทำงาน ซึ่งก็จะอยู่ 5 เรื่องคือ (1) นักวิจัยที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นมีความรู้จริง (2) เกิดองค์ความรู้ในการจัดการ (3) เกิดการเปลี่ยนแปลงจริงในพื้นที่ (4) ประสิทธิภาพในเรื่องของเวลาในการจัดการ และ (5) ประสิทธิภาพในการจัดการ คือ ระบบการจัดการที่สร้างความโปร่งใส ซึ่งเป็นหัวใจของ สกว.

๘.สมาคมไทยบ้าน

- พื้นที่การวิจัย : บ้านปลาบู่ หมู่ที่ 14 ตำบลหนองแสง อำเภอนาโพธิ์ จังหวัดมหาสารคาม
- สถานการณ์ปัญหา : (1) สถานการณ์ปัญหาเรื่องหนี้สินของคนในชุมชน (2) ระบบเศรษฐกิจที่มีอยู่เดิมสร้างรายได้ไม่เพียงพอต่อความต้องการใช้จ่ายของครัวเรือน (3) การอพยพของกลุ่มคนวัยแรงงานไปทำงานต่างถิ่นเพื่อให้มีรายได้เพียงพอกับรายจ่ายของครอบครัว
- ประเด็นที่น่าสนใจ : จะมีกระบวนการในการพัฒนาเศรษฐกิจครอบครัวให้พออยู่พอกินได้อย่างไร รวมถึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงการจัดการเศรษฐกิจของครอบครัวได้อย่างยั่งยืน

- กลุ่มเป้าหมาย : สมาชิกกลุ่มอาชีพในพื้นที่จำนวน 40 คน และครอบครัวที่ต้องการพัฒนาเศรษฐกิจของตนเองจำนวน 20 ครอบครัว
- วัตถุประสงค์ : (1) เพื่อศึกษากระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจครอบครัว และชุมชนผู้เศรษฐกิจเพื่อสังคม (2) เพื่อกำหนดแนวทางการขยายผลสู่หมู่บ้านเป้าหมายด้วยกระบวนการพัฒนาหลักสูตร “ การพัฒนาเศรษฐกิจครอบครัว และชุมชนด้วยธุรกิจเพื่อสังคม ” ของศูนย์ฝึกอาชีพกสิกรรมไทบ้าน

คุณธีรดา นามไผ่ : ในพื้นที่จะเน้น Movement ในเรื่องของการทำเรื่องเศรษฐกิจ ซึ่งในส่วนของสมาคมไทบ้านฯ เองก็จะเน้นการทำงานอยู่ 3 เรื่องที่ทำ คือ (1) มีทำเรื่องการศึกษา /การจัดการศึกษาการเรียนรู้บนฐานชุมชน (2) เรื่องสิ่งแวดล้อม เช่น การทำเศรษฐกิจสีเขียว / ตลาดเขียว เป็นต้น และ (3) เรื่องเศรษฐกิจที่จะต้องนำไปสู่การทำธุรกิจเพื่อสังคม หรือ CSE โดยมีเป้าหมายคือ ทำอย่างไรชาวบ้านจะจัดการเรื่องของตนเองได้แบบองค์รวม โดยมีรูปแบบ Model คือ เรื่องของชุมชนจัดการตนเอง ชุมชนเศรษฐกิจสีเขียว การจัดการระบบการศึกษาบนฐานของชุมชน

ข้อคิดเห็น /ข้อเสนอแนะต่อการพัฒนาประเด็นการวิจัย :

- 1.เลือกหมู่บ้านเดียว แต่ทำให้เป็นองค์รวมให้ได้ เป็นชุมชนจัดการตนเองในทุก ๆ เรื่อง ซึ่งงานวิจัยท้องถิ่นจริง ๆ แล้วต้องการที่จะสร้างต้นแบบสำหรับเป็น Guidelines ให้เห็นการขับเคลื่อนงานให้กับพื้นที่อื่น ๆ สามารถที่จะนำเอาไปประยุกต์ใช้ได้
- 2.ประเด็นในการทำวิจัยจะต้องเป็นสิ่งที่เราเองยังไม่รู้เราจึงต้องค้นหาคำตอบให้ได้ หรือเป็นสิ่งที่เราพอจะมีคำตอบอยู่แล้ว แต่ยังไม่มั่นใจเราก็ทำการวิจัยซ้ำเพื่อให้เกิดความแน่ใจก็ได้
- 3.จะต้อง Focus หรือจะต้องสร้างหัวใจของเรื่องที่เราจะเดินไปให้ได้ว่าพระเอกของมันเป็นคืออะไร ควรจะใช้ปัญหาของชาวบ้านมาเป็นพระเอกในการเดินเรื่อง และจะต้องใช้ตัวแบบที่ชัด ๆ และแก้ปัญหาได้จริง ๆ
- 4.พื้นที่ของบ้านปลาบู่ ให้พัฒนารวมชุดในเรื่องเศรษฐกิจท้องถิ่น / เศรษฐกิจฐานรากเพื่อลดความเหลื่อมล้ำของ กป.อพช.ภาคอีสาน

ประเด็นการแลกเปลี่ยนต่อการทำงานวิจัยของ กป.อพช.ภาคอีสาน

สุวิทย์ กุหลาบวงษ์ : อยากจะให้มีการขับเคลื่อนการทำงานวิจัยในพื้นที่เล็ก ๆ แต่เรื่องเนื้อหาจะเป็นประเด็นอะไรนั้นก็ขึ้นอยู่กับความต้องการของพื้นที่ และสิ่งที่พวกเราจะต้องทำให้มันตกผลึกร่วมกันก็คือ การทำชุดคิด ทิศทาง และแกนที่มันจะขับเคลื่อนร่วมกันให้มันมีความชัดเจน จะต้องมีการแปลงวิธีคิดที่เรามีเยอะแยะมาเป็นการปฏิบัติให้ได้ สร้างเล็กแต่ให้มันครอบคลุมกับสิ่งที่เราทำ สร้างให้มันเกิด Model เล็กที่มีรูปธรรมทางการปฏิบัติการได้จริง แล้วค่อย ๆ ขยับให้กว้างออกไป ซึ่งต้นทุนในการทำงานวิจัยที่ผ่านมาของพวกเราเองก็มีค่อนข้างเยอะ แต่เราก็มีปัญหาในเรื่องของการบริหารจัดการโครงการ (Management) และการเขียนรายงาน (Reporting)

อาจารย์บัญชา แก้วส่อง : พวกเราอาจจะใช้สถานการณ์ที่มันเป็นสถานการณ์ใหญ่ ๆ ที่มันกำลังรุมเร้ากำลังคุกคามอยู่ในปัจจุบันเป็นประเด็นในการขับเคลื่อนร่วมกันก็ได้ ยกตัวอย่างเช่น สถานการณ์เรื่องเขตเศรษฐกิจพิเศษ แต่จะต้องเป็นเรื่องที่มันมีนัยกับชุมชน / ชาวบ้านแล้วทำให้มันชัด เพราะโจทย์หลักในการทำงานของเราก็คือ การสร้างข้างล่างให้เกิดพลัง ให้เกิดกลไกชุมชนในการตรวจสอบ และสร้างความโปร่งใสในการทำงานให้กับภาครัฐ ประเด็นการทำงานฯ จะต้องไม่ใช่แค่พื้นที่ได้ประโยชน์เท่านั้น แต่ชุดความรู้ที่ได้จากการทำในพื้นที่จะต้องมีประโยชน์กับสังคมอีสานด้วย เพียงแต่ให้เราใช้ Cass พื้นที่เป็นตัวเดิน ซึ่งก็คือการยกระดับการทำงานไม่ใช่แค่แก้ปัญหาเฉพาะพื้นที่เดียว แต่สามารถที่จะช่วยแก้ไขปัญหให้กับสังคมอีสานได้ด้วย สรุปสิ่งที่เราอยากจะรู้ในตอนนี้ก็คือ กป.อพช.อีสานจะเดินยังไง ? อยากจะทำอะไรเป็นตัว Focus

คุณสุวิทย์ กุหลาบวงษ์ : โจทย์ที่ได้มีการพูดคุยกันในช่วงแรก ๆ ก็คือถ้าจะเอามิติเรื่องเศรษฐกิจ ก็จะต้องพูดถึงเรื่องเศรษฐกิจในมิติของนิเวศท้องถิ่น ซึ่งที่ผ่านมาพวกเราเองก็ได้ไปก่อรูปเศรษฐกิจเล็ก ๆ ที่เป็นฐานเศรษฐกิจชุมชนในพื้นที่เอาไว้มากมาย ทำอย่างไรเราจะพัฒนาและยกระดับสิ่งเล็ก ๆ ที่เราทำไว้ให้มันสามารถที่จะเป็นทางเลือก / ทาออกในการแก้ไขปัญหาเรื่องเศรษฐกิจให้กับชุมชนท้องถิ่นได้

ปิยศักดิ์ สุกันธพงษ์ : ที่ผ่านมา กป.อพช.อีสานได้ชูประเด็นเรื่องนิเวศเป็นประเด็นชูธง ซึ่งถือว่าเป็นประเด็นงานหลัก หรือแนวคิดหลักของ กป.อพช.อีสานที่จะต้องพูดถึงเรื่องนิเวศ แต่ว่าพื้นที่ก็ให้พัฒนาโจทย์ตามสถานการณ์ หรือความต้องการในการแก้ไขปัญหาของพื้นที่จริง ๆ

คุณธีรดา นามไผ่ : มีความรู้สึกว่าการเรื่องของนิเวศเป็นแค่ทฤษฎีบางอย่างที่คนนอกเอาเข้าไป แต่จริง ๆ แล้วควรจะเป็นเรื่องข้างในของเขาไหม ที่สถานการณ์ ณ ตอนนี้คือเขาไม่ไหวแล้ว เดินไปทางไหนก็ตันหมด แล้วถ้าจะสร้างทางเลือกใหม่ จำเป็นหรือไม่ที่จะต้องพูดถึงเรื่องนิเวศ หรือว่าจะต้องพูดอะไร พูดเรื่องข้างในที่มันเป็นการสร้าง的希望 ซึ่งถ้าเราเอาเรื่องนิเวศของจริงก็คือใช่ แต่ถ้าเราเอาเรื่องนิเวศมาเป็นคำถามหลักใน

งานวิจัย ก็มองว่ามันเป็นเรื่องที่คนภายนอกมองเข้าไป แท้จริง ๆ แล้วข้างใน ขอแค่ให้เขาารู้สึกว่าเขามีความหวัง ในการที่จะทำนาได้ต่อไป แล้วมองว่าการทำวิจัยจะต้องเป็นเรื่องของการค้นหาสิ่งใหม่เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เพราะสิ่งที่เห็นก็คือที่ผ่านมายังคงย่ำอยู่กับที่เดิม

คุณสุวิทย์ กุหลาบวงษ์ : การยืนยันในสิ่งเดิมมันก็ยังเป็นความจำเป็นที่เราจะต้องทำเพื่อสร้างความเชื่อมั่นให้กับตัวเรา และตัวชาวบ้านด้วย เพราะการค้นหาสิ่งใหม่เราก็ก็นำมาโดยตลอด แต่เราก็ไม่เคยยืนยันสิ่งใหม่ให้มันเป็นรูปธรรมจริง

อ.บัญชา แก้วส่อง : ในการทำวิจัยเราจะต้องค้นหาความรู้ที่จะต้องเดิน และถ้าหากเราอยากจะให้ต่อเนื่องกันเราก็จะต้องดูด้วยว่า อันเก่าที่ทำมานั้นไม่ทะลุทะลวงเพราะอะไร ถ้ามันเป็นเพราะความรู้ที่มีอยู่ยังไม่เคลียร์ ก็มีความจำเป็นที่เราจะต้องทำการศึกษาลึกซึ้งเพื่อให้ความรู้ที่กระจาง แล้วเดินไปได้ แต่ถ้าทำซ้ำแล้ว มันก็ยังขยับไปไม่ได้ ก็แสดงว่าความรู้ที่มันไม่ใช่ทางออก ก็จะต้องหาวิธีการใหม่ที่จะเดินต่อ และที่สำคัญงานวิจัย ที่ทำจะต้องสร้างคนไปด้วย

อ.สันติภาพ : จากการศึกษาเรื่องความไม่เป็นธรรมในภาคอีสานที่พวกเราช่วยกันทำในช่วงที่ผ่านมา ก็ได้มีข้อสรุปร่วมกันว่า ถ้าสังคมอีสานจะมีความเป็นธรรม และยั่งยืนมันจะต้องทำอะไรบ้าง ซึ่งเราก็สรุปออกมาได้ 10 อย่าง (ธรรมนูญอีสาน) คือ (1)คิดในเรื่องของการพึ่งตนเอง (2)เรื่องสิทธิชุมชน (3)การเมืองภาคประชาชน (4) การจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อม (5)เกษตรนิเวศอีสาน ซึ่งเรามองว่าทุกวันนี้มันเป็นเกษตรนำเข้าองค์ความรู้ ซึ่งมันไม่มีความสอดคล้องกับระบบนิเวศ (6) การศึกษาทางเลือก ระบบการศึกษาที่คำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ระบบการศึกษาที่ทำให้คนคิดได้ (7) เรื่องสุขภาพองค์รวม (8)เรื่องฮีด-คอง (9)เรื่องสวัสดิการชุมชน (10)วิสาหกิจชุมชน/อุตสาหกรรมชุมชน / อุตสาหกรรมสีเขียว

ข้อเสนอ หรือธรรมนูญอีสานทั้ง 10 ข้อนี้ แต่ละพื้นที่จะต้องนำไปปฏิบัติการให้มันเป็นรูปธรรม เพื่อสร้างความเข้มแข็ง และความเป็นธรรมให้กับชุมชน โดยใช้ประเด็นหลักในการทำงานคือเรื่องของนิเวศ ซึ่งเมื่อเราพูดถึงนิเวศอีสานแล้วเราอย่าไปคิดว่ามันจะนิ่ง เพราะว่ามันเองก็จะมีพลวัตร หรือการเปลี่ยนแปลง และที่ผ่านมามักจะใช้คำว่านิเวศ และภูมิศาสตร์ร่วมกัน

ซึ่งเรื่องของภูมิศาสตร์ เป็นลักษณะของพื้นที่ ๆ มีการเปลี่ยนแปลงไปแบบช้า ๆ (ท่ง โลก ภู ลุ่มน้ำ ทะเล เป็นต้น) แต่นิเวศ จะเปลี่ยนแปลงเร็ว ซึ่งตัวแรงในการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ ก็คือ การกระทำของมนุษย์ นโยบายการพัฒนาของภาครัฐ หรือการเปลี่ยนแปลงทางด้านภูมิอากาศก็ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ เป็นต้น เพราะฉะนั้นเราจะเอานิเวศเดิมไปจับไม่ได้ เพราะว่าระบบนิเวศมีการ

เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โจทย์ของเราก็คือ ชุมชนจะอยู่อย่างไรกับสถานการณ์ที่ระบบนิเวศมีการเปลี่ยนแปลงไป การพัฒนาระบบเศรษฐกิจฐานรากจะทำอย่างไรให้อยู่รอดได้ในสถานการณ์ที่ระบบนิเวศมีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ หรือพวกเราอาจจะเอาของเก่ามาต่อยอดก็ได้ ไม่ว่าจะเป็น ฐานทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ซึ่งพวกนี้ก็คือเรื่อง เศรษฐกิจฐานรากทั้งหมด แต่ทุกวันนี้เศรษฐกิจฐานรากมันกำลังถูกคุกคาม ถูกแย่งชิงการใช้ประโยชน์จากภาครัฐ และทุน

คุณธีรดา นามไผ่ : เห็นด้วยว่าถ้าพวกเราจะพลิกฟื้นอะไรบางอย่าง เราจะต้องเอา “ ธรรมนูญอีสาน 10 ข้อ ” ไปลองทำดูและจะต้องทำให้มันต่อเนื่อง เราทำอย่างนี้ และเราค้นพบอย่างนี้ แล้วสิ่งที่เราค้นพบจะไปรอดไปได้ (ในพื้นที่บ้านปลาบู่ได้ทดลองทำแล้ว)

อาจารย์บัญชา แก้วส่อง : เศรษฐกิจที่เราเดินมาทั้งหมดมองว่ามันเป็นเศรษฐกิจแบบหน่อมแน้ม ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของ การทำตลาดเขียว หรืออะไรต่าง ๆ คือไม่สามารถที่จะขยับให้มันไปต่อได้มากกว่าที่เป็นอยู่ได้ ยังไง ซึ่งในประเด็นเรื่องของเศรษฐกิจฐานรากที่น่าสนใจ หรือน่าจะทำต่อก็คือในเรื่องของ การสร้างระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นที่มันจะสามารถช่วยลดความเหลื่อมล้ำได้

เพราะฉะนั้นอยากจะให้ Focus ไปที่เรื่อง เศรษฐกิจท้องถิ่น และจะต้องทำให้เห็นเป็นระบบ ไม่ใช่เห็นเป็นกิจกรรมเช่น ระบบการหา ระบบการแลกเปลี่ยน ระบบการผลิต หรือระบบการต่อรอง ซึ่งการสร้างระบบการต่อรองถือเป็นเรื่องที่สำคัญ เพราะบางประเด็นจะต้องมีอำนาจในการต่อรองด้วย และเรื่องของฐานเศรษฐกิจชุมชนในเกือบทุกพื้นที่มันก็จะอิงอยู่กับฐานทรัพยากรด้วย (ดิน น้ำ ป่า แร่ เป็นต้น) ซึ่งจะต้องมีการเชื่อมโยงให้มันเป็นเครือข่าย หรือสถาบันทางด้านเศรษฐกิจที่จะช่วยในเรื่องของการลดความเหลื่อมล้ำให้ได้ และในบางกลุ่มบางพื้นที่อาจจะต้องมีการสร้างกระบวนการใหม่ด้วย

ซึ่งเป้าหมายหลักของการทำเรื่องเศรษฐกิจท้องถิ่นคือ เรื่องการลดความเหลื่อมล้ำ และการสร้างความเป็นธรรมจากเศรษฐกิจฐานราก และข้อที่ควรระวังในเรื่องของเศรษฐกิจคือ อย่างมองเศรษฐกิจที่เป็นแบบเศรษฐศาสตร์ทางการเมืองอย่างเดียว แต่อยากจะให้มองเศรษฐศาสตร์ในหลาย ๆ มุม เช่น เศรษฐศาสตร์ชาวบ้าน เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น และถ้าชาวบ้านอธิบายเศรษฐกิจในมุมมองของตัวเองได้มันก็จะเกิดพลังความรู้ที่จะนำไปใช้ในการต่อรองได้ ซึ่งมองว่างานชุดนี้ถ้าทำเรื่องความเหลื่อมล้ำให้มันชัดก็จะสามารถเดินเข้าไปฝังในระบบ SRI ได้ และทำแล้วจะต้องได้อะไรที่มันเป็นชิ้นเป็นอันที่จะนำไปอธิบายได้ว่าเศรษฐกิจฐานรากมันช่วยลดความเหลื่อมล้ำได้อย่างไร และจะช่วยสร้างให้ข้างล่างเกิดความเข้มแข็งได้อย่างไร เพราะการแก้ปัญหาอะไรก็ตามจะต้องสร้างข้างล่างให้เข้มแข็งมันถึงจะแก้ปัญหาได้

เพราะฉะนั้นสิ่งที่พวกเราจะต้องช่วยกันค้นหาให้เจอก็คือ เศรษฐกิจฐานล่างที่มีคุณค่ากับชุมชนท้องถิ่น หรือกับประเทศมีหน้าตาอย่างไร และจะอยู่รอดอย่างไร ซึ่งสิ่งที่เป็ กังวลก็คือ เรื่องของการพัฒนาโจทย์ใน พื้นที่สิ่งที่เราคิดกับสิ่งที่ชาวบ้านคิดจะเชื่อมต่อกันได้มากน้อยแค่ไหน และงานชุดใหญ่จะต้องวิเคราะห์ให้มัน เห็นไม่ใช่ว่าจัดการทรัพยากรแล้วมันจะเหมือนกันทุกแห่ง เพราะฉะนั้นการมองภาพรวมจึงเป็นสิ่งที่สำคัญ มาก แต่ความเป็นจริง หรือความต้องการของชุมชนก็สำคัญว่า แต่ NGOs จะต้องไปหนุนชาวบ้าน เรียนรู้ ร่วมกับชาวบ้าน เพราะเราเองก็ยังไม่เชื่อว่า ชาวบ้านจะสามารถเดินไปได้เองแบบทะลุทะลวงได้

ตัวอย่างประเด็นเรื่องของการทำตลาดเขียว ปัจจุบันเรามองเห็นแค่ตลาด มีคนมาซื้อมาขาย แต่ยังมองไม่ เห็นในเชิงของระบบเศรษฐกิจทั้งระบบ ซึ่งประเด็นในการวิจัย อาจจะทำการสร้างเศรษฐกิจท้องถิ่นจาก ตลาดสีเขียว และเชื่อมโยงกับตัวอื่น ๆ ให้ได้ เพื่อจะช่วยตอบโจทย์ในเรื่องของการลดความเหลื่อมล้ำ ซึ่งถ้าหาก เป็นงานที่จะเสนอเข้าไปใช้งบในระบบ SRI มันก็จะมีการทำวิจัยอยู่ 3 ระดับ คือ ระดับหมู่บ้าน ระดับจังหวัด และระดับนโยบาย มองเรื่องเศรษฐกิจท้องถิ่น หรือ เศรษฐกิจฐานรากให้เป็นระบบ เพื่อให้มันตอบโจทย์การลด ความเหลื่อมล้ำ

แลกเปลี่ยน : ถ้าจะพูดในเรื่องของฐานเศรษฐกิจจริง ๆ แล้วทุกวันนี้ชาวบ้านยังหาทางออกไม่เจอ ยกตัวอย่างเช่น เราต่อต้านโรงงานน้ำตาล แต่ชาวบ้านเราเองก็ยังคงต้องปลูกอ้อยกันอยู่ เราพากันต่อต้านโรงงาน แต่ ชาวบ้านเองก็ยังคงปลูกมันกันอยู่

อาจารย์บัญชา แก้วส่อง : ประเด็นนี้น่าสนใจเราต่อต้านแต่เราก็ยังคงต้องพึ่งพิงมันอยู่ แล้วถ้าเราไม่เอา โรงงานมันฯ ไม่เอาโรงงานน้ำตาลแล้วเราจะสร้างระบบเศรษฐกิจจากมันจากอ้อยแบบไหนที่ไม่ต้องพึ่งโรงงาน ซึ่งเรื่องแบบนี้เราจะต้องทำวิจัยเพื่อค้นหาคำตอบให้ได้ พอเห็นความรู้แล้วมันจะเดินยังไง เดินแล้วไปต่อได้ ไหม ถ้าเดินต่อไม่ได้ติดอะไร แล้วจะพัฒนาและยกระดับยังไง

เพิ่มเติมข้อมูลรูปแบบSRI : SRI เป็นรูปแบบการสนับสนุนงานวิจัยรูปแบบหนึ่งของ สกว. มีข้อดีคือ เรา สามารถที่จะออกแบบการวิจัยเองได้ แต่งานวิจัยแบบฝ่ายมันจะถือรูปแบบการทำงานอยู่ที่ว่าต้องให้ชาวบ้าน หรือพื้นที่ทำเท่านั้น แต่รูปแบบ SRI จะใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสานจากหลาย ๆ ภาคส่วนไม่ใช่แค่ชาวบ้านทำ วิจัยฝ่ายเดียว และเป้าหมายหลักของการสนับสนุนงานวิจัยในรูปแบบ SRI คือ การตอบโจทย์ในเรื่องของ มาตรฐาน กลไก หรือนโยบาย ซึ่งจะเป็นเรื่องของ Hard Power แต่ตัว softPower ก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจ และต้อง ได้แน่ ๆ

ซึ่งประเด็นในเบื้องต้นที่ทาง สกว. ได้ให้การสนับสนุนการวิจัยในรูปแบบ SRI ก็จะมีอยู่ 3 ประเด็นหลัก คือ (1) เราพูดถึงคนจนเมืองกับการลดความเหลื่อมล้ำ (2) การลดความเหลื่อมล้ำของกลุ่มผู้สูงอายุ และ (3) กระบวนการยุติธรรมกับการลดความเหลื่อมล้ำ ซึ่งถ้าหากงานชุดนี้จะเสนอเข้ารูปแบบ SRI งานชุดนี้มันจะต้องตอบโจทย์ในเรื่องความเหลื่อมล้ำให้ได้ จะอธิบายความเหลื่อมล้ำในมิติไหน จะต้องเชื่อมโยงให้เห็นความชัดเจน และสามารถที่จะตอบโจทย์เชิงมาตรการ กลไก หรือนโยบายอย่างไร เพราะตัว Key word ที่สำคัญของงานชุดนี้ก็คือ “ การลดความเหลื่อมล้ำ ” และสิ่งที่ต้องได้ในการทำวิจัยในรูปแบบ SRI คือ ข้อเสนอเชิงนโยบาย มาตรการ กลไก ที่จะไปช่วยลดความเหลื่อมล้ำ

เพราะฉะนั้นเราจะต้องอธิบายให้ได้ว่าเรื่องเศรษฐกิจท้องถิ่น / เศรษฐกิจฐานราก หรือเศรษฐกิจชุมชนจะช่วยลดความเหลื่อมล้ำได้อย่างไร ตรงไหนของมันที่จะช่วยลดความเหลื่อมล้ำ จะสร้างระบบเศรษฐกิจที่จะช่วยลดความเหลื่อมล้ำยังไง สร้างเศรษฐกิจท้องถิ่น / เศรษฐกิจฐานรากที่มีความหมายใหม่ ระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ และให้มีรูปธรรมที่ปรากฏด้วย และสามารถสร้างองค์ความรู้จากเศรษฐกิจในความหมายใหม่ให้ได้ เศรษฐกิจฯ จะดำรงอยู่ได้ยังไงในสถานการณ์ที่มันถูกปัญหาต่าง ๆ รุมเร้า ให้นิยามความหมายของเศรษฐกิจฯ ใหม่ที่เอาชุมชนเป็นบรรทัดฐาน เช่น ระบบคิดใหม่ ระบบการปฏิบัติใหม่ เป็นต้น ซึ่งจะมีน้ำหนัก ถ้าเราแปลพวกนี้ออกมาเป็นตัวชี้วัด เพื่อที่จะเห็นประเด็นสำหรับขบวนที่จะตอบโจทย์ของเราด้วย

คุณเคชา เปรมฤดีเลิศ :เรากับพื้นที่จะต้องทำงานเรียนรู้ไปด้วยกัน และพวกเราคนทำงาน (NGOs) ก็จะต้องปรับตัวค่อนข้างมาก จำเป็นไหม ว่าเราจะต้องมีวิถีเศรษฐกิจที่ใกล้เคียงกับชาวบ้าน ซึ่งประเด็นที่อยากจะตั้งข้อสังเกตก็คือ

1.เราจะปรับตัวเอง (วิถีชีวิต) ให้เข้ากับชาวบ้านได้อย่างไร ซึ่งรูปแบบการทำงานแบบเมื่อก่อนก็คือ “ จับปลาต้องลงน้ำ ”

2.ที่ผ่านมามีพวกเราทำกันมาทุกเรื่องแล้ว แต่มันเหมือนกับว่าพวกเราทำกันไม่สุด จะดีไหม ถ้าเราจะเล่นแค่เรื่องเดียว แต่ต้องทำแบบให้สุด และทำแบบกัดไม่ปล่อย

3.เราจะฝืนงานเขียนยังไง เพราะเป็นงานที่ NGOs ไม่ค่อยชอบ และไม่มีความเชี่ยวชาญ เพราะฉะนั้นพวกเราจะต้องมีการปรับเปลี่ยน แล้วก็ต้องพัฒนาศักยภาพอะไรบางอย่าง เพราะงานเขียนก็สำคัญ

อาจารย์บัญชา แก้วส่อง :งานวิจัยจะต้องพาเราไปหาอะไรบางอย่างที่เป็นสิ่งใหม่ ไม่ใช่ทำเพื่อ Confirm ที่มีคำตอบอยู่แล้วหรือจะเป็นการทำงานวิจัยเพื่อสร้างความมั่นใจให้กับคำตอบที่เรามีอยู่แล้วก็ได้ เพราะความรู้

ที่มีอยู่ในตอนนี้ ยังเป็นความรู้ที่ยังไม่เคยเรียนรู้ยังไม่ค่อยจะมั่นใจ เพราะฉะนั้นถ้าจะทำให้เคสให้แน่ใจจะต้องทำการทดลองซ้ำจนให้เกิดความมั่นใจ ซึ่งสิ่งที่เราอยากจะเห็นก็คือ การรู้จักคุณค่าที่มันไม่ใช่แค่คุณค่าเฉพาะกับพื้นที่เท่านั้น แต่มันจะต้องมีคุณค่ากับพื้นที่อื่น ๆ ด้วย

คุณสุวิทย์ กุหลาบวงษ์ : มองว่าเรื่องบางเรื่องเราจำเป็นต้องทำไปเลย เพราะถ้าจะต้องรอการทบทวนเพื่อที่จะค้นหาข้อมูลก่อนมันก็จะไม่ทันสถานการณ์ ยกตัวอย่างเช่น การต่อสู้เรื่อง โรงไฟฟ้าชีวมวล เรื่องเหมือง เรื่องปิโตรเลียม เป็นต้น เพราะเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้เป็นการอนุมัติด้วยอำนาจของรัฐ ไม่ใช่การอนุมัติด้วยองค์ความรู้อะไร บางเรื่องมันเป็นการตัดสินใจด้วยอำนาจไม่ใช่การตัดสินใจด้วยข้อมูล เพราะฉะนั้นประเด็นที่สำคัญตอนนี้คือ งาน organization ที่มีความเข้มแข็ง และงานวิจัยจะต้องสร้างคนรุ่นใหม่ให้ได้

อาจารย์บัญชา แก้วส่อง : สิ่งที่เห็นตอนนี้คือ (1) จะใช้งานตรงไหนไปเสริมการขับเคลื่อนได้ แต่งานวิจัยของ สกว.มันก็มีข้อจำกัดว่า ไม่สามารถที่จะนำมาใช้ในสนับสนุนงาน movement ได้ (2) การทำงานของพวกเราอย่าเกาะติดประเด็นเฉพาะได้ไหม มองให้เชื่อมโยงได้ไหม จะต้องปรับงานรื้องานเย็นให้สามารถเดินไปด้วยกันได้ (3) คนทำงาน หรือ NGOs กำลังมีปัญหาเรื่อง NGOs พันธุ์แท้กำลังจะสูญพันธุ์ตรงนี้เราจะสร้างขึ้นทดแทนได้อย่างไร ระบบเศรษฐกิจท้องถิ่น และการลดความเหลื่อมล้ำ ระยะเวลาในการทำงานอาจจะแบ่งเป็น 2 ระยะ คือ ระยะที่ 1 คือ การหาความรู้พื้นฐานก่อน ว่าของเดิมมีอะไร และจะช่วยลดความเหลื่อมล้ำได้มากน้อยแค่ไหน ระยะที่ 2 คือ การสร้างระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ควรจะเป็นแบบไหน และจะช่วยลดความเหลื่อมล้ำได้มากขึ้นกว่าเดิมแค่ไหน

สรุปประเด็นจากการแลกเปลี่ยน

1. สร้างเล็กแต่ให้ครอบคลุมกับสิ่งที่เราทำ สร้างให้เกิด Model เล็กที่มีรูปธรรมทางการปฏิบัติการได้จริงแล้วค่อย ๆ ขยับให้กว้างออกไป เริ่มทำจากเรื่องเล็ก ๆ แต่ได้คุณค่ามหาศาล ชาวบ้านอาจจะมองเรื่องเฉพาะหน้าของเขา แต่ NGOs จะต้องมองเรื่องเฉพาะหน้าของชาวบ้าน หรือของพื้นที่ให้มีประโยชน์กับทั้งประเทศและกับสังคมอีสานด้วย

2. โจทย์หลักในการทำงานคือ การสร้างข้างล่างให้เกิดพลัง เกิดกลไกชุมชนในการตรวจสอบ และสร้างความโปร่งใสในการทำงานให้กับภาครัฐอย่างมีธรรมาภิบาล

3.ใช้ประเด็นเรื่องนิเวศวัฒนธรรมเป็นตัว Focus การสร้างระบบนิเวศวัฒนธรรมให้เข้มแข็ง และมีพลังในการต่อรอง และใช้ประเด็นเรื่องเศรษฐกิจฐานราก หรือ เศรษฐกิจชุมชน ในการขับเคลื่อนงานควบคู่ไปกับการสร้างคนรุ่นใหม่

4.นิเวศมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ชุมชนจะอยู่อย่างไร การพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากจะอย่างไรให้อยู่รอดได้ในระบบนิเวศที่มันไม่นิ่ง เศรษฐกิจฐานรากของชุมชน จะต้องมองให้เชื่อมโยงกับฐานทรัพยากรเดิม (ดิน น้ำ ป่า แร่) ด้วย

5.ประเด็นเรื่องเศรษฐกิจอยากจะทำให้ Focus ไปที่เรื่อง เศรษฐกิจท้องถิ่น/เศรษฐกิจฐานราก และจะต้องทำให้เห็นเป็นระบบ ไม่ใช่เห็นเป็นกิจกรรม มีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย หรือสถาบันทางด้านเศรษฐกิจเพื่อสร้างอำนาจทางการเมืองการต่อรองได้

6.เป้าหมายหลักของการทำเรื่องเศรษฐกิจท้องถิ่นคือ เรื่องการลดความเหลื่อมล้ำ และการสร้างความเป็นธรรมจากเศรษฐกิจฐานราก มองเรื่องเศรษฐกิจท้องถิ่น / เศรษฐกิจฐานรากให้เป็นระบบ เพื่อให้ตอบโจทย์การลดความเหลื่อมล้ำ

7.คนทำงาน หรือ NGOs จะต้องปรับวิถีเศรษฐกิจให้มีความใกล้เคียงกับชาวบ้านเพื่อร่วมเรียนรู้ไปด้วยกัน ควรจะเลือกทำงานเพียงบางเรื่องหรือบางประเด็นที่สำคัญ แล้วจะต้องทำให้สุด ทำแบบกัดไม่ปล่อย และจะต้องมีการพัฒนาศักยภาพในเรื่องของงานเขียนให้มากขึ้น

8.องค์ความรู้ที่ได้จากการทำวิจัย จะต้องมียุทธศาสตร์กับพื้นที่อื่น ๆ ด้วย ไม่ใช่แค่มีคุณค่าเฉพาะกับพื้นที่เท่านั้น

9.ในการทำวิจัยในบางเรื่องเราจำเป็นจะต้องให้นักวิชาการที่เข้ามามีองค์ความรู้เข้ามาช่วยมอง หรือมาช่วย Review ด้วยเพราะ NGOs เรามีความเชี่ยวชาญ/ความชอบในเรื่องของการ Review สถานการณ์มากกว่าจะมานั่ง Review เอกสาร

10.สรุปคือ ชุดของ กป.อพช.อีสาน จะทำเรื่องเศรษฐกิจท้องถิ่น เศรษฐกิจฐานรากเพื่อการลดความเหลื่อมล้ำ จะต้องมีการไปออกแบบการทำงานในแต่ละระดับการทำงานพื้นที่ชาวบ้าน NGOs และนักวิชาการให้มีความชัดเจนถึงกระบวนการทำงานร่วม การหนุนเสริมไปด้วยกัน

ข้อคิดเห็น / ข้อเสนอแนะต่อการขับเคลื่อนงานวิจัย สกว.และกป.อพช.ภาคอีสาน

โดยคุณบำรุง บุญปัญญา (ที่ปรึกษาอาวุโส กป.อพช.ภาคอีสาน)

ถ้าฟังจากพื้นที่ของเล่มก็เดาใจเอาว่าสิ่งที่อยากจะเห็นคือชุมชนที่พึ่งตนเองได้อย่างสมบูรณ์แบบ แต่ว่าคิดคนเดียวคงไม่พอจะต้องหาเพื่อนช่วยคิดด้วย แต่สิ่งที่มันวนกันอยู่ก็คือเรื่องรัฐธรรมนูญ 10 ข้อ ที่ทางอาจารย์สันติภาพได้ทำไว้ แต่คงไม่ถึงขั้นการวิจัย แต่เป็นสรุปเอาไว้จากการสรุปบทเรียนที่ละเอียด ซึ่งถ้าหากมีการทำบันทึกดี ๆ ก็คืองานวิจัยใหญ่ที่ว่าด้วย เรื่องเศรษฐกิจแบบครบเครื่อง ว่าด้วยการฟื้นฟูระบบนิเวศชุมชน แต่ก็จะเกิดความสับสนได้ถ้าพูดทั้ง 10 ข้อ ซึ่งตอนนี้ดูเหมือนว่ายุทธศาสตร์การทำงานของเรามันกระจาย เพราะว่าเรามาติดพันเรื่องแหล่งทุนที่มีข้อจำกัด ซึ่งเป็นทั้งข้อจำกัดแล้วก็สิ่งใหม่ที่เราจะต้องเรียนรู้

เพราะฉะนั้นก็อยากจะเสนอ ว่าให้มีการทำสรุปบทเรียนการขับเคลื่อนของแต่ละพื้นที่ให้ละเอียด ไม่ว่าจะเป็น 10 - 20 กว่าปีของการทำงานขับเคลื่อนในประเด็นร้อน จนมาถึงสถานการณ์ ณ ขณะนี้เป็นบรรยากาศของการฟื้นฟูหลังจากที่เรา มีการปะทะต่อสู้กันมาอย่างยาวนาน ซึ่งมองว่าเป็นเรื่องที่ทำให้ยากกว่าช่วงของการปะทะต่อสู้ เพราะฉะนั้นก็รื้อรอยที่เราทำมาในรัฐธรรมนูญ 10 ข้อ แกนหลักก็คือแกนนิเวศซึ่งในรัฐธรรมนูญ 10 ข้อ ก็จะมีอยู่ 2 ประเด็นคือ (1) เรื่องของฐานทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นหนอง น้ำ ห้วยไร่ปลายนา โขงหลง ชีหลง ฯลฯ เป็นภาษาของชาวบ้านที่ใช้อธิบายเรื่องนิเวศ เพราะฉะนั้นเรื่องของฐานทรัพยากรจึงเป็นเรื่องของนิเวศ และ (2) เรื่องวิถีเกษตรนิเวศ คือเรื่องของเกษตรนิเวศ หรือนิเวศน์วัฒนธรรม เมื่อมนุษย์ตกผลึกระดับหนึ่งแล้ว

สรุปว่าเราสู้รบกับธรรมชาติไม่ได้แล้วบุกเข้าไปธรรมชาติก็ตีกลับ บุกเข้าไปปลูกมัน (พืชเศรษฐกิจ) เพียงอย่างเดียวจนห้วยไร่ปลายนาแตกหมดในที่สุดแล้วก็ต้องกลับมาปลูกพริก ปลูกมะเขือ ปลูกแตง ฯลฯ ไปพร้อม ๆ กับปลูกพืชเศรษฐกิจ นี่คือการปรับการต่อสู้ในนิเวศที่ครบ เพราะฉะนั้นเราลำดับฐานจากนิเวศขึ้นไปเป็นฐานการผลิตที่นอกจากเกษตรแล้วยังมีหัตถกรรม มีอะไรอีกหลาย ๆ อย่างซึ่งต้องอาศัยฐานการเกษตร เพราะฉะนั้นการระบุพื้นที่นิเวศ คงจะต้องระบุเป็นบึงเป็นหนอง คือให้คำนิยามของคำวานิเวศ ก็คือ เป็นพื้นที่ส่วนรวม เป็นพื้นที่ทางจิตวิญญาณ เป็นพื้นที่ทางความผูกพันของชุมชน

เพราะฉะนั้นการต่อสู้เพื่อยึดพื้นที่ ที่เป็นความผูกพันทุกคนก็พร้อมที่จะต่อสู้เพื่อรักษาเอาไว้ให้ลูกหลาน ซึ่งเป็นเรื่องของจิตวิญญาณการต่อสู้ เพราะฉะนั้นเวลาเราพูดถึงฐานทรัพยากรจะต้องพูดในน้ำนักของความผูกพันทางจิตวิญญาณ เพราะฉะนั้นระหว่างชาวบ้านที่จะไปปรับจ้าง (ยอมรับอุตสาหกรรมที่จะเกิดขึ้นในพื้นที่) กับอีกฝ่ายที่ด้านมันจะต้องแตกกันอยู่แล้วในวิธีคิดตอนแรก แต่ถ้าที่ไหนมันลงตัวกันเสร็จ ก็หมายถึงว่าการค้าน เรื่องการทำลายทรัพยากรมีน้ำนักทางจิตวิญญาณ การมีงานทำเป็นเรื่องชั่วคราว ถ้าชุมชนนั้นถกกันตก เพราะฉะนั้นสิ่งที่ปัญหาโดยตลอด จากการทำงานของพวกเราก็คือ พอสู้เพื่อให้ได้ค่าชดเชยมาแล้ว มันก็

แตก แต่ถ้าชุมชนนั้นมีการโศกกันให้สุด น้ำหนักจะมากอยู่ที่จุดยืนเดียวกันคือ รักษาพื้นที่ ที่เป็นมรดกสำคัญ ทางด้านความมั่นคงจิตวิญญาณ

แต่ที่ผ่านมาในเรื่องของฐานทรัพยากร เราไปให้น้ำหนักเชิงวัตถุมากกว่าเรื่องจิตวิญญาณ จึงทำให้ไม่มีน้ำหนักในการต่อสู้ เพราะฉะนั้นในเรื่องของฐานทรัพยากรเราจะต้องมีการสถาปนาให้เป็นพื้นที่ทางจิตวิญญาณ เป็นสัญลักษณ์แห่งความเชื่อ เพื่อจะได้มีน้ำหนักในการต่อสู้ สิ่งที่เราากำลังทำอยู่เป็นเรื่องที่ซ้อนทับกันขึ้นไปเรื่อย ๆ เพราะฉะนั้นระบบคิดที่เราค่อนข้างจะมีเหลี่ยมกันมากในเวลานี้คือ เราจับปลายเรื่องแล้วมันสาวลงถึงรากไม่ได้ เศรษฐกิจชุมชน/เศรษฐกิจฐานรากก็เลยกลายเป็น OTOP เรากำลังปลูกปล้ำเพื่อสร้างระบบเศรษฐกิจอันใหม่ เพื่อสร้างสังคมแบบใหม่ด้วย เรากำลังปลูกปล้ำให้ประชาชนมีอำนาจในการจัดการทรัพยากร(จากที่แต่ก่อนรัฐเป็นคนจัดการ) โดยใช้ฐานของวัฒนธรรมชุมชน ฐานของนิเวศ ฐานของท้องถิ่น

ถ้าเราเชื่อเรื่องนี้ก็หมายความว่า เรื่องของตลาดเขียวก็ต้องอยู่ในบริบทของการคิดเรื่องระบบเศรษฐกิจใหม่ ซึ่งจะต้องกลับไปปรับใช้ฐานนิเวศ แต่ถ้าปรับใช้แค่ทำให้คนเมืองได้กินคืออยู่ดีแล้วก็ไม่มีการหันกลับไปมองก็เท่ากับว่าเราตัดขาดความคิดความเข้าใจ เพราะฉะนั้นองค์ประกอบที่เราเดินหลายกิจกรรมจึงเป็นการเด็ดขาดความสามารถของวัฒนธรรมชุมชนที่เรียกว่า OTOP แล้วความร่ำรวยก็ขึ้นไปอยู่ข้างบนเป็นการดูดซับศักยภาพขั้นสุดท้ายที่เหลืออยู่ในชุมชนเพื่อไปปรับใช้การขยายตัวของทุน เพราะฉะนั้นกิจกรรมต่าง ๆ จะต้องย้อนกลับมาสู่การสร้างฐานการผลิต ซึ่งวิธีที่จะทำให้การตกผลึกของพวกเรารวดเร็วขึ้นก็คงจะต้องใช้ในเรื่องของการสรุปบทเรียนอย่างละเอียด แล้วก็พยายามจัดระบบความคิด

ส่วนองค์ความรู้ที่จะแตกออกไปอีกซึ่งมีหลายอย่างหลายเรื่องที่เราบอกว่าจะค้นคว้าเศรษฐกิจแบบใหม่จะต้องมีต้นทุนการศึกษา ค้นคว้า และจะต้องมองถึงระดับความเชื่อที่ว่าเราเชื่อว่าสังคมมันจะไปอย่างไรก็ตาม ถ้าไม่สถาปนาเศรษฐกิจคู่ขนาน หรือเศรษฐกิจอีกระบบหนึ่งความสำเร็จของเราก็จะถูกลิ้มไป และก็จะกลายเป็นเรื่องของการเตะหมูเข้าปากหมา หรือการเด็ดยอด ฯลฯ เพราะฉะนั้นงานวิจัยจะต้องช่วยสถาปนาตรงนี้ให้ชัดเจนด้วย ก็คือสังคมที่ยืนอยู่บนฐานราก และเศรษฐกิจเศรษฐกิจวัฒนธรรมจะต้องไปด้วยกันได้ นี่เป็นเรื่องของความเชื่อที่เป็นทิศทางใหญ่ที่สรุปตั้งแต่การสรุปบทเรียนเรื่องความเป็นธรรมฯ

ซึ่งในการทำงานที่ผ่านมาของพวกเรา ก็มีสถานการณ์ที่ว่าเราทำงานกันไปก็มีการทะเลาะกันไปด้วย ไม่ได้มีการทะเลาะลงไปยังหน้า อย่างประเด็นเรื่องของเกษตรกรคนส่วนใหญ่ต่างก็เชื่อว่าเกษตรกรรายย่อย ๆ มันจะหมดไปแล้วพัฒนาไปสู่การทำเกษตรแบบระบบฟาร์มใหญ่ แล้วก็อีกสารพัดเรื่องที่เราเข้ามาทำลายความคิดความเชื่อ ทำลายกำลังใจของชาวบ้าน และของเราด้วย ทีนี้เรามองว่าเครือข่ายกรรมกรเคยเป็นหัวหอกในการ

ต่อสู้เรื่องค่าแรง เป็นหัวหอกในการต่อสู้เรื่องสวัสดิการสังคม เป็นหัวหอกในการต่อรองกับทุนอุตสาหกรรมกับนายทุนเพื่อที่จะให้สังคมมีความเป็นธรรมขึ้นและกรรมกรเป็นหัวหอกในส่วนนั้นได้

แต่ชาวนา กลับถูกนิยามว่าเป็นเหมือนสิ่งที่กำลังจะหมดไป แต่เมื่อเราเจอกับวิกฤตเศรษฐกิจปี 40 ภาคอุตสาหกรรม ภาคธุรกิจไปไม่ได้คนไม่รู้จะไปไหนก็ต้องตัดสินใจกลับมาบ้านกลับมาทำเกษตรเหมือนเดิม และตอนนี้ยังหนักมีแรงงานต่างด้าวเข้ามาแย่งงานจากการเปิด AECซึ่งมองว่าคนที่ได้ประโยชน์ก็คือกลุ่มทุนนายทุน แต่เราถูกเลี่ยมสอนว่าจะต้องเปิดรับพี่น้อง ต้องให้เขาเข้ามาทำงานเพื่อมนุษยธรรม ไม่ต้องไปกีดกันไม่ต้องไปอะไร ซึ่งวิธีคิดแบบนี้ดูดี แต่อย่าลืมนั่นคือผลประโยชน์เต็ม ๆ ของทุนที่จะได้ใช้แรงงานราคาถูกจากประเทศเพื่อนบ้าน นี่คือการที่มันแอบแฝงอยู่ แต่เรายังหลงไปว่าทิศทางนั้นแหละคือที่ฟังที่จะทำให้เราไปสู่ประเทศที่มีรายได้ปานกลาง

แต่ถึงที่สุดแล้วฐานทรัพยากรข้างล่างมันจะกลายเป็นที่ฟังสุดท้ายของสังคม และคนที่อยู่ใกล้กับฐานทรัพยากรมากที่สุด แล้วก็ปฏิบัติวิธีคิดจากเป็นปฏิบัติต่อธรรมชาติ (การใช้สารเคมี ฯลฯ) กลับมาสู่สิ่งแวดล้อม ซึ่งพวกนี้จะเป็นฐานที่มันเป็นป้อมปราการสำคัญ ที่จะเป็นที่ฟังให้กับสังคมได้ เพราะฉะนั้นการวิเคราะห์ตรงนี้คือ การวิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจภาพกว้างเพื่อมาเสริมการทำงานของพวกเรา ให้เราเข้าใจต่อสิ่งที่เราทำไม่ใช่แค่เรื่องเศรษฐกิจเฉพาะหมู่บ้าน หรือเรื่องของการค้าขายแดนเท่านั้น แต่เรากำลังมองเรื่องของการพิทักษ์ทรัพยากรไว้เพื่อเป็นฐานที่มันสำคัญของสังคมที่จะวิกฤตต่อไป ถ้าเราทำความเข้าใจเรื่องสิ่งแวดล้อมว่าเป็นประเด็นสำคัญของโลกในการเปลี่ยนแปลงคนที่อยู่ใกล้ทรัพยากรมากที่สุดคือชาวบ้านจะเป็นผู้ที่เปราะบางที่สุดแล้ว ก็ลุกขึ้นมาต่อสู้ ส่วนพันธมิตรทั้งหลายที่อยู่รอบนอกจำเป็นที่จะดึงเพื่อให้เขาเข้ามามีส่วนร่วม(ซึ่งก็มีความคิดว่าถ้าจะทำเรื่อง Eco-villageก็น่าจะดี)

ประมวลสรุปข้อคิดเห็น

โดยอาจารย์บัญชา แก้วส่อง

จากที่ได้ฟังจากวงพูดคุยในวันนี้องเห็นว่ามีงานอยู่ 2 งานของพวกเราที่ควรจะขยับ คือ

1. ในส่วนของขบวน กป.อพช.ภาคอีสาน น่าจะทำงานเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ (ระบบเศรษฐกิจท้องถิ่น/ระบบเศรษฐกิจฐานรากเพื่อการลดความเหลื่อมล้ำ) โดยการสถาปนาระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นบนฐานนิเวศวัฒนธรรมเป็นตัวขับเคลื่อนงานเพื่อสร้างรูปธรรมและชุดความรู้ที่จะอธิบายให้ได้ว่าระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นบน

ฐานนิเวศน์วัฒนธรรมมันจะช่วยลดความเหลื่อมล้ำของคนในชุมชนอีสานได้อย่างไร ซึ่งชุดงานนี้จะใช้งบประมาณในส่วนของ SRI ซึ่งจะมีความเป็นอิสระในการ Set รูปแบบของงานวิจัยได้

ซึ่งจะมีการจัดการวิจัยอยู่ 3 ระดับคือ

1.งานวิจัยไทบ้าน คือ โจทย์วิจัยที่เป็นของพื้นที่/ชาวบ้าน ชาวบ้านเลือกโจทย์เอง และจะต้องเป็นผู้นำเสนอสถานการณ์ปัญหาด้วยตัวเอง ซึ่งหัวหน้าโครงการจะต้องเป็นชาวบ้านเท่านั้น แต่ถ้าเรามีโจทย์ที่จะสร้างคนทำงานรุ่นใหม่ให้เกิดขึ้นก็อาจจะต้องให้ NGOs หัวหน้าโครงการร่วมด้วยก็ได้และสิ่งที่จะเห็นจากงานวิจัยชุดนี้คือ เห็นระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นที่มันชัดเจนในแต่ละพื้นที่ และครอบคลุมในทุกมิติ เช่น ระบบการจัดการผลผลิต การจัดการเรื่องการเงิน การตลาด การสร้างเครือข่ายการต่อรอง เป็นต้น

2.งานฐานกลาง เป็นงานเสริมที่จะทำให้งานข้างล่างมันมีความแกร่ง หรือเข้มแข็งมากขึ้น ซึ่งโจทย์วิจัยจะเป็นของคนทำงาน หรือของ NGOs ที่ทำงานปฏิบัติการในพื้นที่หัวหน้าโครงการคือ NGOs หรือคนทำงาน หรือนักวิชาการและสิ่งที่จะเห็นจากงานวิจัยชุดนี้คือเราอยากเห็นการสร้าง NGOs รุ่นใหม่ที่จะเข้ามาช่วยทำงานขับเคลื่อนให้เกิดความต่อเนื่อง มีการสร้าง NGOs ในหลาย ๆ รูปแบบ เช่น NGOs ที่เป็นแกนนำ หรือชาวบ้าน NGOs ที่ป็นนักวิชาการ NGOs ที่ป็นนักธุรกิจท้องถิ่น หรือจะเป็น NGOsแบบจรรยาวัธ เป็นต้น

3.การสังเคราะห์เพื่อให้เห็นข้อเสนอเชิงนโยบาย ข้อเสนอเพื่อการพัฒนากลไก ข้อเสนอเชิงการต่อรอง เป็นต้น เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางมาตรการ ทางนโยบาย ซึ่งหัวหน้าโครงการจะต้องเป็นบุคคลที่มีความน่าเชื่อถือทางสังคม เช่น เป็นนักวิชาการ เป็นต้น (มติของเวทีเห็นชอบที่จะเสนอให้อาจารย์สันติภาพ เป็นหัวหน้าโครงการ)

4.ในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ อยากจะให้เลือกขึ้นเป็น CPR (สัญญาการประสานให้เกิดโครงการ) โดยเลือกประเด็นการวิจัยท้องถิ่นที่จะขับเคลื่อนให้มีพลังกับจังหวัดสุรินทร์คืออะไร และเสนอให้ขึ้นเป็น Node ใหม่ อาจจะเริ่มจากการขยับทำประเด็น 1-2 ประเด็นก่อน

5.รูปแบบในการทำงานของการขอรับทุนสนับสนุนในการทำวิจัยของ สกว.จะมีอยู่ 2 รูปแบบคือ (1) พื้นที่ยื่นข้อเสนอมาเพื่อให้ทาง สกว.ลงไปช่วยในการพัฒนาโครงการ ซึ่งใช้เวลาค่อนข้างนานอย่างน้อยประมาณ 8 เดือน และ (2) พื้นที่ทำการพัฒนาชุดโครงการเข้ามาเสนอกับทาง สกว. ซึ่งเดินแบบนี้จะเร็วกว่าและพอเราพัฒนาโครงการเสร็จแล้วเราก็จะเปิดเวทีในการพิจารณาโครงการ

บทที่ 4 สรุปและอภิปรายผล

ผลจากการแลกเปลี่ยนสถานการณ์ ข้อเท็จจริง ปัญหาชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนอีสานท่ามกลางวิกฤตเศรษฐกิจ และแนวโน้มความเสี่ยงในอนาคต พบว่า สถานการณ์ความเป็นอยู่ของคนที่อยู่ในวิถีเกษตรอีสาน ณ ปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงไปในแนวโน้มที่ยากลำบากมากขึ้นในทุก ๆ ด้านของระบบการเกษตร กล่าวคือ

1. เกษตรกรมีความอ่อนแอในเรื่องของการพึ่งพาตนเองในเรื่องปัจจัยการผลิต ซึ่งปัจจุบันพบว่า เกษตรกรพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกค่อนข้างสูง เช่น เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย แรงงาน ที่ดิน เป็นต้น ส่งผลให้การลงทุนในระบบการผลิตมีค่าใช้จ่ายที่สูงขึ้น
2. การทำเกษตรมีความเสี่ยงสูงในหลาย ๆ เรื่อง เช่น มีความเสี่ยงในเรื่องน้ำที่จะนำมาใช้ในระบบการผลิตที่ต้องพึ่งพิงธรรมชาติตามฤดูกาลเป็นหลัก รวมถึงการถูกแย่งชิงการใช้น้ำจากภาคอุตสาหกรรม ภาคบริการ และภาคเมือง มีความเสี่ยงในเรื่องของราคาผลผลิตเนื่องจากเกษตรกรไม่สามารถที่จะเป็นผู้กำหนดราคาขายผลผลิตของตัวเองได้ มีความเสี่ยงในเรื่องของภัยพิบัติ เป็นต้น
3. เกษตรกรอีสานมีแนวโน้มที่จะประสบปัญหาในเรื่องของที่ดินทำกินหลุดมือค่อนข้างสูง เนื่องภาะหนี้สินในครัวเรือน
4. วิถีเกษตรอีสานมีแนวโน้มที่จะประสบปัญหาในเรื่องของการสืบทอดอาชีพจากลูกหลาน ซึ่งมีสาเหตุในหลาย ๆ ปัจจัย เช่น
 - อาชีพเกษตรถูกมองว่าเป็นอาชีพที่ไม่มีความมั่นคงทางรายได้ เป็นอาชีพที่จะต้องใช้แรงงานหนักมีความลำบาก เกษตรกรส่วนใหญ่จึงผลักดันลูกหลานออกจากระบบเกษตร เพราะกลัวว่าลูกหลานจะลำบาก ทำให้ขาดแรงงานภาคเกษตรในระดับครัวเรือน และมีแนวโน้มว่าต่อไปในอนาคตแรงงานในภาคเกษตรส่วนใหญ่จะเป็นแรงงานของผู้สูงอายุ
 - ระบบการเรียนรู้สมัยใหม่ไม่ได้เชื่อมโยงกับฐานความรู้เดิมของชาวนา วิถีเกษตรที่พ่อแม่หาอยู่หากินไม่ได้ถูกสอนในระบบโรงเรียน แนวโน้มลูกชาวนาที่มาเรียนหนังสือก็คงไม่กลับไปทำนาตามพ่อแม่

5. วิถีเกษตรอีสานยังเป็นการทำการผลิตแบบทำตาม ๆ กันผลิตตามกระแสไม่ได้มีการวางแผนในการผลิต ที่ผ่าน ๆ มาจึงประสบปัญหาในเรื่องของการผลิตที่มีความล้นเกินส่งผลให้ผลผลิตมีราคาตกต่ำ

6. วิถีเกษตรอีสานยังมีความอ่อนแอในเรื่องของอำนาจการต่อรอง เพราะขาดการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม/เป็นเครือข่ายที่เข้มแข็ง

7. เทคโนโลยีทางการเกษตรที่จะนำเข้ามาช่วยในเรื่องของการพัฒนา และยกระดับการผลิตมีราคาค่อนข้างแพง เกษตรกรรายย่อยไม่สามารถที่จะเข้าถึงได้

8. แผนนโยบาย และโครงการพัฒนาของภาครัฐในบางเรื่องส่งผลกระทบต่อวิถีเกษตรอีสานในทิศทางที่แย่ง เช่น โครงการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดใหญ่ หรือการประกาศเขตพื้นที่อุทยาน เขตอนุรักษ์ ป่าสงวนทับซ้อนกับพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน หรือโครงการทวงคืนผืนป่าของภาครัฐในปัจจุบัน ส่งผลกระทบให้เกษตรกรไร้พื้นที่ทำกิน พื้นที่ทำกินไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ตามฤดูกาลปกติ รวมถึงการทำให้ระบบนิเวศเปลี่ยนแปลงไปจากที่เป็นอยู่เดิม เกษตรกรจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตใหม่ที่ตัวเองแทบจะไม่มีทักษะ หรือความคุ้นเคย

ซึ่งจากสถานการณ์ปัญหาดัง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ส่งผลให้ผู้คนในภาคเกษตรจำเป็นต้องดิ้น หรือการปรับตัว เพื่อให้ตัวเองอยู่รอด จึงเกิดการอพยพแรงงานของภาคเกษตรกรรมอย่างมากมายในทุก ๆ พื้นที่ของภาคอีสาน เนื่องจากวิถีเกษตร ณ ปัจจุบันไม่สามารถที่จะทำให้เป็นรายได้หลักของครัวเรือนได้อีกต่อไป ดังนั้นวิถีเกษตรอีสานที่เราเห็น ณ ปัจจุบันส่วนใหญ่จะเป็นการทำการเกษตรเพื่อช่วยลดค่าใช้จ่ายในเรื่องของการซื้ออาหารสำหรับสมาชิกในครอบครัวเป็นหลัก ไม่ใช่การทำเกษตรเพื่อเป็นรายได้หลักของครอบครัวเช่นในอดีต ส่วนรายได้หลักของครอบครัวส่วนใหญ่ จะมาจากสมาชิกในครอบครัวบางส่วนออกไปขายแรงงานในต่างจังหวัด หรือต่างประเทศ เช่น ไปทำงานรับจ้างในโรงงาน ไปขายอาหาร ไปรับจ้างในภาคเกษตร ฯลฯ ซึ่งปัจจุบันพบว่าเกษตรกรได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบในการดำเนินชีวิตเพื่อให้ครอบครัวอยู่รอดได้ในเชิงเศรษฐกิจใน 3 รูปแบบ คือ

1. ทำการเกษตรเพื่อลดค่าใช้จ่ายในการซื้ออยู่ซื้อกิน และออกไปเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรม ภาคบริการ ไปขายแรงงานต่างประเทศ ฯลฯ หรือเป็นแรงงานนอกระบบ เพื่อเป็นรายได้หลักของครัวเรือน

2. ยังยึดมั่นในการทำเกษตรต่อไป และได้มีการแสวงหาทางออก มีการคิดค้นออกแบบระบบการผลิตที่เป็นทางเลือกทางรอดมากขึ้น เช่น

- มีการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตแบบเกษตรเคมีมาเป็นการทำเกษตรยั่งยืนแบบ เช่น เกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ เป็นต้น เพิ่มขึ้น
- มีการคิดค้นและพัฒนา เครื่องมือ เทคโนโลยี เทคนิค วิธีการ หรือการเกษตรรูปแบบใหม่ๆ เข้ามาช่วยในระบบการผลิตมากขึ้น เช่น ช่างชาวนา การดำนาต้นเดียว เป็นต้น
- มีการแปรรูปผลผลิตเพื่อเพิ่มมูลค่า และให้เข้าถึงกลุ่มผู้บริโภคที่หลากหลายมากขึ้น
- มีการจัดการตลาดระบบตลาดทางเลือก เช่น การทำตลาด Green Market ตลาดท้องถิ่น เพื่อจำหน่ายผลผลิต การรับซื้อผลผลิตผ่านระบบสมาชิกกลุ่ม เป็นต้น
- มีการหมุนเวียนการใช้ประโยชน์จากพื้นที่เพื่อเพาะปลูกพืชที่คิดว่าน่าจะมีราคา และสร้างรายได้ให้กับ เช่น การปรับเปลี่ยนที่นามาปลูกพืชไร่เมื่อพืชไร่มียูนิราคาคือว่า เป็นต้น

3.การปรับเปลี่ยนจากเกษตรกรมาเป็นผู้ประกอบการรายย่อย เช่น การทำโรงงานเฟอร์นิเจอร์ ทำร้านขายอาหารพื้นบ้าน พ่อค้าขายเร่ ฯลฯ

จากการทำงานชุมชนจากฐานรากของนักปฏิบัติการทางสังคม (NGOs) ที่ผ่านมามีความพยายามที่จะคิดค้นรูปแบบ วิธีการในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนในหลาย รูปแบบ เพื่อแก้ไขปัญหาในเรื่องเศรษฐกิจและรายได้ให้กับพี่น้องเกษตรกรในพื้นที่ ซึ่งมีชุดบทเรียนประสบการณ์ในการทำงานเศรษฐกิจชุมชนใน 3 พื้นที่คือ

1.กองทุนข้าวอินทรีย์สุรินทร์ เริ่มต้นจากแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนเพื่อเกษตรกรรายย่อย ภายใต้โครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรจังหวัดสุรินทร์ (คสป.) ต่อมาพัฒนาเป็นมูลนิธิชุมชนเกษตรนิเวศน์ทำงานกับองค์กรเกษตรกร และจัดตั้งกองทุนข้าวในปี 2537 ซึ่งมีโจทย์ใหญ่ คือ การพัฒนาที่ยั่งยืน การค้นหาทางเลือก ด้วยการทำเกษตรธรรมชาติเกษตรยั่งยืน โดยมีเป้าหมาย คือความเป็นอยู่ที่ดีของสมาชิก มีการจัดรูปองค์กรแบบสหกรณ์ โดยให้สมาชิกทุกคนเป็นผู้ถือหุ้นเพื่อสร้างความเป็นเจ้าขององค์กรร่วมกัน มีระบบการประกันราคาในการรับซื้อผลผลิตจากสมาชิก การตลาดทั้งภายในและต่างประเทศ และมีการหนุนเสริมการทำกิจกรรมร่วมกับสมาชิกอย่างต่อเนื่อง เช่น การส่งเสริมการปลูกพืชหลังนา เป็นต้น

2. สมาคมคนทาม อำเภอราศีไสล เป็นการรวมกลุ่มกันของพี่น้องเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนห้วยนาและเขื่อนราศีไสล ปัจจุบันมีสมาชิกประมาณ 2 พันกว่าคน ซึ่งมีการเรียกร้องอยู่ 2 เรื่องคือเรื่องค่าชดเชย และค่าสูญเสียโอกาสที่ใช้เวลาในการเคลื่อนไหวต่อสู้มาอย่างยาวนาน ส่งผลให้เกิดความเหนื่อยล้าและแกนนำเริ่มหายไป จึงได้มีการกลับมาทบทวนร่วมกันใหม่ว่าสู้แล้วได้อะไร อะไรคือความยั่งยืนที่สุด และ

บทเรียนในการต่อสู้ที่ผ่านมา ได้สะท้อนให้เห็นว่าเงินค่าชดเชย 2 พันกว่าล้านก็ไม่สามารถทำให้วิถีชีวิตดีขึ้น และได้จัดรูปองค์กรรูปสมาคมคนทาม สรุปหลังจากการไปต่อสู้เรื่องสิทธิ ต้องกลับมาฟื้นฟูวิถีชีวิตของตนเอง ด้วยแนวทางในการดำเนินงานอยู่ 3 ด้าน คือ (1) การจัดการองค์กรของพี่น้องที่เคลื่อนไหวให้มีสถานะทางสังคม สำหรับใช้สื่อสารกับสาธารณะ (2) การจัดตั้งระบบสวัสดิการ โดยการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการจำนวน 2 กองทุน มีสมาชิกกองทุนฯ ประมาณ 2,800 – 3,000 คน และมีเงินกองทุนหลายล้านบาท (3) การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ เพื่อถ่ายทอดประสบการณ์ บทเรียนการเคลื่อนไหวที่มีการส่งสมมาในหลายเรื่องให้กับพี่น้องได้เรียนรู้ ซึ่งต่อมาได้มีการขยายการทำกิจกรรมเพิ่มในหลาย ๆ เรื่อง เช่น การทำตลาดสีเขียว เพื่อเป็นการสร้างฐานเศรษฐกิจให้กับพี่น้อง การส่งเสริมการปลูกหอมอินทรี การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ เป็นต้น ซึ่งในอนาคตได้ตั้งเป้าหมายเอาไว้ว่าสมาคมคนทามจะต้องเป็นองค์กรที่จะขับเคลื่อนเรื่องธุรกิจเพื่อให้เกิดรายได้สำหรับนำไปหนุนงานมวลชนของพี่น้องได้อย่างยั่งยืน

3. เครือข่ายปฏิรูปที่ดินภาคอีสาน (คปอ.) เทือกเขาเพชรบูรณ์ สภาพพื้นที่เป็นภูเขาสูง ชุมชนจะอยู่ในเขตพื้นที่ป่า จึงมีปัญหาในเรื่องของพื้นที่ทำกิน และที่อยู่อาศัยทับซ้อนกับพื้นที่สวนป่า อุทยาน เขตอนุรักษ์ และที่ผ่านมาก็ได้มีการต่อสู้เป็นคดีความกันมาโดยตลอดระหว่างชาวบ้านกับภาครัฐ ซึ่งเศรษฐกิจของชุมชนโดยส่วนใหญ่จะเป็นการพึ่งพาอาศัยการหาของป่าเป็นหลัก แต่เมื่อมีข้อพิพาทกับรัฐทำให้ชาวบ้านไม่สามารถที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าได้อย่างเต็มที่ ในขณะที่เดียวกันชาวบ้านก็ต้องมีการค่าใช้จ่ายในเรื่องของคดีความ ดังนั้นทางเครือข่ายฯ จึงได้ขยับมาทำในเรื่องของเศรษฐกิจชุมชนควบคู่ไปกับงานเคลื่อนไหว มีเครือข่ายฯ ทั้งหมด 8 พื้นที่ที่เป็นสมาชิก และในแต่ละพื้นที่ก็จะมีระบบเศรษฐกิจที่แตกต่างกันออกไป เช่น บึงเกลือ อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด อยู่ใกล้แม่น้ำ ดังนั้นตรงนี้ก็จะเป็นอาหารที่มาจากปลา การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร ที่นี้เขาจะปลูกพริกแล้วมีการจัดรูปองค์กรแบบสหกรณ์ พื้นที่ดงลาน เน้นพันธุ์กรรมข้าวไร่ และตลาดชุมชน พื้นที่เกษตรสมบูรณ์ ชัยภูมิเป็นสหกรณ์การเกษตร พื้นที่ร้อยเอ็ดจะมีกลุ่มเศรษฐกิจที่เป็นโรงสี ส่วนอำเภอกอนสาร ชัยภูมิ ทำเรื่องตลาดสีเขียว และในอนาคตวางแผนว่าจะมาทำตลาดที่อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น

ซึ่งจากชุดบทเรียน และประสบการณ์การทำงานส่งเสริมเรื่องเศรษฐกิจชุมชนในแต่ละพื้นที่ทำให้เราเห็นข้อค้นพบที่สำคัญในหลาย ๆ ประเด็น คือ

1. เราค้นพบว่าความเข้มแข็งของกลุ่ม องค์กรที่ทำงานด้านเศรษฐกิจชุมชนไม่ได้ขึ้นอยู่กับยอดจำหน่าย แต่เป็นเรื่องของความเข้าใจ และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสมาชิก

2. การสร้างฐานเศรษฐกิจชุมชนจะต้องดูในเรื่องของฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในพื้นที่เป็นหลัก

3.การทำงานเคลื่อนไหวประเด็นงานร้อนเพียงอย่างเดียวทำให้เกิดการกระแสด้านจากสังคมสูง แต่ถ้ามมีการขับเคลื่อนงานเย็นควบคู่ไปด้วยจะทำให้เกิดการเข้าอกเข้าใจ และการยอมรับจากสังคมมากขึ้น

4.เศรษฐกิจชุมชนที่จะต้องพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก โดยเฉพาะในพื้นที่ป่า จะต้องสร้างความรู้เพื่อเป็นพลังอำนาจในการต่อรองในเรื่องของการจัดการป่า หรือคนอยู่ร่วมกันป่าให้ได้

อย่างไรก็ตาม การพิจารณาถึงขอบเขตการทำงานที่มากกว่างานวิจัย ที่ สกว.ทำอยู่ หากแต่มองเชิงยุทธศาสตร์ว่าด้วยพื้นที่ฐานทรัพยากรธรรมชาติที่ครั้งหนึ่งเป็นที่พึ่งพิงสุกท่ายของคนจนส่วนหนึ่ง ที่ได้เข้าไปใช้ประโยชน์พื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติที่วันนี้คือ พื้นที่ส่วนรวมที่สำคัญ อันได้แก่ ห้วยหนองบึง ป่าหัวไร่ปลายนา ป่าชุมชนทั้งหลาย ซึ่งต้องให้ความสำคัญถึงการจัดการพื้นที่ส่วนรวม เพื่อการใช้ประโยชน์ การศึกษาวิจัยเพื่อที่จะการอนุรักษ์ ปกป้องฟื้นฟูดูแล การจัดการเพื่อที่จะนำไปสู่การใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน และก็มองว่าเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ อาจจะต้องตอบโจทย์ที่ไม่ใช่ทรัพยากรด้านเดียว หากแต่อาจจะต้องมองทั้งหมด ทุกมิติของคนที่อยู่รอบ ๆ ทรัพยากรนั้น อาทิวิถีเศรษฐกิจ วิถีชีวิต สังคมวัฒนธรรม ความเชื่อระหว่างคนกับคน ระหว่างคนกับธรรมชาติ และความสัมพันธ์ที่เหนือธรรมชาติ เพราะว่าเป็นความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน

สถานการณ์ ณ.ช่วงเวลานี้มีเงื่อนไขปัจจัยที่มีทั้งความซับซ้อนจากสิ่งคุกคามทั้งจากภายในและจากภายนอกชุมชน เราไม่สามารถที่จะใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านอย่างเดียวในการพัฒนาตัวเอง การต้องหาความรู้ใหม่ การพัฒนาเกษตรกร โดยเฉพาะเกษตรกรสูงอายุจะอย่างไร เทคนิคต่างๆ การคัดพันธุ์ข้าว เป็นต้นการสืบทอดอาชีพเกษตรกรชาวนา การทำโรงเรียนชาวนาที่เราทำกันอยู่เป็นอย่างไรบ้าง หรือจะต้องทำเพิ่มขึ้นแบบไหน ประเด็นว่าในสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ มีความจำเป็นที่จะเกษตรกร อาศัยความรู้ความเข้าใจทางวิทยาศาสตร์เข้ามาช่วย เช่น กรณีการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศที่ทำให้เกษตรข้าวไม่ผสมกันเหล่านั้น การทำกระบอกน้ำเก็บน้ำฝนเพื่อจดสถิติที่นำไปใช้คุยกับหน่วยงาน เป็นต้น

ดังนั้น ในส่วนของการจัดการความรู้ หรืองานวิจัย แนวทางการวิจัยที่จะมีส่วนร่วมกันระหว่างนักวิจัยกับตัวเกษตรกร ที่น่าจะสามารรถถ่ายทอดงานวิชาการให้กับตัวเกษตรกร ก็เป็นเรื่องที่สำคัญเหมือนกันที่จะทำให้ตัวเกษตรกรเองเท่าทันกับสถานการณ์ในปัจจุบันมากขึ้น และอีกส่วนหนึ่งที่เรายังขาด เราอยากเห็นศูนย์รวมแหล่งเรียนรู้ แลกเปลี่ยนของนักวิจัยกับเกษตรกร และระหว่างเกษตรกรกับเกษตรกร ตรงนั้นจะเป็นแหล่งที่สะสมองค์ความรู้ การกระจายความรู้พัฒนาองค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง

การจะพัฒนาองค์ความรู้ของเกษตรกรนี้ อาจจะต้องหาวิธีการที่จะเดินต่ออย่างไร การดึงนักวิจัยในส่วนของราชการที่เป็นศูนย์วิจัยที่รวมตัวทำงานอยู่ตรงกลาง ให้ออกมาทำงานร่วมกับเกษตรกรข้างนอก หรือใน

สนามจริง และมีมุมมองถึงการทำงานแบบ Node บางครั้งเล็กน้อยที่จะไปพูดเจาะต่อตรง ให้เกิดการยอมรับกับองค์กรเหล่านั้น แต่ถ้าเรามีศูนย์วิจัยที่รัฐตั้งขึ้นมา และสนับสนุนพวกเราไปทำงานกัน ซึ่งตรงนี้จะเชื่อมโยงกับฝ่ายวิจัย น่าจะมีประโยชน์มากกว่า

ข้อค้นพบที่สำคัญ ในขณะที่เรามีความรู้มากมายจากฐานงานวิจัย หากแต่ในความเป็นจริงแล้ว ตัวเกษตรกรเองยังมีข้อจำกัดในการเข้าถึงในการนำความรู้มาใช้ ซึ่งจะมีน้อยมากที่เกษตรกรจะสามารถเข้าใช้อินเทอร์เน็ตได้ การสร้างช่องทางที่เกษตรกรสามารถเข้าถึงชุดข้อมูล ความรู้ควบคู่มากับอำนาจ หากแต่ต้องผ่านกระบวนการวิจัยที่ทำให้ข้อมูลเป็นระบบ รองรับวาทกรรมที่มีใหม่เกิดขึ้นอย่างลอย การรองรับการเจรจาต่อรอง โจทย์วิจัยเป็นเรื่องยากสำหรับชาวบ้านแต่ปัจจุบันสะท้อนให้เห็นแล้วว่าชาวบ้านทำวิจัยได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยได้ และสามารถแปลงความรู้ไปสู่การปฏิบัติ แต่สิ่งที่ต้องยกระดับขึ้นไปอีก คือ การจัดการข้อมูล ชุดงานวิจัยที่กระจุกกระจาย สังเคราะห์ให้เป็นหมวดหมู่ เพื่อสร้างให้เกิดความเปลี่ยนแปลง การสร้างอำนาจต่อรองให้ขบวนการเคลื่อนไหว รวมถึงการสร้างเครือข่าย การหาเพื่อนเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลความรู้กัน นั่นจะเป็นการหาพลังสร้างการเปลี่ยนแปลงที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น

ณ.วันนี้นักต้องช่วยกันให้ชาวนาค้น หรือปรับตัว ที่สำคัญคือ การพัฒนาที่ตัวของเกษตรกร บนฐานข้อมูลและความรู้ แล้วเอาความรู้ที่ค้นมาต่อรองเชิงอำนาจ แล้วนำมาใช้ในการสร้างพื้นที่ทางสังคม ให้คนอื่นมองเห็น เพราะฉะนั้น เราอยากเห็นการค้นที่มีมุมมอง อย่างมีทิศทาง ไปสู่อำนาจการจัดการภาคประชาชน หากแต่ภายใต้สถานการณ์ที่ไม่ปกติ ข้อจำกัดในการเคลื่อนไหว โจทย์ใหญ่ก็คือ เราจะทำอย่างไรกับการขับเคลื่อนด้วยงานวิจัย ด้วยขบวนการของพวกเราเอง ภายใต้นโยบายของรัฐ ที่มีองค์ประกอบที่ไม่ค่อยสนใจข้อมูลแบบของเรา เป็นการคัดสินใจบนฐานข้อมูลความรู้ ไม่ค่อยชัดโดยเฉพาะความรู้จากพวกเราด้วย ที่ภาครัฐเขาไม่ยอมรับ และถือว่าช่วงนี้เป็นช่วงที่หนักมาก สิ่งที่เราค้นพบเป็นความรู้ที่ไม่ถูกต้องผิดพลาด แต่ว่าหลายอย่างก็ยังคงเดินหน้าตามนโยบาย อย่างนี้เราจะทำอย่างไร ยังเป็นสิ่งที่ท้าทาย

และแนวทางในการทำงานต่อไปในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชน การพัฒนา ข้อเสนอโครงการ “การพัฒนาระบบเศรษฐกิจชุมชนเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ และสังคมชนบทอีสาน ” การพัฒนาวิจัยประเด็นเพื่อลดความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจชุมชน และพัฒนาข้อเสนอโครงการ “ โดยการสถาปนาระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นบนฐานนิเวศวัฒนธรรมเป็นตัวขับเคลื่อนงานเพื่อสร้างรูปธรรมและชุดความรู้ที่จะอธิบายให้ได้ว่าระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นบนฐานนิเวศวัฒนธรรม จะช่วยลดความเหลื่อมล้ำของคนในชุมชนอีสานได้อย่างไร ซึ่งงานชุดนี้ จะเสนอไปที่ส่วนของ SRJ ซึ่งจะมีความเป็นอิสระในการ Set รูปแบบของงานวิจัยได้และพื้นที่จังหวัดสุรินทร์ พัฒนาข้อเสนอโครงการเพื่อจะให้เลือกขึ้นเป็น CPR สัญญาการประสานให้เกิดโครงการ

โดยเลือกประเด็นการวิจัยท้องถิ่น ที่จะขับเคลื่อนให้มีพลังกับจังหวัดสุรินทร์ และเสนอให้ขึ้นเป็น Node ใหม่ อาจจะเริ่มจากการขับเคลื่อน 1-2 ประเด็นก่อน

ภาคผนวก

กิจกรรมการประชุมวันที่ 14-15 มีนาคม 2559

ณ โรงแรมพิมานการ์เด็นท์





